

Дипломатична академія України

при МЗС України

На правах рукопису

Дацків Ігор Богданович

УДК 327(477: 4 – 01) «1917/1923»

**ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ У ЗАХИСТІ
ДЕРЖАВНОСТІ 1917 – 1923 рр.**

07.00.02 – Всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
Брицький Петро Павлович
доктор історичних наук,
професор

Київ – 2010

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Стан наукової розробки теми та джерельна база	11
1.1. Історіографічний огляд проблеми.....	11
1.2. Джерельна база дослідження.....	46
Розділ II. Формування національної дипломатії в добу Центральної Ради	60
2.1. Центральна Рада: від курсу на автономію до незалежності.....	60
2.2. Взаємовідносини з Тимчасовим урядом Росії.....	65
2.3. Конфлікт із Раднаркомом РСФРР. Третій Універсал.....	71
2.4. Спроби реалізації ідеї федерального устрою.....	81
2.5. Орієнтація на Антанту: досягнення і втрати.....	91
2.6. Діяльність дипломатичної служби.....	100
Розділ III. Виступ України на міжнародну арену	108
3.1. Україна і Німеччина: шлях назустріч.....	108
3.2. Позиція Раднаркому РСФРР щодо УНР.....	117
3.3. Дипломати УНР в боротьбі за національні інтереси.....	123
3.4. У протистоянні з більшовицькими делегаціями Петрограда і Харкова.....	130
Розділ IV. Брестський мирний договір з Центральними Державами	139
4.1. Брестські угоди в становленні української державності.....	139
4.2. Проблеми соборності України на переговорах.....	147
4.3. Військова конвенція та її результати.....	155
4.4. Економічні аспекти Брестського договору.....	164
Розділ V. Здобутки дипломатії Гетьманату	175
5.1. Головні вектори зовнішньої політики.....	175
5.2. Розбудова дипломатичної служби Української Держави.....	193
5.3. Брестські угоди й українсько-російські відносини.....	201
5.4. Союзники на руїнах Російської імперії.....	213

5.5. Курс – на Антанту. Анулювання Брестського мирного договору Всеросійським ЦВК та його наслідки.....	227
Розділ VI. Дипломатія Директорії в боротьбі за незалежність Української Народної Республіки.....	238
6.1. Взаємини з Антантою. Українсько-французькі переговори.....	238
6.2. Структура і діяльність зовнішньополітичного відомства.....	256
6.3. Відносини з радянськими урядами Росії та України. Друга війна радянської Росії проти УНР.....	281
6.4. Військово-політична і дипломатична підтримка визвольних змагань ЗУНР.....	299
6.5. Варшавські угоди 1920 р. Роль дипломатії УНР.....	307
Розділ VII. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки та діяльність її дипломатії.....	327
7.1. Напрями зовнішньополітичного курсу та формування дипломатичної служби.....	327
7.2. Дипломатичне співробітництво з УНР.....	344
7.3. Позиція делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції.....	353
7.4. Дипломатична діяльність в еміграції. Співробітництво з діаспорою.....	368
Висновки.....	386
Список використаних джерел.....	400
Додатки.....	479

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З розпадом СРСР та утворенням на його теренах незалежних держав гостро постало питання про геополітичні орієнтири цих нових державних утворень, в тому числі й України. Саме геополітичні орієнтири тієї чи іншої держави сприяють формуванню її зовнішньої політики, визначають стосунки з іншими суб'єктами політичних процесів. Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення та узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України, її дипломатичної служби. З початком Української національно-демократичної революції міжнародний фактор став одним із найважливіших для нової української влади. На всіх етапах державного будівництва України – доби Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки у 1917-1923 роках, а також у часи незалежності з 1991р. – зовнішньополітичні відомства зі своєю дипломатичною службою були і є невід'ємним атрибутом держави, відігравали й відіграють визначну роль у її становленні й розвитку. Розбудовуючи в сучасних умовах апарат міжнародних взаємин, особливо важливим уявляється залучення до цього державотворчого процесу оригінального досвіду створення дипломатичної служби незалежної Української державності 1917-1923 рр., коли саме й були зроблені перші кроки на шляху побудови зовнішньої політики новітньої доби.

Українська дипломатія пройшла складний шлях, позначений вирішенням різних за своїм характером, непростих проблем. Досвід роботи українських дипломатичних представництв і місій за кордоном не втратив своєї актуальності і на даний час відіграє важливу роль у визначенні змісту зовнішньої політики України, формуванні характеру її зв'язків із ближчими сусідами і партнерами у різних частинах світу. Отже, дослідження цієї проблеми є важливим і актуальним не лише в контексті історичного вивчення

історії української дипломатії, але й з точки зору з'ясування внеску України в європейський політичний процес.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконане в рамках комплексної теми кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету „Міжнародна інформаційна діяльність” та наукової теми відділу історії України XIX - поч. XX ст. Інституту історії України НАН України „Влада і суспільство на українських землях у XIX – на початку XX ст.: тенденції розвитку у контексті історії Центрально-Східної Європи” (№ 0105U000284).

Мета дисертації полягає в тому, щоб всебічно відтворити діяльність за кордоном зовнішньополітичних відомств, дипломатичних установ українських державних утворень у 1917-1923 роках у контексті загальної міжнародної ситуації революційної доби.

Досягнення поставленої мети передбачає опрацювання та вирішення наступних наукових завдань:

– здійснити аналіз стану вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, а також документальної бази дослідження;

– дослідити фактори, які спричинили орієнтацію зовнішньої політики Центральної Ради й Гетьманату на Центральні держави, а згодом на Антанту;

– проаналізувати вплив європейської політичної ситуації на українські державні утворення;

– висвітлити зародження зовнішньополітичного відомства і його структур, зумовлене розвитком державотворення та участю в роботі Брестської мирної конференції; вихід України на міжнародну арену як визначне досягнення молодого національної дипломатії;

– послідовно показати процес створення закордонної мережі дипломатичних установ – посольств і консульств, висвітлити їх діяльність у захисті української державності та національних інтересів доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР та ЗУНР;

– простежити еволюцію зовнішньої політики українських національних урядів залежно від геополітичної та воєнної ситуації України, проаналізувати її здобутки і втрати;

– виявити і відтворити особливості кадрового забезпечення центрального апарату зовнішньополітичних відомств та їх структур, окреслити вплив на їх діяльність партійно-політичних чинників.

Виконання всіх означених завдань підпорядковане головній меті – якомога глибше дослідити роль і значення вітчизняної дипломатії в обороні національних інтересів України на міжнародній арені, її внесок у боротьбу за державність.

Об’єктом дослідження є зовнішня політика самостійницьких урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР з Центральними державами, Антантою, нейтральними країнами, а також державними утвореннями, які постали на постімперських теренах Росії та Австро-Угорщини; напрямки та особливості зовнішньополітичної орієнтації України на різних етапах.

Предметом дослідження є діяльність дипломатичних представництв і надзвичайних місій українських державних утворень у напрямках забезпечення умов незалежності України, у системі міжнародних відносин 1917-1923 рр.

Хронологічні рамки дослідження відповідають загальноприйнятій періодизації Української революції 1917-1923 рр. від утворення Центральної Ради до остаточної ліквідації Західноукраїнської Народної Республіки рішенням Ради Амбасадорів з деякими відхиленнями для більш глибокого дослідження еволюції процесів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають загальнонаукові принципи дослідження. Завдяки використанню принципу історизму процес формування зовнішньої політики українських національних урядів розглядається як логічний результат реалізації принципової позиції лідерів українського визвольного руху щодо федералізації колишньої Російської імперії та створення регіональних союзів для

убезпечення новопосталих державностей від великоросійських реставраційних спроб. До того ж застосування цього принципу дозволило виявити центрально-східноєвропейський контекст зовнішньої політики українських державних утворень з урахуванням глобальних змін у геополітичній ситуації на континенті після завершення Першої світової війни.

Застосування принципів детермінізму, взаємодії зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного сприяло визначенню внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків і причинної зумовленості явищ розглядуваного періоду, всебічному дослідженню комплексу чинників (геополітичних та регіональних, соціально-економічних, політичних, військових та інших), які суттєво впливали на формування та практику відносин України з Четверним союзом, Антантою та нейтральними державами.

Зазначені принципи реалізовані в роботі шляхом застосування як загальнонаукових методів – системного, функціонального, логіко-аналітичного, з притаманним їм аналізом, синтезом, індукцією та дедукцією, так і конкретно-історичних методів – порівняльного, ретроспективного і синхроністичного.

Для дослідження окремих аспектів теми були використані системно-діяльнісний аналіз процесів формування та здійснення зовнішньої політики Великих держав, порівняльний аналіз результатів (досягнень та прорахунків) внутрішньої й міжнародної політики України, а також метод факторного аналізу ситуацій. Переважно до текстових масивів документів центральних органів влади та зовнішньополітичних відомств Української Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР та ЗУНР, що зберігаються в архівних установах, був застосований метод конвент-аналізу.

Комплексне використання різноманітних методів і підходів у роботі дозволило скласти найбільш повну та об'єктивну картину особливостей структурування системи міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі у 1917-1923 рр. та визначити місце України в цьому процесі. А запровадження до наукового обігу значного масиву раніше не досліджуваних чи не опублікованих

оригінальних архівних документів та матеріалів додало обґрунтованості й достовірності науковим положенням і висновкам дисертації.

Наукова новизна дослідження визначається самою постановкою проблеми, комплексним підходом до її розкриття. Вона полягає в новому прочитанні та інтерпретації фактів і документів, їх теоретичному осмисленні та побудові власної пояснювальної моделі. Новизна одержаних результатів ґрунтується на залученні до наукового обігу нових архівних матеріалів і різноманітних документальних публікацій, преси, мемуарно-публіцистичної та наукової літератури. Безпосередні результати дослідження які мають ознаки новизни, можна назвати такі:

- системно переосмислено напрацювання українських і зарубіжних істориків, з'ясовано стан і ступінь наукової розробки зазначеної проблематики, виявлено додаткову джерельну основу даної теми, визначено методологію та методику подальших напрямку досліджень проблеми;

- здійснено компаративний аналіз розбудови і діяльності, спадкоємності дипломатичної служби Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР і Західноукраїнської Народної Республіки;

- детально відтворено доленосні дії української дипломатії: підписання Брестського мирного договору, військової конвенції з Центральними державами й вихід України на міжнародну арену;

- окреслено визначну роль українських дипломатів в укладенні мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, який став видатною подією європейської історії ХХ століття, реалізував головний напрямок зовнішньої політики Центральної Ради – вихід України на світову арену як самостійного суб'єкта міжнародної політики і права, створивши сприятливі умови для розбудови і значного розширення міжнародних зв'язків дипломатичними службами наступних державних утворень – Української Держави гетьмана Скоропадського, Директорії УНР;

– виявлено основні пріоритети регіональної політики українських державних утворень, з'ясовано її позитивні здобутки й об'єктивні та суб'єктивні причини невдач;

– з'ясовано місце українського питання у зовнішньополітичних концепціях політичних угруповань Другої Речі посполитої, виявлено і розкрито прорахунки та здобутки українсько-польської стратегічної співпраці;

– всесторонньо проаналізовано участь делегацій УНР і ЗУНР у роботі Паризької мирної конференції, укладення Варшавського договору та військової конвенції;

– ґрунтовно вивчено й проаналізовано процес утворення і діяльності посольств і надзвичайних дипломатичних місій, їх місця і ролі у встановленні відносин з іншими державами світу; організації та здійсненні широкомасштабної інформації міжнародного суспільства про прагнення українського народу до незалежності; встановлення дружніх відносин з іншими країнами;

– здійснено оцінки здобутків та прорахунків у діяльності надзвичайних дипломатичних місій і делегацій на міжнародних форумах в різний період Української національно-демократичної революції;

– уточнено місця і ролі України у військових, політичних, економічних стратегіях країн Антанти;

– на відміну від інших праць з історії дипломатії у дисертації вперше зроблено спробу схарактеризувати персоналії, причетні до зовнішньополітичної діяльності українських самостійницьких урядів;

– обґрунтовано думку про важливу роль дипломатичних органів, оскільки саме вони сприяли реалізації основного завдання – створення сприятливих з метою захисту і збереження державної незалежності у розвитку взаємовідносин з міжнародним співтовариством;

– висунуто й обґрунтовано тезу про те, що дипломатія українських державних утворень спричинилася до захисту національних інтересів, стала основою зміцнення єдності та поборницьких прагнень;

– з’ясовано ряд зовнішніх і внутрішніх факторів, які визначали напрямки зовнішньополітичної орієнтації України на певних етапах існування і суттєво впливали на розвиток та результати національно-визвольних змагань українського народу у 1917-1923 рр.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його положення і висновки можуть бути використаними для подальшого дослідження і вивчення історії зародження, становлення і діяльності національної дипломатії в обороні незалежності українських державних утворень 1917-1923 рр. – Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР, а також їх міждержавних стосунків з країнами Центрального блоку, Антанти, Східної Європи та з державними утвореннями на постімперському просторі Росії. Матеріали дисертації можуть мати практичне значення для експертного аналізу перспектив України у міжнародному співтоваристві. Крім того, результати дослідження послужать підготовці загальних і спеціальних курсів з історії України у навчальних закладах України.

Апробація результатів дослідження здійснена в низці публікацій з історії дипломатії України. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження було використано для підготовки доповідей на наукових конференціях, круглих столах і семінарах, у тому числі: Міжнародній історико-краєзнавчій конференції присвяченій 600-річчю першої писемної згадки про Чернівці (Чернівці, 12-13 жовтня 2007 р.); Буковинській науково-практичній конференції „Ми українці, ми українські” (Чернівці, 2 листопада 2007 р.); Міжнародній науковій конференції „Українство у світі: Україна є там, де живуть українці” (Чернігів, 23-25 травня 2008 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 95-річчю Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського (Миколаїв, 3 жовтня 2008 р.); III Міжнародній науковій конференції „Національна інтелігенція в історії та культурі України” (Вінниця, 23-24 жовтня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції „Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. (До 90-річчя утворення).” (Львів-Івано-Франківськ-Чернівці, 30 жовтня - 1 листопада 2008 р.); „Міжнародній

науковій конференції „Просвіта” в національно-культурному житті українського народу (До 140-річчя з часу заснування)” (Тернопіль, 8-10 грудня 1918 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній „Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки (до 90-річчя національно-демократичної революції в Україні)” (Хмельницький, 12 грудня 2008 р.); Всеукраїнській науковій конференції „Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту Злуки)” (Київ, 21 січня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції „Краєзнавство і учитель – 2009” (Харків, 27 лютого 2009 р.).

Публікації. Результати дослідження відображені у 40 публікаціях, зокрема 2 монографіях, 38 статтях та матеріалах виступів на конференціях (32 з них – у фахових виданнях).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи становить 489с., з них 399 с. – основний текст, 78 с. – список використаних джерел, який включає 879 позицій, додатки.

РОЗДІЛ I. Стан наукової розробки теми та джерельна база

1.1 Історіографічний огляд проблеми

Українська революція 1917-1921 рр. була одним із найбільш важливих і суперечливих періодів у багатомілітній історії нашого народу, відтак завжди перебувала в епіцентрі наукових і політичних дискусій, а її історіографія налічує велику кількість науково-історичних досліджень та мемуарно-аналітичних праць, якої не має жодна інша проблема політичної історії України. Водночас слід відзначити, що не всі аспекти її історії вивчено й висвітлено достатньо всебічно і ґрунтовно. До таких недосліджених проблем належить зовнішня політика, формування і структурна розбудова дипломатичного корпусу, його діяльність у захисті незалежності та боротьбі за визнання світовим суспільством національних державних утворень: УНР періоду Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Української Народної Республіки доби Директорії та Західноукраїнської Народної Республіки.

В українській історіографії питання історії вітчизняної дипломатії 1917-1923 років розглядалося переважно в контексті міжнародних відносин і загальної історії, в окремих роботах з історії України її зовнішньої політики, двосторонніх взаємин з країнами Європи, військової історії тощо.

На наш погляд, аналіз історіографії проблеми доцільно подавати в тій же послідовності, поклавши в основу проблемно-хронологічний метод дослідження, що дозволяє врахувати домінування на певних етапах історії різних ідеологічних концепцій та методологічних засад і особливості тенденцій на кожному з етапів Української революції, які знайшли відтворення в історіографічній традиції різних суспільно-політичних течій. Відповідно до концептуального підходу на кожному етапі дослідження науково-історичні та мемуарно-аналітичні праці у процесі аналізу доцільно поділити на такі групи: а) творчий доробок безпосередніх учасників державного будівництва 1917-1923 рр., зокрема діячів і працівників зовнішньополітичних відомств; б) дослідження зарубіжних істориків, насамперед представників української

діаспори; в) праці радянських істориків і політичних діячів; г) дослідження сучасних вітчизняних істориків доби незалежної України. Саме така структурна схема вивчення і аналізу історіографічної бази дозволяє висвітлити проблему найбільш об'єктивно і повно.

Аналізуючи історіографічну спадщину авторів *першої групи*, до яких відносимо провідних діячів українського національного руху, будівничих незалежної України М.Грушевського, В.Винниченка, П.Скоропадського, С.Петлюру, І.Мазепу, К.Левицького та інших, а також засновників і керівників зовнішньополітичних відомств, зокрема Д.Дорошенка, О.Шульгина, В.Панейка, варто відзначити, що вони перші заклали підґрунтя історіографії Української революції. Їхні роботи фактично стали першоосновою для подальших досліджень, присвячених дипломатичній діяльності українських національних урядів, вивченню структури, кадрового складу та функцій дипломатичного корпусу. Власне, саме державні і політичні діячі та дипломати, які безпосередньо брали участь у розробці зовнішньої політики, формуванні і діяльності молодого національного дипломатії, ставали першими істориками проблеми.

Серед досліджень зовнішньої політики і розбудови дипломатичного корпусу, безперечно, найбільш змістовними та інформативними були науково-історичні праці М.Грушевського. Вагомим внеском у викристалізування зовнішньополітичного курсу України на зламі 1917-1918 рр. стала праця вченого „На порозі нової України”[539], написана у розпалі українсько-більшовицької війни й активних намагань зберегти незалежність України. Одним із визначальних заходів у тій ситуації якраз і став Брестський мирний договір. У праці висловлено причини краху „московської орієнтації” та розглядаються історичні коріння західної. „Ми являємось одним з найбільш орієнталізованих (дозволю собі так називати) західних народів, – наголошував М.Грушевський, – подібно як болгари, серби, іспанці, – і ми повинні не забувати, а розвивати і використовувати те цінне, що дала нам ся орієнтальна

стихія” [265, с. 154]. Варто відзначити, що його концепція не втратила актуальності й сьогодні.

Водночас, визначаючи зовнішньополітичний курс України, вчений у січні 1918 р. наголошував: „З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити у згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки... І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця” [308, с. 14].

Вивчені в процесі дослідження наукові праці, зокрема присвячені дипломатичній діяльності, сприяють глибокому розумінню міжнародної ситуації, внутрішньої і зовнішньої політики, свого часу здійснивши істотний практичний вплив на формування і діяльність зовнішньополітичного відомства та його закордонних представництв. Відзначимо передусім фундаментальні праці: „Відродження нації” тодішнього голови уряду В.Винниченка, мемуарно-аналітичні „Замітки і матеріали до історії Української революції” колишнього члена уряду П.Христюка, „Україна в огні й бурі революції” міністра й голови уряду УНР І.Мазепи, „Занепад УНР” М.Шаповала [369, 425, 396, 845].

Слід зазначити, що цим та іншим авторам притаманне висвітлення зовнішньої політики керівництва України через призму партійно-політичних поглядів, подекуди надмірне наголошення на недоліках політичних опонентів. Наприклад, це характерно для праць В.Винниченка, який досить часто гостро критикував зовнішню політику урядів України, зокрема орієнтацію Києва на Німеччину та Четверний блок взагалі й укладені з ними угоди. Він вважав помилкою Брестський мирний договір, підписаний 9 лютого 1918 року Українською Народною Республікою з Центральними державами. Але час показав, що це була одна із перемог української дипломатії в європейській історії XX століття, яка впродовж 90 років є предметом вітчизняних і закордонних науково-історичних досліджень. Історичне значення Брестського мирного договору для Української революції полягало насамперед у реалізації

одного з основних напрямків державотворчої діяльності Центральної Ради Української Народної Республіки – вихід України на міжнародну арену, оформлення самостійного зовнішньополітичного курсу й, відтак, державного дипломатичного апарату.

Опрацьовані і проаналізовані результати дослідників проблеми, безперечно, різняться як тематично, так і методологічними підходами до вивчення і висвітлення аспектів діяльності Центральної Ради, її дипломатичного корпусу та доленосної для українського держави події – Брестського мирного договору. Найбільш повну інформацію містять вищезгадані наукові праці безпосередніх і найактивніших учасників Української революції та провідників. Водночас відзначимо також праці: „Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи” О.Шульгина, яка побачила світ 1918 р., „Велика революція і українська визвольна програма” М.Шаповала, „Історія України 1917-1923” Д.Дорошенка, „Україна і політика Антанти” А.Марголіна [438, 844, 560, 398].

Значний внесок у розробку концепції Української революції, формування дипломатичного корпусу та висвітлення його діяльності у Яссах, Одесі, Бресті, а також наслідків підписання мирного договору для України зробив колишній голова уряду В.Винниченко. Найбільш відомою була його праця „Відродження нації” [369], написана 1920 р., в якій він аналізує події Української революції, а серед них – зовнішньополітичні орієнтації, міжнародні контакти і акції, зокрема участь української дипломатичної місії у Брестських мирних переговорах. У розділі книги „Мир з Центральними державами” В.Винниченко, щоправда, з деякими застереженнями відзначав, що українська делегація використала чимало сприятливих обставин, які „поставили Україну в дуже вигідне становище на мировій Берестейській конференції. Насамперед, нашу делегацію було прийнято як делегацію окремої держави, чим сама державність уже майже визнавалась. Потім у конфлікті з більшовиками німці виразно стали на бік українців” [369, с. 209-211].

Водночас він, на наш погляд, некоректно стверджував, що успіхи України на переговорах були досягнуті лише завдяки тому, що договір з нею був для

німців корисним і потрібним, інакше кажучи, майже всі заслуги приписував дипломатам Центральних держав й недооцінював надзвичайно активну і плідну діяльність українців у жорсткому протистоянні з опонентами. Не можна оминати увагою партійно-політичну упередженість В.Винниченка, а також І.Мазепи, П.Христюка, М.Шаповала в оцінці дипломатичної діяльності Центральної Ради, зрештою, Гетьманату й Директорії УНР. Згадані автори засвідчили існуючі в ті часи протиріччя у владних структурах та відсутність єдності політичного проводу України в такому важливому напрямку діяльності держави, що в сукупності з іншими помилками і прорахунками, подібно до військового будівництва, призвело до втрати незалежності України. Водночас їх праці містять різноманітну інформацію, чимало документальних матеріалів, які дозволяють глибше осягнути складні історичні процеси та зробити висновки про негативний вплив партійних уподобань на формування і діяльність дипломатичного корпусу УНР часів Центральної Ради.

Значну пізнавальну інформацію дослідникам проблеми надає чотири томна праця „Українська революція. Розвідки і матеріали” тодішнього міністра внутрішніх справ України П. Христюка. Його перша книга „Замітки і матеріали до історії української революції”, була, по суті, першим достовірним джерелом до вивчення проблеми, оскільки представляла збірник оригінальних документів епохи революції. Її головна цінність, на відміну від мемуарного характеру праці В.Винниченка, полягала у величезній кількості документальної інформації, на основі якої автор вибудував концепцію, в основному співзвучну ідеям М.Грушевського, але водночас, будучи активним діячем УПСР, не зміг подолати партійної обмеженості у висновках.

Слід відзначити також одну з найперших праць проблематики – збірку статей і виступів першого міністра закордонних справ Центральної Ради Олександра Шульгина „Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи”, яка вийшла у Києві 1918 р. Ця невелика за обсягом книга містить широкий огляд і аналіз розбудови зовнішньополітичного відомства, напрямків його діяльності щодо реалізації міжнародної політики України у сфері взаємин

з країнами Антанти та Центральних держав через призму Брестських мирних угод. Додані документи характеризують зовнішню політику, формування і становлення дипломатичних структур УНР за кордоном та основні дипломатичні заходи, до яких О.Шульгин був причетний [438, с. 98-110].

Проблемі виходу України на міжнародну арену внаслідок активної діяльності її дипломатів, становленню двосторонніх зв'язків української держави з іншими країнами й, відтак, розбудові зовнішньополітичного відомства та консульської служби присвятили чимало наукових праць і мемуарів історики українського зарубіжжя. Процесові дослідження сприяло утворення за кордоном визначних наукових центрів, Українських наукових інститутів у Варшаві, Берліні, Вінніпегу, Українського вільного університету і Високого педагогічного інституту в Чехословаччині, Музею визвольної боротьби у Празі, Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі та ін.

Професійні історики, колишні політичні діячі і дипломати УНР присвятили чимало змістовних науково-історичних праць проблемі формування зовнішньої політики Центральної Ради, заснування і становлення дипломатичної служби молодій УНР, її діяльності, спрямованої на створення сприятливих зовнішніх умов для успішного державного будівництва та захисту України від агресії, перш за все більшовицької Росії. Відзначимо серед них творчі здобутки І.Борщака, І.Кедрина, О.Юрченка, Д.Левицького, Б.Галайчука, І.Каменецького, В.Трембіцького [470, 599, 851, 391, 513, 591, 807].

Особливе значення для глибокого розуміння проблематики мають збірники, які вийшли у Львові у міжвоєнний час: „Берестейський мир” (1928) та „Україна на дипломатичному фронті” (1939). У них вміщено розвідки і спогади українських дипломатів Б.Галайчука, О.Севрюка, Д.Левицького, І.Кедрина та інших про зародження і діяльність національної дипломатичної служби Центральної Ради. В центрі уваги істориків українського зарубіжжя були питання, найбільш сфальсифіковані радянською історіографією, а саме: участь делегації УНР у переговорах в Бресті, протистояння з делегацією радянської

Росії на чолі з Л.Троцьким, перебіг і суть дискусій, підписання мирного договору. Збірник статей „Україна на дипломатичному фронті” в Історичному Календарі-альманаху „Червоної Калини” на 1939 рік містив розвідки М.Залізняка „Перший виступ української держави у світовій політиці”, голови української дипломатичної місії у Бресті О.Севрюка „Галичина в берестейських перемовинах” та ін. [367, 571, 416, 415]. Автори аргументовано обстоювали думку, що Брестський мирний договір був величезною перемогою молодій українській дипломатії у боротьбі за визнання незалежності України та забезпечення її виходу на міжнародну арену.

Вартісну інформацію містить праця голови уряду УНР І.Мазепи „Україна в огні й бурі революції”[676]. Автор брав безпосередню участь у формуванні зовнішньої політики та визначав напрямки діяльності дипломатичної служби. Великого значення він надав аналізу еволюції взаємин між Директорією УНР і Польщею – від збройного протистояння до військово-політичного союзу 1920 р. Як і В.Винниченко, П.Христюк, М.Шаповал, С.Шелухин, автор звинувачував політичних опонентів у помилках при виробленні засад зовнішньополітичної діяльності. Водночас, на наш погляд, у працях очевидців подій міститься багато матеріалів і документів, спостережень, які сприяють глибшому розумінню проблеми та її висвітленню.

Варшавська угода викликала різке розмежування в колах української політичної еліти, угода між С.Петлюрою та Ю.Піلسудським викликала значний осуд дій Головного отамана про передачу Східної частини Галичини полякам. Аналізу Варшавської угоди щодо правомірності підписання її С.Петлюрою присвятили свої праці М.Шаповал та С.Шелухін [845, 432]. С.Шелухін як юрист вказує на неправомірність одноосібного укладення договору С.Петлюрою не маючи на те повноважень від інших членів Директорії, розкриває низький рівень дипломатичної підготовки договору тощо.

Зважаючи на те, що зовнішню політику Директорії УНР після відходу від влади В.Винниченка визначав, часто одноосібно, Головний Отаман Симон Петлюра, важливим джерелом дослідження проблеми є його праці, що увійшли

до тритомного видання „Статті. Листи. Документи”, особливо вміщені в останньому томі. На документальній базі вони висвітлюють процес формування і втілення зовнішньої політики України, розбудови за допомогою дипломатичних акцій взаємин з іншими державами. У маловідомому листі голові дипломатичної місії у Польщі А.Лівицькому С.Петлюра виклав план утворення військово-політичного союзу Україна-Польща-Латвія-Литва-Естонія, спрямований проти радянської Росії, що передбачав також приєднання до нього Кубані, Грузії і Азербайджану. Визначну роль у реалізації плану він надавав дипломатичним структурам, які діяли в означених країнах [292, т.3, с.132-135].

Цінна інформація про пошуки Директорією УНР порозуміння з Антантою з метою отримати підтримку в боротьбі з більшовицькою Росією під час переговорів з місіями Антанти в Одесі та Яссах міститься у спогадах А.Марголіна. Спільно з ним український дипломат М.Галаган аналізує проекти угод з Антантою, на жаль, не узгоджені з Києвом й нереалізовані, що мало для України важкі наслідки. Автори вбачають також провину Антанти, яка не визнавала самостійності новоутворених на просторах Росії держав й орієнтувалася виключно на мілітарну силу генерала А.Денікіна [399, с.376-377; 271].

У статті „Симон Петлюра та українська закордонна політика” О.Шульгин стверджує, що „коли Симона Петлюру обрано головою Директорії, значіння його в нашій міжнародній політиці стає величезним, майже рішальним”. Головний Отаман, наголошував Шульгин, був завжди прибічник союзу з Антантою і декларував: „Треба йти до зближення з Заходом, треба використати всі дороги до нього”. Врешті, цей курс привів до Варшавських угод, оскільки лише в порозумінні із західними сусідами і через них С.Петлюра розраховував знайти для України „надійну базу в світовій міжнародній opinio”, підсумовував О.Шульгин [439, с. 173-176].

Особливу цінність для дослідників становлять праці видатного історика, відомого державного діяча доби Центральної Ради й міністра закордонних справ Гетьманату Дмитра Дорошенка. Головним результатом його творчого

доробку стала фундаментальна „Історія України. 1917-1923 рр.” [560, 561], де автор послідовно виклав історію Центральної Ради та Гетьманату, приділив також багато уваги формуванню зовнішньої політики, утворенню і діяльності дипломатичного корпусу, який він очолював особисто, подав характеристики перших українських дипломатів, зокрема В.Голубовича, О.Севрюка, О.Шульгина, М.Василька, М.Левитського, М.Любинського та інших.

Не приховуючи своїх політичних симпатій (був прихильником концепції федералізму, а згодом гетьманської державності), Д.Дорошенко на основі документів та вже відомих праць діячів Української революції, а також радянських видань на зразок „Записок о гражданской войне” В.Антонова-Овсієнка, подає глибокий і вичерпний аналіз подій. „Окремі сюжети виписані просто блискуче, – зауважує також визначний фахівець з історіографії Української революції Валерій Солдатенко. – До них можна віднести висвітлення питання про передісторію Берестейської мирної конференції, про роботу самої конференції, позицію української делегації, ухвалені рішення. Безумовно, тут позначився дипломатичний досвід автора. Його оцінки глибинні і суттєві, зауваження точні, виважені” [776, с. 90].

Творчі здобутки Д.Дорошенка заслуговують особливої уваги. Його праці „Закордонна політика Української Держави 1918 року” [559], „Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 р.” [558] та мемуарно-аналітичні „Мої спомини про недавнє-минуле” [379] містять надзвичайно цінну інформацію про головні орієнтири зовнішньої політики, процес формування і діяльність міністерства закордонних справ та його дипломатичних структур. Автор використовував значну кількість оригінальних документів, що надає його працям науково-дослідницької ваги і достовірності. Водночас, будучи палким прихильником Гетьманату як державного устрою, його ідеології і політики, Дорошенко акцентував передусім на успіхи в зовнішньополітичній діяльності того періоду, які, хоч і дійсно заслуговують на повагу, однак сьогодні вимагають більш критичного збалансованого аналізу і оцінки.

Проблеми зовнішньої політики Гетьманату та його дипломатичних кроків висвітлюються в праці тодішнього дипломатичного представника в Австрії В.Липинського – „Листи до братів-хліборобів” [649]. Привертає увагу збірник „За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави”, виданий у Львові 1938 р. Ряд авторів позитивно оцінювали зовнішньополітичну діяльність Гетьмана Скоропадського, зокрема відомий львівський історик Т.Коструба. У статті „Українська Держава 1918 р. як предмет міжнародного права” М.Гец, визначаючи досягнення дипломатії Центральної Ради, насамперед підписання Брестського миру, наголошував, що „Гетьман, придержуючись вікової міжнародної практики, що „*eadem est natio sub regibus, consulibus, imperatoribus*”, переймає всі міжнародні зобов’язання попереднього українського правительства, Генерального Секретаріату, а особливо постанови Берестейського миру”. Відтак, Україна набула всіх переваг міжнародного права і спромоглася їх використати для зростання свого авторитету серед світового суспільства [569, с.108].

Дослідження боротьби дипломатії Західноукраїнської Народної Республіки за державність у 1918-1919 рр. свідчать, що молода республіка від перших днів існування опинилася на перехресті геостратегічних інтересів великих держав, зокрема країн Антанти, водночас у стані війни за незалежність з Польщею й Румунією.

Отже, активна зовнішньополітична діяльність стала одним з пріоритетних завдань керівництва ЗУНР. Сформований у перші дні листопада 1918 р., державний секретаріат закордонних справ на чолі з Василем Панейком розпочав діяльність з метою домогтися визнання республіки; внаслідок участі в роботі Паризької мирної конференції знайти порозуміння з Антантою для припинення польсько-української війни; водночас енергійно шукати союзників, щоб захистити ЗУНР від агресії з боку Польщі та зазіхань сусідніх держав на українські землі.

Аспекти цієї проблеми відтворено в науково-історичних працях, присвячених переговорам з урядами Української Держави гетьмана

Скоропадського й Директорії УНР та делегаціями Антанти і Польщі. Передусім заслуговують на увагу праці першого голови уряду ЗУНР Костя Левицького, працівників секретаріату закордонних справ і глав закордонних делегацій І.Борщака, О.Назарука, М.Лозинського, а також співучасників тих подій М.Дольницького, С.Барана, С.Томашівського, С.Ярославина та інших авторів, причетних до подій на західноукраїнських землях [643, 469-472, 403, 404, 664-666, 556, 546, 802, 854].

Зародженню і становленню Державного секретаріату зовнішніх справ ЗУНР присвячено статтю К.Левицького „Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. 1918-1923”. Автор виклав зовнішньополітичні завдання молодій державі та відтворив перші кроки галицької дипломатії. Зовнішньополітичне відомство та його зарубіжні представництва були укомплектовані досвідченими, відданими українській справі працівниками. До складу делегації на Паризьку мирну конференцію увійшли В.Панейко, М.Лозинський, С.Томашівський, С.Витвицький, К.Левицький представив цінні документальні свідчення: список представництв ЗУНР та надзвичайних дипломатичних місій у 1919-1923 рр., а також їх персональний склад [642, с. 3-4].

Найбільш змістовно, об'єктивно, з глибоким і вичерпним аналізом викладено матеріал про зародження і діяльність галицької дипломатії в захисті інтересів молодій республіки у праці М.Лозинського „Галичина в рр. 1918-1920”, яка побачила світ 1922 р. і була першою з означеної проблематики. Цінність книги полягає ще й у тому, що особисті враження в ній підтверджено численними оригінальними документами, які не збереглися в сучасних архівосховищах. Як ніхто інший М.Лозинський був обізнаний з усіма аспектами проблеми ЗУНР на міжнародній арені. Він слушно відзначав, що головна відповідальність за агресію Польщі й утрату незалежності ЗУНР лежить на керівниках країн Антанти. Цей висновок М.Лозинський обґрунтував на основі документів і власного досвіду спілкування з її провідними діячами в Парижі. Хоча діяльність галицьких дипломатів не досягла поставлених завдань, вона примусила Найвищу Раду Паризької конференції залишити

східногалицьку проблему відкритою до 1923 р. Водночас автор звертає увагу на втрачений шанс зовнішньої політики політичного проводу, який восени 1918 р. був беззастережно зорієнтований на Відень, що суттєво погіршило ставлення Антанти до ЗУНР. Адже польські політики ще під час Першої світової війни сформували в Парижі активно діючу репрезентацію [664, с. 40].

Перший вихід дипломатії ЗУНР на міжнародну арену та участь української делегації в роботі Паризької мирної конференції розглядали й аналізували К.Левицький, С.Витвицький, О.Назарук, М.Лозинський, С.Томашівський, Л.Цегельський, які безпосередньо керували цією дипломатичною акцією.

Значну цінність з погляду розуміння зовнішньої політики ЗУНР мають праці Л.Цегельського, який обстоював орієнтацію на Антанту, водночас був прихильником порозуміння з гетьманом Скоропадським задля отримання військової допомоги без реалізації ідеї злуки Галичини з Великою Україною. Позитивно оцінював Л.Цегельський переговори з гетьманом на початку листопада 1918 р., згоду П.Скоропадського надіслати в Галичину військові частини [426, с.78-80].

Керівник першої дипломатичної місії ЗУНР до Києва Осип Назарук у праці „Рік на Великій Україні” [404] засвідчує, що головним напрямком її діяльності було встановлення стосунків з Українською Державою для отримання допомоги у війні за незалежність. Скоропадський досить прихильно поставився до галичан, висловив бажання бачити ЗУНР у тісному союзі з Наддніпрянською Україною і розпорядився надати допомогу військом та зброєю. Проте вказана праця написана О.Назаруком з надто суб’єктивних позицій.

Процес розбудови представництв ЗУНР за кордоном висвітлювали С.Витвицький і С.Баран. За короткий час було відкрито посольства у Відні, Берліні, Празі, Будапешті та надзвичайні місії в Італії, Ватикані, Бразилії, а їх головним завданням визначено справу визнання ЗУНР як незалежної держави та встановлення дипломатичних відносин з керівництвом держав акредитації.

Аналізуючи переговори з антантівським місіями, С.Витвицький та С.Баран вважали помилковими дії уряду, який відмовлявся від запропонованих компромісів, зокрема у ході Хирівських переговорів у березні 1919 р. На думку авторів, унаслідок непоступливої позиції уряду ЗУНР опинилася в міжнародній ізоляції і була приречена на поразку у війні з Польщею, яку підтримувала Антанта [371; 456, с.103].

Детальний аналіз діяльності українських делегацій на Паризькій мирній конференції та колізій навколо розгляду українського питання подає І.Борщак у праці „Як була зорганізована Мiroва конференція 1919 року”. Він назвав чинники, які зумовили успіх польської дипломатії, а саме – тісні стосунки з Францією та перспективна зовнішньополітична стратегія – мати сильну Польщу у протистоянні з більшовиками, – що збігалася з політикою Франції на сході. І, навпаки, констатував І.Борщак, зовнішньополітична орієнтація ЗУНР на союз із УНР, яку не сприймала Антанта, призвела до вирішення східногалицької проблеми на користь Польщі. Водночас відзначав, що завдяки діяльності дипломатів ЗУНР серед учасників Паризької конференції не було абсолютної єдності у цій проблемі, свідченням чого стали окремі зауваження на користь галичан з боку В.Вільсона, англійського високопоставленого дипломата П.Бальфура, а також американського експерта І.Бовмана, який виразно висловився проти передачі Галичини Польщі [472, с.104-114].

Про дипломатичні акції уряду Є.Петрушевича в еміграції йдеться у дослідженні Сидора Ярославина „Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 р. р.”. Впродовж трьох років після втрати суверенітету уряд Петрушевича активно використовував усі можливі форми і методи дипломатичної боротьби: надсилав до Найвищої Ради Паризької конференції, до керівництва Ліги Націй, главам Англії, Франції, США ноти і меморандуми, а також делегував представників на конференції в Спа, Ригу, Геную. Як наслідок, східногалицька проблема постійно перебувала на стадії обговорень, щоправда, підсумував Ярославин, „була програна і на дипломатичному фронті” [854, с.77].

Спільною рисою праць цих та інших авторів було намагання з близької часової відстані описати епохальні події з історії України, а також велика інформативність та ідеологічна спрямованість прагнення виявити причини тих чи інших явищ і подій. Водночас на глибині осмислення позначились партійно-політичні уподобання, обмеженість документальної бази, однак попри неминучий суб'єктивізм в оцінках їх пізнавальну цінність і вплив на розвиток історіографії Української революції перебільшити неможливо.

Протягом тривалого часу бездержавності України визначний внесок в історіографію проблеми зовнішньої політики, розбудови і діяльності відповідних відомств українських національних урядів зробили дослідники з українського зарубіжжя, творчий доробок яких віднесено до *другої* групи історіографічних надбань. Значною мірою цьому сприяли два основні фактори: 1. Після поразки Української революції в еміграції утворився значний інтелектуальний потенціал в особах колишніх громадсько-політичних діячів, представників наукової та творчої української інтелігенції, військовиків, які утворили потужні центри та об'єднання, зокрема Воєнно-історичне товариство, навколо яких гуртувалися дослідники; 2. Сприятлива ситуація в зарубіжній історичній науці, що характеризувалася плюралізмом та відсутністю ідеологічного тиску, від якого потерпали вчені в СРСР. Саме за межами України було створено значний пласт літератури з історії проблеми. Серед істориків українського зарубіжжя відзначимо В. Андрієвського, С. Воляника, Т. Гунчака, П. Мірчука, В. Трембіцького, Л. Шанковського та інших [365, 506, 542, 696, 807, 842, 843]. Їхні праці базуються на багатому фактичному матеріалі, часто на особистих спогадах, містять аналіз подій. Водночас їм притаманні певні недоліки, пов'язані з обмеженнями в доступі до архівних документів, тенденційність оцінок зовнішньої політики та розбудови і діяльності дипломатичної служби зумовлена належністю до різних партій.

Українська зарубіжна історіографія дипломатичної діяльності Центральної ради представлена дослідженням В. Косика „Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917-лютий 1918)” [486]. Автор

монографії проаналізував українсько-французькі взаємини з початку створення українського парламенту до укладення українською дипломатичною делегацією Брестського миру.

На наш погляд, з ряду науково-історичних праць українського зарубіжжя слід виділити монографію С.Воляника „Берестейський договір. 9.II.1918”, видану 1989 року у США. У передмові слушно відзначалося, що автор „хоче відсвіжити нашу історичну пам'ять про часи і події, в яких український народ виступив на історичну арену як підмет історії у змаганні й будові своєї державності. Історичний факт за існування української держави, визнаної де-факто і де-юре багатьма державами, записаний назавжди в анналах всесвітньої історії” [506, с.6].

Праця С.Воляника відрізняється від інших насамперед тим, що аналіз історичних подій базується на оригінальних документах тих часів. Викладаючи перебіг переговорів у Бресті, автор подав оригінальні тексти декларацій і заяв учасників мирної конференції, зокрема глав делегацій Німеччини Р. фон Кюльмана, Австро-Угорщини – О.Черніна, більшовицької Росії – Л.Троцького, України – В.Голубовича й О.Севрюка, а також повні тексти документів мирного договору та додаткових угод, відгуки на факт підписання договору з боку глав Центральних держав та світової преси.

Характеризуючи наукові досягнення української діаспори у площині дослідження проблематики, доречно наголосити, що при історіографічному аналізі необхідно враховувати особливості об'єктивного і суб'єктивного характеру, притаманні всім згаданим еміграційним студіям. До них належать: обмежена база архівних документів, схильність спиратися на особисті спостереження і спомини. На цих працях виразно позначився поділ української еміграції на суспільно-політичні угруповання – чи то прихильників авторитарного режиму П.Скоропадського, чи народних республік Центральної Ради та Директорії.

Вагомий внесок у дослідження розбудови структур дипломатичної служби в добу Української революції зробив В.Трембіцький [804 – 806]. Він

охарактеризував мережу консульських установ Української Держави за кордоном, число яких у жовтні 1918 р. збільшилося до 50-ти, з них 30 діяли в Росії. Автор відтворив їх склад та функції. В.Трембіцький показав процес розбудови українських консульств за кордоном в період Центральної Ради та Директорії УНР. За його підрахунками, в 32-х державах Європи й Азії плідно працювали 67 дипломатичних представництв. Щоправда, Б.Галайчук у статті „Організація української дипломатичної служби” відзначав, що деякі з них фактично було тимчасовими дипломатичними місіями [513, с. 35].

О.Юрченко відзначає, що за час діяльності гетьманського уряду розширилося коло країн, з якими було встановлено дипломатичні відносини. Автор у своїй монографії „Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті” висвітлює дипломатичні взаємини між Україною і радянською Росією й іншими державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії з травня по грудень 1918 р. [851, с.165-214].

Аналізуючи дипломатію Директорії УНР, відзначимо, що у спадщину від Гетьманату Директорії дісталися міжнародне визнання й усталені стосунки з колишніми країнами блоку Центральних держав, зв'язки з нейтральними і новоутвореними на землях постімперської Росії державами і розгорнутий пошук порозуміння з Антантою.

Історики з українського зарубіжжя І.Нагаєвський, П.Мірчук, М.Стахів [702, 695, 789] вважають фатальною помилкою Директорії необачну відмову від допомоги Антанти у грудні 1918 р. – у момент очевидної загрози нападу більшовицької Росії. Налагоджені гетьманом Скоропадським контакти з Антантою були зіпсовані, що поряд з іншими помилками у зовнішній політиці мало важкі наслідки для української державності.

Висвітленню складного процесу формування зовнішньої політики Директорії УНР, організації та діяльності дипломатичних структур, переговорних процесів на різних рівнях з іншими державами та участі українських місій на міжнародних форумах, зокрема Паризькій мирній конференції, відвів багато місця у праці „Україна в добі Директорії УНР”

Матвій Стахів. Автор послідовно висвітлив етапи розбудови відносин з іншими державами, наголосивши на шкоді, яку спричинили міжпартійні чвари у питанні зовнішньополітичної орієнтації України та формуванні й діяльності закордонних представництв, зокрема у підборі кадрів та ухваленні виважених рішень щодо встановлення міждержавних стосунків [788, т.4, с. 73].

Згадані автори фактологію історії дипломатичної боротьби Директорії УНР за державність проаналізували її досягнення і втрати. Однією з головних причин невдач зовнішньої політики С.Петлюри та української дипломатії Т.Гунчак у праці „Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії” вважає ситуацію, коли Україна вела війну на трьох фронтах: більшовицькому, денікінському і польському. На жаль, улітку й восени 1919 р. політичний провід УНР не зміг домовитися про підтримку з боку Антанти і налагодити відносини з А.Денікіним і Ю.Пілсудським. Маючи багато ворогів, Україна і не здобула надійних союзників, що й спричинило її поразку [542, с.202].

І.Нагаєвський у праці „Історія Української держави двадцятого століття” однією з визначальних помилок Директорії у площині зовнішньої політики вважає ліквідацію напрацьованих дипломатами Гетьманату відносин з Антантою. Нерозважлива нота Директорії від 19 грудня 1918 р., якою вона поставила під сумнів правомірність військової присутності Антанти в Одесі та відмовилася від її допомоги, за висновком автора, завдала Україні непоправної шкоди [702, с. 258].

Аналогічної думки дотримується В.Верига. У двотомній праці „Визвольні змагання в Україні 1914-1923” він наголошує, що Директорія і уряд припустилися великої помилки в налагодженні відносин з Антантою не розвиваючи їх. Надзвичайна дипломатична місія на Паризькій мирній конференції 1919 р. на чолі з Г.Сидоренком не зуміла переконливо представити безкомпромісну пробільшовицьку політику УНР, як це зробила польська делегація, домігшись вигідних для Варшави рішень, зокрема щодо повної окупації території ЗУНР. Крім того, місія Г.Сидоренка не змогла домовитися з делегацією союзної ЗУНР щодо спільних і скоординованих дій у Парижі, що

призвело до поділу українців на окремі табори. Соціалістичні партійні гасла діячів УНР та спроби останніх знайти порозуміння з ленінським урядом Москви створювали на Заході негативний імідж України і спричиняли недовіру до неї з боку Антанти [490, т.2, с. 66].

Низку праць діаспорні дослідники присвятили біографії українських дипломатів та їх діяльності. Це, зокрема, монографія А.Господина „Три визначні дипломати: граф М.Тишкевич, князь І.Токаржевський-Карашевич, барон М.Василько” [533], І.Хоми “Апостольський престіл і Україна, 1919-1922” [829], а також публікації Л.Винара „Євген-Онацький – чесність з нацією, 1894-1979” [503], І.Світа „Федір Павлович Матушевський (1869-1919)” [754] та інші.

У більшості узагальнюючих праць з історії суспільно-політичних процесів, військової історії так чи інакше проаналізуються питання зовнішньополітичних зв'язків Західноукраїнської Народної Республіки з країнами Європи та діяльності українських дипломатичних представництв за кордоном. Серед них варто виділити дослідження А.Крезуба „Нарис історії українсько-польської війни” [625], В.Кучабського „Західна Україна в боротьбі з Польщею та більшовизмом в роках, 1918-1923.” [872], І.Лисяка-Рудницького „Історичні есе” [650], М.Стахіва „Західна Україна: нарис історії державного будівництва і збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923” [785-787] та інші.

Ряд статей щодо міжнародного становища ЗУНР та справи Східної Галичини на міжнародних форумах опублікували дослідники з української діаспори О.Марітчак, В.Федорович, В.Кучабський [681, 824, 637] та ін. Серед них потрібно відзначити праці історика і військового діяча В.Кучабського, де автор розглядає східногалицьку проблему на Паризькій мирній конференції, а також роль української дипломатії і ставлення до неї країн Антанти.

Треба зазначити, що праці українських дослідників в діаспорі не позбавлені деяких вад. Це пояснюється обмеженістю джерельної бази, певним консерватизмом інструментарію, надмірною позитивністю оцінок через ідейно-політичні суперечності.

Щодо зарубіжних дослідників, то наприклад академік, професор Сорбонни Жан-Батіст Дюрозель у своєму дослідженні «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» [564] про Україну як суб'єкт міжнародної політики майже не згадує. Деякі аспекти зовнішньої політики щодо України прослідковуються у праці Дж. Ротшильда «Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами» [749]. Доречно відзначити книгу англійського історика Джона Уілера-Беннета «Брестський мир: Перемоги і поразки радянської дипломатії» [553], в якій автор відтворює напружену атмосферу і драматичний накал боротьби, що велась навколо укладення мирного договору, на міжнародному форумі у Бресті-Литовському.

Слід відзначити помітний внесок у дослідження проблеми сучасних російських істориків, насамперед Російської академії наук та її Інституту всесвітньої історії на чолі з академіком РАН О.Чубар'яном. Саме там вийшов друком чотиритомний збірник статей і документів „Світові війни ХХ століття”. Проблемі Брестського миру присвятили дослідження Д.Бондаренко, В.Зубачевський, І.Міхутіна, О.Федюшин, Ю.Фельштинський, О.Чубар'ян [465, 582, 697, 825, 826, 836].

Привертає увагу праця І.Міхутіної „Украинский Брестский мир” [697], в якій використано і введено в науковий обіг нові архівні документи, що збагачують усталене розуміння конфлікту між більшовицькою Москвою і Україною фактами, передусім, з фонду радянської делегації Л.Троцького у Бресті, який зберігається в Архіві зовнішньої політики Російської Федерації.

У дослідженнях німецьких істориків політика Німеччини щодо України переважно розглядалась у контексті східної політики та радянсько-німецьких відносин. На найбільшу увагу заслуговують праці В.Баумгарта [857], Ф.Кляйна [869], Ф.Фішера [861]. Безпосередньо вивченням політики Німеччини щодо України в 1918 році займався учень Ф.Фішера П.Боровський [858], який у своїй змістовній праці зосередився на економічному аспекті двосторонніх відносин. На значній кількості архівних матеріалів автор розкриває

визискувальний характер реалізації німецької політики в Україні окупаційним командуванням.

Із проголошенням Україною незалежності серед німецькомовних дослідників значно зріс інтерес до її історії. У 1990-х роках з'явилися узагальнюючі праці з історії України А.Каппелера [867] та К.Гаусманна [864], в яких автори відзначають корисливість політики Німеччини щодо України в досліджуваній період. Українсько-німецькі відносини є предметом дослідження професора Гамбургського університету Ф.Гольчевські [862, 863]. Українська політика Німеччини 1917–1918 рр. проаналізована у монографії К.Ремера. Робота базується на значній кількості архівних матеріалів, але погляди автора на проблему, на жаль, залишились на рівні 60-х років [876]. Значний інтерес представляють дослідження А.Айсфельда [859], який велику увагу приділив питанням політичного життя німців-колоністів Півдня України, аналізуючи політику німецького й українського урядів з цього питання. Латвійсько-українські зв'язки в певній мірі охарактеризовується у праці Скабсонса Ерікса «Латвійсько-українські зв'язки за доби УНР».

Польсько-українським стосункам взагалі й військово-політичному союзу 1920 р. зокрема присвячені праці польських істориків, осмислені і використані автором в контексті даного дослідження. Найбільш цінну й об'єктивну інформацію містять науково-історичні праці П.Журавського, З.Карпуся, Р.Потоцького, М.Клімецького, М.Козловського, Я.Легеца [879, 868, 875, 870, 871, 873]. Зокрема, в праці „Польсько-український союз політично-військовий 1920 р.” С.Шайдака [878] розглядається і аналізується ситуація в Україні 1919 р., висвітлені діяльність перших військово-дипломатичних місій УНР у Варшаві, еволюція переговорних процесів, які завершилися військово-політичним союзом і спільним виступом проти більшовицької Москви 1920 р.

Значний пласт інформації з історії укладення військової конвенції 1920 р. міститься у праці З.Карпуся „Східні союзники Польщі у війні 1920 р.”. На базі документальних свідчень і польської історіографії автор детально висвітлив генезу українсько-польських відносин 1919-1921 рр. Р.Потоцький у

книзі „Ідея відновлення Української Народної Республіки (1920-1939)” проаналізував складний процес розвитку українсько-польських відносин від збройного протистояння до миру і військового союзу 1920 р. Об’єктивно оцінюючи прагматичну зовнішню політику Ю.Пілсудського, який ціною вказаного союзу пішов на укладення Ризького договору з Москвою, автор описує період перебування в Польщі Армії УНР, а згодом української військово-політичної еміграції, уряду УНР, якими опікувалася Варшава. Автор також прийшов до висновку, що в міжвоєнний період Польща виступала за відновлення самостійної України у випадку розпаду радянської імперії [875, с. 379].

До *третьої* групи з історіографії проблеми віднесено праці радянських істориків і політичних діячів. Доцільним є дослідницький процес в добу СРСР поділити на три етапи: 1. 1920-ті роки, коли в період українізації цензура та ідеологічний тиск історичної науки не були настільки жорстокими, і ситуація дозволяла висвітлювати події Української революції, зокрема пов’язані із зовнішньополітичною діяльністю, більш-менш об’єктивно. Певний вплив на розвиток радянської історіографії мали зв’язки із Львівським центром історичної науки, переїзд в Україну М.Грушевського і повернення групи істориків з еміграції. Саме тоді виходив друком збірник „Літопис революції”, з’явилася низка статей М.Грушевського, М.Лозинського та І.Крип’якевича, праці „Записки про громадянську війну” В.Антонова-Овсієнка (1924), „Українська історична наука за останнє десятиліття” О.Гермайзе (1929), „Нарис історії України” у 2-х т. (1923-1924), „Коротка історія України” М.Яворського (1927) та ін. Усі вони не позбавлені ідеологічного забарвлення, але їх автори в міру можливостей об’єктивно висвітлювали події Української революції, за що більшість їх були репресовані й загинули.

На другому етапі (1930-1960) українська радянська історіографія підпала під прес комуністичної ідеології, коли в науці утвердився критерій політичної доцільності – основа марксистсько-ленінського методології. Усіляко замовчувалося або брутально фальсифікувалося існування незалежних

національних державних утворень Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР та їх зовнішньополітична діяльність. Історична наука базувалася на доктринах В.Леніна, Й.Сталіна, Л.Троцького, вказівках ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Отже, праці українських радянських істориків були результатом перетворення науки на один із ідеологічних механізмів тоталітарного режиму. Прикладом таких праць є „Перемога Великої Жовтневої революції і встановлення Радянської влади на Україні” та інші Ю.Білана, „Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною” М.Герасименка і Б.Дудикевича, „Французька інтервенція на Україні” О.Гуковського, „Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні, 1917-1922” та інші А.Лихолата, „Нариси історії громадянської війни та іноземної інтервенції на Україні (1918-1920)” М.Супруненко, „З прапором миру крізь полум’я війни” І.Хміля [460-462, 521, 659-661, 793, 827].

Третій етап з 1960-х років характеризувався політикою десталінізації, а також певною ліберизацією правлячого режиму, щоправда, з припливами і відпливами, що позначилось на становищі в історичній науці. Нові суспільно-політичні умови дозволили дослідникам розширити діапазон пошуків й уможливити доступ до архівів та літератури зі „спецфондів”, сприяли залученню до наукового обігу нових джерел. Однак історія Української революції продовжувала розглядатися як складова частина історії СРСР, і головні методологічні важелі продовжували залишатися в руках партійних органів. Яскравим свідченням цього слугує монументальне видання 1989 р. „Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник”, в якому тавруються всі національні українські утворення 1917-1923 рр., їх військово-політичні й дипломатичні провідні діячі та зовнішня політика й дипломатичні служби [488].

Унаслідок довготривалого періоду бездержавності, 70-літнього панування комуністичного тоталітарного режиму та його ідеології історія вітчизняної дипломатії, вивчення її діяльності в захисті незалежності України у добу національно-визвольних змагань 1917-1923 рр. були найбільш занедбаною

ділянкою історичної науки. Радянська історіографія замовчувала або тотально фальсифікувала події Української революції, боротьби народу за незалежність. В СРСР, як слушно зауважує російський академік Ю.Афанасьєв, „історична наука, як і інші галузі гуманітарних знань, розглядалася передусім за все як інструмент державної політики”. Автор визначає радянську історіографію „як особливий науково-політичний феномен, гармонійно вписаний у систему тоталітарної держави і пристосований для обслуговування його ідейно-політичних потреб” [769, с.19, 37].

Методологічні засади у сфері історичної науки базувалися на постулатах Маркса, Леніна, Сталіна, які підпорядковували науку класовим інтересам. Загальноприйнятним було вибіркове використання джерельної бази на основі критерія ідеологічної доцільності. У зв'язку з цим варто нагадати промовисті висловлювання відомих українських істориків Я.Дашкевича та О.Оглоблина щодо стану радянської історичної науки. „Викидання та замовчування фактів, які не підходили під згори запрограмовану схему, супроводжувалося обов'язковою боротьбою з буржуазним націоналізмом та із західною історіографією, – наголошує Я. Дашкевич. – Історичну науку було поставлено на службу фальсифікації” [546, с. 59]. Подібний висновок зробив О.Оглоблин: „Після Другої світової війни вільна історична наука на Україні фактично перестала існувати, – констатував він, – Українська советська історіографія цілком підпорядкована політичним цілям і наказам комуністичного уряду” [709, с. 59]. Він наголошував на важливій ролі історіографії українського зарубіжжя і визначав її актуальні завдання.

Отже, діяльність Української Центральної Ради та її зовнішньополітичні акції на зламі 1917-1918 рр. розглядалися, головним чином, як збройне протистояння з радянською Росією та маріонетковим більшовицьким урядом у Харкові. Із застосуванням брутальної фальсифікації і перекручування фактів висвітлювалися переговори делегації УНР у Бресті та підписання мирного договору. „Центральна Рада за пропозицією німецького уряду видала 11 січня IV Універсал, яким проголошувала „самостійність” України, тобто відділення

від Росії. Це було зроблено для того, щоб надати видимість договору двох самостійних держав, – стверджував Ю.Білан. – Центральна Рада спішила підписати договір з німецькими імперіалістами, щоб скоріше отримати допомогу для боротьби проти своїх робітників і селян” [462, с. 74].

У такому ж дусі характеризував події у Бресті А.Лихолат: „Німецькі імперіалісти, скориставшись важким становищем молоді Радянської республіки, прагнули захопити Польщу, Україну і Прибалтику. Цим скористалися українські буржуазні націоналісти, які очолювали Центральну Раду, для укладення змови з німецькими загарбниками. В Брест-Литовську їм сприяв підлий зрадник, ворог народу Троцький, який визнав делегатів Центральної Ради правомочними представниками України” [659, с. 86].

Навіть наприкінці 1980-х років, коли зашморг партійної цензури суттєво послабився, автори книги „Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні» характеризували Брестську угоду як „Договір, підписаний 27 січня 1918 р, буржуазно-націоналістичною Центральною Радою з країнами німецько-австрійського блоку... Делегація німецько-австрійського Четверного союзу визнала очолювану Центральною Радою „Українську народну республіку” незалежною державою, правомочною вступити в міжнародні відносини. Підписана Брест-Литовська угода була спрямованим проти Радянської влади, зговором української буржуазії з іноземним імперіалізмом” [488, с.66].

Радянські історики проблем зовнішньої політики Української Держави майже не торкалися. Ю.Білан, Г.Заставенко, В.Тичина та інші представляли П.Скоропадського як ставленика Берліна, а його зовнішню політику – як таку, що скеровувалася німцями, виключно в інтересах окупантів. Повністю замовчувалися досягнення і наполеглива праця молоді української дипломатії з метою встановлення рівноправних взаємин з іншими країнами [462, 577, 800].

Радянська історіографія піддавала гострій критиці визнання Гетьманом Брестського мирного договору й зобов’язань України у площині його економічних аспектів. Засуджувалися всі зовнішньополітичні акції,

особливо встановлення стосунків з антибільшовицькими силами Дону і Кубані, які оцінювалися як „співробітництво з організаторами білогвардійської Добровольчої армії, що отаборилася на Кубані”, а також як „контакти і переговори між лідерами російської буржуазії та німецького імперіалізму” [488, с. 135].

Радянська історіографія торкалася проблеми зовнішньополітичної діяльності Директорії УНР та її дипломатичного корпусу побіжно, у контексті постійного протистояння між Києвом і Москвою. Чимало фрагментів, позначених ідеологічними нашаруваннями та суб’єктивізмом, можна віднайти у творах Леніна і Сталіна, а також у дослідженнях А.Лихолата, Р.Симоненка, М.Супруненка та інших [646, 420, 658, 760, 762, 793].

Більшість радянських авторів зводили дипломатичні акції „буржуазного націоналістичного антинародного режиму” Директорії лише до одного – прагнення утриматися при владі. У працях відсутня найменша інформація про організацію зовнішньополітичного відомства та його представництв за кордоном, свідомо приховано їх багатогранну діяльність в інтересах України. І хоча дехто з цих авторів, зокрема Р.Симоненко, приходив до об’єктивних висновків, у цілому їх праці зазнали виразних ідеологічних деформацій. Загалом зовнішньополітичний курс Директорії УНР кваліфікувався в радянській історіографії як „змова з імперіалістами” та „зрада народу України”.

Характерним прикладом може служити праця М.Супруненка „Нариси історії громадянської війни і іноземної військової інтервенції на Україні”. Автор досить детально розглянув переговори місії генерала О.Грекова, а згодом – С.Остапенка і О.Назарука у січні 1919 р. з представниками Антанти в Одесі. Їх завданням, за висновками М.Супруненка, було отримати „у американських і англо-французьких імперіалістів зброю, боєприпаси для озброєння своїх контрреволюційних банд, щоб силою багнетів придушувати обурення мас”. Автор замовчує, що саме в той момент розгорнулася широкомасштабна агресія з боку більшовицької Росії, а її війська

стояли під Києвом, отже залучення військової потуги Антанти було єдиним шляхом збереження незалежності. Як важливий аргумент на підтвердження своїх висновків М.Супруненко процитував текст пропозицій французького уряду, що дійсно були принизливими для України [793, с. 118-120]. Проте замовчувався факт їх відхилення Директорією.

За часів панування в радянській історіографії комуністичної ідеології деякі історики, зокрема О.Карпенко у праці „Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918-1920” [596] та інших публікаціях, намагалися відступати від існуючих догм партійної методології й у міру можливості об’єктивно висвітлити аспекти Української революції. Проте ідеологічний тиск і контроль з боку владних структур суттєво обмежували їх дослідницьку діяльність. Однак ще в 1960-х роках О.Карпенко всупереч пануючим ідеологічним штампам оцінював зовнішню політику ЗУНР як таку, що підпорядковувалась головній і єдиній меті – захистити незалежність республіки від агресії з боку Польщі. Аналізуючи переговори галичан з місіями Антанти, дослідник вважав, що вони дійсно намагалися припинити українсько-польську війну, але при цьому керувалися виключно своїми інтересами, прагнучи зміцнити власні стратегічні позиції у протистоянні з радянською Росією. Коли ж ужиті дипломатичні заходи зазнали краху, Антанта сприяла окупації Польщею Східної Галичини [596, с.110-125,162].

Зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР та його дипломатичної служби радянською історіографією майже не розглядалися. Їх зусилля на міжнародній арені щодо збереження незалежності трактувалися як спроби „буржуазної націоналістичної верхівки” утриматися при владі. Особливо нещадній критиці піддавався військово-політичний союз між ЗУНР і УНР, який кваліфікувався як „згуртування антирадянських сил”. Не обтяжуючи себе аналізом документальної бази, радянські автори М.Герасименко і Б.Дудикевич декларували, що у площині зовнішньої політики уряд ЗУНР „був слухняним знаряддям в руках світового імперіалізму в його боротьбі проти Радянської Росії”, вважаючи, що в зовнішній політиці слід було орієнтуватися виключно на

радянську Україну, прийняти її пропозиції щодо возз'єднання та військово-політичного союзу проти Польщі [521, с.10-11, 34].

Зовнішньополітична діяльність українських національних урядів розглядалась у більшості випадків як антинародна контрреволюційна. Історична думка в СРСР була підпорядкована кон'юктурним ідеологічним вимогам тоталітарного режиму. Існували категорично заборонені теми дослідження, а відтак з поля зору радянських науковців випало ряд важливих питань, зокрема і дипломатична діяльність українських державних утворень, що робило їхні роботи однобічними. Проте це не знецінює зробленого. Значний фактологічний матеріал, яким оперували деякі згадані історики, становить наукову цінність, дає можливість краще зрозуміти складність міжнародної ситуації в тогочасній Європі, конкретно-історичні умови існування окремих форм нерадянської української державності у 1917-1923 роках, розстановку політичних сил у Центральноевропейському регіоні та їхні плани щодо України.

Якісно новий період досліджень подій Української революції розпочався від 1991 р. зі здобуттям Україною незалежності. Науково-історичні праці цієї *четвертої* в українській історіографії групи з проблематики дослідження нараховують сотні робіт і спричинилися до глибокого вивчення нових аспектів формування і діяльності зовнішньополітичних відомств Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР. Позитивним фактором у процесі вивчення проблеми стала інтеграція українських істориків в зарубіжний дослідницький контекст шляхом ознайомлення з науковими результатами закордонних вчених, а також через особисту участь у міжнародних форумах. Одним із прикладів тісної співпраці з науковцями зарубіжжя є регулярні конгреси Міжнародної асоціації українців, які відбувалися останніми роками у Львові, Чернівцях, Кам'янці-Подільському, Одесі, Харкові, Донецьку за участі вчених багатьох країн.

Починаючи з 90-х років ХХ ст., коли з'явилася можливість працювати з архівними документами, які були раніше забороненими для

дослідників, побачили світ наукові праці, присвячені різним аспектам Української революції. Серед таких праць, у яких зроблено перші спроби здійснити історіографічний аналіз, заслуговують на увагу роботи українських істориків В.Верстюка, В.Солдатенка, В.Капелюшного [493, 776, 593].

Про актуальність досліджень історії революції можна мати уявлення з аналізу тематики дисертаційних робіт. За даними В.Верстюка, з 90-х років ХХ ст. в Україні було захищено близько 150 дисертацій з революційної тематики [816, с. 168]. Однак питанням міжнародних відносин та зовнішньої політики приділялось менше уваги, ніж діяльності національних урядів та політичної історії революційного періоду. Серед них, зокрема, праці С.Варгатюка, Д.Веденєєва, Н.Городньої, В.Матвієнка, В.Соловйової, В.Шамраєвої [482, 499, 532, 685, 783, 841].

Перші дослідження українських істориків не охоплюють повною мірою весь спектр дипломатичної діяльності українських національних урядів, а лише окреслюють коло питань проблеми, які вже висвітлені так чи інакше, а також визначають, що було поза увагою дослідників, хоч і не втратило своєї актуальності в контексті сучасних міжнародних відносин. Фактично досі не здійснено спроби комплексно охарактеризувати чинні наукові дослідження, в яких висвітлюється проблема дипломатичної діяльності українських державних утворень у 1917-1923 рр.

Першими працями, які розпочали широкомасштабний процес перегляду усталених концепцій і розгорнули відтворення визначних подій з історії України, зокрема Брестського мирного договору як результату активної діяльності молодого української дипломатії в процесі визнання УНР і виходу її на міжнародну арену, були науково-історичні розвідки Олега Романчука „Ультиматум” і „Брестський мир” [748, 746]. На зламі 1980-1990-х років вони викликали широку дискусію і гостру реакцію істориків старої школи, прибічників офіційного погляду на минуле країни. Адже в цих працях вперше аргументовано й об'єктивно на базі залучення маловідомих та недоступних широкому загалу науково-історичних та мемуарно-аналітичних праць діячів і

дипломатів Центральної Ради, зарубіжних істориків відтворювалася правда про зовнішню політику і дипломатичну службу новоствореної держави, розглядалися конфлікт між Центральною Радою і Раднаркомом, який призвів до збройної агресії більшовицької Росії, а також процес виходу України із світової війни та збереження незалежності шляхом дипломатичної діяльності української делегації в Бресті.

Проблемам зовнішньої політики та дипломатії часів Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР та ЗУНР присвячено монографії Д.Веденєєва, М.Держалюка, В.Матвієнка і В.Головченка, Ю.Павленка і Ю.Храмова, О.Павлюка, П.Притуляка, В.Соловйової [496, 549, 684, 715, 717, 737, 781].

Відзначимо книгу Д.Веденєєва „Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби України в 1917-1923 роках”, написану у співавторстві з Д.Будковим. Серед сучасних вітчизняних істориків ці дослідники першими аргументовано і глибоко документально відтворили суспільно-політичні передумови участі України у міжнародних відносинах, зокрема на переговорах у Бресті, проаналізували процес розбудови зовнішньополітичного відомства, діяльність її керівників О.Шульгина, Д.Дорошенка, М.Левитського, М.Любинського та ін. Характеризуючи стан новітньої історіографії проблеми, автори слушно зауважують: „Працям з історії міжнародних зв'язків України притаманні прагнення до використання широкого кола документальних та наукових джерел, намагання усебічно висвітлити провідні фактори міжнародної обстановки, в яких відроджувалася національна державність, показати роль дипломатичних зусиль в обстоюванні суверенітету й територіальної цілісності України, місце «українського питання» у тогочасній системі міжнародних відносин” [502, с.46]. Ще одна праця Д.Будкова і Д.Веденєєва „Слово правди про Україну. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917-1923 рр.” [479] висвітлює процес міжнародно-інформаційної діяльності різних форм Української державності 1917-1923 років. В контексті тогочасного міжнародного становища

України розглядаються завдання, основні напрями, форми і методи зовнішньополітичної пропаганди, установи з її ведення.

На відміну від вище згаданих робіт Д.Веденєєва і Д.Будкова ми ставили своїм завданням висловити власний погляд стосовно оцінки зовнішньополітичного курсу та дипломатичної діяльності національних урядів України 1917-1923 рр., не торкаючись зовнішньої політики Української радянської держави зазначеного періоду. Окрім того, в дисертації аналізується зовнішня політика ЗУНР та діяльність її дипломатії, що не висвітлюється у працях вказаних авторів.

У колективній праці „Нариси історії дипломатії України”. Помітне місце в ній займає розділ написаний дослідниками зовнішньої політики України О.Павлюком і В.Сідаком „Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920)”. Взагалі ж у творчому доробку цих істориків налічується чимало глибоких досліджень з історії української державності та національної дипломатії як доби Центральної Ради, так і наступних державних утворень Гетьманату, Директорії УНР та ЗУНР [718, с. 314-397]. Оскільки монографія певною мірою підсумовує дослідження цієї проблеми вітчизняними дослідниками і вченими діаспори, то діяльність дипломатичної служби в означений період розглядається вужче, у комплексі зовнішньополітичної орієнтації українських державних утворень.

В.Матвієнко у праці „Українська дипломатія 1917-1921 рр. на теренах постімперської Росії” [686] робить спробу з’ясувати визначальне місце та провідну роль УНР і Гетьманату П.Скоропадського у структуруванні постімперського державно-національного простору на теренах Прибалтики, Білорусі, Причорномор’я і Кавказу протягом 1917-1921рр. Автор відзначає, що сьогодні більшість вітчизняних і зарубіжних науковців сходяться на думці, що зовнішньополітичний фактор був одним із визначальних у долі українського національного державотворення. Як бачимо, автором досліджено лише окремий аспект досліджуваної нами теми, політику УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії.

Відомі київські історики О.Рубльов і О.Реєнт у праці „Українські визвольні змагання 1917-1921 рр.” [750], характеризуючи зовнішньополітичну діяльність українських національних урядів, відзначають, що доля Української революції від часу її початку значною мірою залежала від складного сплетіння інтересів різних держав.

Вагомим внеском у дослідження проблеми стали змістовні праці чернівецьких істориків П.Брицького і О.Добржанського „Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР”, а також у співавторстві з Є.Юрійчук „Буковинці у боротьбі за українську державність”, видані у Чернівцях 2007 р. [475, 476]. Вони висвітлюють маловідому широкому загалу діяльність буковинських дипломатів на службі зовнішньополітичних відомств Центральної Ради, Гетьманату, УНР і ЗУНР. Ці видання на великій кількості архівних документів вперше показують діяльність когорти визначних дипломатів-буковинців, певною мірою заповнюючи прогалину у вітчизняній історіографії, пов'язану з вивченням біографій діячів зовнішньополітичної служби. Висвітлено особливо важливу роль М.Василька у досягненні Україною визначного успіху на Брестських мирних переговорах. Саме завдяки його активній діяльності, зазначають автори, „було підписано таємну угоду, згідно з якою австрійський уряд зобов'язувався до 1 липня 1918 р. з української частини Галичини й української частини Буковини утворити один коронний край в складі Австро-Угорщини з широкою автономією” [475, с. 55-56]. Ці та інші питання знайшли висвітлення і в колективній праці чернівецьких істориків „Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (З давніх часів до середини ХХ ст.)” [473].

Зовнішньополітичній орієнтації Центральної Ради та її впливу на здійснення важливих дипломатичних акцій, зокрема участь України в Брестських мирних переговорах, присвячено ряд статей Д.Веденєєва, Н.Городньої, І.Гошуляка, М.Держалюка, В.Ковалюка, М.Копиленка і О.Копиленка, О.Лупандіна, М.Несука, Р.Пирога, П.Притуляка, Р.Симоненка, В.Солдатенка та ін. [500, 531, 535, 550, 604-607, 615, 671, 705, 706, 729, 735,

736, 761, 773-775]. Їхні праці, вільні від ідеологічних шор, є вагомим внеском у висвітленні дипломатичних відносин України зазначеного періоду. Увагу вказаних та інших дослідників цієї проблеми привернула обставина, що на мирних переговорах у січні-лютому 1918 р. у Бресті за участю України вирішувалися не лише питання війни і миру на Східному фронті, але й не менш важливе – про долю і правовий статус державних утворень, які постали на уламках колишньої Російської імперії. „Брест-Литовські переговори, – зауважує П.Сацький, – також закладали підвалини повоєнного устрою Центральної Європи, бо завдяки їхнім результатам радянська Росія стала суб'єктом міжнародного права, деякий час Україна також мала такий статус, котрий визнавався рядом провідних держав Європи. В результаті цих переговорів було закладено також правові підвалини існування Української Народної Республіки, Української Держави П. Скоропадського, УСРР” [752, с. 104].

З новітніх досліджень, присвячених міжнародним зв'язкам України в добу національно-визвольних змагань 1917-1923 рр., є монографія Н.Кривець „Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка 1918-1933 рр.” [628]. Авторка основну увагу приділяє аналізу головних напрямів двосторонніх відносин, характеру взаємин державних формувань, що з'явилися на території України в революційну добу. Досліджується торгівельно-економічна співпраця двох держав, а також питання дипломатичних взаємин, зокрема процес створення і функціонування національних посольств.

Заслуговує уваги праця завідувача відділу Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії НАН України Р.Пирога „Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією”, де своїм завданням автор ставить дослідження детермінованості появи, функціонування та падіння гетьманської держави П.Скоропадського двома потужними чинниками – німецько-австрійською окупацією та російською імперською спадщиною [728, с.7]. Ряд аспектів щодо зовнішньополітичних орієнтирів Української Держави 1918 року прослідковано у монографії О.Реєнта „Павло Скоропадський” [743].

Проблемам становлення та діяльності українських дипломатичних представництв у добу національно-визвольних змагань 1917-1923 рр., розгляду основних напрямів дипломатичної роботи українських урядів в країнах Європи присвячена монографія В.Соловйової „Дипломатична діяльність українських національних урядів”[779], яка не тільки підсумувала пошуки істориків у царині дипломатії періоду Української революції, а й залучивши багатий фактичний матеріал, здійснила оригінальне дослідження з історії зовнішньої політики України. Авторка наголошує, не зважаючи на надзвичайно складні умови, в яких доводилось діяти українським представництвам – часті зміни воєнно-політичної ситуації в Україні, міжпартійна ворожнеча у керівництві УНР, яка часто переносилась і на ґрунт дипломатичного представництва за кордоном, де мали місце зловживання службовим становищем, невиправдані фінансові витрати тощо – все ж таки „діяльність дипломатичних місій УНР за кордоном суттєво сприяла процесам державотворення, зміцненню міжнародних зв’язків України, піднесенню її престижу в очах європейської і світової громадськості” [779, с.339-340]. Проте зазначена монографія не охоплює всього розмаїття тем і сюжетів, що складають суть проблеми Дослідниця тільки окремим параграфом побіжно згадує переговорний процес у Бресті-Литовському, що, на наш погляд, стало визначною дипломатичною акцією. На відміну від В.Соловйової ми розглядаємо формування та діяльність національної дипломатії через призму Брестського мирного договору. Окрім того, В.Соловйова не аналізує зовнішньополітичну та дипломатичну діяльність Державного Секретаріату Західноукраїнської Народної Республіки й уряду головноуповноважених диктатора Західної Облaсті УНР Є.Петрушевича. Дослідницею об’єктивно не враховується окрема позиція західноукраїнського керівництва при розгляді військово-політичного зближення та формування стратегічного партнерства між Директорією й Польщею 1919-1920 рр.

Організації, становленню і діяльності зовнішньополітичної служби Української Держави гетьмана П.Скоропадського присвячені також статті П.Барвінської, П.Гай-Нижника, Н.Городні, О.Лупандіна, Т.Осташко,

Ф.Проданюка, В.Соловйової та ін. [458, 510-512, 530, 672-674, 710-713, 739, 780]. Окремо варто відзначити дослідження Т.В.Заруди, в яких проаналізовано становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави 1918 р. [574, 576].

В.Соловйова у статті „Українська Надзвичайна дипломатична місія в Швейцарії (1917-1923 рр.)” наголошує, що Україна, здійснюючи курс на самостійну зовнішню політику, наполегливо шукала партнерів серед держав Антанти. Заснування і активна діяльність представництва в Швейцарії – визнаного традиційного центру міжнародних зв’язків у Європі, підкреслює автор, „могло стати трампліном для налагодження контактів з державами Антанти та й з усім західноєвропейським світом”. У праці аналізується плідна робота керівників дипломатичної місії Є.Лукаевича, М.Василька [782, с.61-62].

Самостійна зовнішня політика та державна служба для реалізації її завдань належать до невід’ємних атрибутів суверенного державного організму. Дипломатична діяльність урядів Директорії УНР та Західноукраїнської Народної Республіки припадають на один період.

Політичним лідерам українських урядів, які були керманічами зовнішньої політики, присвячено дослідження В.Верстюка, Б.Дорошенка-Товмацького, В.Сергійчука, В.Солдатенка [494, 562, 758, 771].

Виключно проблемам формування зовнішньополітичної орієнтації Директорії присвятили свої праці М.Яцюк – „Формування Директорією УНР основних засад зовнішньої політики (кінець 1918-1920 рр.)” [856], В.Яблонський – „Зовнішньополітична орієнтація Директорії УНР” [852]. Автори простежують спадкоємність у діяльності відомства та його дипломатичних представництв за кордоном, особливості їх функціонування в залежності від зміни напрямків зовнішньої політики державного керівництва: Антанта-ЗУНР-Москва-Варшава.

Вартими уваги є наукові праці Р.Васковського, О.Кучика, В.Лозового, В.Сідака, А.Стопчака, В.Шамраєвої та інших [485, 486, 638-640, 667, 765, 790,

839, 840], у яких автори прослідковують проблеми зовнішньої політики і дипломатії Директорії УНР та її окремі дипломатичні акції.

На наш погляд, у фаховій літературі найбільше дискусій та суперечливих оцінок викликали дві історичні події: Варшавський договір та Військова конвенція С.Петлюри з Польщею від квітня 1920 р. Значну цінність мають праці Івана Лісевича, який, зокрема, у дослідженні „Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р.” розглянув еволюцію дипломатичних стосунків УНР із Польщею, переговори українських місій у Варшаві, проаналізував укладені в 1919-1920 рр. угоди. На основі вивчення документів з варшавських архівів він дійшов висновку, що Ю.Пілсудський був зацікавлений у створенні тісного союзу з Україною, який би зменшив залежність від Антанти та небезпеку з боку Москви. Водночас він висловив думку, що, підписуючи Ризький мир з Росією, Ю.Пілсудський керувався виключно прагматичним завданням – укласти вигідний для Польщі договір, за яким до неї відійшли західні землі України і Білорусії [662, с.94-96]. Ставлення Ю.Пілсудського до України проаналізовується у праці Т.Зарецької „Юзеф Пілсудський і Україна” [573].

Західноукраїнська Народна Республіка, опинившись на перехресті геостратегічних інтересів великих держав, зокрема Антанти, водночас у стані війни за незалежність з Польщею й Румунією, з перших днів існування розгорнула активну зовнішньополітичну діяльність, що стало одним із пріоритетних завдань керівництва ЗУНР. Державотворчий досвід ЗУНР й окремі дипломатичні акції систематизовано у монографічних роботах І.Васюти, М.Кугутяка, М.Литвина та К.Науменка, С.Макарчука, Б.Тищика, колективних працях істориків Івано-Франківська та ін. [487, 629, 654, 678, 801, 578].

Одним із напрямів української дипломатії була військово-дипломатична діяльність уряду. У 1990-2000 рр. з'явилося декілька узагальнюючих досліджень, присвячених проблемам української військової дипломатії в Польщі. Значною мірою вони висвітлюються в монографічних дослідженнях О.Колянчука, М.Литвина, С.Литвина, О.Красівського [612, 655, 657, 621-623].

Організації, становленню і діяльності дипломатичної служби ЗУНР присвячено також статті В.Ададунова, Т.Галицької-Дідух, О.Козій, П.Коріненка, В.Матвієнка, М.Неділі, О.Павлюка та ін. [452, 516, 518, 611, 618, 683, 704, 719].

Отже, підсумовуючи здобутки української і зарубіжної історіографії стосовно історії зародження і діяльності української дипломатії доби Української революції, відзначимо, що чимало аспектів з історії дипломатії ще залишаються поза межами уваги дослідників проблеми. Процес дослідження зовнішньої політики Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР та ЗУНР триває, й основними передумовами його успішного розвитку є подальше розширення джерельної бази досліджень, плідне співробітництво між різними історіографічними гілками в Україні й за кордоном, намагання критично поставитися до наявних історіографічних надбань і врахувати з них ті, що витримали перевірку часом і науковою практикою.

1.2. Джерельна база дослідження

Українська історична думка з давніх часів базувалася на документальних свідченнях. Поважне ставлення до джерел – одна з характерних особливостей української історіографії. Саме від історичних джерел, їх повноти і достовірності, репрезентативності, інформативності і значимості, об'єктивності опрацювання, наукової критики і методів використання в основному залежить якість і ефективність історичних досліджень в цілому.

Виходячи із визначального принципу об'єктивності історичної науки і дослідження, дисертант надавав особливого значення джерельним матеріалам, усвідомлюючи, що саме вони становлять основу наукової праці. Згідно з теоретичними засадами джерелознавця і архівіста В.Стрельського, джерельну базу слід поділяти на чотири групи: 1. Документи архівних фондів (опрацьовано понад 60 фондів з архівів Києва, Львова і Москви); 2. Опубліковані документи і матеріали; 3. Матеріали періодичної преси; 4. Мемуарно-аналітичні праці.

До першої групи джерел належать постанови, розпорядження, директиви Української Центральної Ради, Ради Народних Міністрів УНР; Ради Міністрів Української Держави; міністерств закордонних справ Української Держави і Директорії УНР; Головного управління Генерального штабу Армії УНР; Колекції документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР, що дають можливість простежити процес організації та діяльності зовнішньополітичної служби українських державних утворень протягом 1917-1923 років. Ці документи дозволяють проаналізувати діяльність державних чинників, пов'язаних із виходом української держави на міжнародну арену та процесом її становлення суб'єктом міжнародного права. Цінними є документи і матеріали дипломатичних представництв Української Держави та УНР за кордоном. Це звіти про роботу посольств і надзвичайних дипломатичних місій в країнах Європи і Америки, огляди політичної ситуації в країнах призначення, штатні розклади і звітність про грошові витрати. Документи дають можливість з'ясувати структуру, кадровий склад і функції дипломатичної служби українських національних урядів, охарактеризувати основні напрями діяльності представництв, розкрити їхню роль у формуванні міждержавних стосунків, торговельно-економічні зв'язки із зарубіжними країнами, показати роботу консульської служби. Важливу науково-пізнавальну цінність становлять листування, нотатки, спогади, що зберігаються в особових фондах громадсько-політичних, державних і дипломатичних діячів.

До наукового обігу введено матеріали архівів, головним чином України та Російської Федерації. Переважна більшість документів зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Центрального державного історичного архіву у м. Львові (ЦДІА у м. Львові); Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (ІРНБ України ім. В.Вернадського); Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України); Державного архіву Львівської області (ДАЛО); частково Державного архіву Російської Федерації

(ДАРФ); Архіву зовнішньої політики Російської Федерації (АЗП РФ); Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ); Російського державного військового архіву (РДВА). Найбільше документів виявлено в ЦДАВО України. Тут відклалися більшість фондів так званого Празького архіву УНР привезеного в Україну 1948 р. і закритого для дослідників у радянські часи. Зауважимо, що частина документів з Праги потрапила тоді до московських архівів. Це насамперед фонд Української Центральної Ради (1115), у справах якого містяться документи про формування і діяльність зовнішньополітичного відомства. Найбільшу інформативну цінність становить справа 9: „Мирна угода УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною; торгові відносини департаменту зовнішньої торгівлі з Німеччиною і Скандинавією; повноваження Ради Народних Міністрів на заключення мирної угоди з Росією. 1918 р.” [17]

У фондах Ради Народних Міністрів (Генерального секретаріату УНР) (1063), Ради Міністрів Української Держави (1064), Ради Народних Міністрів Директорії УНР (1065) та Канцелярії Директорії УНР (1429), Міністерства преси і пропаганди (1113), Головного управління Генерального штабу Армії УНР (1077, 1078); Міністерства торгівлі і промисловості Української Держави (1118) зосереджено документи, зокрема журнали засідань, постанови і директиви щодо зовнішньої політики національних урядів, її реалізації владними чинниками та викладено концепції діяльності дипломатичної служби.

Надзвичайно важливі документи виявлено у фондах міністерств закордонних справ УНР (2592 і 3696) та Української Держави (3766). З цих фондів використано справи, які містять проекти підготовлених для розгляду урядом законів і постанов щодо зовнішньої політики, журнали засідань міністерств, протоколи нарад і міждержавних переговорів, накази по міністерству про формування відомства, дипломатичних представництв і місій та інструкції для них, листування з посольствами, звіти міністерства, послів, глав дипломатичних місій. Важливу інформацію містять фонди українських посольств і дипломатичних місій у різних державах: Німеччині (3619, 3698),

Австро-Угорщині (3198, 3581), Італії (4472), Польщі (2211), Латвії (3697), Швейцарії (4211), Скандинавії (3513), Голландії і Бельгії (4442), Чехословаччині (3519, 4440), Угорщині (3518), США (3752), у Москві (1236), а також української делегації на Паризькій мирній конференції (3603), на переговорах Української Держави з РСФРР у Києві 1918 р. (2607) та ін. Досить цінними для дослідження є колекції документів „Український музей в Празі”, що зберігаються у фонді (269) ЦДАГО України.

У фонді 581 „Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР” із ЦДІА у м.Львові виявлено низку документів, пов’язаних із розбудовою і діяльністю зовнішньополітичного відомства Центральної Ради, зокрема у період Брестських переговорів (справи 9 і 26) [215, 217]. Вони містять повідомлення Закордонного відділу інформбюро та верстки і гранки статей Б.Галайчука, О.Севрюка, Д.Левицького, П.Коваліва й інших про діяльність української делегації у Бресті. Документи фонду висвітлюють також діяльність дипломатичної служби ЗУНР. Зокрема, справа 104 містить доповіді, аналітичні статті, огляди, рекомендації, листування про роботу дипломатичних представництв ЗУНР у Парижі, Відні, Лондоні 1920-1921 рр. Окремі справи містять документи про діяльність галицьких делегацій на міжнародних мирних конференціях у Ризі та Генуї (справи 99, 112) [220, 224]. Документи, що зберігаються у фонді (462) „Український горожанський комітет м.Львова”, містять меморандуми, меморіали та звернення до урядів Антанти, Польщі та народів світу про політичне становище Галичини та договір між представниками ЗУНР і польською урядовою комісією у Львові [210, 211].

Цінні документи виявлено в ДАРФ: матеріали про роботу Міністерства закордонних справ УНР (Р-6087), Раднаркому РРФСР (130), Генерального Секретаріату УНР (Р-7527), а також фонди – „Мирні переговори в Брест-Литовську” (413) і Наркомату закордонних справ РНК РСФСР (219) з Архіву зовнішньої політики Російської Федерації та ін.

Використано особисті фонди визначних діячів України і дипломатів, що зберігаються у ЦДАВО України, а саме: С.Петлюри (3809), І.Мазепи (3933),

Д.Дорошенка (4186), С.Шелухіна (3695), М.Василька (4456), О.Ейхельмана (3882), у фонді (XI) С.Шелухіна Інституту рукопису Центральної бібліотеки України ім. В.Вернадського, а також матеріали судово-слідчих справ українських громадсько-політичних діячів і дипломатів М.Галагана, М.Левитського, А.Ніковського, В.Чехівського, М.Василенка та інших, які зберігаються у ГДА СБ України [174-190].

У ЦДІА у м.Львові опрацьовано документи особистих фондів А.Шептицького (358), О.Назарука (359), В.Старосольського (360), С.Томашівського (368), Я.Окуневського (383), М.Тишкевича (681), А.Крушельницького (361) у фонді Наукового товариства ім.Т.Шевченка (309). Для виконання поставлених завдань дисертації в роботі використано 60 фондів різних архівів і опрацьовано понад 260 архівних справ.

Відзначимо значну цінність збірників опублікованих документів і матеріалів. По-перше, вони доступні широкому загалу дослідників, а по-друге, документи і матеріали в них тематично згруповані, що дає можливість простежити еволюцію процесів, зокрема формування зовнішньої політики держави, організації та діяльності дипломатичної служби на певних етапах української державності. Вказаним вимогам відповідає двотомне видання Інституту історії України „Українська Центральна Рада. Документи і матеріали” (упорядник В.Верстюк). Збірник містить матеріали засідань вищих органів влади, на яких формувалися принципи зовнішньої політики, визначалися її орієнтири, приймалися доленосні рішення і постанови, призначалися дипломатичні місії. Ці документи дозволяють простежити боротьбу різних течій у зовнішньополітичній діяльності, а також загострення дипломатичного конфлікту між Центральною Радою і більшовицькою Росією. Окрема група опублікованих документів висвітлює переговори української делегації на Брестській мирній конференції, інструкції і вказівки М.Грушевського[302, 303].

До такого ж типу видань належить збірник документів і матеріалів у двох томах „Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної

Республіки. Листопад 1919-листопад 1920 рр.” (упорядник В.Верстюк). Він дає можливість вивчити законодавчі та директивні документи, якими визначалися зовнішня політика УНР, формування і діяльність дипломатичної служби [273, 274].

Змістовну інформацію про зовнішню політику та дипломатичні акції Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР почерпнуто також із збірників: „Українська революція. Документи 1917-1921 рр”. (упорядник Т.Гунчак), „Україна в ХХ ст.(1900-1939)” (упорядник А.Слісаренко), „Збірник законів і постанов українського правительства щодо закордонних інституцій” (упорядник І.Храпко), „Літопис революції: матеріали і документи до історії української революції 1917-1923 рр.” (упорядник О.Доценко), „Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР: Протоколи і стенограми пленарних засідань”, „Українсько-російські переговори в Москві (січень-лютий 1919 р.)” (упорядник Р.Симоненко і О.Рєєнт), двотомник „Україна і Польща в документах.1918-1922.” (упорядник Т.Гунчак), „Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П.Скоропадського (березень 1917р.-грудень 1918р.)” (упорядник К.Завальнюк, Т.Стецюк), „Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах сучасників: у двох томах” (упорядник І.Гнатишин, О.Кучерук, О.Марвін) [299, 296, 307, 280, 281, 288, 293, 297, 313, 295, 271, 272].

Важливі аспекти проблеми висвітлюють також збірники документів і матеріалів, видані в СРСР: „Внешняя политика СССР. Сборник документов” у двох томах, „Гражданская война на Украине 1918-1920 гг.”, „Документы внешней политики СССР”, у п’яти томах. Збірник „Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльских договоров” містить оригінальні радянські і німецькі документи, листування між Москвою і Берліном тощо. Важливими для дослідження виявилися документи і матеріали, зібрані та упорядковані Т. Горникевичем у Філадельфії „Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergrunde: Seria I-IV”. Німецький дослідник В.Хальвег упорядкував архівні документи Міністерства

закордонних справ Німеччини, що були опубліковані у збірнику „Брест-Литовський мир” („Der von Brest-Litowsk”) у 1971 р. в Дюссельдорфі. Треба відзначити чотиритомний збірник німецького міністерства закордонних справ „Німеччина і проблеми миру впродовж Першої світової війни”, що вийшов у Парижі у 1962-1978 рр. французьких науковців А.Шерера і Ж.Груневальда. Видання „Польські справи на мирній конференції в Парижі в 1919 р.” у двох томах доповнюють дослідження діяльності української делегації УНР-ЗУНР на конференції корисними деталями та висвітлюють залаштункову діяльність польської місії [266-268, 276-279, 294, 312, 317, 318].

Значна кількість документів, присвячених окремим аспектам співпраці УНР та ЗУНР, головним чином, у зовнішньополітичній, дипломатичній та оборонній сферах у 1918-1920 рр., міститься в інших збірниках документів і матеріалів, виданих польськими вченими [314, 316, 319].

Значний і різноманітний матеріал щодо становлення та діяльності української дипломатії за кордоном міститься в періодичній пресі досліджуваного періоду. Періодичну пресу доби Української революції за оперативністю й характером її інформації доречно поділити на газети і на видання журнального типу, які містять нормативно-правові акти й постанови вищих органів влади, інформацію про формування і діяльність зовнішньополітичних відомств. Однак за обсягом і питомою вагою інформаційного матеріалу особливо важливе значення як джерело для історичних досліджень має преса. Підрахувати точну кількість газет, які виходили в період національно-демократичної революції важко. Деякі друкувались тривалий час, деякі незначний період, окремі міняли назву.

Серед них відзначимо такі найменування: „Вісті з Української Центральної Ради”, „Нова Рада”, „Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки” – органи Центральної Ради; „Вісник державних законів для всіх земель УНР”, „Вісник Ради Народних Міністрів” та „Вісник Української Народної Республіки” – друковані органи Директорії УНР; „Републіка” – урядовий часопис ЗУНР.

Чимало цінних відомостей надають партійні часописи, зокрема „Робітнича газета” – Української соціал-демократичної робітничої партії, „Нова громада” – партії соціалістів-федералістів, „Народна воля” – орган ЦК Всеукраїнської ради селянських депутатів, львівський щоденник „Діло”, а також незалежні газети „Трибуна”, „Відродження”, „Боротьба”, „Нове слово” та інші.

Вартісний матеріал про діяльність українських дипломатичних місій за кордоном виявлено також у періодиці української еміграції та діаспори: „Воля”(Відень), „Нова Україна” (Прага), „Канадієць” (Канада), „Свобода” (США), „Трибуна України” (Варшава), „Український прапор” (Відень-Берлін), „Український Скиталець” (Чехословаччина) та інших закордонних виданнях. Корисну інформацію знайдено в більшовицьких виданнях 1917-1920 рр. – „Правда” та „Известия” (Москва), „Червоний прапор” (Харків, 1919-1920).

Крім того, у процесі дослідження використовувались публікації в сучасних періодичних і продовжуваних виданнях, насамперед академічних і вузівських збірниках, а також журналах „Український історичний журнал”, „Сучасність”, „Память століть”, „Розбудова держави”, „Політика і час”, „Наука і суспільство”, „Галичина”, „Исторический архив” (Москва) та ін. Деяку інформацію почерпнуто з публікацій газет „Дзеркало тижня”, „Літературна Україна”, „Молода Галичина”.

Для джерелознавчого аналізу і використання періодичної інформації велике значення має врахування конкретно-історичних умов, в яких виходили часописи, рівень гласності, що змінювався в основні періоди революції, наявність цензури, характер влади в країні в цілому та в окремих її регіонах.

Окрему групу джерел склали спогади діячів, причетних до дипломатичної діяльності урядів незалежних українських держав. Їх цінність дуже велика, оскільки значна кількість архівних документів і матеріалів втрачена в часі національно-визвольних змагань. Крім того, вони містять багато фактологічного матеріалу, який дозволяє глибше і повніше відтворити

історичні події, діяльність молодшої української дипломатії, здійснити аналіз стану і розвитку зовнішньополітичних відомств та їх структур.

Чимало мемуарних праць, які охарактеризовано в огляді історіографії, зокрема праця Д. Дорошенка „Мої спогади про недавнє-минуле” є, по-суті, науковим дослідженням зародження і розвитку зовнішньополітичних відомств Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР [379].

На наш погляд, згадуваний збірник спогадів „Берестейській мир” [367] можна трактувати і як джерело, і як науково-історичне дослідження переговорів делегації УНР на Брестській конференції. Мемуари їх безпосередніх учасників дозволяють із документальною точністю простежити основні етапи переговорного процесу, усвідомити, якими зусиллями і методами українським дипломатам вдалося у жорсткому протистоянні з іншими делегаціями домогтися вигідного для України договору.

Для вироблення об’єктивного погляду щодо зовнішньополітичної орієнтації проводу Центральної Ради та глибокого усвідомлення ваги Брестських мирних угод для України велике значення мають мемуарно-аналітичні праці безпосередніх учасників переговорів – представників протилежної сторони, зокрема детальні спогади Л.Троцького і А.Йоффе – глав делегацій Раднаркому Росії, О.Черніна (Австро-Угорщина), М.Гофмана (Німеччина), а також доповіді, статті і листування В.Леніна і Й.Сталіна. В сукупності вони дають уяву про наполегливу, завзяту боротьбу українських дипломатів за захист національних інтересів молодшої держави, її міжнародне визнання, за підписання миру на вигідних для України умовах [423, 386, 427, 428, 374].

Цінну інформацію про переговорний процес на Брестській мирній конференції містять спогади тодішнього голови австро-угорської делегації міністра закордонних справ Оттокара Черніна. Дипломат відтворив подробиці перемовин і дискусій з керівниками усіх делегацій: німецької – Кюльманом, більшовицької – Йоффе і Троцьким та української – Голубовичем і Севрюком. У першому щоденниковому записі про спілкування з українцями 6 січня 1918

р. він відзначив, що на відміну від росіян, вони справили на нього приємне враження. Черніну imponувала енергія і наполегливість, з якими молоді українські дипломати відстоювали інтереси своєї держави, що, до слова, нерідко суперечили інтересам Австро-Угорщини [428, с. 346]. Спомини глави австро-угорської делегації є надзвичайно вартісними для відтворення самого процесу ухвалення рішень Брестської конференції й оцінки їх значення.

Серед найбільш цінних за інформативністю слід відзначити спомини голови делегації УНР у Бресті Олександра Севрюка [415-417], які детально висвітлюють перебіг переговорного процесу, наводять аргументацію позицій його учасників та описують напружену цілеспрямовану роботу українських дипломатів. Багато уваги приділив О.Севрюк дипломатичній боротьбі за вирішення проблеми соборності України. „Під час берестейських перемов, – наголошував він, – українська делегація категорично поставила домагання приєднання до Української держави всі східньо-українські землі, Холмщину, Підляшшя, Полісся, Східну Галичину, Північну Буковину й Закарпатську Україну” [217, арк.19].

У роботі проаналізовано низку мемуарів колишніх діячів закордонної дипломатичної служби України. Серед них відзначимо спогади О.Шульгина „Початки діяльності міністерства закордонних справ України” [440]. Колишній посол Української Держави Є.Лукаевич у спогадах „Діяльність українського посольства в Швейцарії” [669] відтворив широкомасштабну діяльність цієї установи міністерства закордонних справ України. Посольство у Швейцарії, за його свідченням та працями інших авторів, зокрема М.Василька, зробило вагомий внесок у розвиток дипломатичних стосунків з багатьма країнами Європи. Змістовні спогади про свою дипломатичну діяльність залишили нащадкам визначний український громадсько-політичний діяч, професор церковного права і міністр віросповідань Української Держави О.Лотоцький, який очолював дипломатичну місію в Туреччині й присвятив її діяльності мемуари „Сторінки минулого” та „В Царгороді” [394, 395], Діяч дипломатичної місії в Італії та Ватикані П.Карманський та співробітник дипломатичного

представництва в Італії Є.Онацький висвітлив цілеспрямовану діяльність свого представництва, спрямовану на використання міжнародного авторитету папи в інтересах української справи [595, 408-410]. Переговорний процес між Українською державою та РСФРР у 1918 році досить чітко описує тодішній голова української мирної делегації С.П.Шелухин [434].

Серед мемуарних праць слід виокремити „Спогади” гетьмана Павла Скоропадського, які за своїм змістом і характером викладу наближаються до наукової праці. На відміну від попередніх керівників держави проблемами зовнішньої політики гетьман займався особисто. Він усвідомлював, що українська держава може зберегти свою незалежність лише в результаті її визнання великими державами, зокрема Антантою і Четверним блоком. Для цього, підкреслював П.Скоропадський, Антанту треба переконати, що „наша політика не є політикою Німеччини, а наша особиста для блага країни” і навпаки [419, с. 264-265]. Гетьман засвідчив, що влітку 1918 р. Україну визнали як незалежну державу Німеччина, Австрія, Туреччина, Болгарія, Фінляндія, Польща, Румунія, Грузія, Дон, Кубань та інші. Україна обмінялася представництвами з нейтральними державами. Гетьман писав, що особисто підбирав досвідчених і здібних дипломатів для праці за кордоном, зокрема Д.Дорошенка, О.Лоського, О.Шульгина, В.Липинського [419, с.264-267].

Л.Цегельський у праці „Від легенд до правди” висловив критичний погляд на діяльність українських делегацій ЗУНР і УНР на Паризькій конференції, зокрема щодо неузгодженості їх дій і подальшого розколу. Л.Цегельський оприлюднив маловідомі факти взаємин з угорськими урядами: демократичним – Карої та комуністичним – Бела Куни. Загалом автор послідовно дотримувався проантантівської орієнтації й, на відміну від деяких дипломатів та політичних діячів, вважав відомі 14 пунктів меморандуму президента США Вудро Вільсона „не пустим звуком, а реальністю” [426, с. 40].

Колишній командувач арміями УНР і ЗУНР генерал М.Омелянович-Павленко у „Спогадах командарма” [407] висвітлив і проаналізував переговори 1919 р. з дипломатичною місією Антанти щодо припинення польсько-

української війни, відтворив спроби С.Петлюри у серпні-вересні 1919 р. знайти порозуміння з командувачем Добровольчої армії А.Денікіним. „Спогади” командувача Галицької армії генерала М.Тарнавського дають уявлення про переговорний процес його військово-дипломатичних місій і підписання договору з командуванням Добрармії, а згодом з командуванням радянської 12-ї армії [421].

У праці використано також спогади Ллойд-Джорджа „Правда о мирных переговорах” та Лорд Берті „За кулісами Антанти: Щоденник британського посла в Парижі”; члена російської делегації А.Йоффе – „Брест-Литовск. Воспоминания”, Ю.Пілсудського – „Вибрані листи”; збірник виданий у Польщі – „Рік 1918-й у спогадах державних діячів, політиків і військовиків” та ін. Чимало пізнавальної інформації про діяльність українських дипломатів на Брестській мирній конференції містять також мемуари члена німецької делегації генерала М.Гофмана „Записки із щоденника. 1914-1918”. Автор дає високу оцінку українцям, їх патріотизму та наполегливості в боротьбі з дипломатами Москви [392, 393, 386, 449, 374].

Посол Фінляндії Г. Гуммерус відтворив у мемуарах „Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві” процес активної розбудови дипломатичної служби України у 1918 р., налагодження стосунків з нейтральними державами [375].

Чимало мемуарів діячів Заходу з історії Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. торкаються вирішенню української проблеми й висвітлюють певною мірою діяльність делегацій УНР і ЗУНР. Відзначимо серед них праці Г.Гувера „The Memories”, Ллойд-Джорджа Д. „Memoirs of Memoirs of the Peace Conference”, К.Длуського „Wspomnienia z Paryza od 4.01 do 10.08.1919” та генерала Е.Ромера „Pamiętnik paryski 1918-1919.” [445, 447, 442, 451].

Загалом історія дипломатії, як і вся історія національно-визвольних змагань, має значну джерельно-документальну базу, що зберігається у різних архівних та бібліотечних установах, є підстави говорити про джерельний комплекс з історії зовнішньої політики, який охоплює всі різновиди писемних

свідчень. Потребує вдосконалення система їх зберігання та науково-технічної обробки, комплексного вивчення із застосуванням методів джерелознавчої евристики документів інших архівних фондів, подальшого виявлення джерел з метою збагачення джерельного комплексу з історії дипломатії України.

Таким чином, звертаючи пильнішу увагу на особистісний фактор в історії, став зростати їх інтерес до мемуарної й епістолярної спадщини. Спогади, щоденники, приватне листування становлять для дослідників значну цінність, особливо ті, що вийшли з-під пера людей, які самі посідали помітне місце в суспільно-політичному житті держави.

Аналіз мемуарно-аналітичної літератури свідчить, що незважаючи на часом притаманний їй суб'єктивізм, вони містять чималий пласт інформації, яка дозволяє більш глибоко дослідити складні процеси формування і діяльності дипломатичної служби і, безумовно, мають важливе наукове значення.

Вивчаючи й аналізуючи історіографічну і джерельну базу дослідження, насамперед враховувалось конкретну геополітичну ситуацію та її вплив на державотворчу діяльність керівництва, формування зовнішньої політики, розбудову дипломатичних служб Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР, їх еволюцію в процесі державного будівництва. Простежено їх відмінності і спільні риси, зумовлені геополітичними, регіональними, соціально-економічними та військово-політичними чинниками. Водночас для кожного етапу існування держаних утворень притаманні завдання збереження і захисту незалежності України, в реалізації яких важливу роль відігравала національна дипломатія.

Таким чином, аналіз усього неоднорідного історіографічного доробку дозволяє відзначити, що українські та зарубіжні історики зробили певний внесок у розробку досліджуваної теми. Що стосується радянської історіографії, то з ідеологічних і політичних міркувань досліджуване питання не отримало в ній об'єктивного висвітлення. Панування єдиної марксистсько-ленінської ідеології, що виступала водночас і методологією наукових досліджень, звужувало межі наукових досліджень і ставило їх в певні ідеологічні рамки.

Будь-яка згадка про українську державність сприймалася офіційною історіографією як поняття антинаукове.

За останні роки було багато зроблено для вивчення невідомих сторінок національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр. та їх міжнародного аспекту. Однак розвиток наукових знань вимагає розширення кола питань, що вивчаються, та джерельної бази (передусім за рахунок залучення матеріалів іноземних архівів), більшої систематизації матеріалу, його вплетення в загальну канву світової історії та громадянської війни в Росії.

Отже, сучасний стан історіографії розглядуваної теми та її джерельне опрацювання вимагають появи як спеціальних досліджень з питань, що не знайшли до цього часу достатнього висвітлення, так і поглибленого вивчення інших проблем із залученням до наукового обігу раніше невідомих документів, зокрема закордонних архівів. Очевидно, недоліки сучасної історіографії пов'язані із загальною кризою в методології, яку переживає вітчизняна історична наука. Глобальне завдання, що стоїть перед сучасною історичною наукою, полягає у здоланні загальної кризи у методології та у виробленні нового стилю мислення українських істориків, що сприятиме значному прогресу на усіх напрямках історичного пізнання. Тому на підставі аналізу та систематизації досягнень попередників автор обґрунтував нагальну потребу подальшого всебічного наукового розроблення теми відповідно до визначеної мети й завдань.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

1. Центральна Рада: від курсу на автономію до незалежності

Лютнева 1917 р. революція в Росії спричинила могутній вибух національно-визвольного руху її народів, результатом чого став розпад Російської імперії. Визначальним результатом цих доленосних подій у геополітичному аспекті стало утворення на її уламках незалежних держав Фінляндії, згодом Польщі та формування національних урядів на Дону, Кубані, у Литві, Латвії, Білорусії, Грузії, Вірменії. Водночас в Україні постала Центральна Рада, що стала вихідною точкою процесу відродження української державності у ХХ столітті. «Велика хвиля настала! Впали з України кайдани, котрі прибрала лукава політика Московського царства, коли визволений великими зусиллями український народ передав у його опіку свою новоздобуту свободу!» – писав голова Центральної Ради М.Грушевський [538, с.95].

Державотворчі процеси в державах, які виникли на постімперському просторі Росії, зокрема розбудова владних структур, серед них зовнішньополітичних відомств, здійснювалися з чималими труднощами. Але в найбільш складних умовах творилася незалежна держава в Україні. Насамперед, у своєму розвитку вона пройшла кілька етапів: добу Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки, які мали свої відмінності та особливості. Проте всім були притаманні жорстке протистояння та збройна боротьба за незалежність проти сильних противників – більшовицької і білої Росії, Польщі, яку підтримувала Антанта. Отже, пошуки дипломатичними засобами союзників були одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики урядів України.

Саме за це десятками років радянська історіографія поливала брудом Українську Центральну Раду – перший орган державного самоврядування в Україні. Навіть у часи горбачовської перебудови, коли послабилася жорстка цензура й набирала силу свобода слова, у 1989 р. вона стверджувала: „Центральна Рада – контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація,

що діяла в Україні у 1917-1918 рр. Створена у Києві 4 березня 1917 р. політичними партіями і організаціями української буржуазії, ...які намагалися з її допомогою очолити національно-визвольний рух українського народу. Соціальну базу Центральної Ради становили куркулі, поміщики, міська буржуазія, націоналістична буржуазна інтелігенція” [488, с. 584].

У зв’язку з цим варто проаналізувати склад вищого представницького органу України, зокрема на 6 травня 1917 р. Більшість Ради становили 19 політичних партій, 17 з них соціалістичні. Отже, тоді було обрано 115 членів Ради: представників культурно-освітніх діячів м.Києва – 12, Союзу українських автономістів-федералістів – 5, партії самостійників – 3, демократично-радикальної партії – 3, кооперативного товариства України – 5, Селянської спілки – 5, соціал-демократичної робітничої партії – 4, партії соціалістів-революціонерів – 3, блоку робітників Києва – 5, союзу студентів – 11, а також по 3-4 представники від губерній, військовиків – 14, а також по 1-2 представники від Бессарабії, Криму, Дону, Кубані, Холмщини, Кронштадта, Саратова, Архангельська та ін. [10, арк.7-8].

Від перших днів існування Центральної Ради перед її політичним проводом постало надзвичайно складне завдання: визначити концептуальні ідеї та програми реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, принципи майбутнього статусу України. Головну роль відіграв голова Центральної Ради М.Грушевський. Грунтуючись на основоположних принципах своїх досліджень, він розглядав Україну як окрему етнографічну територію з окремою історією, але вважав на даному етапі революції найбільш прийнятною широку національно-територіальну автономію у складі Російської федеративної республіки [265, с. 129-131].

На перших загальних зборах Ради ухвалено концепцію її державотворчої діяльності, оприлюднено й ухвалено регламент роботи Центральної Ради та її структуру. Між загальними зборами керівними органами оголошено Комітет, Президію та окремі комісії. Загальна чисельність Комітету становила 33 особи. Головою Центральної Ради обрано Михайла Грушевського, його заступниками

від 8 квітня – Володимира Винниченка і Сергія Єфремова. Серед членів керівного органу були досвідчені громадсько-політичні діячі Д. Дорошенко, В. Садовський, Є. Чикаленко, Ф. Матушевський, П. Христюк, А. Ніковський, О. Шульгин, В. Прокопович, С. Шелухін та ін. [325. 1917 – 19 серп.].

Провідні діячі М. Грушевський і В. Винниченко втілювали у життя свою стратегічну концепцію – досягнення Україною автономії у складі Російської федеративної республіки, очолюваної Тимчасовим урядом. Цю точку зору вони обстоювали на Всеукраїнських військових з'їздах, Національному Конгресі, З'їзді народів Росії та інших форумах. Відтак, вона увійшла провідною тезою проголошеного 23 червня I Універсалу Центральної Ради. „Автономія – федерація! Широка автономія України в її етнографічних межах в федеративному зв'язку з демократичною Російською республікою, – писав Грушевський у статті „Від слова до діла!” – Се наша платформа, се наше гасло, з котрим підіймаються і стають безконечні лави українського війська, селянства, робітництва, молоді, інтелігенції” [541, с. 100].

Державницька концепція керівництва Центральної Ради щодо автономії України була винесена як центральна тема дискусій на Українському національному конгресі 6-8 (19-21) квітня 1917 р. у Києві за участю 900 депутатів та делегатів різних установ і організацій столиці, всього до 1500 осіб.

У перший день конгресу була ухвалена резолюція: «Згідно з історичними традиціями й сучасними реальними потребами українського народу з'їзд вважає: 1) що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, які живуть на українській землі; 2) що цей автономний устрій, а також і інших автономних країн Росії матиме повні гарантії в федеративнім ладі Росії; 3) тому єдиною і відповідною формою державного устрою з'їзд уважав федеративну, демократичну республіку російську; 4) одним з головних принципів української автономії є повне забезпечення прав національних меншостей, що живуть в Україні» [213, арк. 2-5; 321. 1917. 5 трав.].

Ідеї лідерів Центральної Ради щодо статусу України у складі Російської федерації знайшли практичне відтворення у постановах скликаного 23 вересня 1917 р. у Києві з'їзду представників народів і областей, що прагнули до федеративної перебудови Росії [699]. До столиці України прибули 85 делегатів - українців, білорусів, литовців, молдован, грузинів, козаків Дону і Кубані від провідних національних організацій, які визнавали федеративний принцип існування державних утворень у складі Росії. Ухвалена резолюція з'їзду «Про федеративний устрій Російської республіки» визначала основні напрямки розв'язання національних проблем народів колишньої Російської імперії: забезпечення національного визволення, побудову демократичного суспільства, децентралізацію державного будівництва, перетворення Росії на федеративну республіку [16, арк. 1-6].

М.Грушевський вважав, що федерація з Росією можлива лише на засадах, які зазначали, що Україна має право встановлювати дружні зв'язки з новоствореними на території колишньої Російської імперії національними державними утвореннями і що Росія повинна визнати Україну та інші республіки самостійними державами. Таким чином, згідно з концепцією М.Грушевського, Україна повинна зайняти рівноправне місце у колі європейських держав. Він підкреслював, що українці є одним із західних народів і закликав зберігати і розвивати все корисне і цінне, що надала західна орієнтація [265, с.154].

Підсумовуючи концептуальні погляди Грушевського на проблеми державності, слід відзначити, що він не був виразним державником-самостійником від початків Української революції. Але його автономно-федералістські погляди істотно еволюціонували до промовистого IV Універсалу Центральної Ради, який проголосив повну незалежність України. В.Верстюк вважає, що саме завдяки цій стратегії Центральній Раді вдалося вистояти у жорстокому політичному і дипломатичному протистоянні з Тимчасовим урядом Росії. Її діяльність у межах гасел автономії України в

складі федеративної Росії не давало Тимчасовому урядові привід розправитися з Центральною Радою, так як це він зробив з парламентом Фінляндії [491, с.20].

Не можна забувати, що на території України існували Південно-Західний і Румунський фронти, які мали загалом приблизно два мільйони солдатів і були підпорядковані Тимчасовому урядові, а також адміністративні структури – органи російського центру. Вони мали всі можливості ліквідувати Центральну Раду [34, арк.1-2]. Крім того, тактику Центральної Ради у сфері державного будівництва визначала орієнтація на Антанту, до якої належала Росія. М.Грушевський не приховував своїх симпатій до неї й усіяко відхрещувався від звинувачень у пронімецьких настроях.

Більшовицький переворот 25 жовтня 1917 р. у Петрограді мав би спонукати Центральну Раду до перегляду старих концепцій державного будівництва. Проте не визнаючи більшовицького режиму, що прийшов у Росії до влади, у проголошеному III Універсалі про утворення Української Народної Республіки зазначалося: „Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів” [308, с. 9-10].

Але загальна логіка процесу неминуче призвела до проголошення незалежності, як це сталося 22 січня 1918 р. з оприлюдненням IV Універсалу. Водночас, як наголошував М. Грушевський, цей акт означав «кінець московської орієнтації». На жаль, спромігшись заманіфестувати самостійність України, діячі Центральної Ради виявилися неготовими до реального державного будівництва, виявилися не готовими до боротьби за владу будь-якою ціною і проти такої сили, як більшовики, не знайшли ефективних контрбільшовицьких аргументів, за винятком запрошення німців в Україну [391, с.22-23].

Проте віддамо належне Центральній Раді за те, що в історії національно-визвольних змагань українського народу за незалежну суверенну державу вона справедливо зайняла гідне місце. При всіх прорахунках і поразках першого

етапу української революції, доречно відзначити, що саме в добу Центральної Ради вперше за багато віків народ отримав право називатися сучасною політичною нацією, а Україна увійшла в світове співтовариство як окрема самостійна держава.

1.3. Взаємовідносини з Тимчасовим урядом Росії

Політичний провід Центральної Ради змушений був займатися зовнішньополітичними проблемами практично від самого початку свого існування, щоправда, не маючи спеціального відомства. Зовнішню політику Центральної Ради можна умовно поділити на три етапи. Для кожного з них характерна різна пріоритетність взаємин із тогочасними провідними міжнародними силами: Росією, яка дедалі більше занурювалася у бурхливий період революції та громадянської війни; країнами Антанти, котрі докладали величезних зусиль, щоб здобути перемогу у Першій світовій війні; Німеччиною та її союзниками, що шукали можливості припинити бойові дії на Східному фронті й у такий спосіб послабити своїх противників [718, с.314-315].

На наш погляд, хронологічно ці етапи розташовуються так: перший – до середини листопада 1917 р., коли головним вектором зовнішньої політики була Росія; другий етап – від утворення Української Народної Республіки до переговорів у Бресті на початку січня 1918 р., період рішучих заходів Києва з утворенням та визнанням незалежності України Антантою; третій характеризується створенням відомства закордонних справ та успішною діяльністю дипломатичної місії на Брестських мирних переговорах з остаточною орієнтацією зовнішньої політики України на німецько-австрійський блок.

Від утворення Центральної Ради її зовнішня політика була орієнтована виключно на Росію, проте відносини з Тимчасовим урядом склалися важко. Чимало радянських, а також сучасних російських істориків стверджують, що Лютнева революція та діяльність Тимчасового уряду відкрили Україні широкі можливості для національного розвитку й широкомасштабна програма Центральної Ради нібито отримала повну підтримку російського Тимчасового

уряду. Але угруповання українських есерів і соціал-демократів на чолі з М. Грушевським взяло курс на формування національної державності, спочатку у вигляді національно-територіальної автономії України в складі Росії. Тимчасовий уряд був категорично проти негайного впровадження автономії, вважав, що це питання повинно вирішуватися всенародно обраними Російськими установчими зборами [725, с. 69-70].

Вже в перші місяці державотворчої діяльності Центральній Раді довелося вести дипломатичну боротьбу з Тимчасовим урядом, відстоюючи національні інтереси. За відсутності відповідного відомства міжнародну політику визначали і впроваджували в життя керівники Центральної Ради – М.Грушевський та В.Винниченко. Обґрунтовуючи національні права і прагнення України, діячі Центральної Ради посилалися на історичну подію – добровільне воз'єднання з Росією актом 1654 р. Отже, вважали вони, українці мали право „домогатися відлучення України і повернення її в те становище, в яким вона стояла перед актом 1654 р... Але українці не мають наміру відділятися від Російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільному і свободному зв'язку з нею. Хочуть тільки, щоб вона ні в чім не обмежувала їх свободи і самостійності національного життя. Для того хочуть широкої автономії України» [191, арк. 4-5; 265, с. 89].

Громадську думку широкого загалу українців виразно висловило Українське бюро у Швейцарії у листі до міністра закордонних справ Тимчасового уряду Павла Мілюкова 8 квітня 1917р. У ньому відзначалося: „Як українська республіка під Богданом Хмельницьким злучилася Переяславським договором із своєї власної волі з Московщиною, то запевнила, собі цим договором повну незалежність,... право удержувати з загрозицею свої дипломатичні зносини, мати національне військо, мати самостійне правительство, власне судівництво, а навіть свобідне уживання рідної мови, - всі ці права зісталися чергою здавлені і знищені зовсім”. Отже, український народ „на руїнах старого режиму сподівається він побачити Росію, що повстане як федеративна республіка, якої сподівалися великі мужі України від

Хмельницького до Драгоманова, і як рівний із рівним думає тоді зайняти своє місце між іншими народами Росії” [331. 1917. 8 квіт.].

Діячі Тимчасового уряду неодноразово демонстрували у заявах та пресі негативне ставлення до Центральної Ради та державотворчих процесів в Україні. Це змусило Київ надіслати до Петрограда делегацію на чолі із В.Винниченком та С.Єфремовим, яка від 16 травня розпочала переговори з представниками Тимчасового уряду: головою уряду Г.Львовим та міністром закордонних справ П.Мілюковим. Українці передали їм підготовлену М.Грушевським Доповідну записку, в якій він наголошував, що найбільш справедливими і вигідними для обох сторін будуть стосунки рівноправних членів федеративної демократичної республіки. Свою концепцію з цієї проблеми він аргументовано виклав у статті „Якої ми хочемо автономії й федерації” в квітні 1917 р. [541, с. 121-133].

Центральна Рада висувала Тимчасовому урядові та Виконкомові рад низку вимог: визнання автономії України та її впровадження після Всеросійських Установчих зборів; участь українських делегацій у міжнародних конференціях, присвячених майбутньому українських земель, зокрема Галичини; заснувати при Тимчасовому уряді посаду комісара у справах України; формування українських військових частин в тилу і на фронті; визнану Тимчасовим урядом українізацію початкової школи поширити на середню й вищу та ін. [327.1917. № 8]. Однак Тимчасовий уряд їх відхилив під приводом, що їх впровадження до скликання Установчих зборів містить загрозу для загальноросійської революції. Саме таку точку зору висловив О.Керенський і під час свого візиту до Києва. Але до цього сталися дві доленосні події: Центральна Рада проголосила 10 (23) червня Перший Універсал [214, арк.1-3]. Він висловлював незгоду з політикою Тимчасового уряду. „І через те, зазначалося у документі, – ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя”[308, с. 3].

Іншою визначною подією у розбудові держави було створення у червні першого уряду України – Генерального секретаріату на чолі з В.Винниченком. До якого увійшли вісім генеральних секретарів: Х.Баранівський (фінансів), С.Єфремов (міжнародних справ), С.Петлюра (військових справ), Б.Мартос (земельних справ), В.Садовський (судових справ), М.Стасюк (харчових справ), І.Стешенко (освіти), П.Христюк (генеральний писар)[565, с.79].

Енергійні державотворчі процеси в Україні справили відповідне враження на Тимчасовий уряд. Тому вже 29 червня до Києва прибули три його міністри: О.Керенський, М.Терещенко та І.Церетелі – з метою терміново владнати взаємини з Центральною Радою. Перед цим у київських газетах з'явилися звернення Тимчасового уряду до українського народу із закликом не відриватися від «спільної Батьківщини». Обґрунтовувалася думка, що визволення України тісно пов'язане із визволенням Росії, що уряд Росії поважає прагнення українського народу і з часом вони будуть задоволені. Цікаво, що більшовицька „Правда” наголошувала, що Перший Універсал українців продемонстрував крах національної політики Тимчасового уряду, що тепер «жоден демократ, не говорячи вже про соціалістів, не наважиться заперечувати повної законності українських вимог» [348. 1917. 30 черв.].

29 червня відбулося широке засідання за участю Комітету Центральної Ради і Генерального секретаріату у повному складі на чолі з М.Грушевським В.Винниченком. Російську сторону представляли О.Керенський та міністри Тимчасового уряду. Грушевський відверто заявив росіянам, що вимоги автономії – це програма мінімум.” Якби ми прагнули повної незалежності, то ми б абсолютно однозначно так питання й поставили”. Керенський радив відкласти проголошення автономії до Установчих зборів, обіцяв усіляку підтримку і запевняв, що є щирим прихильником українців [18, арк.14-16].

Переговори відбувалися у гострій дискусії. Особливу активність виявляв С.Петлюра у питаннях військового будівництва в Україні. Тривалі дебати викликало питання щодо етнічних кордонів України, оскільки замість п'ятох губерній Центральна Рада висунула претензії на дев'ять: Київську, Полтавську

Подільську, Харківську, Волинську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську і Чернігівську, а також деякі повіти Гродненської, Курської, Воронежської та інших російських губерній, де переважало українське населення. Зрештою, щоб не зволікати з переговорами, українська сторона питання про кордони відклала [631, с.49-50].

В результаті перших дипломатичних переговорів України з Тимчасовим урядом було досягнуте фактичне визнання Петроградом автономії України. Про це свідчила постанова Тимчасового уряду від 3 липня 1917 р.: „Призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган — Генеральний секретаріат...Тимчасове правительство прихильно поставиться до розроблення Українською Центральною радою проекту національно-політичного статуту України ... Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному об'єднанню українців в війську через формування окремих частин виключно українцями” [327. 1917. №10]. Останнє зауваження стосувалося процесу українізації армії, який поступово розгортався на фронті і тилу й закладав основи національної армії.

Таким чином, на початку липня 1917 року Центральна Рада змусила Тимчасовий уряд рахуватися з нею. Водночас негативною стороною було те, що із опозиційної для нього організації вона переходила у табір його співників, відмовляючись від радикальних, незалежних від Петрограда дій [631, с. 54].

Справді, у проголошеному 3 липня 1917 р. II Універсал зазначалось, що Центральна Рада продовжує стояти на позиції „не відривати Україну від Росії”. Вважалось великим досягненням визнання Генерального секретаріату найвищою крайовою владою в Україні. Універсал підкреслював, що «ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих Зборів» [540, с.33]. Більшість істориків оцінювали цей документ як крок назад. В.Мороз писав: „Другий Універсал був найслабшим з усіх чотирьох: такого „вірнопідданого” тексту не знайдемо ні в Першому, ані в Третньому й Четвертому...Українську людину привчали до

думки, що все приходить з Петрограда (а не з джерел власної сили)...Принцип автономії став уже на Україні бездискусійною реальністю, тому приймати його з чужих рук (убиваючи тим самим пафос самозбудування й самоутвердження) не було потреби” [350.1992.12 черв.].

15 липня 1917 р. Мала Рада утворила новий Генеральний секретаріат на чолі з В.Винниченком. Того ж дня делегація виїхала до Петрограда, щоб затвердити розроблений Центральною Радою Статут Генерального секретаріату, що проголошував його права як уряду України. Але Статут було відкинуто, а замість нього Винниченко отримав так звану «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду», текст якої проголошував, що Генеральний секретаріат є вищим органом місцевого самоврядування в Україні, призначається Тимчасовим урядом за поданням Центральної Ради. Його повноваження розповсюджувалися лише на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії. Усі рішення Генерального секретаріату без затвердження Тимчасовим урядом не набирали сили. Впроваджувалися посади комісара Тимчасового уряду у Києві і Генерального секретаріату – у Петрограді [327. 1917. № 20-21].

Загалом в інструкції зведено нанівець функції Генерального секретаріату і надано Тимчасовому урядові та його органам в Україні можливість діяти самостійно, обходячи українців. Цілком відкидалися досягнуті на переговорах у Києві угоди. Другий Універсал втрачав компромісний сенс. Все це викликало обурення значної частки українського суспільства і членів Центральної Ради. Але лідери Ради вважали неможливим негайно міняти курс і зайняли позицію «не приймати, але й не відкидати» інструкції. Керівництво Центральної Ради не без підстав побоювалося, що у випадку відкритої конфронтації з Петроградом Україну може чекати доля Фінляндії й постійно мало на увазі, що на території України в той час була могутня військова сила Південно-Західного і Румунського фронтів, підпорядкованих безпосередньо Тимчасовому урядові.

Аналізуючи причини конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом, неможливо уникнути його економічних факторів. Історія свідчить про

надзвичайно важливе значення промислового і сільськогосподарського потенціалу України у житті Росії. Адже 1913 р. Донбас давав імперії 70% вугілля, що загалом видобувалося в Росії. У роки світової війни українська індустрія постачала заводам держави 96,7% прокату, 75% чавуну, 68% сортового металу, 81% олова та ін. Ще на початку ХХ століття німецький рейхсканцлер і пруський міністр-президент Бернхард Бюлов писав, що Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона «або зазнає соціального розкладу, або втратить Україну». Питомій вазі економіки України Тимчасовий уряд, а згодом Раднарком надавали надзвичайного значення. Соратник Леніна Яків Свердлов на партійному форумі у Харкові однозначно заявив: «Ви знаєте, що порятунок всієї революції – не лише російської, але й міжнародної – знаходиться в руках України!» [753, с.188].

Отже, головним чинником, що визначав ставлення Тимчасового уряду до України, було неприховане прагнення утримати її навіть від автономії, як і інші національні утворення на території колишньої Російської імперії, для збереження російської держави в унітарній формі чи під назвою «федерації вільних народів».

2.3. Конфлікт з Раднаркомом РСФРР. Третій Універсал

Наслідки більшовицького перевороту у жовтні 1917 р. у Петрограді радикально змінили ситуацію в Росії. Аналізуючи ці події, історики сходяться на думці, що насамперед, це був державний переворот з метою захоплення влади. До того ж захоплення влади в столиці зовсім не означало, що більшовицька влада автоматично поширилася на всю країну. В Росії у більшовиків було достатньо опонентів, до того ж в колишній імперії діяли потужні відцентровані сили, з якими Тимчасовий уряд не зміг знайти спільної мови і які фактично, не маючи нічого спільного з більшовиками, не були зацікавлені в існуванні старої влади. На порядок денний були поставлені нові політичні проекти [652, с. 227].

З огляду на події у Петрограді того ж дня 25 жовтня (7 листопада) Мала Рада створила „Крайовий комітет з охорони революції” в Україні, який

підпорядковано Центральній Раді. У резолюції від 28 жовтня (10 листопада) в категоричній формі засуджувалося більшовицьке повстання та проголошений перехід усієї влади на території колишньої Російської імперії цілковито до рук Рад робітничих і солдатських депутатів [652, с.227].

Захоплення більшовиками влади остаточно переконало українське суспільство в необхідності проголошення незалежності України. На це націлювали радикальні постанови Третього Всеукраїнського військового з'їзду. 7 (20) листопада М.Грушевський на засіданні Малої Ради заявив, що Генеральний секретаріат прийняв рішення проголосити утворення Української Народної Республіки як повноправного члена „в могутній спільці вільних народів Росії”. Він посилався на постанови Третього Всеукраїнського військового з'їзду, «який є уповноваженим від трьох мільйонів озброєного народу, що перебуває на фронті й вимагає від нас проголошення Української республіки» [695, с. 160].

Того ж дня голова Центральної Ради оголосив текст III Універсалу, квінтесенцією якого було відновлення державності України, сформульовані всі ознаки самостійності, окреслено територію держави, визначені права громадян, принципи демократичного устрою та соціально-економічні відносини, шляхи забезпечення духовного життя народу [265, с.184]. Водночас Універсал проголошував, що Україна не буде відділятися від Російської республіки і виступає за „федерацію рівних і вільних народів”. Але до Установчих зборів України вся законодавча і виконавча влада належить Центральній Раді та її Генеральному секретаріатові. „До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)” [613, с. 24-25].

Відмова від Криму, задекларована III Універсалом, безперечно, була великою помилкою. Вже 1918 р., коли група військ УНР полковника П.Болбочана дійшла до Сімферополя й оволоділа значною частиною

півострова, німці поставили вимогу покинути Крим, який згідно Універсалові Україні не належав. Частиною України він став лише 1954 р.

Більшовицький уряд В. Леніна – Раднарком сприйняв проголошення УНР стримано. Він усвідомлював, що не можна втрачати такої потужної житниці та індустріального регіону, адже Україна не відмовилася від федеративного устрою Росії й не визнала, по-суті, лише більшовицького уряду. Ставлення Раднаркому до УНР відверто продемонстрував Л.Троцький у розмові з головнокомандувачем М.Криленком 24 листопада (6 грудня). Він говорив: «Пропонуємо прийняти представника українського штабу при Вашій Ставці. Водночас пропонуємо включити представника Генерального секретаріату до складу загальноросійської мирної делегації (малося на увазі щодо укладання перемир'я на фронті – авт.)...Не маючи наміру в найменшій мірі нав'язувати свою волю українському народові, Рада Народних Комісарів водночас готова усіма залежними від неї засобами підтримати Ради українських робітників, солдатів і найбільш бідних селян у їх боротьбі проти буржуазної політики керівників нинішньої Центральної Ради (підкр. авт.)» [334. 1917. 25 жовт.].

Про розвиток стосунків між Києвом і Петроградом та їх характер красномовно свідчать прямі телефонні переговори члена Малої Ради й ЦК УСДРП М. Порша і діяча РСДРП(б) С. Бакинського з наркомом національних справ Й. Сталіним 17 листопада 1917р. Насамперед представник Центральної Ради заявив, що в Україні вищою владою є Центральна Рада, а формою державного утворення – УНР у федеративному зв'язку з Росією. Для прийняття Конституції скликаються Українські Установчі збори. М. Порш намагався дістати від Сталіна конкретну відповідь на головні питання, зокрема, чи він визнає вищою крайовою владою до Установчих зборів Центральну Раду та її право вирішувати всі питання соціально-економічного, політичного й національно-культурного життя [352. 1917. 19 лист.].

Сталін ухилявся від прямих відповідей і посилався на рішення Другого Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів, який задекларував за кожною нацією „право на повне самовизначення аж до

відокремлення й утворення самостійної держави”. Водночас він наголошував, що влада в Україні „має бути в руках усієї суми робітничих, солдатських і селянських депутатів, включаючи сюди й організації Ради”. За таких умов, підкреслював Сталін, „є велике поле для угоди між Центральною Радою і Радою народних комісарів”. Водночас він повідомив про припинення з 19 листопада 1917 р. бойових операцій на фронтах і надіслані пропозиції воюючим країнам щодо укладення загального перемир'я. Й. Сталін підтримував Бакинського щодо ідеї скликання Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та рекомендував: „Коли Рада відмовиться працювати з вами у цій справі, що є для вас малоімовірним, то скликайте його без Ради. Влада рад робітничих і солдатських депутатів має бути прийнята на місцях.” В заключній частині розмови із Сталіним Порш спростував твердження про недемократичність Центральної Ради. Він повідомив, що у її складі є всі соціалістичні партії країни. „До неї входять більш 200 селянських людей, вибраних на з'їзді селянських представників від населення областей, більш 150 представників робітничих депутатів, більш 150 вибраних на останньому з'їзді депутатів від солдатів й около 70 представників усіх соціалістичних партій країни” [352. 1917. 19 лист.].

Впродовж листопада Раднарком певною мірою намагався підтримувати відносини з Центральною Радою, сподіваючись, насамперед, на її нейтралітет у протистоянні з Доном і Кубанню, які перекрили потоки нафти і вугілля в Росію. Окрім того, у ті дні навколо Дону об'єднувалися досить значні антибільшовицькі сили, формувалися військові козачі частини. Головний отаман Всевеликого Війська Донського генерал Олексій Каледін запровадив у краї військовий стан [162, арк.132-133]. Отже, Раднарком через Верховного головнокомандувача прапорщика М.Криленка намагався вести переговори з Центральною Радою та генеральним секретарем з військових справ С.Петлюрою щодо пропуску більшовицьких військ через Україну проти Каледіна. 24 листопада С.Петлюра відповів Криленкові, що Генеральний секретаріат відмовляє в пересуванні радянських військ через Україну,

посилаючись на домовленості з генералом Каледіним, який очолював Військо Донське, щодо взаємних стосунків та лояльного ставлення до шахтарів Донбасу [252, арк. 2-13].

Ця позиція Центральної Ради викликала вибух антиукраїнської істерії в Петрограді. На засіданні Центрального Виконавчого Комітету Рад Сталін висловив низку необґрунтованих звинувачень на адресу Центральної Ради й попереджав про можливість війни проти неї: «Якщо вона буде перешкоджати нашому просуванню проти Каледіна, закривати його собою, тоді удари, скеровані проти Каледіна, впадуть і на неї» [420, с. 17].

У статті «Що таке Українська рада?» Й. Сталін писав: «Рада, або, точніше, її Генеральний секретаріат – є уряд зрадників соціалізму, які називають себе соціалістами з метою омани мас... Немає сумніву, що уряд Ради буде скинутий зусиллями робітників і селян України.» Сталін стверджував, що Центральна Рада уклала таємний договір з Каледіним, без перепон пропускає через Україну фронтові козачі частини на Дон, водночас роззброювала частини Червоної гвардії, які Раднарком посилав на боротьбу з Каледіним. Крім того, вона не пропускала ешелонів з продовольством з півдня до Москви і Петрограда. У відповідності до угод, які нібито укладені з французькою військовою місією, Центральна Рада стягує українізовані полки і дивізії на Південно-Західний і Румунський fronti [2, арк. 21; 420, с. 19-20].

У відповідь на нападки з боку Раднаркому Генеральний секретаріат висловив вимоги, щоб припинити наростання конфлікту: визнати Генеральний секретаріат вищим крайовим органом влади в Україні; оприлюднити свою позицію щодо федерації Росії у складі самовизначених України, Дону, Кубані, Сибіру, Білорусії, Молдавії, Фінляндії і Великої Росії; запевнити Київ у відсутності планів вторгнення більшовицьких військ на територію України [4, арк.51-52].

Вочевидь, на той момент Раднарком не був повністю готовим до збройного виступу проти України. Це засвідчить заява В.Леніна на Всеросійському з'їзді військово-морського флоту Росії: «Ми скажемо

українцям: як українці ви можете влаштувати у себе життя, як ви хочете». Щоправда, водночас він погрожував: «Але ми протягнемо руку українським робітникам і скажемо їм: спільно з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії» [249, арк. 4].

У ті дні нарком закордонних справ Л.Троцький на переговорах з французьким послом Ж.Нулансом в Петрограді усіяко паплюжив Центральну Раду й наполягав на відкликанні з Києва французької місії. Посол резонно відповідав, що військові місії Франції та інших держав Антанти присутні у Києві на запрошення колишніх російських урядів і запевнив, що вони не втручатимуться у внутрішні справи і будуть нейтральними на випадок збройного конфлікту [155, арк. 28-33; 348. 1917. 6 груд.].

Українське питання викликало гострі дискусії у Петрограді. Чимало їх учасників висловлювалися за недопущення збройної боротьби проти України. Український революційний штаб відкидав звинувачення на адресу Центральної Ради щодо підтримки Каледіна, про що нібито свідчив пропуск козачих фронтових частин на батьківщину. Проте більшість більшовицьких діячів вважали саме цей факт свідченням прямої підтримки Каледіна. Тому було доручено Троцькому і Сталінові вступити у нові переговори з Українською Центральною Радою. За активного втручання Українського революційного штабу до Києва була скерована поважна делегація у складі 15 осіб на чолі з членом ЦВК Рад і ЦК партії лівих есерів П.Прош'яном.

Але дії Раднаркому свідчили, що він вже визначився у ставленні до України. 5 грудня Троцький надіслав Криленкові таку телеграму: «Ми не можемо допустити безкарно такі провокаційні дії, як роззброєння наших полків чи пряме сприяння Каледіну... Суперечності між нами і Радою лежать не в національній, а у соціальній сфері... Ради на Україні повинні знати, що ми готові підтримати їх боротьбу проти Ради. Ми чекаємо від Вас рішучих дій з метою забезпечити наші війська в Україні від контрреволюційних замахів Ради». Далі Троцький наказував не чекати офіційних заяв і декларацій Раднаркому щодо України, а діяти за обставинами [248, арк. 15-16].

Раднарком демонстрував, що розглядає українське питання через призму його боротьби з контрреволюційним Доном. Ленін і Троцький орієнтували Криленка спрямувати головні сили на Харків, а згодом – вздовж залізниці Харків – Ростов-на-Дону. На засіданні Раднаркому доповідь Сталіна була покладена в основу: скерувати війська через Україну проти Каледіна без погодження з Києвом, офіційно визнати український радянський уряд Ю. Медведєва у Харкові [252, арк. 73].

Раднарком перейшов до рішучих дій, які спровокували збройний конфлікт. Того дня на засіданні було ухвалено дві постанови: 1. Проголосити меморандум до українського народу і ультиматум Центральній Раді; 2. Доручити комісії у складі Леніна, Троцького і Сталіна опрацювати проект ультиматуму. В ультиматумі лицемірно стверджувалося, що Раднарком підтримує право націй на самовизначення до відділення від Росії. Тому „ми визнаємо Українську Народну Республіку, її право зовсім відділитися від Росії чи вступити у договір з Російською Республікою на федеративних або подібних взаєминах між ними. Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу визнається нами, Раднаркомом, зараз же, без обмежень і безумовно” [789. кн. 2, с. 92-94].

Водночас Центральна Рада звинувачувалася у тому, що вона проводить „буржуазну політику”, не визнає більшовицьких Рад в Україні, а також: 1. Рада дезорганізує фронт шляхом передислокації українізованих частин на Україну без узгодження з головнокомандувачем Криленком; 2. Роззброює частини радянських військ, дислокованих в Україні; 3. Надає підтримку генералові Каледіну, пропускає через територію України козацькі частини на Дон, водночас не пропускає радянські. Отже, Рада повинна надати відповідь на питання чи зобов’язується вона: 1. Відмовитися від дезорганізації спільного фронту; 2. Не пропускати без дозволу головнокомандувача М.Криленка козацькі та інші частини на Дон і Урал; 3. Сприяти революційним військам у боротьбі проти Каледіна; 4. Припинити роззброєння радянських частин і червоної гвардії в Україні й повернути їм зброю. На відповідь Петроград давав

Києву 48 годин. Якщо він не отримає позитивної відповіді – вважає себе у стані війни з Центральною Радою. Ультиматум підписали Ленін і Троцький [789. кн. 2, с. 92-94; 617, с. 30-31].

Ультиматум Раднаркому викликав вибух обурення українського суспільства. На Всеукраїнському з'їзді Рад 4 грудня 1917 р. М.Грушевський заявив, що Раднарком розпочав агресивну війну проти України. «Посилають це військо на нас ті самі народні комісари, які лицемірно кричать про свою любов до миру. Заклучивши з неприятеlem перемир'я на всіх фронтах, народні комісари оголосили війну нам». В.Винниченко попереджував Петроград: «Не Генеральний секретаріат, а Рада Народних Комісарів затіяла братовбивчу війну. Але хто підніме меч, від меча й загине». Генеральний секретар з військових справ С.Петлюра заявив, що має точні дані про підготовку агресії більшовицької Росії проти України, й закликав до захисту завоювань революції.

Резолюція з'їзду наголошувала, що ультиматум Ради народних комісарів є відвертим замахом проти Української Народної Республіки, а його вимоги брутально порушують право українського народу на самовизначення та вільне державне будівництво. „Ультиматум це – погроза новою братовбивчою війною, що оголошена Радою народних комісарів Україні, – відзначалося в резолюції, – руйнує братерство трудящих верств всіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції”. З'їзд зобов'язав Генеральний секретаріат вжити всіх заходів, щоб не допустити пролиття братерської крові, запобігти виникненню війни між українським і російським народами. З'їзд закликав народи Росії: „Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролись з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав всіх народів на самовизначення. Український народ використав це своє право і проголосив Народну Українську Республіку. Цій Народній Республіці Рада народних комісарів тепер оповіщає війну!... Спиніться, брати і товариші! Щоб ні одна

рука селянина, робітника чи вояка не замахнулась на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилось в братогубній війні! Досить крові!» [340. 1917. 8 груд.].

Генеральний секретаріат рішучо відкинув втручання Раднаркому у внутрішні справи України. Роззброєння російських солдат, які вирушали на батьківщину, було вимушеним кроком уряду для підтримання порядку і безпеки в державі. Пропуск козачих частин через свою територію на батьківщину – Дон і Кубань, Генеральний секретаріат вважає внутрішньою справою України. Водночас, голова Генерального секретаріату В.Винниченко пропонував Раднаркому відкликати з України більшовицькі полки і нагадував, що Україна не відмовляється від ідеї федерації новостворених на теренах Російської імперії держав на основі добровільності і створення уряду Федерації. Але якщо Раднарком розпочне війну проти України, український народ буде із зброєю в руках боронити свою землю і волю [322. 1917. 9 груд.].

В умовах реальної загрози війни, втрутився у конфлікт Український військово-революційний комітет Петрограда. Він, як уповноважений урядом і народом України вручив керівництву Раднаркому офіційну ноту. У ній наголошувалося, що конфлікт має бути залагоджений за умов: Визнання прав українського народу на незалежність і невтручання у справи Української Народної Республіки; Виконання домовленостей щодо українізації війська; Невтручання Раднаркому і Ставки Українського фронту. Задоволення цих пропозицій Радою Народних Комісарів може стати основою для налагодження стосунків і недопущення війни між Україною та Великоросією [587, с. 65-66].

12 грудня Сталін опублікував лист до українців тилу і фронту, у якому попереджав, якщо Центральна Рада не прийме вимог Раднаркому, війна неминуча [777, с. 86]. Як у «Листі», так і у виступах на шпальтах більшовицького органу «Правда», зокрема 8 грудня 1917 р., Сталін далі звинувачував Центральну Раду та її уряд у ворожих діях проти більшовицької Росії. Наступного дня «Правда» опублікувала на першій сторінці його статтю «Чому насувається зіткнення з Радою?», яка, по-суті, готувала суспільну думку

російського народу до збройного конфлікту. Цікаво, що Троцький у період, коли розпочалися переговори російської делегації на чолі А.Йоффе з німцями щодо перемир'я, писав до Бреста, що Раднарком формально визнав існування Української республіки й сподівався, що делегація П.Прош'яна у Києві може досягти угоди, повинна усунути кровопролиття [250, арк. 9 -10].

24 грудня Генеральний секретаріат вислав до Петрограда ноту, у якій виклав умови щоб запобігти війні: негайне припинення військових операцій і виведення радянських військ з території Української Народної Республіки; офіційне визнання Раднаркомом УНР і заява про невтручання у її внутрішні справи; федеративний зв'язок України з Росією та іншими державними утвореннями на території колишньої імперії. Ноту підписали В.Винниченко і О.Шульгин [352, 1917. 29 груд.].

Раднарком покладав великі надії на Харків, де більшовицький з'їзд 12 (25) грудня проголосив створення Української радянської республіки й обрав уряд, до складу якого увійшли Артем (Ф.Сергєєв), С.Бакинський, Є.Бош, В.Затонський, М.Скрипник, Є.Терлецький та інші. Своім головним завданням він проголосив боротьбу проти Центральної Ради, а тому отримав реальну збройну допомогу Раднаркомом. Вже від середини грудня до кінця місяця більшовики захопили низку міст. Але широкомасштабна війна розпочалася на початку січня 1918 р., коли присланий Леніним В.Антонов-Овсієнко очолив радянські війська і розгорнув наступ на Київ. Так розпочалася Перша війна РСФРР і УНР (грудень 1917 – березень 1918).

Таким чином, політична концепція проводу Центральної Ради відносно ставлення до Раднаркомом внаслідок відсутності єдності в рядах українських партій та зневаги до створення боездатної армії з боку українських соціалістів, про що свідчила заміна С.Петлюри М.Поршем, поставило незалежність України під реальну загрозу її втрати. Цьому сприяла нечітка орієнтація зовнішньої політики внаслідок розбіжностей серед політичного проводу та недосконалість дипломатичної служби. Отже, життя терміново ставило вирішення цих проблем

на порядок денний, але було чимало втрачено часу і в нових умовах реалізувати необхідні заходи стало набагато складніше.

2.4. Спроби реалізації ідеї федеративного устрою

Обрана проводом Української Центральної Ради концепція розбудови держави як автономії у рамках Російської федеративної республіки не ставила на порядок денний створення власної дипломатичної служби. Тому зовнішньополітичного відомства у складі уряду не було сформовано. Але прагнення перетворити колишню Російську імперію у федерацію вільних народів вимагало відповідних акцій. Наприкінці 1917 р. зовнішньополітична діяльність Центральної Ради здійснювалася з урахуванням саме цього фактора, більше того, протягом листопада-грудня Центральна Рада доклала чималих зусиль для створення на уламках імперії того, що через кілька десятиліть, у грудні 1991р., набуло обрисів Союзу Незалежних Держав (СНД) [616, с.41]. Хибна концепція державного будівництва, недооцінка зовнішньополітичної діяльності та однозначна орієнтація на Петроград суттєво загальмували формування важливих державних інституцій, якими були зовнішньополітичне відомство та власні боєздатні збройні сили.

У зв'язку з цим академік НАН України В.А.Смолій наголошує: «Надзвичайно важливою складовою функціонування будь-якого державного організму (починаючи з його архаїчних форм і до найрозвиненіших модерних держав) є його зовнішньополітична діяльність, упередметнена сферою дипломатії. І нехай це звучить аксіомою, але навряд чи знайдеться хоча б один політик, просто мисляча людина, яка не розуміла б того, наскільки від злагодженої роботи дипломатичної служби залежать долі конкретних країн і народів, політична рівновага на континентах і в світі, а в періоди глобальних катаклізмів – існування цілих цивілізацій» [703, с. 5].

До необхідності термінової організації зовнішньополітичного відомства і розбудови його структур спонукала низка важливих факторів: геополітичне становище України між воюючими державами на зламі євразійського світу; продовження на її території війни між Росією у складі Антанти з блоком

Центральних держав; присутність кількомільйонного російського війська, солдатські маси яких прагнули якомога швидше покінчити з війною й активно реагували на більшовицькі гасла щодо миру.

З утворенням Генерального секретаріату проблеми міжнародних зв'язків вирішувались секретарем з міжнаціональних справ О.Шульгиним, який тісно співпрацював з В.Виниичекном і був палким прихильником автономно-федеративного принципу побудови Росії. Виходець з дворянського роду, 28-літній Олександр Шульгин був високоосвіченою людиною: закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Від березня 1917 р. – член Української Центральної Ради, провідний діяч Української партії соціалістів-федералістів. Він повністю поділяв концепцію М.Грушевського про перспективи державного будівництва [684, с. 8-12].

Водночас О.Шульгин виступав за об'єднання зусиль всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської республіки та пошуки порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. Саме Секретаріат міжнаціональних справ був ініціатором скликання з'їзду представників народів областей Росії і підготував програмні матеріали до нього [325. 1917. 5 груд.].

О.Шульгин був одним із авторів заяви Генерального секретаріату до народів Росії від 30 листопада щодо перспектив розбудови федеральної держави. Він пропонував створити Центральний уряд з представників національних республік. Звертаючись до народів колишньої Російської імперії, які утворили національні державні утворення, Шульгин заявляв, що Україна не визнає Раднарком Леніна загальним урядом федерації. Відтак Генеральний секретаріат ще раз звертається з пропозицією створити загальний федеративний уряд. Поки його немає, Україна визнає право кожного народу на самостійне державне будівництво й виступає проти будь-якого втручання у ці процеси [352. 1917. 5 груд.].

Варто зауважити, що принципова позиція Центральної Ради у справах створення власного уряду базувалася на розгорнутому процесі розбудови

національних органів самовизначення інших народів колишньої Російської імперії, які, за прикладом України, постали в Білорусії, Грузії, Прибалтиці, на Дону, Кубані та ін. [325. 1917. № 153. 3 черв.].

Невдовзі після переговорів у Києві з делегацією Тимчасового уряду Петроград фактично проголосив курс на створення держави на федеративній основі, тобто погодився з умови української сторони. Згодом була сформована так звана Особлива нарада – прообраз центру федерації за участі представників утворених автономних областей Сибіру, Закавказзя, Дону, Білорусії, Прибалтики та України, яку очолив М.Славінський [568, с. 24].

Ставлення до Особливої наради було далеко неоднозначним. Соціал-демократи і кадети вважали національний рух і утворення органів національного самоуправління виявом сепаратизму. Більшовики, визнаючи на словах право націй на самовизначення, водночас застерігали, що майбутнє за суспільством, «незалежним від національних рамок» [811, с. 27]. Ці принципи були покладені в основу так званих Квітневих тез В.Леніна і «імперський характер російського федералізму в лютневий період породив при більшовиках відновлення імперських традицій від виглядом федерації» [568, с. 27], що й сталося з національними державними утвореннями у результаті громадянської війни в Росії.

Падіння Тимчасового уряду було вигідним для Центральної Ради, що поширювала свої права на регіони України, які раніше залишалися поза її межами, зокрема Слобожанщина і Новоросійська губернія. Ситуація сприяла втіленню у життя програми М.Грушевського щодо формування національної державності й перетворення її від стадії автономії до самостійності у поділеній на федеративні одиниці Росії. Керівництво Центральної Ради уважно стежило за подіями у сусідніх регіонах, до речі, із значною часткою українського населення. 4 (17) жовтня Військова рада кубанського козацтва у Катеринодарі проголосила створення Кубанської республіки, «рівноправного члена Союзу народів, які населяють Росію». 20 жовтня (3 листопада) Військовий круг на Дону на чолі з отаманом Олексієм Каледіним проголосив створення Донської

області та Південно-Східного союзу козачих військ, до яких належали війська Донське, Кубанське, Терське, Астраханське, а також горців Кавказу. Союз козацтва під керівництвом генерала О.Каледіна збирав сили для боротьби з більшовиками й був потенційним союзником України. Він встановив зв'язки з С.Петлюрою, домовився щодо пропуску козачих частин з фронту на Дон й віддав наказ Донському козацтву надавати рішучу допомогу українському народові в боротьбі з більшовицькою Москвою [697, с. 39-40, 208].

За цих умов В.Винниченко і О.Шульгин докладали чималих зусиль для реалізації ідеї створення федеративної демократичної республіки у складі новоутворених держав на території колишньої імперії. 5 грудня 1917 р. ними оприлюднено спеціальну ноту, у якій викладено основні засади федерації. Звертаючись до урядів: Південно-Східного Союзу, автономного Сибіру, Закавказзя, автономного Криму, Білорусії, автономної Молдавії, а також до Народної ради в Петербурзі, вони пропонували утворити на засаді федералізму однорідно-соціалістичний уряд. Також відзначалося, що уряд Дону вже цілком підтримує пропозиції Києва щодо устрою федерації, яка повинна базуватися на принципах: республіканський демократичний лад кожної держави, взаємне невтручання у внутрішні справи держав, повна незалежність республік у внутрішній і зовнішній політиці.

Генеральний секретаріат вважав ці проблеми настільки важливими і невідкладними, що наступного дня звернувся з новою нотою до Раднаркому й крайових урядів нових державних утворень – Дону, Кубані, Кавказу, Фінляндії, Білорусі, Грузії та ін. Він наголошував на необхідності «закінчення війни, негайного вироблення умов для загального демократичного миру, які може пропонувати воюючим сторонам тільки загальноросійська центральна влада» [302, с.43]. Київ пропонував Раднаркомові негайно вступити у переговори з Центральною Радою.

О.Шульгин як борець за автономно-федералістський принцип побудови Росії чимало уваги приділив взаєминам з урядами окремих республік і областей, які утворилися на території колишньої Російської імперії до і після

більшовицького перевороту в Петрограді. Зокрема, у постанові Генерального секретаріату від 9 листопада 1917 р. відзначено, що мирний договір з Центральними державами мають підписувати нарівні з Росією і Україною уряди національних державних утворень.

Одним із проявів зовнішньої політики Центральної Ради влітку 1917 р. було встановлення взаємин з Новочеркаською областю Війська Донського, що трактувалася як автономна частина Росії з власним виборним урядом на чолі з генералом від кавалерії О.Каледіним. Оскільки О.Шульгин усвідомлював, що козацтво Дону, як і українці, домагається територіальної автономії і федеративного устрою держави, виникли основні підстави для налагодження порозуміння між Україною і Доном.

До цього спонукало кілька важливих факторів. По-перше, з 26 жовтня отаман О.Каледін запровадив військовий стан у частині Донбасу, що належала до Війська Донського, а з 2 листопада поширив його на Ростовський і Таганрозький округи з переважно українським населенням. Козачі частини розташувалися у 45 населених пунктах Донбасу, де їх незадовільне ставлення до українців викликало спротив місцевого населення й звернення до Києва з проханнями захистити його від свавілля [686, с.61-62]. По-друге, щодо проблеми пропуску військових частин донського козацтва з фронту на батьківщину слід зазначити, що за підрахунками К.Залеського, у складі Південно-Західного фронту влітку 1917 року було 6 донських козачих дивізій та 22 окремих донських козачих полків у складі армійських корпусів, крім того, на території України перебували ще 3 кубанські козачі дивізії [570, с. 521-522].

30 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат у розвиток взаємин з Доном ухвалив постанову надіслати до Новочеркаська дипломатичну місію на чолі з членом Малої Ради Миколою Галаганом [3, арк.101, 129-130]. На переговорах з О.Каледіним та членами уряду Всевеликого Війська Донського дійшли згоди щодо створення загальноросійського федеративного уряду, проте без більшовиків, яких Дон не визнавав. Генерал Каледін як голова Південно-Східного союзу козачих утворень Дону, Кубані, Терека щодо Раднаркому

рішуче заявив українцям: „Захоплення більшовиками влади злочинне і абсолютно недопустиме” [567, с.54]. Такої ж точки зору дотримувався отаман Кубанського війська, вихованець Київського кадетського корпусу, генерал-лейтенант Олександр Філімонов, який називав більшовицький переворот „актом зради й державним злочином” і закликав українців та донське козацтво до рішучої боротьби з більшовиками [567, с.54].

Слід додати, що генерал О.Каледін категорично не визнавав ні Тимчасового уряду, ні Раднаркому й прихильно ставився до України, що позначилося на переговорах з М.Галаганом. Генерал домовився щодо пропуску козацьких частин з фронту на Дон та про поставки вугілля Центральній Раді з території Донбасу. Зауважимо, що на початку грудня 1917 р. на Дон прибули англійська і французька місії і провели переговори з Каледіним про підтримку Дону за умови його боротьби проти більшовиків і продовження війни Росії проти Центральних держав [836, с.112].

Незважаючи на суттєві відмінності у соціальній базі, Київ і Новочеркаськ будували свої взаємини на спільних інтересах: збереженні автономії, яка в перспективі мала перерости в незалежну державу, та дотримання федеративного союзу без залежності від Раднаркому Росії. Причому до політичної програми Військових урядів О.Каледіна, а згодом М.Алексєєва увійшли положення про визнання широкої автономії й підтримку „прагнень до державного відродження... Польщі, України й Фінляндії” [386, с.232].

За більшовицька агресії проти України у грудні 1917 – лютому 1918 рр. та вступу німецько-австрійських військ на українські землі на деякий час відносини УНР і Дону припинились. За підсумками першого досвіду дипломатичних стосунків України з Всевеликим Військом Донським можна стверджувати, що вони були на користь українській державі, щоправда, досягались вони з великими труднощами в складних умовах протистояння обох сторін великодержавному курсові Раднаркому, яке набрало форми відвертої агресії й війни.

Окрім Дону, дипломатичною місією М.Галагана – Є.Онацького на початку грудня 1917 р. велись переговори в Катеринодарі з урядом козацької автономії на Кубані. Як і поліпшення українсько-донських відносин, налагодження якомога ближчих і тісних союзницьких відносин із Кубанню було завданням з розряду першорядної ваги для Києва протягом усього періоду боротьби за утвердження національної державності та незалежності [686, с. 92].

Як відомо, Кубанський регіон успадкував територію колишнього Чорноморського козачого війська, яке складалося з українців – запорозьких козаків. Під час переговорів з провідниками Кубані Л.Бичом, О.Філімоновим та М.Рябоволом українські дипломати переконалися, що політичний провід Кубань є прихильником України і вважає головним ворогом обох народів більшовицьку Росію. Причому Л.Бич допускав утворення федерального уряду на умовах Центральної Ради, але без участі більшовиків [583, с. 113].

Прихильне ставлення кубанського козацтва до України яскраво виявилось на засіданнях його Крайової Ради за участю української місії. У своєму виступі М.Галаган висловив прагнення свого уряду і щире бажання народу, щоб у найближчі часи Україна і вільна Кубань стали рівноправними членами демократичної федеративної республіки. Учасники засідання урочисто вітали представника України гаслами «Слава Україні!»

Проте навесні 1918 р. за несприятливих обставини на Кубані провід проголошеної 1 березня того року Кубанської Народної Республіки був вимушений укласти угоду з командувачем Добровольчої армії генералом Л. Корніловим про спільну боротьбу з більшовиками. Козаче військо увійшло до складу Добрармії, яку невдовзі очолив генерал Антон Денікін (Дейнеко).

Дипломатичну місію Галагана – Онацького на Кубань можна вважати цілком успішною. Поглиблення дипломатичних стосунків з північнокавказьким регіоном, безумовно, сприяло процесові соборності українських земель. Зокрема, на загальних зборах представників 29 громадсько-політичних організацій Кубані в Новоросійську його учасники висловили одностайну підтримку Українській Центральній Раді й схвально сприйняли її Третій

Універсал. У постанові було висловлено пропозицію «просити Українську Центральну Раду про приєднання і включення нашого краю в Українську Народну Республіку». Це рішення підтвердила Крайова рада Кубанської Народної Республіки у середині лютого 1918 р., яка ухвалила постанову «про прилучення Кубані на федеративних основах до України, коли ...вона відокремилася від Росії» [583, с. 73].

Не оминало увагою зовнішньополітичне відомство Центральної Ради сусідню Білорусію, де також, хоча й у менших масштабах і менш активно, відбувався процес здобуття національно-територіальної автономії в рамках федеративної Російської республіки. Варто відзначити, що цей рух розгортався в основному на значній території Білорусії, що перебувала під окупацією німецьких військ. Утворений у березні 1917 р. Білоруський національний комітет у своїй програмі визначав боротьбу за право білоруського народу на самовизначення й незалежність, але вважав їх реалізацію в умовах 1917 р. неможливою і обмежувався вимогами автономії у рамках Росії. Його представники брали участь в роботі з'їзду народів у Києві й налагодили дружні стосунки з українцями. За ініціативою Центральної Ради до резолюції з'їзду було долучено пункт, яким від Тимчасового уряду вимагалось «негайно видати декрет про автономію Білорусії в межах Російської демократичної федеративної республіки з конечним прилучення до автономної Білорусії також всіх захоплених ворогом міст і місцевостей в етнографічних межах розселення білоруського народу» [343. 1917. 17 верес.].

Коли впродовж лютого 1918 р., майже всю Білорусію було окуповано німцями, Білоруська рада позбулася впливу Петрограда. Утворений Всебілоруським з'їздом Виконком Ради проголосив 9 березня 1918 р. утворення Білоруської Народної Республіки, а 24 березня – її незалежність. Усвідомлюючи важливість налагодження контактів з Києвом, була сформована дипломатична місія на чолі з О.Цвікевичем, яка на початку квітня прибула до Києва й розпочала переговори. Погодивши низку питань про добрі взаємовідносини, Рада Народних Міністрів висловилася проти офіційного

визнання Білоруської Народної Республіки. Головною причиною виявилась проблема кордонів, оскільки білоруси вважали несправедливою лінію, визначену під час мирних переговорів делегації УНР у Бресті. Проте 25 квітня білоруська делегація у проекті «Прелімінарний договір між УНР і БНР у питанні про державні межі» поступилась українцям. Українська сторона взяла на себе зобов'язання сприяти вимогам Білорусії перед Центральними державами, а також на переговорах з більшовицькою Росією, які згідно з Брестськими угодами мали відбутися у Курську. Головним прагненням Білорусії було отримати визнання її незалежності від Центральних держав і Росії, а отже, міжнародне представництво. Зрештою, Центральна Рада не встигла нічого зробити, оскільки наприкінці квітня припинила своє існування.

Процес встановлення дружніх взаємин з новоствореними республіками Центральна Рада поширювала також на Кавказ, де національно-визвольний рух розгортався на засадах таких же закономірностей, як в Україні, тобто не виходив за межі автономії у складі федеративної Росії. Представники Кавказу на з'їзді народів щиро вітали Українську революцію і утворення Центральної Ради зі своїм урядом. Делегати з Грузії – Й.Бараташвілі, Азербайджану – М.Векілов та інші визнавали провідну роль Центральної Ради в утворенні демократичної федерації й використовували її державотворчий досвід.

Після жовтневого 1917 р. перевороту у Петрограді на Кавказі було створено Закавказький комісаріат на чолі з Є.Гегечкорі, Гірська республіка – Південно-Східний союз козачих військ на чолі з урядом А.Чермоева і Терсько-Дагестанський уряд Р.Капланова. Державотворчу і зовнішньополітичну орієнтацію національних утворень окреслив 20 листопада 1917 р. на Першому Національному з'їзді Грузії відомий політичний діяч, голова Тифліської ради Ной Жорданія. Схвально висловившись за автономію всіх народів Кавказу, водночас застерігав, щоб «жодна політична партія не вимагала відокремлення від Росії, оскільки це означало б схилитися перед сходом» [116, арк.45], зважаючи на реальну загрозу з боку Туреччини. Після підписання Росією на

турецькому фронті перемир'я її війська виводилися з Кавказу, який залишався по-суті беззахисним перед агресивними устремліннями Туреччини.

Восени 1917 р. Центральною Радою започатковано прямі контакти з Грузією та Вірменією, де також виникли державні утворення і національні уряди. В результаті міждержавних угод Грузія надіслала до Києва комісара при Центральній Раді І.Лордкіпанідзе, а згодом його функції перебрав Д.Вачейшвілі [116, арк. 45].

Першою офіційною угодою Міністерства закордонних справ України з Грузією був договір від 13 січня 1918 р. з військових питань. Згідно з нею було узгоджено питання: «а) про формування частин на території України з грузин-воїнів, які знаходяться за умовами військового часу на Україні й на Українському фронті; б) про перевезення цих частин у міру їхнього формування на територію Грузії; в) у разі оголошення мобілізації Національною радою Грузії, про формування з призваних грузин, які знаходяться на території України, команд і переправлення їх у Грузію» [33, арк.12-13]. Передбачалося, що грузинські військові частини будуть відправлятися на батьківщину із стрілецькою зброєю, гарматами, боєприпасами та іншим військовим майном.

Аналогічні угоди укладено із представниками Вірменії, Молдови і Криму, зокрема з Вірменським військовим комісаром при Центральній Раді А.Тонієвим-Тоніянцем. Уряди Вірменії і Грузії тоді шукали захисту своїх національних інтересів у Центральній Раді. Коли більшовицька делегація у Бресті 29 грудня 1917р. погодилася віддати Туреччині землі Вірменії і Грузії з містами Батум, Карс, Ардаган, народи Кавказу масово висловлювали протести. С.Гегечкорі звернувся до Центральної Ради з проханням надіслати дипломатичну місію на переговори з Туреччиною, які мали відбутися у Тифлісі.

Це питання обговорювалося на сесії Центральної Ради 25 січня. М. Грушевський запропонував направити дипломатичну місію. Голова Ради Міністрів В.Голубович підтримав цю пропозицію й заявив: «Представника Української Республіки не тільки треба послати на Тифліську нараду, а ще

треба надати йому самі широкі повноваження, бо Україна також заінтересована в тих справах, які на нараді мають вирішуватися»[117, арк.141]. Учасники сесії наголошували, що народи Кавказу сподіваються скористатися з безпосередніх контактів українців з турецькою делегацією, окрім того дипломатична місія України може вплинути на Стамбул, завдяки налагодженим зв'язкам з Берліном і Віднем [117, арк.141].

Драматичні події лютого 1918 р. унеможливили виконання цієї дипломатичної акції уряду УНР. З прибуттям на територію України німецьких військ вона не могла виконати зобов'язання щодо відправки сформованих грузинських і вірменських військових частин з України на Кавказ. У процесі контактів з державними утвореннями Кавказу Україна не спромоглась на здійснення своїх сподівань, принаймні на залучення партнерів до запланованої Чорноморської федерації, у здебільшому внаслідок об'єктивних причин. Проте саме тоді виникла і була оприлюднена ідея про створення з Грузією Чорноморської федерації з центром у Києві або вільному місті Севастополі.

Аналізуючи спроби реалізації ідеї федерального устрою Росії, можна зробити висновок про недостатню політико-правову обґрунтованість планів проводу Центральної Ради. На наш погляд, була слушною думка С.Шелухина, який вважав, що створення федерації Росії для України було непосильним і непотрібним завданням. До того ж вона не мала для цього ніяких правових підстав [63, арк.153].

Загалом поразка реалізації означеного проекту була зумовлена також тим, що ступінь національної свідомості та державницької ідеології в народів колишньої Російської імперії був різним й найвищим в Україні. Відтак по різному розгорталися державотворчі процеси в молодих країнах й узгоджувати їх було надзвичайно складно. Зрештою, невдовзі ідея федералізму була практично похована внаслідок більшовицького перевороту в Росії.

2.5.Орієнтація на Антанту: досягнення і втрати

Впродовж літа 1917 р. Антанта і США не виявляли особливої зацікавленості Україною з огляду на державотворну концепцію проводу

Центральної Ради щодо здобуття автономії у складі Росії та бездарною тактикою Тимчасового уряду, націленою на продовження війни до переможного кінця. У ті дні фаворитом у європейській політиці була Франція, яка складала ядро Антанти й спромоглася у ході світової війни, особливо на її кінцевому етапі, стати провідною державою світу. Зважаючи на довголітні тісні зовнішньополітичні стосунки з Російською імперією Франція, безперечно, прагнула заручитись в її особі сильним партнером і союзником у збройному протистоянні з Німеччиною. Отже, Париж і його зовнішньополітичне відомство не сприймали виникнення будь-яких державних утворень на території колишньої імперії й докладали всіх зусиль для збереження єдиної Росії та її збройних сил, зокрема на Україні, де діяли могутні Південно-Західний та Румунський фронти.

До збереження єдиної Росії Францію, зрештою як і Англію та США, спонукали економічні інтереси. Вкладені іноземні капітали у промисловість Російської імперії, сягали 2242 млн. золотих рублів. Із них Франція інвестувала – 581,4 млн., Англія - 507,5, Німеччина – 441,3, Бельгія 341,6, США – 117,8 млн. Як бачимо, Антанта і США, безперечно, не мали наміру втрачати свої капітали в Росії. У промисловість України найбільше капіталів вклала Франція – 210,6 із загальних коштів 419,2 млн. руб. [620, с. 27-28]. Отже, переважна більшість іноземних капіталів, інвестованих в Україну, були французькими.

Безумовно, головним завданням французької дипломатії було втримати російський фронт від Балтійського до Чорного моря і домогтися збереження величезної військової потуги, зокрема на території України. Адже на Східному фронті лише Німеччина впродовж 1917р. утримувала 74 дивізії, що становило 31% від усіх її збройних сил в роки Першої світової війни [586, с. 324].

Навесні 1917р. Південно-Західний фронт мав значні сили: на Поліссі – Особлива армія генерала П.Балуєва (3 армійських корпуси і 1 кінний), 7-ма армія генерала Л.Бельковича (3 армійських, Сибірський, Кавказький корпуси) в долині Гнилої Липи на Поділлі, 8-ма армія генерала Л.Корнілова (3 корпуси на Дністрі і 3 – на Буковині), 11-та армія генерала І.Ерделі (3 армійських, 1-й

Туркестанський, Сибірський кінний корпуси) – в районі Дубно-Броди. Загалом фронт мав на передній лінії 40 дивізій чисельністю майже 600 тис. вояків. До Румунського фронту генерала Д.Щербачова належали 4-та армія генерала О.Рагози (згодом військовий міністр в уряді Гетьманату), 6-та армія генерала О.Цурікова, а також 9-та армія генерала А.Кельчевського та дві румунських армії. Загалом – 36 дивізій, чисельністю майже 450 тис. вояків [601, с. 280-281].

Це спонукало Антанту утримати їх, бодай у послабленому революційними подіями стані. Вона підтримувала антибільшовицькі сили у Росії й Україні, оскільки більшовики на чолі а Леніним розкладали війська російського фронту гаслами про найшвидше закінчення війни. Водночас, конфлікт УНР з Раднаркомом та можливе приєднання України до сепаратного миру з державами Центрального блоку викликали зацікавлення Заходу українськими справами. Центральна Рада теж була зацікавлена у встановленні контактів. Відтак, у жовтні-листопаді відбулися офіційні зустрічі і переговори між С.Петлюрою і представником Франції генералом Табуї при російському головнокомандувачеві. Його наступник, генерал Ніссель, мав розмови з М.Грушевським. Керівник французької військової місії в Румунії генерал Бертельо повідомляв Париж про обнадійливі перспективи розвитку українсько-французьких відносин. «Треба за будь-яку ціну сприяти українському рухові, – вважав він, водночас додаючи, – в неавстрійському, несепаратистському, небільшовицькому сенсі» [620, с. 102].

Саме у ці дні розпочав свою плідну діяльність О.Шульгин – засновник новітньої української дипломатії і домігся перших успіхів у стосунках України з державами Антанти, насамперед Францією, Англією, Італією, Швейцарією і Чехословаччиною. Керівництву УНР надавався серйозний шанс порозумітися з країнами Антанти. Це, безумовно, могло радикально вплинути на процеси навколо України, яка могла бути Росією залучена в переговори про перемир'я. Зближенню з Антантою сприяв переїзд до Києва військових місій Антанти при російській Ставці 22 листопада 1917р. Серед них були: генерал Бартер (Англія), підполковник Лавернь (Франція), генерал Ромеї (Італія), генерал Такаяначі

(Японія), генерал Коанда (Румунія), генерал барон де Ріккель (Бельгія) та інші. На залізничному вокзалі їм була влаштована урочиста зустріч з почесною вартою. Гостей вітали представник Генерального секретаріату з військових справ Ю.Гасенко, комендант Києва генерал-лейтенант О.Цицович [620, с. 116].

Отже, восени 1917 р. столиця України стала осередком контактів і пошвавлення переговорів з представниками Антанти, якими, перш за все Францією і Англією, висловлювались привабливі пропозиції і обіцянки. Зростання інтересу Антанти до України зумовлено, головним чином, їх цілком зрозумілим страхом перед ліквідацією Східного фронту і передислокацією дивізій Німеччини та Австро-Угорщини на захід, де на відстані 100 км від Парижа четвертий рік не стихали запеклі для обох сторін бої [715, с. 75].

На той час австро-німецький Східний фронт під командуванням генерал-фельдмаршала Леопольда Баварського складала дві німецькі групи армій. Одна з них – генерал-полковника А. фон Лінгінзена (з березня 1918р. – генерал-фельдмаршала Г.фон Ейхгорна) – налічувала 20 піхотних, 5 кінних дивізій з артилерією та спеціальними частинами і діяла безпосередньо на українському напрямку. У березні 1918 р. ця група армій «Лінгінзен» була реорганізована в групу армій «Київ». В Україні діяла також 2-га армія генерала кінноти Е.Бем-Ермолі австро-угорських військ, що налічувала 8 піхотних і 2 кінні дивізії, загалом близько 450 тис. вояків. Саме у її складі діяв Легіон УСС під командуванням підполковника М.Тарнавського [570, с. 307-308, 371, 376].

За усвідомлення важливості тісних стосунків з Україною військові діячі країн Антанти і намагалися переконати Париж про доцільність і перспективність усілякої підтримки УНР. Керівник французької військової місії в Румунії і командувач союзними військами на Півдні Росії генерал Анрі-Матіас Бертельо у доповідній записці характеризував Україну як державу з власним парламентом і урядом, що практично відокремилася від Росії і наголошував: „Україна – найбагатший в Росії край. Вона може дати приблизно 500 тис. солдатів, її симпатії до Франції відомі ... Оскільки російський уряд все ще не існує (автор мав на увазі уряд білої Росії), а українська Рада стає все

більше й більше мішенню для німецьких і більшовицьких сил, я доношу до вашого відома глибоке переконання діяти” [620, с.112-113]. Проте Париж віддавав перевагу пропозиціям генерала Нісселя, який писав прем’єрові Франції Ж.Клемансо: „Ми повинні підтримувати український уряд, але офіційне визнання, здається, передчасне. Теперішня тактика уряду України не дозволяє знати точно, що він чинитиме у майбутньому”. Отже, уряд Франції схилився до пропозиції міністерства закордонних справ: „Утримуватися від заохочування до сепаратистської політики і бути надзвичайно обережними у питаннях незалежності України. Радше рекомендувати широку автономію” [620, с.124-126].

Орієнтація зовнішньополітичного курсу УНР на Антанту внаслідок згаданих обставин похитнулася, але зберігалася. Одним з її палких прихильників був О.Шульгин. 12 грудня у своїй промові він наголосив: „Ми змушені спиратися на віддалені західні держави. Ми повинні сказати цим державам – якщо вони хочуть допомогти Україні, то мусять дати відповідь на нашу ноту. Вони повинні визнати Українську республіку і надіслати сюди офіційних послів. Цим самим вони зміцнять наше становище” [620, с.129]. О.Шульгин заручився підтримкою генерала Бертельо, який у середині грудня надіслав президентові Ж.Клемансо вимоги негайно визнати Україну й ужити відповідних заходів щодо встановлення міждержавних стосунків. „Визнати зараз Україну означає захистити її від австрійського просування; звільнити хоча б Південний фронт від доктрини миру за будь-яку ціну; дозволити собі, як тільки ми будемо офіційно уповноважені, надіслати туди наших інструкторів, перебудувати армію, контролювати залізницю і постачання фронту. На мою думку, ми повинні визнати Українську республіку і дати їй нашу підтримку – тим повнішу, чим більше вона входить в наші наміри” [620, с.136].

На вимоги України до Антанти щодо її визнання, призначення офіційних послів та встановлення дипломатичних стосунків у відповідності до міжнародних норм Париж обмежився призначенням генерала Ж.Табуї французьким комісаром при уряді УНР [163, арк.13]. 5 (18) грудня 1917р. Табуї

передав голові Генерального секретаріату В.Винниченкові листа з проханням прийняти його для обговорення важливих справ щодо українсько-французьких відносин [43, арк. 10-10зв]. Зауважимо, що раніше Винниченко відмовлявся від зустрічей з окремими представниками військових місій і категорично заявляв, що прийматиме лише офіційних послів держав Антанти після визнання ними України.

Позицію голови уряду УНР повністю поділяв О.Шульгин, який 17 грудня заявив впливовому французькому журналістові Жану Пелісьє: „Ми хочемо визнання нашої Республіки. Ми не обговорюємо це питання з численними посланцями, які звертаються до нас: сьогодні це може бути лейтенант, завтра – сержант, післязавтра – ад’ютант. Ми хочемо кваліфіковану особу! Ми стомилися давати інформацію. Треба діяти!” [620, с.153].

Париж ніяк не міг визначитися щодо української проблеми. Довідавшись, що українська делегація відбула до Бреста у статусі спостерігачів на переговори Раднаркому з Центральними державами, 23 грудня в столиці Франції відбулася спеціальна конференція за участю Ж.Клемансо, міністра закордонних справ Франції С.Пішона, голови Військового комітету союзників маршала Франції Ф.Фоша, а також представників, які прибули з Англії, військового міністра лорда Мілнера, заступника міністра закордонних справ лорда Р.Сесіла, генерала Дж.М.Мак-Доноу та ін. Французька сторона висловлювалася більш прихильно до України, англійці пропонували висловлювати прихильність, але офіційно не визнавати за незалежну державу. Генералові Нісселю була передана телеграма із вказівками: французький уряд поки що не може визнати офіційно українського уряду без попереднього погодження з союзниками; водночас Франція визнає право народів на самовизначення і підтримуватиме український національний рух морально і матеріально [620, с.153].

Між тим, 20 грудня 1917 р. розпочалася проти УНР агресія радянської Росії. 23 грудня більшовики зайняли Харків і розгорнули наступ на Київ. Генерал Табуї вимагав від Парижа негайно визнати Україну, інакше Німеччина визнає УНР і запропонує прийнятні умови миру. У доповідній записці генерал

Бертельо зазначав: „Наші зусилля повинні бути спрямовані головним чином на Україну. Діяльність французької групи, посланої до Києва, могла б бути вирішальною, якби була підтримана ясним і щирим бажанням держав Антанти” [620, с.166].

Наприкінці грудня 1917 р. Україна опинилася перед реальною загрозою втрати завоювань революції за відсутності власних збройних сил для захисту від більшовицької агресії. Відтак, по-суті в безвихідній ситуації 24 грудня уряд УНР передав воюючим сторонам Центральних держав і Антанти ноту про намір взяти участь на Брестській мирній конференції. Від 4 січня її делегація на чолі з В.Голубовичем розпочала переговори. Приймаючи рішення про участь у переговорах, політичний провід УНР виходив з національних інтересів і розраховував укласти мир з Центральними державами й припинити агресію більшовицької Росії, оскільки її делегація теж брала участь у конференції. Поряд з цим Київ вважав необхідним зберегти добрі стосунки з державами Антанти. Серед прихильників орієнтації на Антанту було чимало впливових діячів, зокрема О.Шульгин, С.Петлюра, В.Винниченко, а також М.Грушевський який, слід зауважити, ніколи не виявляв пронімецьких настроїв чи думок, про що заявляв відверто українській громадськості.

Нарешті, 22 грудня (3 січня) генерал Табуї з великим піднесенням у зверненні до Винниченка доповідав, що передає українському урядові офіційні документи про визнання Францією української держави. Аналогічно вчинив і представник Англії в Україні П.Баге, який запевнив, що його країна має добрі наміри і підтримуватиме Україну у розбудові її державності [588, с. 396]. У ті дні, коли УНР була визнана Францією де факто незалежною державою, член французького посольства у Швейцарії граф де Шатоне писав М.Тишкевичу: „Отже, ми представлені офіційно перед новою державою, до існування якої Ви спричинилися з таким запалом” [230, арк.29].

Проте ці та інші заяви і документи, надані представниками Антанти, не означали повного і офіційного визнання незалежної України й не набули державно-правових актів з боку відповідних урядів. Крім того, морально-

політична і матеріальна допомога, яких прагнула Україна, ставилася у залежність від її участі у спільній збройній боротьбі проти країн Четверного блоку, від продовження війни, що стало дуже проблематичним у зв'язку із зовнішньополітичними акціями більшовицької Росії – заходами щодо перемир'я з Німеччиною і виходом із війни.

Оскільки згідно з домовленістю Парижа з Лондоном Україна увійшла до зони діяльності Франції – як військової, так і дипломатичної, генерали Бертельо і Табуї у січні 1918 р. домоглися від уряду УНР поряд з делегацією у Бресті надіслати делегацію до Ясс на переговори з Антантою. В.Винниченко і О.Шульгин відгукнулися й негайно скерували 16 січня своїх представників на чолі з заступником міністра закордонних справ А.Галіпом. Українці зустрілися з представниками Франції, Англії, США, Італії й висунули вимоги: визнати незалежність України великими державами Антанти; встановити дипломатичні стосунки й надіслати послів до Києва; надати матеріальну і фінансову допомогу на пільгових умовах.

Проте країни Заходу доповнили українські пропозиції численними застереженнями й заходами, які унеможливили їх виконання. Отже, переговори не привели до позитивних результатів. А після проголошення IV Універсалу Центральної Ради, визнаного поступу української делегації в Бресті як представників незалежної держави й визнання УНР Центральними державами Антанта остаточно втрачає інтерес до України. 1(14) лютого Бертельо розпачливо доповідав у Париж: „Головна влада проголосила повну незалежність України... Ні Франція, ні, я думаю, всі інші союзні держави не можуть визнати таке рішення. Наш інтерес на сході Європи – це сильна і єдина держава, така, як колись Росія. Лише така Росія може стати противагою Центральним державам... Проголошення незалежності зруйнувало б цю надію, а роздрібнена Росія стала б німецькою здобиччю” [620,с. 215].

Таким чином, ще до підписання Україною мирного договору з Центральними державами у Бресті Антанта остаточно визначилася щодо України і Росії. Коли після вступу до Києва військ більшовицької Росії їх

командувач М.Муравйов зібрав представників Антанти, генерал Табуї заявив йому, що Франція виступає проти незалежної УНР і укладання нею Брестського миру й встановив стосунки з більшовиками. У доповідній записці Леніну і Троцькому Муравйов зазначав, що на зустрічі 13 лютого 1918 р. усі представники Антанти запевнили його у лояльності, засудили IV Універсал Центральної Ради та її мирні угоди з Центральними державами [455, с.157-158].

Важко склалися й стосунки між Україною і США. Американський посол у Петрограді застерігав консула Дженікса, який їхав до Києва, не визнавати ніякого українського уряду. Отже, він лише раз мав неофіційну зустріч із О.Шульгиним і був, по-суті, пасивним спостерігачем подій Української революції. США бачили Росію єдиною і неподільною державою, а українське питання вважали її внутрішньою справою. Найголовнішим питанням для Антанти й США в грудні 1917 р. було утримати Східний фронт проти Німеччини. Союзники, насамперед Англія і Франція, горячково шукали на території Росії ті сили, які могли б продовжувати воєнні дії проти Німеччини до остаточної перемоги. Захід вважав, що на це спроможна лише єдина Росія, про що свідчили заяви державного секретаря Роберта Лансінга на початку січня 1918 р. та проголошені з великою помпезністю у Конгресі 8 січня 14 пунктів президента Вудро Вільсона, в яких Україна навіть не згадувалася [718, с. 320].

Отже, важливим недоліком Центральної Ради, який спричиняв таке ставлення до неї з боку США, зрештою й інших країн Заходу, була автономістська концепція державного будівництва. Впродовж 1917р. вона не сформувала зовнішньополітичного відомства, засобами якого можна було винести українські справи на міжнародну арену. Лише у грудні 1917 р. О.Шульгин вперше звернувся з листом до уряду США у пошуках підтримки і налагодження контактів. Проте зневірившись у сприянні з боку Антанти і США, та можливості за їх допомогою зберегти незалежність і домогтися визнання, Київ все більше схилявся до сепаратного миру з Центральними державами, оскільки на миролюбні пропозиції щодо закінчення війни і загального миру Захід не відгукнувся.

2.6. Діяльність дипломатичної служби

Еволюційні процеси розвитку міжнародних зв'язків України доби Центральної Ради, формування зовнішньополітичного відомства та його дипломатичного корпусу – одна з найменш досліджених сторінок нашого минулого. Радянська історіографія замовчувала цю проблему або брутально фальсифікувала. Вважалося, що зовнішня політика була у всі часи існування українських державних утворень була прерогативою Москви. Щоправда, від 1960-х років деякі аспекти проблеми розглядалися в історичній літературі з необхідними штампами як „дипломатія контрреволюційних націоналістичних утворень” на території України. По суті лише в період незалежності України з'явилися поважні науково-історичні праці про зародження, становлення і діяльність зовнішньополітичних відомств і дипломатичного корпусу.

Формування національної дипломатії часів Центральної Ради гальмувався вже на початковому періоді становлення української державності за недалекоглядної концепції її розбудови на засадах національно-територіальної автономії. Грунтуючись на еволюції форми державності України в період Центральної Ради, процес формування зовнішньої політики та національної дипломатії можна поділити на три етапи: 1) березень-листопад 1917 р. – період розбудови держави та її інституцій; 2) від проголошення Третім Універсалом Центральної Ради УНР та її виходу на міжнародну арену – до створення апарату зовнішньополітичного відомства; 3) від проголошення Четвертим Універсалом незалежності й сформування дипломатичної служби у повному обсязі – представницької і консульської [502, с. 61].

На першому етапі у створеному уряді – Генеральному Секретарстві – було засновано Секретаріат міжнаціональних справ, який на чолі з О.Шульгиним виконував функції зовнішньополітичного відомства. Після проголошення Третім Універсалом української державності у формі народної республіки згідно з міжнародними правовими нормами Україна могла розбудовувати зв'язки з іноземними державами. 22 грудня 1917 р. було прийнято рішення утворити Секретаріат міжнародних справ, залишивши його

керівником О.Шульгина. В урядовій постанові за підписом В.Винниченка та О.Шульгина визначалися нові завдання і функції: „а) міжнародні зносини; б) охорона інтересів українських громадян поза межами Української Народної Республіки; в) тимчасово загальне влаштування національних непорозумінь в межах Української Республіки” [3, арк.101,129-130].

Одною з перших міжнародних акцій О.Шульгина було встановлення дружніх стосунків з Чехословацькою Національною Радою, яка діяла у Києві у роки Першої світової війни. Її очолювали визначні діячі Т.Масарик і Е.Бенеш. Між іншим, радянська історіографія характеризувала її як «контрреволюційну організацію». Т.Масарик мав тісні стосунки з М.Грушевським, В.Винниченком, С.Петлюрою, О.Шульгиним, оскільки опікувався військовополоненими чехами і словаками та формував з них стрілецький корпус (45 тис. вояків), які мали становити ядро армії незалежної Чехословацької держави. Чеська Національна Рада визнавала Українську Центральну Раду, що поклало початок їх дружнім взаєминам, які продовжилися коли Т.Масарик став першим президентом Чехословаччини [275, с. 455-456].

Генеральний секретар міжнародних справ, О.Шульгин з огляду на надзвичайну важливість міждержавного представництва України докладав значних зусиль для перетворення секретаріату на потужне зовнішньополітичне відомство. Будучи прихильником зближення з країнами Антанти, він у вересні зав'язав тісні стосунки з французькими представниками у Києві – відомим впливовим журналістом Жаном Пелісьє, членами санітарної місії, з послом Франції в Росії Нулансом, а також із членами військових місій США, Італії, Румунії, Сербії, Японії. Особливо тісні і перспективні контакти у Шульгина встановилися з головою французької військової місії при штабі Південно-Західного фронту генералом Табуї. Глава української дипломатії сприяв участі Табуї у роботі Третього всеукраїнського військового з'їзду, де французького генерала щиро вітали українські військовики. Згодом він став одним із найбільш послідовних прихильників зближення України з Францією і в остаточному результаті – з Антантою [303, с.50; 620, с.80-81].

Як зазначалося, що влітку і восени 1917 р. Київ відвідувало чимало військових і дипломатичних представників країн Антанти, яких цікавила суспільно-політична ситуація в Україні з точки зору стабільності Південно-Західного та Румунського фронтів. Це створювало сприятливі умови для встановлення тісних контактів з іншими державами для забезпечення міжнародного іміджу і розбудови незалежної держави. Проте політичним проводом здебільшого змарновано ці можливості. Визначний дипломат Д.Дорошенко згадував: „Даремні були всі зусилля генерального секретаря закордонних справ О.Шульгина зробити Україну чинником міжнародного значення й використати сприятливу політичну ситуацію”[379, с.214]. Він вважав, що основною причиною цього стала позиція голови уряду В.Винниченка, який вперто дотримувався автономії та соціалістичної ідеологічної орієнтації.

Згідно з рішенням уряду, головним напрямком і першорядним завданням діяльності міністерства О.Шульгина визначено вихід України із світової війни, для чого готувалося надіслати спеціальну дипломатичну делегацію до Бреста на чолі з В.Голубовичем. Спочатку планувалася її участь у міжнародній мирній конференції з обмеженими цілями. Проте вона стала повноправним членом міжнародного форуму й виявила велику активність в захисті інтересів України [560, с. 229-230].

Відомий своїми проантантівськими поглядами О.Шульгин у знак протесту подав у відставку. Керівником зовнішньополітичного відомства призначено 32-літнього В.Голубовича, який і сформував центральний апарат відомства. У складі відомства було впроваджено посади міністра і його заступника. Важливі функції виконували утворені структури, насамперед Політична секція (голова А.Галіп). Саме вона готувала основні документи, що визначали зовнішню політику держави: ноти, проекти міждержавних угод, інших нормативних документів політичних відносин з іноземними державами, а також виконувала особливі доручення уряду за кордоном та ін. У її штаті було 12 урядовців. Департамент міністерства (керівник – К.Лоський) був

головним робочим органом міністерства. У його складі були: Канцелярія міністерства, Загальний, Консульський, Юридичний, Архівно-літературний та інші відділи. Найважливішими серед них були Загальний (В.Дяконенко) і Консульський відділи (О.Суховерський). На Загальний відділ покладалося, насамперед, кадрове забезпечення міністерства та його закордонних структур. Консульський відділ перш за все своїми установами за межами України, відповідав за захист інтересів українських громадян за кордоном, а також громадян інших країн, які перебували в Україні. Юридичний відділ (В.Оренчук) брав безпосередню участь у підготовці міжнародно-правових документів та їх експертизі. Загальна кількість працівників міністерства сягала 88, а згодом – 126 осіб [502, с.76-78].

У процесі формування відомства здійснювалися перші акції – відрядження дипломатичних місій для встановлення відносин з іншими державами. 18 грудня 1917 р. на Дон і Кубань направлено молодих дипломатів М.Галагана і Є.Онацького для проведення переговорів з керівництвом цих держав. Щоправда, вони мали обмежене завдання: з'ясувати державно-правовий статус цих держав та можливість встановлення з ними дипломатичних відносин. 27 грудня для представництва у Швейцарії урядом надано повноваження Ю.Гасенкові і направлено до Лозанни для створення першого дипломатичного закладу з функціями посольства, консульства і пресового бюро. Хоча Швейцарська Конфедерація офіційно не визнала УНР, український дипломат отримав широкі можливості для плідної праці. Насамперед, як він доповідав у Київ, у напрямку „прихилити до української справи цілу швейцарську пресу” [247, арк.1]. Ю.Гасенко розвинув активну діяльність, спілкувався з її політичним проводом, урядовцями міністерства закордонних справ, а засноване пресбюро і його філії у Відні, Берліні, Парижі, Лондоні, Римі надавали європейському суспільству широку об'єктивну інформацію про Україну та проблеми державного будівництва. У квітні 1918 р. Ю.Гасенка замінила місія М.Шрага. Тоді ж до Румунії відбуло посольство М.Галагана. Його місія була дуже важливою, оскільки між Центральною Радою

і Румунією виникла конфліктна ситуація внаслідок прагнення проводу Бессарабії приєднатися до Румунії, хоча на її землях перебувало чимало українців, з якими влада не рахувалася. М.Галаган намагався уникнути гострих питань і на переговорах з представниками Бухареста перш за все домагався визнання незалежності УНР та повернути українцям захопленого Румунією військового майна, яке залишалося від колишнього Румунського фронту, підпорядкованого Україні. Та обійти питання Бессарабії не вдалося. На претензії румунів український дипломат змушений був заявити, що УНР категорично проти приєднання Бессарабії до Румунії. Але румунський уряд відхилив усі вимоги УНР [137, арк.28; 177, арк. 324зв-325].

Вагомим внеском у розбудову і становлення української дипломатії доби Центральної Ради й в подальшому визнано плідну діяльність палкого патріота України графа М.Тишкевич, який у роки світової війни видавав у Швейцарії франкомовний тижневик „Україна” і визначальною мірою впливав на формування іміджу України в Європі достовірною і професійною скомпонованою інформацією про українські проблеми та прагнення народу до самостійності. М.Тишкевич налагодив дружні контакти з послом Франції у Берні Ж.-Б. Бо, переконував за його сприяння Париж у необхідності визнання Францією самостійності України [229, арк. 3-4]. Застерігав, що, нехтуючи Україною, Франція налаштовує її на зближення з Німеччиною [620, с.80-81].

Безперечно, найбільш важливою і доленосною слід вважати дипломатичною акцією – участь представницької української делегації на Брестських мирних переговорах. Її очолив міністр В.Голубович, а до її складу залучено найбільш підготовлених дипломатів О.Севрюка, М.Любинського, М.Полоза, М.Левитського, С.Остапенка. Після призначення В.Голубовича головою уряду дипломатичну місію очолив О.Севрюк [44, арк. 15]. Ця делегація, стала першою закордонною дипломатичною установою нової зовнішньополітичної служби України [684, с.15].

Після підписання Брестського мирного договору Україна як суб'єкт міжнародної політики активізувала налагодження контактів з іншими країнами.

У березні-квітні міністерство В.Голубовича підготувало законопроект „Про закордонні установи Української Народної Республіки” із визначенням їх функцій. Він передбачав впровадження вищих рангів – Посол, Посланник або Уповноважений Міністр, Міністр-Резидент, Повірений у справах, яких призначав безпосередньо уряд. Залежно від країни, рангу керівників дипломатичних установ посольства ділилися на 3 розряди. Відповідно до їх статусу керівники отримували певний ранг й впроваджувався кількісний склад (штат) – від 3-х до 9-ти осіб” [848, с. 76-82].

У процесі розбудови дипломатичних представництв за кордоном Міністерство закордонних справ УНР користувалося принципами відпрацьованої системи колишньої російської дипломатичної служби. Представництва поділялися на два ранги. Зокрема, першого рангу стали українські посольства у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині і Болгарії. Інші відносилися до другого рангу, відтак мали менші права, штат і обсяг діяльності [80, арк. 23].

Засновані у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії і Туреччині посольства 1-го розряду очолили найбільш досвідчені й підготовлені українські дипломати. Першим до Німеччини 16 березня 1918 р. виїхав зі своїм апаратом О.Севрюк. 17 березня тимчасовим дипломатичним представником до Туреччини був призначений Микола Левитський – член Центральної Ради та учасник переговорів у Бресті [175, арк. 5]. 15 квітня 1918 р. виїхав до Відня голова дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині Андрій Яковлів – член Центральної і Малої Рад. Згодом він працював головою департаменту Міністерства закордонних справ Української Держави і послом УНР за часів Директорії в Бельгії та Голландії [502, с.114-115, 157-158, 203].

Навесні 1918 р. Міністерство закордонних справ опрацювало законопроекти „Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами Української Народної Республіки” та „Статус о консульських установах УНР”. Зусиллями відділу О.Суховерського передбачалося створити 68 консульських установ у 23-х країнах. З них 33 – на теренах постімперської

Росії, 21 – у Центральних, 8 – у нейтральних державах. Як і посольства, консульства ділилися на чотири ранги: генеральне консульство, консульство, віце-консульство і консульське агентство відповідно до їх значення і обсягу діяльності [36, арк.12].

Взимку і навесні 1918 р. Міністерство закордонних справ УНР продовжило успішне налагодження міждержавних відносин, нарощуючи число дипломатичних структур за межами країни. Пріоритетно дипломатичні місії направлялися до державних утворень постімперської Росії: до Грузії, Вірменії, на Дон і Кубань, а також до Румунії та Швейцарії.

Значну увагу зовнішньополітичне відомство України приділяло взаєминам з дипломатичними представництвами іноземних держав на власній території. У березні-квітні 1918 р. до столиці прибули посольства Центральних держав. Потужна місія – загалом 30 осіб – з Австро-Угорщини на чолі з графом Й.Форгачем. Повноважним представником Німеччини став Ф.Мумм фон Шварценштейн з групою фахівців, здебільшого військових. Крім того, в Україні діяли консульські установи Англії, Бельгії, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Персії, Португалії, США, Франції, Швейцарії, Швеції. Щоправда, після Бреста консули Англії, США і Франції виїхали з України. В Одесі працювали віце-консульства Іспанії, Персії, Греції [137, арк. 65-69].

Таким чином, у добу Центральної Ради закладалися основи української національної дипломатії, формувалися її перші інституції, тимчасові надзвичайні місії поступово реформувались на постійні дипломатичні представництва. За цей період опрацьовано численні законодавчі акти, якими практично керувалися дипломатичні служби Української Держави та УНР Директорії, визначено стратегічні напрями розбудови відомства та його складових, створено умови для розгортання масштабів міжнародної співпраці в інтересах України.

З огляду на невластиві для автономних державних утворень функції зовнішньополітичної сфери діяльності за домінування у Центральній Раді ідеї автономії України у складі Російської Федерації на першому етапі

державотворення втрачала сенс і, на загал, ігнорувалась альтернативна концепція створення незалежної держави, а відтак – її головних атрибутів – власного міністерства закордонних справ та його розгалужених міждержавних дипломатичних структур. Втрачені можливості їх своєчасної розбудови спричинені фатальними за наслідками невиправданим романтизмом у поєднанні з ідеологічною зашореністю лідерів Центральної Ради та тривалою внутрішньопартійною міжусобицею. Лише згодом вдалося закласти основи для міжнародного представництва: створити дієздатне міністерство закордонних справ, заснувати закордонні представництва у країнах блоку Центральних держав і започаткувати відносини з новоутвореними державами на постімперському просторі Росії та ряду нейтральних держав.

РОЗДІЛ III. ВИСТУП УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ

3.1. Україна і Німеччина: шлях назустріч

З утворення Центральної Ради на порядку денному перед політичним проводом постала проблема війни і миру. Було зрозумілим, що Україні немає жодного сенсу продовжувати участь у війні проти Центральних держав, до чого схилив українців Тимчасовий уряд в особі його військового міністра О.Керенського на переговорах в Києві. Навпаки, Україні треба було негайного миру, стягнення всіх своїх збройних сил (маються на увазі українізовані полки і дивізії) з фронтів для забезпечення кордонів Української Держави перед білими й червоними, чорносотенними й більшовицькими московськими імперіалістами і при належному забезпеченні державних кордонів збройною силою використання всіх сил народу для державного будівництва [695, с. 212-214].

Тому між угрупованнями державників-самостійників та автономістів-федералістів постійно точилися гострі дискусії, які досягли піку внаслідок більшовицького перевороту в Петрограді у жовтні 1917 р. Самостійники на чолі з видатним провідником М.Міхновським розгорнули наполегливу і активну боротьбу за укладення сепаратного миру з Центральними державами незалежно від Раднаркому В.Леніна. Проте українські соціалістичні партії в Центральній Раді, користуючись чисельною перевагою, вперто їм протистояли. Надто вони вважали, що позиція опонентів – «ніж в спину російської революції». В.Винниченко згодом визнавав: «Ми весь час намагалися створити всеросійський центральний федеративний Уряд, щоб він міг від усієї Росії вести справу миру. Тільки після того, як большевики вже вступили в переговори з німецьким командуванням..., пропонували Четвірному союзові вступити в мирові переговори, навівши свою програму миру» [369, ч. II, с.199-200].

9 листопада на засіданні Генерального секретаріату обговорювались екстрені заходи з вирішення проблеми війни і миру. Домінувала думка В.Винниченка, який вважав, що своїми діями, спрямованими на укладання перемир'я з німцями, Раднарком порушив міжнародні угоди з Антантою і не враховував думок інших національних утворень на території Росії. В ухваленій

постанові, підписаній В.Винниченком, В.Голубовичем, М.Ткаченком, М.Поршем, наголошувалося, що лише уряд, уповноважений народами Росії та новостворених держав, зокрема України, спроможний успішно вести переговори щодо миру і припинення війни. Реагуючи на перші ініціативи Петрограда щодо перемир'я з німцями, Генеральний секретаріат зауважував, що не визнає Раднарком представником від усіх народів і держав і знову наполягав на негайному сформуванні федеративного уряду спільними зусиллями України, Дону, Кубані, Кавказу, Білорусії, оскільки проблема миру потребує нагального вирішення. Водночас заходи Раднаркому щодо стихійних домовлень на фронтах, організованих солдатськими масами, лише шкодять мирним переговорам між воюючими блоками [3, арк. 68-68зв.].

Коли 2 грудня більшовицька делегація на чолі з А.Йоффе і Л.Каменєвим підписала з німецьким командуванням угоду про перемир'я й розпочала переговори у Бресті щодо підписання мирного договору з Центральними державами, УНР заявила про намір «стати на дорогу самостійних міжнародних відносин» [369, ч. II, с.199]. Відтак на зборах Центральної Ради було обговорено проект резолюції, запропонований О.Степаненком, і ухвалено постанову: „1. Послати на мирні переговори в Берестя Литовське делегацію від Української Республіки, незалежно від делегації народних комісарів; 2. Делегація Центральної ради повинна стояти на ґрунті окремішності інтересів України і Московської держави та неоголошення сучасної війни Україною і вимагати: а) заключення миру загального; б) визнання за Українською Республікою права участі в мировій нараді як держави незалежної і нейтральної, яка особливо постраждала від війни; в) визнаючи гасло «без анексій і контрибуцій з правом самовизначення народів», домагатись на тій нараді, щоб до сучасної Української Республіки мали право приєднатись також українські землі поза її межами (в Галичині, Буковині і зайнятих неприятелем частинах бувшої Російської імперії) [340. 1917. 17 груд.].

Згідно з рішенням Малої Ради до Бреста направлено першу делегацію у складі М.Любинського, М.Левитського і Г.Гасенка. 3(16) грудня вони прибули

до Бреста. Але ще у дорозі на конференцію член більшовицької делегації у Бресті Л.Каменєв повідомив українців, що угоду про перемир'я вже укладено і присутність делегації УНР у Бресті втратила сенс. Проте київська делегація все ж взяла участь у конференції, щоправда, у статусі спостерігачів.

8 грудня М. Левитський і Г. Гасенко, які прибули з Бреста за консультаціями, доповідали Малій Раді, що українці після зустрічі з керівниками делегації Німеччини вели розмову з представниками Раднаркому Л. Каменєвим, М. Караханом та А. Йоффе. В приватних розмовах з українцями члени делегації Центральних держав генерали Л. Баварський і Гофман, цікавились українським військом; ставили питання, в якому стані українське військо, чи дисципліноване воно, чи може бути активним. На ці питання була дана позитивна відповідь. Щодо укладення миру делегація пояснила, що УНР не вважає «Совет народных комиссаров» правомочним укладати мир від імені всієї колишньої Росії. Представники Австрії цікавились поглядом українського уряду на Галичину і Буковину. Представники Туреччини виявляли інтерес до України і висловили бажання отримати інформації про неї. Загальне враження таке, відзначали дипломати, що для Німеччини було головним укласти мир як можна скоріше [60, арк. 10-13].

На засіданнях 8-9 грудня 1917 р. Генерального секретаріату щодо мирних переговорів із Центральними державами та стосунків з Раднаркомом розгорнулися широкі і бурхливі дискусії. Дехто закликав не визнавати угоди про перемир'я. Але вважаючи, що вони можуть наблизити загальний мир і в національних інтересах України, більшість членів Малої Ради виступили за участь України у переговорах з конкретними пропозиціями і вимогами, а також вважали необхідним звернутися до всіх воюючих і нейтральних держав із закликом припинити війну й приступити до мирних переговорів, водночас пропонували надіслати до Бреста нову, більш представницьку делегацію для участі у переговорах [26, арк. 57-58].

9 грудня Генеральний секретаріат ухвалив текст ноти до всіх воюючих і нейтральних держав, у якій, насамперед, повідомляв, що Україна стає на шлях

самостійної зовнішньої політики і міжнародних стосунків. Одним з головних напрямків дипломатичної діяльності Генеральний секретаріат вважає „розпочати діяльну працю в справі миру” і закликає всі воюючі держави негайно приступити до мирних переговорів. Реалізуючи свої мирні плани, Україна направила свою делегацію в Брест. Вилучення України, на території якої перебувають війська воюючих держав – Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, з переговорного процесу суперечить здоровому глузду. З огляду на це, наголошувалося в документі, Генеральний секретаріат вимушений ще раз звернутися до воюючих держав з пропозиціями щодо загального миру.

Далі викладалися умови майбутнього загального мирного договору, за яким він повинен бути, насамперед, демократичним і забезпечувати право на самовизначення „навіть найменшому народові”. Виключалися анексії, насильне приєднання чи відділення земель без плебісциту. Україна повинна бути рівноправним учасником мирних конференцій чи переговорів. Оскільки вона незалежна від більшовицької Росії, всі угоди які будуть укладені воюючими державами з Петроградом, Україна не визнає. Тому її участь у Брестській мирній конференції обов’язкова і без неї угоди не можуть бути легітимними. У заключній частині ноти Генеральний секретаріат висловлював тверду надію на те, що „остаточно справу миру буде довершено на міжнародному конгресі, до участі в якому правительство Української Республіки закликає всіх, що тепер воюють” [340. 1917. 12 груд.].

Зовнішньополітичне становище Української Центральної Ради спонукало її керівництво враховувати безпосередню загрозу агресії з боку більшовицької Росії. Отже, незважаючи на певні симпатії до країн Антанти, Україна вдалась до налагодження контактів з Центральними державами, які ствердно відреагували на заклик України. На VIII сесії Центральної Ради 12 грудня 1917 р. в обговоренні становища України за реальної загрози її незалежності О.Шульгин проінформував делегатів про надіслану всім воюючим і нейтральним державам ноту, причому закликав не наслідувати більшовиків на прикладі укладення сепаратного миру з Німеччиною і Австро-Угорщиною, а

домагатися загального миру й припинення війни [303, с.18]. Наступного дня на засіданні Генерального секретаріату обговорювалась необхідність відрядження до Бреста повноважної делегації для укладення мирного договору з Центральними державами. Група членів СВУ із Стокгольма пропонували негайно приступати до прямих переговорів у Бресті з Центральними державами. Якщо Україна прогає час і більшовики підпишуть сепаратний мир у Бресті без неї, це суттєво зміцнить Раднарком як єдиний правочинний уряд колишньої Російської імперії.

На засіданні Генерального секретаріату С.Шелухін, Є.Неронович, Н. Григорієв висловлювалися за негайну відправку до Бреста делегації з широкими повноваженнями, їх опоненти пропонували не посилати делегації взагалі або надіслати з обмеженим завданням спостерігачів. І все ж було вирішено надіслати на Брестську мирну конференцію дипломатичну місію з широкими повноваженнями й правом підписувати договори [343. 1917. 17 груд.].

До складу делегації увійшли М.Порш (голова), В.Голубович, О.Севрюк та попередні члени делегації. У схваленій постанові зазначалось: «Послати у Брест мирну делегацію Генерального секретаріату незалежно від делегації Совіта народних комісарів. Негайно по радіо передати останню ноту Генерального секретаріату до воюючих і нейтральних держав. Повідомити Любинського, що в Брест виїжджає самостійна Делегація правительства Української Народної Республіки» [3, арк. 102-103].

Паралельно з цими заходами Генеральний секретаріат намагався самостійно досягти перемир'я на Українському фронті. З цією метою його командувач генерал Дмитро Щербачов звернувся до головнокомандувача союзними військами в Румунії генерала-фельдмаршала Августа фон Макензена з пропозицією зібрати в Одесі спільну нараду. Генеральний секретаріат дав повну згоду на його укладення угоди з німцями [13, арк.1-2].

Слід додати, що керівництво Бессарабії в особі уряду новоутвореної Молдавської Народної Республіки надіслало свого представника до Києва з пропозиціями надати військову допомогу у разі спроби Румунії самочинно

приєднати край. На початку січня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР підтримала прохання й надіслала підрозділи, сформовані з колишніх полонених – вояків австро-угорської армії, здебільшого буковинців [31, арк. 7-8].

Таким чином, Центральна Рада вимушена була активізувати зовнішньополітичну діяльність і долучитися до переговорного процесу, відмовившись за безперспективності від орієнтації на Антанту. 4 грудня 1917 р. на засіданні Малої Ради М. Грушевський повідомив, що на Румунському фронті розпочалися переговори про перемир'я. Після цього було ухвалено рішення відрядити на фронт своїх представників для переговорів про перемир'я й звернутися до всіх воюючих держав з пропозицією розпочати мирні переговори [616, с. 43].

Оскільки Україна взяла на себе певні зобов'язання перед новоствореними республіками і областями колишньої Російської імперії, Генеральний секретаріат визнав за необхідне 19 грудня звернутися до них з нотою, у якій обґрунтовував свою позицію щодо участі у Брестській конференції. У ноті від 11 грудня до всіх воюючих і нейтральних держав викладено умови, на яких повинен бути укладений загальний мирний договір. З огляду на те, що Раднарком не представляє всіх новостворених республік, а федерального уряду не створено, Україна вважає своїм правом взяти участь у Брестській мирній конференції і підписувати узгоджені документи. Водночас Генеральний секретаріат виявив готовність взяти на себе відстоювання інтересів інших республік. Ноту підписали В.Винниченко і О.Шульгин [340. 1917. 21 груд.].

Оскільки Раднарком, підписавши угоду про перемир'я у Бресті, випередив Київ, 24 грудня Генеральний секретаріат звернувся до всіх країн-учасниць війни з нотою, якою ще раз наголошував, що Україна є незалежною державою і прагне стати «на дорогу самостійних міжнародних відносин». У ноті наголошувалося, що влада Раднаркому не чинна на Україну, отже, її мирний договір матиме силу лише після приєднання і підписання актів урядом УНР. Рішучі дії уряду України досягли бажаної мети: вже 28 грудня на ім'я В.Винниченка і О.Шульгина надійшла відповідь з Бреста. Представники

Німеччини – фон Кюльман, Австро-Угорщини – граф Чернін, Болгарії – Попов і Туреччини – Мессіні-Бей негайно відповіли: «Безумовно, потрібно, щоб представники УНР взяли участь у переговорах в Берестю-Литовському. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним відзначити, що вони готові привітати участь представників УНР в мирних переговорах в Берестю-Литовському» [616, с. 44].

Перед від'їздом до Бреста з делегатами зустрівся М.Грушевський, який докладно пояснив їм основні завдання: домагатися насамперед визнання незалежності УНР країнами-учасниками конференції, а також розв'язання територіальних проблем, які виникли у зв'язку з утворенням української держави. Слід було ставити питання про приєднання всіх етнічних українських земель: Холмщини (звідки був родом М.Грушевський), Підляшшя, Східної Галичини, Буковини, Закарпаття [616, с.44]. Отже, було визначено один з основних напрямків зовнішньої політики – боротьбу за соборність України.

Влітку 1917 р. серед впливових кіл Німеччини зростає зацікавленість українським національним рухом. Вперше українська проблема обговорювалась на широкій нараді вищого військового командування та відомств імперського канцлера 9 серпня у Кройцнаху. Керівник політичного департаменту Генерального штабу генерал Пауль фон Бартенвеффер склав детальний меморандум про політику Німеччини відносно України, в якому відзначено, що підтримка національних прагнень українців є ефективним способом послаблення Росії. «Просування Росії до проток і Константинополя зупиниться лише тоді, – наголошував генерал, – коли Росія буде відкинута за межі України. Тільки після утворення незалежної України можна сподіватися на встановлення постійного миру на Балканах... Отже, українська боротьба за незалежність настільки ж важлива для Болгарії і Туреччини, як і для нашої власної майбутньої політики на Балканах» [825, с.69-70]. Водночас, підкреслював генерал, незалежна і сильна Україна допоможе стримувати Польщу.

Слід відзначити, що Берлін у питаннях політики щодо України змушений був врахувати позицію Австро-Угорщини, уряд якої поставився до цих ідей дуже обережно з огляду на територіальні обіцянки для Польщі, перш за все, передання їй Галичини і Холмщини. Крім того, падіння Тимчасового уряду, з його орієнтацією на Антанту, і прагнення більшовиків якнайшвидше досягти миру, спонукало Берлін до налагодження стосунків з Раднаркомом. Одним із перших його кроків були значні фінансові вкладення в більшовицьку революцію: вже 9 листопада 1917 р., тобто зразу ж після перевороту, міністерство фінансів рейху інвестувало 15 млн. марок «на здійснення політичних планів у Росії» [825, с. 70].

Новопризначений главою зовнішньополітичного відомства Німеччини Р.Кюльман вважав небажаним виокремлення України від Росії й не сприймав серйозно українського національного руху і Центральної Ради. Проте з Києва до Берліна стали надходити повідомлення про зростання дипломатичної активності Антанти, яка мала намір явно використати українсько-більшовицький конфлікт, що активізувався у грудні. Отже, Р.Кюльман прибув до Бреста на переговори з більшовицькою делегацією без конкретного плану щодо України.

Проте ще задовго до грудня 1917 р. серед впливових німецьких чиновників вже обговорювалися певні наміри щодо України. Ще 9 серпня 1917 р. на конференції у Кройцнаху в одному із пунктів резолюції відзначалась необхідність врахування і чіткішого визначення стосунків з Україною, які мають розвиватися у бік «доброзичливого союзу». Значний вплив на формування німецьких намірів щодо України справила австро-німецька конференція 6 листопада 1917 р., на якій ухвалено: „Якщо інші народи Росії висловлять бажання стати автономними чи незалежними, Росії й Німеччині доведеться визнати їх незалежність” [825, с. 70-71].

Зауважмо, що зовнішня політика Німеччини відносно України формувалася за складних обставин. З одного боку, ідеї національного самовизначення, що їх запропонував американський президент Вільсон, а також

пропаговані Леніном, висували питання розчленування імперій, а тим самим ставили під знак запитання також національну проблему на територіях, що перебували під німецькою та австрійською суверенністю. Іншим парадоксом ситуації було побоювання, що підтримка рухів за незалежність неросійських народів Центральними державами, зокрема України, ускладнить укладення сепаратного миру з російським урядом. Третім парадоксом було послаблення російського контролю над неросійськими народами й ігнорування їхньої фактичної незалежності могли використати західні альянти й знайти у їх особі союзників. Це стосувалося передусім України, якої незалежний статус Англія й Франція визнали ще перед тим, як Центральні держави зав'язали з нею дипломатичні відносини [591, с. 16-18].

Отже, Берлін усвідомив, що присутність українців у Бресті надає йому додаткових важелів впливу на переговорний процес з російською стороною, тому оперативно відреагував на ноту України і висловив бажання щодо участі її дипломатичної місії на мирній конференції. Взагалі ж, основні завдання німецької делегації у Бресті були сформульовано військово-політичним проводом держави: вести переговори з Росією як єдиною державою й негайно укласти мир; забезпечити підписаними угодами можливість звільнити війська Східного фронту й перекинути їх на Захід для здійснення вирішальних бойових операцій до переможного закінчення війни; оскільки блокована країнами Антанти Німеччина гостро відчуває брак продовольства, забезпечити отримання від Росії майже мільйон тонн зерна.

Вже на початку переговорів з росіянами німецька делегація усвідомила, що головні регіони із забезпечення Російської імперії хлібом (Україна, Дон, Кубань та ін.) не визнали більшовицького уряду й засновували національні державні утворення. Відтак, німці повернулися у бік України. 14 грудня Берлін негайно дав згоду прийняти українців як незалежну делегацію. 17 грудня командувач німецьких Збройних сил Е.Людендорф надіслав запит до Міністерства закордонних справ щодо української проблеми і отримав роз'яснення: «Німеччина не має наміру втручатися у внутрішні справи Росії чи

України і як тільки сторони узгодять свої суперечності, ми будемо готові визнати незалежність України в будь-який час і попросимо наших союзників піти слідом за нами» [825, с. 77].

За таких обставин німці досить прихильно зустріли у Бресті українську дипломатичну місію, насамперед, сподіваючись використати її антибільшовицькі настрої для тиску на делегації Раднаркому. Коли під час перерви конференції Р.фон Кюльман 1 січня 1918 р. виступив перед депутатами рейхстагу, він вже впевнено заявив, що проводитиме у Бресті переговори не лише з Росією, але й з «автономними спільнотами» і, насамперед, з найбільшою і найважливішою – Українською державою. Щоправда, перша делегація Центральної Ради мала статус лише спостерігачів. Центральні держави не сприймали Україну як суб'єкт переговорів, зате генерал-фельмаршал Л.Баварський та генерал М.Гофман вважали, що українську делегацію треба залучити до переговорного процесу. Повноправним учасником вона стала пізніше, коли українську делегацію очолив В.Голубович, а російську – Л.Троцький, який за рішенням Леніна прибув до Бреста [303, с. 392].

Таким чином, українська дипломатична делегація у Бресті перебувала у надзвичайно складній ситуації, представляючи на важливому міжнародному форумі невизнану державу, водночас маючи завдання глобального характеру. Вона вступала у двобій з делегаціями, які очолювали досвідчені дипломати високого державного рівня та воєначальники. Шансів на успіх в українців було дуже мало. Але вони намагалися виконати життєво важливі для України завдання й готові були відстоювати її інтереси з великим завзяттям.

3.2. Позиція Раднаркому РСФРР щодо УНР

Переговорний процес з Центральними державами про припинення воєнних дій і укладення мирного договору започаткував більшовицький уряд В.Леніна зразу ж після захоплення влади та втілення головних гасел, якими більшовики закликали до Жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді. Вже наступного дня Другий всеросійський з'їзд рад за пропозицією Леніна ухвалив його декрет про мир, у ньому зазначалася: «Уряд робітників і селян ... пропонує

всім воюючим народам і їх урядам негайно розпочати переговори, які довели б до справедливого і демократичного миру, до якого прагнуть знеслені війною робітники і працюючі класи усіх воюючих країн та якого голосно й наполегливо домагаються російські робітники й селяни»[645, с.13]. За мирним проектом Леніна передбачалось негайне укладення загального миру без анексій і контрибуцій, причому під анексією трактувалось насильницьке приєднання чи утримання могутніми державами у підпорядкуванні інших малих країн і національностей, надання права на самовизначення нації.

Більшовицький декрет про мир вносив суттєві корективи у розвиток міжнародних відносин. Заклик припинити війну, негайно розпочати переговори щодо демократичного миру без анексій і контрибуцій на основі безумовної реалізації принципу самовизначення націй, а також гучні заяви більшовицьких лідерів про світову революцію і революційний вихід всіх народів із війни відчутно розбурхали світове суспільство. Проте антантівська пропаганда великою мірою нейтралізувала першу реакцію світу на Декрет про мир. Набагато більшою популярністю серед народів Заходу, насамперед країн Антанти, користувалася програма миру, висунута президентом США Вудро Вільсоном 26 грудня 1917 р. (8 січня 1918 р.), яка увійшла в історію як «14 пунктів В.Вільсона» [764, с. 37; 454, с. 355].

Президент США пропонував новий міжнародний порядок та методи його впровадження і підтримки, без втручання в суспільно-політичний устрій держав на основі створення центру всесвітнього співтовариства, сформованого в особі Ліги Націй. Зокрема, у перших восьми пунктах програми, визнаних президентом США як обов'язкові, визначено принципи відкритої дипломатії, свободи мореплавання, загального роззброєння, усунення перепон на торгових шляхах, справедливого розв'язання колоніальних суперечностей, відновлення Бельгії, виводу військ з території Росії і, найбільш важливий, про створення органу координації міжнародної політики – Ліги Націй. В інших пунктах програми передбачено повернення Франції Ельзасу і Лотарингії, надання автономії народам Австро-Угорської імперії, створення незалежної Польщі.

Про національні права народів колишньої Російської імперії, зокрема України, у програмі Вільсона не згадувалось [764, с. 37-38].

Вже за тиждень після Декрету про мир більшовицький уряд Леніна оприлюднив Декларацію прав народів Росії, якою проголосив право народів на самовизначення, а також відділення від Росії. Насправді цей документ був свідомо пропагандистським, оскільки вже наприкінці 1917 р. Раднарком розпочав війни проти національних державних утворень. Першою з них була війна проти УНР (грудень 1917 – березень 1918 рр.).

На початку листопада 1917 р. наркомат зовнішніх справ в уряді Леніна очолив Лев Троцький, одна з колоритних фігур оточення вождя революції. Він тривалий час був членом опозиційного до Леніна крила меншовиків. Але від 1917 р. займав провідні посади в його уряді. (Висланий за кордон, був убитий 1940р. у Мексиці за наказом Сталіна) [270, с.151-159].

«7 листопада я по радіотелеграфу звернувся до держав Антанти і Центральних імперій з пропозицією укласти загальний мир, – писав Л.Троцький у спогадах «Моє життя». – Союзні уряди заявили через своїх агентів головнокомандувачу генералові Духоніну, що подальші кроки на шляху сепаратних переговорів потягнуть за собою «дуже важкі наслідки». До пропозицій Троцького приєдналися лише держави Четверного союзу на чолі з Німеччиною, які підписали угоду про мир «без анексій і контрибуцій, на принципах самовизначення народів» [423, с. 348-349].

Отже, невдовзі після захоплення влади в Росії уряд В.Леніна 20 листопада (3 грудня) визначив курс на сепаратні переговори з Німеччиною, які 9 (22) грудня розпочалися у Бресті. Німеччина погодилася підписати мирний договір за умови величезних територіальних поступок з боку Петрограда, зокрема відчуження 150 тис. кв. км території. Ленін погодився ці дійсно грабіжницькі умови, що ледь не спричинило розкол у партії на її VII з'їзді, який розглядав це питання. Ліві комуністи: Бухарін, Бубнов, Рязанов (знищені в період сталінських репресій у 1930-х роках) вважали, що цим актом компартія «знищує себе в як авангард міжнародної соціалістичної революції». Проте

переміг Ленін, який був готовий втратити Петроград і Москву, половину Росії, „тільки б зберегти владу”. „Мир – це не капітуляція, – переконував делегатів Ленін, – лише маневр, тактичний засіб, за допомогою якого слід виграти час і врятувати владу. Саме – владу!” [509, с. 176-177].

Заклик Раднаркому на чолі з Леніним країни Антанти ігнорували і, сподіваючись на нетривалість існування більшовицького уряду, якого ніхто не визнавав, шукали порозуміння з антибільшовицькими силами й автономними утвореннями на території Росії. Центральні держави, які усвідомлювали переваги сепаратного миру з Росією, гідно оцінили перші практичні кроки Петрограда. 14 (27) листопада Берлін висловив згоду розпочати переговори на рівні представників урядів у Бресті – штаб-квартирі командувача німецькими військами на Сході генерала-фельмаршала Л.Баварського.

Військово-політичне і внутрішнє становище як в Німеччині і в Росії спонукало їх уряди до переговорів і укладання миру. Німеччина вважала, що як тільки війська Східного фронту будуть дислоковані на Західний фронт, можна буде вирішити долю війни. Більшовикам мир був конче потрібний для утримання влади. Більшовики вдало скористалися з пропагандистських гасел «Мир народам!», «Геть війну!» для залучення на свій бік мільйонних мас солдатів, зокрема Південно-Західного і Румунського фронтів на території України. Одним із секретів безпрецедентного з безкровності і результату Жовтневого перевороту, полягав у величезному прагненні до миру змученого війною народу. Курс більшовиків до миру, виголошений у першому декреті радянської влади, був надзвичайно популярним для мільйонів простих людей. Після перемоги треба було платити по векселях-обіцянках і виходити з війни [509, с.180-181].

Ініціативу щодо припинення війни і укладання миру захопила більшовицька Росія. Вже 27 листопада на засіданні Раднаркому ухвалено рішення щодо складу делегації на мирні переговори з Німеччиною та інструкції для їх ведення. І вже 2 грудня перша радянська делегація у складі А. Йоффе (голова) Л.Каменєва, Г.Сокольникова, А.Біценко, зустрінута німцями з

надзвичайною теплотою і доброзичливістю, у Бресті уклала угоду про перемир'я, а 9 грудня розпочалися офіційні переговори [732, с. 477].

Дипломатичний корпус країн Четверного союзу у Бресті був представлений високими посадовцями: від Німеччини – державний секретар закордонних справ Р. фон Кюльман і його заступник, делегат Ставки генерал-майор М.Гофман; від Австро-Угорщини – міністр закордонних справ граф О.Чернін; від Болгарії – міністр внутрішніх справ Попов і полковник П.Ганчев; від Туреччини – посол у Берліні І.Гаккі-Паша і державний секретар А.Нессім-Бей [255, арк.1-4].

В процесі переговорів від 20 листопада (3 грудня) до 2(13) грудня сторони досягли тимчасової угоди про припинення воєнних дій на 28 днів, тобто до кінця року. Дискусії щодо мирного договору розпочалися 9(22) грудня. Росіяни висунули такі вимоги: німці мають вивести війська з території Росії; народи, які під час війни втратили свою державність, повинні її відновити; нації, що не мали державності, можуть її отримати шляхом референдуму; не допускалися контрибуції та ін. З огляду на зацікавленість німецької сторони лише військовими й територіальними проблемами задовільнення вимог ставились нею у залежність від погодженості позицій всіма воюючими державами, в тому числі Антанти.

11(24) грудня голова австро-угорської делегації О.Чернін від імені Центральних держав вручив Йоффе меморандум, у якому погоджувався у принципі на формулу «мир без анексій і контрибуцій», Центральні держави не мали наміру повернути Росії Польщу, Литву, Латвію та Естонію, оскільки народи цих країн розбудовували незалежні національні держави. При цьому генерал М.Гофман звернув увагу присутніх, що більшовицький уряд Леніна у своїх деклараціях проголосив право народів на самовизначення, яке вже реалізовується у цих країнах [339. 1993. 23-24 січ.].

Наступного дня росіяни отримали наступний дошкульний удар від дипломатів Центральних держав – заяву голови німецької делегації Кульмана, у якій зазначалось: „делегатії Четверного союзу згодні негайно укласти мир без

насильницьких приєднань і без контрибуцій. Вони приєднуються до російської делегації, яка засуджує продовження війни заради чисто завойовницьких цілей. Необхідно, однак, вказати на те, що пропозиції російської делегації змогли б здійснитися лише в тому випадку, якщо б усі причетні до війни держави, без винятку, у визначений термін зобов'язалися якнайточніше додержуватися спільних для всіх народів умов» [811,с.355]. Кульман в доповненні до наведеної декларації акцентував на тому, що російський уряд Леніна сам проголосив право народів на самовизначення до повного відокремлення, що це право має пряме відношення до народів Польщі, Литви, Курляндії, частини Естляндії та Ліфляндії, які прагнуть до повної державної незалежності [811, с. 355]

Після перерви в переговорах російську делегацію очолив нарком закордонних справ Л.Троцький. Стратегію другого етапу переговорів визначив Ленін. Як зазначав Троцький, «ми всі були солідарні у тому, що переговори слід тягнути якнайдалше, щоб здобути з них агітаційний «капітал» й водночас вигадати як можна більше часу, щоб дати історії можливість наблизити нас до німецької і загальноєвропейської революції» [809, с. 72].

Виразну характеристику Троцькому подав пізніше у своїх спогадах О.Чернін у книзі «У Світовій війні»: «Троцький, без сумніву, цікава, розумна людина і дуже небезпечний противник Він володіє визначним ораторським талантом, здатністю швидко і вміло вставляти репліки, що я бачив нерідко, і притому, з тим нахабством, яка притаманна його расі». За визнання таким досвідченим дипломатом, як Чернін, голови більшовицької делегації як сильного опонентом, можна уявити, за яких умов довелося молодим українським 20-30 – літнім делегатам вести напружену боротьбу практично на два фронти за відстоювання інтересів української держави.

Слід зауважити, що статус Раднаркому на період Брестських переговорів та його міжнародно-правове становище не визнавались не лише країнами Антанти і Центрального блоку, але й утвореннями на території колишньої Російської імперії національними державами чи автономіями, зокрема Україною. Отже, українська делегація головний напрямок своєї дипломатичної

діяльності спрямувала на самостійну розбудову стосунків з Центральними державами. Своїми дипломатичними кроками керівництво УНР створювало правову основу для того, щоб УНР розглядалася на міжнародній арені як політичне утворення – рівноцінне Радянській Росії, що й вдалося завдяки участі в мирній конференції у Бресті-Литовському у статусі воюючої сторони, тобто на рівних із делегацією від РНК Радянської Росії [752, с. 106].

Таким чином, російська делегація намагалася запобігти участі делегації України в конференції, та коли вона все ж прибула, спробувала підпорядкувати її собі й тим, нібито, ввести українців у правове поле. Але молоді українські дипломати відстояли своє право і право України виступати самостійним суб'єктом на міжнародній конференції, щоправда, за певного сприяння керівників дипломатичних місій Німеччини й Австро-Угорщини, зацікавлених в погіршенні міжнародного становища Росії й залученні незалежної України до взаємовигідного партнерства. З огляду на труднощі у переговорах з делегацією Росії Німеччина й Австро-Угорщина вважали за доцільне розвивати взаємини з Україною, надто з проголошенням Третього Універсалу Центральної Ради створились певні міжнародно-правові підстави для визнання, принаймні де-факто Української Народної Республіки Центральними державами.

3.3. Дипломати УНР у боротьбі за національні інтереси

1 січня 1918 р. українська делегація прибула до Бреста. Оскільки в роботі конференції оголошено перерву, українці скористалися нею для наведення неофіційних контактів з її учасниками. О.Чернін після зустрічі з ними 4 січня записав у щоденникові: «Якщо росіяни рішучо перервуть переговори, становище буде дуже прикрим. Єдиний вихід із нього полягає у швидких і енергійних переговорах з українською делегацією, і тому ми приступили до діла, у той же день». Висловлюючи особисте враження про українську делегацію, він продовжував: «по-суті, їх Росія не цікавить, тільки виключно Україна, і всі їх зусилля спрямовані на здобуття незалежності» [428, с. 107].

Генерал Людендорф відзначав, насамперед, той факт, що українська дипломатична делегація «відразу зайняла окреме від більшовиків становище» і

що їх пропозиції базувалися на практичних засадах «і не губилися у сфері фантастичних планів на майбутнє». Генерал М.Гофман у спогадах схвально відізвався про українців: «Ще перед початком переговорів зголосилася в Бресті нова група учасників, а саме представники Української народної держави, їх вислала Рада, щоб укласти окремих мир від імені України, опираючись на заяву петербурзького совітського уряду про право народів самовизначити свою долю. Державний секретар і я радісно прийняли українців, бо їх виступ уможлиблював нам використати цю нову делегацію проти делегації петербурзької. Спричинили вони журбу хіба графові Черніну, бо слід було сподіватися, що вони виступлять з якимись вимогами у справі політичних прав своїх земляків, що проживають на Буковині й у Східній Галичині» [374, с.123].

Про зацікавленість країн Четверного блоку українцями свідчить те, що до відкриття пленарних засідань конференції вони 6 січня зустрілися кулуарно з делегацією УНР. На цих попередніх переговорах було повідомлено, про схвальне ставлення канцлера Хертлінга до встановлення тісних контактів з українцями, що суттєво, на його переконання, посилить позиції Німеччини у Бресті. Активно підтримав цю думку генерал Людендорф, який навіть запропонував надіслати до Києва спеціальну делегацію для переговорів, зокрема з економічних питань. Кюльман висловив хіба що застереження, що надмірна увага до українців спонукатиме їх «вимагати від нас неможливого». Радник голови німецької делегації Розенберг, який тривалий час вивчав українську проблему, перевершив усіх конструктивністю і дієвістю пропозицій щодо надання допомоги Україні у створенні незалежної держави, якнайшвидшого досягнення порозуміння й залучення її в сферу німецького впливу. Трохи стримано поводитися австро-угорська делегація, визнаючи без вагань за Україною лише роль у досягненні миру на Сході. Проте одностайного рішення делегацій Центральних держав щодо повного визнання місії УНР незалежним учасником переговорного процесу не було досягнуто [825, с.81].

6 січня 1918 р. Розенберг неофіційно повідомив українців про готовність Німеччини задовольнити викладені у ноті вимоги, зокрема про визнання їх як

повноважної делегації від України. У зв'язку з цим О.Севрюк просив В.Винниченка надіслати точні інструкції щодо переговорів і вважав за необхідне поступитись самовизначенням Галичини з огляду на зустрічні поступки німців щодо Холмщини і окупованої частини Волині, які повинні відійти до УНР [4, арк.51-52]. Того ж дня Кюльман телеграфував рейхканцлерові: „Останні дні повністю були присвячені переговорам з українцями. Делегати – відносно молоді люди ... але виявляють вміння і хитрість на переговорах” [294, с.190]. Повідомляв про виявлену серед українців неузгодженість, які, нібито, домагаючись статусу самостійної делегації, залишаються прибічниками федерації в межах Росії. Кюльман відзначив непевність положення, за яким, у разі припинення стосунків з більшовицькою делегацією, виявиться сумнівним продовження переговорів з українцями, проте, вважав за доцільне для Німеччини сприяти протистоянню української і російської делегацій [294, с.190].

Отже, німецька делегація відверто скеровувала керівництво Центральної Ради до рішучих дій щодо проголошення повної незалежності. Для обговорення повідомлення з Бреста Генеральний секретаріат зібрався на засідання 8 січня. Фракція есерів наполягала на негайному проголошенні незалежності для успішного ведення переговорів у Бресті й домогтися виконання делегацією Голубовича поставлених завдань. Особливою активністю і рішучістю відзначився М.Ковалевський. Однак О.Шульгин застерігав, що це спровокує війну з більшовицькою Росією, і Україні доведеться звернутись до Німеччину по допомогу, яка окупує Україну. Шульгин наголошував, що Німеччині вигідно розчленити Росію на частини й оволодіти ними та пропонував залучити нові республіки Росії, об'єднані федерацією, для отримання реальної підтримки Антанти. Винниченко вважав, що незалежність треба проголосити лише у випадку війни з більшовицькою Росією. Проте верх взяла пропозиція фракції есерів, які невдовзі домоглися зміни уряду і остаточної відмови від ідеї федералізму [303, с. 68-70].

8 січня 1918 р. до Бреста прибув голова української делегації В.Голубович й негайно скликав на нараду українську і запросив російську делегації. Він повідомив, що оголосить декларацію про самостійну участь української делегації на переговорах. Цікаво, що Троцький у своїй заяві оприлюднив проект пропозиції російської делегації на пленарному засіданні конференції: «Усім учасникам переговорів визнати Делегацію Генерального секретаріату України Представництвом незалежної Української республіки і як таке, що уповноважене для ведення мирних переговорів» [6, арк. 3].

Сталося так, що у першому пленарному засіданні 9 січня українська делегація участі не брала. За її відсутності Л.Троцький, нехтуючи досягнутими домовленостями з українцями, заявив, що тільки його делегація уповноважена представляти інтереси всіх народів колишньої Російської імперії. Наступного дня було надано слово українцям: В.Голубовичу – для оголошення декларації УНР, і М.Любинському – для зачитання ноти Генерального секретаріату і текст III Універсалу Центральної Ради. Українські дипломати вважали основним завданням довести до Центральних держав, що Україна, як наголошував Голубович, «починає своє міжнародне існування, яке вона втратила більше, ніж перед 250 роками, і вступає в міжнародні відносини в цілім обсязі своїх прав на цім полі»[789, с. 35].

Виступи українських дипломатів поважно аргументовані, документально потверджені, рішучо спрямовані на визнання делегації УНР як представника самостійної держави й надання статусу повноправного учасника переговорів, справили відповідне враження на учасників засідання. Л.Троцький промовисто заявив: «Зважаючи на ноту Генерального секретаріату Української Народної Республіки, російська делегація заявляє зі свого боку, що вона в цілковитій згоді з принципом права для кожної нації на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, не бачить жодної перешкоди для участі української делегації в мирних переговорах». Далі Троцький додав слова, які практично засвідчили визнання більшовицькою Росією незалежності України: «Що стосується самовизначеності України, яка фактично відбувається у формі Народної

Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками. Немає і не може бути жодного сумніву, що процес самовизначення України в її географічних межах і державних формах, що відповідають волі українського народу, знайде своє закінчення» [789, с.35-36].

Радянська історіографія впродовж десятиліть таврувала колишнього наркома Троцького за цей «злочин». «Змові українських буржуазних націоналістів з німецько-австрійськими імперіалістами сприяла зрадницька поведінка Троцького на Брестській мирній конференції, – писали автори 10-томної «Історії Української РСР». – Він заявив про визнання делегації Центральної Ради правомочним представником України. Це було зроблено, незважаючи на те, що влада українських буржуазних націоналістів ставала все більше ілюзорною і фактичним носієм реальної влади був ЦВК Рад України» [587, с. 275].

Щоправда, в Україні складалося надзвичайно важке становище. Петроград інформував своїх представників у Бресті повідомленнями, що влада в Україні невдовзі перейде до більшовиків. 12 січня член делегації в Бресті Карахан у розмові зі Сталіним запитав, чи є правдивими повідомлення, що влада в Україні вже в руках більшовиків, оскільки на конференції мало вирішуватися питання про визнання уряду Центральної Ради та її делегації у Бресті, Сталін відповідав: «Повідомлення агентств не зовсім точні. Рада ще не повалена, але близька до цього, її влада обмежується територією Київської губернії» [254, арк.1].

Справді, у ті дні війна між радянською Росією і УНР вступала у вирішальну стадію. Більшовицькі війська зайняли майже повністю Лівобережжя й наближалися до Києва: так звані армії М.Муравйова із сходу та О.Єгорова і П.Берзіна – з боку Чернігова. У руках більшовицьких військ опинилися Одеса та Південь України, Катеринослав, Єлисаветград, а 15(28) січня вибухнуло більшовицьке повстання у Києві. Ця ситуація поклала, нарешті, край ідеям федералізму серед українського політичного проводу. «Війна більшовиків з Україною, – писав у статті «Кінець московської

орієнтації» М. Грушевський, – рішуче поставила хрест над сею ідеологією, розв’язала всякі моральні вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв’язувать українця з московським громадянством спеціально» [265, с. 41].

Отже, історичний розвиток України поставив на порядок денний проголошення повної незалежності, до цього ж спонукала діяльність української дипломатичної делегації на Брестських мирних переговорах, успіх якої у боротьбі за визнання незалежності потребував рішучих дій уряду УНР. У ніч на 9(22) січня 1918 р. Українська Центральна Рада, на пропозицію М.Грушевського ухвалила Четвертий Універсал, що проголошував повну незалежність України [143, арк. 2]. М.Грушевський визнавав, що до цього історичного акту спонукали зовнішньополітичні фактори – укладення мирного договору з Центральними державами у Бресті та організація опору більшовицькій агресії [540, с. 43].

В IV Універсалі закладено міцний фундамент для розбудови незалежної держави, визначено пріоритетні напрями діяльності уряду в усіх сферах внутрішнього суспільно-політичного життя та головні орієнтири зовнішньої політики. Отож, наголошувалось в Універсалі: “Однині Українська Народна республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як то Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі збори, будемо правити ми, Українська Центральна рада, представництво робочого народу, селян, робітників і солдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради народних міністрів” [303, с.102-104]. У сфері зовнішньої політики він поставив перед урядом і Міністерством закордонних справ нагальне й відповідальне завдання: „Від цього дня вести розпочаті вже переговори про мир з Центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, незважаючи ні на які перешкоди з

боку яких-небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і установити мир, щоб край наш розпочав своє господарське життя в спокої й згоді» [303, с. 104].

Ці дні визнано визначальними в роботі української делегації на мирній конференції, а 12 січня стало справді історичним днем. В інформації до Києва, опублікованій у пресі під заголовком «Признання України самостійною державою на мировій нараді в Бресті», повідомлялося, що впродовж останніх днів представники України твердо заявляли, що предметні переговори будуть вести лише за умови визнання української делегації самостійною і правоздатною. Відтак, 12 січня (30 грудня) О.Чернін у заяві визнав, що Українська Народна Республіка самостійно виступає в міжнародних справах і що вона має право брати участь у всіх мирових переговорах. „Я маю честь заявити, – підсумував він, – що делегації Четверного союзу оголошують наступне – ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і правомочним представництвом самостійної Української Народної Республіки, формальне ж признання чотирма союзними державами Української Народної Республіки самостійною державою буде зазначено в мирному договорі» [39, арк.40; 167, арк. 14-15].

Після О.Черніна виступив Л.Троцький і оголосив дійсно історичну заяву: „Що стосується самовизначення України в формі Народної Республіки, яке тепер переводиться на ділі, то цей процес не давав і не може дати приводу ні до яких непорозумінь між двома братніми республіками... Російська делегація, згідно зо своєю заявою в засіданні 10 січня, не бачить жодних перешкод до самостійної участі делегації Генерального секретаріату в мирових переговорах» [352.1918.11січ.]. За Троцьким виступив голова української делегації В.Голубович, який визнав, що висловлені усіма делегаціями думки щодо української сторони цілком задовільні і сприятимуть продовженню перспективного переговорного процесу [352. 1918. 11 січ.].

З цієї нагоди Генеральний секретаріат звернувся з відозвою до українського народу, у якій, зокрема, відзначалося, що від проголошення Третього Універсалу Центральна Рада доручила Генеральному секретаріатові

використовувати все можливе для досягнення миру. Відтак, уряд відрядив делегацію на колишній Румунський і Південно-Західний фронти в справі перемир'я. Водночас вислано делегацію до Бреста для участі у мирній конференції. Секретаріат продовжував закликати народи і держави світу до відновлення миру. З великим піднесенням В.Винниченко повідомляв українському народові: „Нашу делегацію, делегацію Української Народної Республіки, визнали всі на конференції, яко самостійну делегацію окремої, незалежної республіки. Наша делегація всіма силами обороняє там права Української Держави і твердо обстоює справу справедливого демократичного миру” [352. 1918. 13січ.].

Таким чином, дипломатична делегація УНР на Брестській мирній конференції у нелегкому протистоянні домоглася першого надзвичайно важливого успіху – визнання її як представника окремої незалежної держави. Безумовно, вирішальну роль відіграли не лише дипломатична боротьба, а проголошення Четвертого Універсалу Центральної Ради, який задекларував окремішність української держави.

3.4. У протистоянні з більшовицькими делегаціями

Петрограда і Харкова

Визнання Центральними державами державно-правового статусу України та її дипломатичної делегації як самостійного суб'єкта на Брестських мирних переговорах було великим досягненням. Але на шляху підписання мирного договору виникали нові перепони. Першою з них була поява 30 січня 1918р., після перерви у засіданні конференції, делегації від проголошеної у Харкові радянської України, яку Троцький викликав до Бреста як засіб і союзника у протистоянні з дипломатичною місією УНР.

Цей дипломатичний демарш Раднаркому готувався від середини січня, коли створеним 25 грудня 1917р. у Харкові за цілковитої підпорядкованості Петроградіві маріонетковим урядом під головуванням Ю.Медведєва було проголошено Україну Республікою Рад (до 1919р. вона називалася Українською Народною Республікою). Активні бойові дії більшовицьких військ

скеровано, перш за все, на здобуття Києва, повалення Центральної Ради, відсторонення дипломатичної делегації УНР, очоленої з 30 січня О.Севрюком, від мирних переговорів й підміну її представниками радянської України.

За таких обставин голова російської делегації А.Йоффе вручив Кюльману заяву, у якій, запропонував допустити до участі в переговорах делегацію з Харкова, очолювану В.Шахраєм й Ю.Медведевим. Окрім того, у заяві харківських представників наголошувалося: „Категорично заявляємо, що усіякі спроби Української Центральної Ради виступати від імені українського народу є самочинними виступами буржуазних груп українського населення проти волі та інтересів трудящих класів України і ніякі зобов'язання, прийняті Українською Центральною Радою, не будуть визнаватися” [506, с. 67].

Таким чином, делегація у складі голови радянського уряду, донбаського робітника і члена УСДРП (колишньої партії В.Винниченка) Ю.Медведева, народних секретарів В.Затонського і В.Шахрая виїхала до Бреста, попередньо відвідавши Леніна в Петрограді для отримання докладних настанов щодо їх позиції на переговорах. Щоправда, В.Затонський до Бреста не поїхав, а був залишений у Петрограді. Представляючи делегацію з Харкова на пленарному засіданні 30 січня, Л.Троцький наголосив на відмові від своєї заяви 12 січня 1918 р. про визнання УНР та її делегації як рівноправного учасника конференції. Отже, єдиним репрезентантом України і представником усього українського народу на переговорах слід визнати делегацію з Харкова. Але Кюльман рішуче зупинив Троцького і нагадав, що 12 січня російська делегація спільно з іншими визнала делегацію Центральної Ради рівноправним суб'єктом переговорів, що затверджено відповідними документами [506, с. 67].

На підсилення позиції представників Києва до Бреста прибув Микола Залізник. Довірчі зустрічі Залізняка з Черніним, з огляду на їх добре знайомство з часів перебування у Відні в роки світової війни значною мірою вплинули на подальший хід конференції. Про це переконливо засвідчено у його спогадах: «Треба було робити мир якнайскоріше. Але треба було не менше дбати про те, щоби він був якнайбільше корисний для України... Я розповів йому про

проголошення Четвертим Універсалом повної суверенності Української Народної Республіки, розповів йому про те, як і чому Центральна Рада та її уряд – Генеральний секретаріат розпочали безпощадну війну проти Московщини та її правителів-більшовиків... Найкращим способом для досягнення якнайшвидшого миру буде з боку Центральних Держав вже тепер признати суверенність української держави, а через це окремішність і цілковиту незалежність від російської делегації, делегацію Центральної Ради... Граф Чернін не сперечався зі мною, а сказав, що він зовсім нічого не має проти задоволення бажань української делегації, і що він готовий, як вона того бажає, порозумітися негайно з Кюльманом» [382, с. 98-100].

У перших виступах делегації з радянського Харкова, як і в заявах Троцького, містилась відверта дискредитація Центральної Ради, вимагалось визнання лише більшовицьких представників. Їм нагадав О.Чернін, що 12 січня на пленарному засіданні Австро-Угорщина й Німеччина визнала самостійною і правочинною представляти Українську Народну Республіку саме делегацію Центральної Ради, очолювану О.Севрюком, якому надав слово для доповіді.

У виступі О.Севрюк піддав сумніву доцільність подальших дискусій за доконаного факту офіційного визнання української делегації всіма учасниками конференції. Нагадавши Л.Троцькому, що на запит Р. фон Кульмана, чи вважає він українську делегацію самостійною, той запропонував визнати її участь в мирових переговорах як цілком правомірну й незалежну від російської. Проте після перерви Троцький намагається заперечити права української делегації, посилаючись на появу невідомого харківського уряду. Отже, відповідно до Четвертого Універсалу, Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу. Голова делегації УНР завершив заяву вимогою до всіх учасників конференції: „Признати формально Українську Народну Республіку суверенною і ні від кого незалежною державою, а тим самим остаточно тут ствердити її інтернаціональне становище і права її мирової делегації” [560, с. 308-312].

Не менш блискучим і аргументованим був виступ українського дипломата Миколи Любинського, який зазначав: „Заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії – це лише грубі демагогічні засоби. Правительство большевиків, яке розігнало Установчі Збори, та спирається лише на багнети наймитів червоної гвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі засади права на самовизначення, бо воно знає добре, що не лише численні республіки, Україна, Донщина, Кавказ і інші, їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляє їм це право. Лише зі страху перед розвитком національних революцій виставили большевики з вродженою їм демагогією як в Росії, так і тут, на мировій конференції, принцип права на самовизначення” [789, с. 48].

Після цього аргументованого виступу граф О.Чернін від імені чотирьох союзних держав оголосив заяву, якої прагнули українці: „Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народної Республіки... Ми не маємо жодної причини відкликати або обмежувати dokonane на загальному засіданні від 12 січня 1918 року признання української делегації самостійною делегацією й уповноваженим представництвом Української Народної Республіки. Що більше, ми бачимо далі підстави признати Українську Народну республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори” [789, с.48].

Це була одна з перших визначних перемог молоді української дипломатії, досягнута у жорсткому протистоянні з більшовицькими делегаціями Петрограда і Харкова й, надто, з досвідченим політиком Л.Троцьким.

Треба відзначити, що у Бресті обидві українські делегації вдалися на спроби налагодження контактів. Особливо детальні і тривалі розмови вели між собою Ю.Медведев і М.Любинський, причому радянський делегат остерігався відома Троцького. Про одну з таких зустрічей згадував М.Залізник: «Любинський дуже зручно переконував його, що большевики по суті є

завзятими ворогами українського народу, і що йому як українцеві, сором виступати тут в ролі наймита ворогів... Медведєв обіцяв виступити з бажаною декларацією і просив лише, щоби йому написали її. Але разом сказав він, що має жінку і діти, що після цього він боїться вертати на Україну, бо там большевики напевно уб'ють його, і питав, чи українська делегація не може забезпечити йому свобідного життя і дати матеріальне забезпечення хоч би в Галичині, а також для його родини» [382, с. 113-114].

Про свої контакти з Ю.Медведєвим М.Любинський повідомив Києву і доповів М.Поршу, що Ю.Медведєв запропонував київському і харківському урядам надати повноваження дипломатичним делегаціям у Бресті розпочати мирні переговори, «а головне припинити цю братовбивчу війну». Окрім того, Медведєв обіцяв «вигнати з Харкова всіх більшовиків-росіян» і бути посередником на переговорах М.Порша з В.Леніним. Цікаво, що коли зупинена дорогою до Бреста делегація УНР заявила, що їде на переговори з делегацією Ю.Медведєва, вона була пропущена без жодних перепон [7, арк.111-113].

Від 1 лютого 1918 року українська проблема домінувала на всіх пленарних засіданнях Брестської мирної конференції. Приєднавши і повністю підпорядкувавши собі делегацію радянського Харкова, Троцький, на відміну від Кюльмана і Черніна, стверджував, що з огляду на події в Україні делегація УНР О.Севрюка не може самостійно і в односторонньому порядку укласти мирний договір, вирішувати територіальні питання, надто, за присутності на конференції делегації Ю.Медведєва. Він пропонував спочатку підписати мирний договір і лише після цього обговорювати українське питання, надаючи право самим українським делегаціям вирішувати долю влади в Україні.

Проте і Кюльман, і Чернін дотримувалися ухваленого рішення про визнання самостійної правочинної делегації Центральної Ради. Троцький згадував, що ніяк не міг зрушити їх з цієї позиції. «На найближчому засіданні я сказав Кюльману і Черніну, що вони домовляються з делегацією уряду, вся територія якого окреслена межами Брест-Литовська (за договором, це місто

відходило до України). Але німецький уряд, точніше, німецьке командування вже вирішило на цей момент зайняти Україну своїми військами» [423, с. 363].

Делегації Центральних держав справді залишили поза увагою заяви Троцького про становище Центральної Ради і намагалися використати ситуацію для укладення мирного договору на вигідних для себе умовах. Українську делегацію було запрошено до Черніна, Кюльмана та Гофмана і повідомлено, що заяви Троцького про становище в Україні близькі до правди. За таких обставин доцільно прискорити укладання договору й невідкладно ознайомитись з їхнім представленим проектом, і вже наступного дня його підписати. Після ознайомлення з текстом виявилось, що цей проект мав всього три пункти, в яких констатовалося, що „Стан війни між Центральними державами і Українською Республікою скінчився, що мають бути встановлені дипломатичні й консульські зносини між обома сторонами, що Українська Народна Республіка зобов’язується поставити мільйон тонн збіжжя та інших харчових продуктів для Центральних держав, а всі інші справи мають бути полагождені пізніше між заінтересованими урядами” [382, с. 117].

Навіть перебуваючи майже у критичній ситуації, українська делегація відкинула такий проект. Цілу ніч українські дипломати працювали над власним проектом. Перед пленарним засіданням О.Севрюк зустрівся з О.Черніним і повідомив, що про підписання запропонованого Центральними державами проекту договору не може бути й мови, тому на засіданні буде виголошено український проект.

Наступного дня голова української дипломатичної місії у вступній промові відзначив, що, представляючи на розгляд поважної конференції свій проект мирного договору, він висловлює точку зору уряду України і всього українського народу, які прагнуть якнайшвидшого миру. Далі О.Севрюк оголосив український варіант мирного договору, який, власне, став основою для його підписання 9 лютого 1918 р. У власному варіанті передбачено вирішення проблем приєднання до УНР Холмщини, утворення в межах Австро-

Угорщини окремого коронного краю Галичини й Буковини, а також військових та економічних проблем [165, арк.13-14].

Демарш українців справив на глав делегацій Центральних держав належне враження, які навіть не згадували про свій проект, названий українцями ультиматумом, і погодились на поступки. Принаймні, у тексті, який Кюльман надіслав рейхсканцлерові 2 лютого, містилися пункти саме з українського проекту: 1. Визнання Української Народної Республіки. 2. Демаркація кордонів, за якою Холмщина відходила до України. 3. Поставка Україною 100 тис. вагонів хліба до кінця червня 1918 р. 4. Таємна угода про Галичину й Буковину відповідно до пропозиції українців та ін. [825, с. 92].

Після ознайомлення із українським проектом договору Кюльман виїхав 3 лютого до Берліна, а Чернін – до Відня для консультацій із своїми урядами. Під час перерви українські дипломати доповіли уряду про хід переговорів, ознайомили із проектом мирного договору і з'ясували його думку за кожним пунктом. В.Голубович від імені уряду схвалював дії делегації й був задоволений запевненнями О.Севрюка, що, як тільки повернуться Кюльман і Чернін, договір буде підписаний. 5 лютого у Берліні та Відні відбулися слухання з приводу мирного договору з Україною. Якщо німці сприйняли проект без застережень, австрійці вагались щодо пунктів про Холмщину й Галичину і погодились на поступки лише після отримання права на більшу частку українського збіжжя та продовольчих товарів. Зауважимо, що економічна ситуація в обох країнах й реальна загроза голоду спонукали їх уряди прискорити процес підписання договору з Україною ціною певних поступок.

Переговорний процес у Бресті, перш за все домовленості української делегації з Центральними державами, хвилювали Петроград не менш, ніж Берлін і Відень. 8 лютого Троцький доповідав Леніну: «Договір з Радою готовий. Підписання його можна чекати з години на годину. Лише точні і перевірені дані, що Київ в руках радянської влади, змогли б завадити цьому. Дайте знати на Україну, що підписання договору забезпечить Центральним державам

можливість постійного втручання в долю України. Тільки негайне і остаточне знищення Ради може зірвати договір проти українського народу» [251, арк.32].

Цей вирішальний день виявився надзвичайно напруженим для всіх. У своєму щоденнику О.Чернін записав: «Сьогодні має бути укладений договір з Україною. Це перший мир за цю жахливу війну. Та чи дійсно Рада досі протрималася у Києві? Василько показав мені телеграму, одержану українською делегацією з Києва і датовану 6-м числом, а на мою пропозицію відрядити туди австрійського офіцера генерального штабу для отримання точних відомостей, Троцький відповів відмовою... Це зміцнює моє рішення підписати» [427, с. 267].

Таким чином, українські дипломати виявили великі здібності й уміння використовувати суперечності, які існували між більшовицькою Росією і Центральними державами, внутрішнє становище у Німеччині і Австро-Угорщині. Вони встановили дружні стосунки з членами австро-угорської делегації, які ділилися таємною інформацією з делегацією УНР. Граф Чернін, певно, дещо перебільшуючи, відзначив у спогадах, що українці на переговорах не переконують, а диктують свої умови, хоча, зрештою самі результати переговорів засвідчують цей феномен.

Рішуча і послідовна позиція українських дипломатів базувалася насамперед на заявах голів делегацій Центральних держав і більшовицької Росії про права націй на самовизначення, яке почало реалізовуватися пригнобленими народами Фінляндії, Польщі, Литви, Латвії, Естонії й України. Коли російська делегація висловила обурення тим, що німецька сторона не має наміру повертати завойовані військами території, зокрема Прибалтики, генерал М.Гофман нагадав їй про ленінські гасла «самовизначення націй», що справило на росіян шоковане враження. По-друге, українці усвідомлювали, що для Австро-Угорщини утворення й існування незалежної України гарантує її від спільного кордону з більшовицькою Росією й відновлення довоєнного статусу. Німеччина і Австро-Угорщина, безумовно, були зацікавлені мати на сході буферну державу Україну, яка забезпечила б їх від дальшого поширення

комунізму на захід. По-третє, делегація УНР мала інформацію про важке соціально-економічне становище, насамперед у Австро-Угорщині, через катастрофічний брак продовольства, масові заворушення голодного народу. Німеччина і Австро-Угорщина сподівалася отримати хліб з України. Відень у ті дні надіслав до Бреста О.Черніну панічну телеграму: „Якщо український хліб не прибуде, то в найближчому майбутньому неминуча катастрофа” [427, с.207].

Українська делегація також уважно відслідковувала розвиток стосунків між представниками Центральних держав і більшовицької Росії й скористалася їх загостренням. Слід зауважити, що, в свою чергу, делегації Австро-Угорщини й Німеччини використовували представників УНР як фактор тиску на радянську сторону.

Безперечно, у двобої з делегацією радянської Росії сили були далеко не співставними. Адже до складу другої делегації під головуванням Л.Троцького на переговорах від 9 січня 1918 р. залучено досвідчених політичних діячів – більшовиків А.Йоффе, Л.Каменєва, М.Покровського; лівих есерів В.Карєлова, Л.Карахана, Анастасію Біценко, військових консультантів генерала А.Самойлова, В.Альтфатера, В.Липського, політичних консультантів К.Радека, П.Стучку, О.Бобинського, Д.Міцкевичус-Капсукаса та інших. Тим значиміші і вагоміші досягнуті успіхи української дипломатії: міжнародне визнання УНР як незалежної держави, рівноправність на мирних переговорах і підписання першого мирного договору у світовій війні.

РОЗДІЛ ІV. БРЕСТСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР УНР З ЦЕНТРАЛЬНИМИ ДЕРЖАВАМИ

4.1. Брестські угоди в становленні української державності

Історичний акт про укладення мирного договору між Україною та Центральними державами підписано у ніч на 9 лютого 1918 р. надзвичайно урочисто із запрошенням усього складу учасників конференції та представників засобів масової інформації – журналістів, кінореporterів тощо. На пленарному засіданні головував Р. фон Кюльман, який з великим піднесенням виголосив у вступному слові: „Панове, ніхто з вас не може не признати історичного значення цієї зустрічі, в якій представники Союзних Держав поєдналися з представниками Української Республіки, щоби підписати цей перший мир з метою закінчити цю світову війну. Цей договір буде першим з серії подальших договорів. Ми підписуємо цей договір з висловами найкращих побажань Союзним Державам та українському народові” [506, с.72].

За ним в урочистому виступі голови української делегації О.Севрюка всебічно узагальнено результати конференції: „Ми щасливі, що можемо сьогодні виїхати звідси з осягнутим миром між Почвірним Союзом і Україною. Ми прибули сюди з наміром сприяти цілям загального миру та покласти кінець цій вбивчій війні. Але, на жаль, політичне положення, яке тут склалося, не доводить до загального миру, бо не всі воюючі держави стрінулися тут, щоби підписати загальний мировий договір. Діючи з великої любови до нашого народу, та ствердивши, що ця довга війна вичерпала з нашого народу всі господарські ресурси та національні сили, ми мусимо всі наші старання спрямувати на нове відродження нашої країни. Ми глибоко переконані, що мир цей ми заключили в інтересі народніх мас, що договір цей спричиниться до закінчення цієї велетенської війни. Ми радіємо, що ми розв’язали в Бересті питання, на розв’язку якого ми довго й з терпеливістю ожидали; і в кінці стверджуємо, що ми добились для обидвох сторін чесного демократичного договору. Сьогодні народилась до нового життя Республіка українського народу. Вона стає незалежною в колі вільних народів. Вона на своєму фронті

закінчує війну і тепер всі свої сили спрямує на благо українського народу” [506, с.72-73].

Після виступу представників обох сторін, державний секретар Кюльман запросив всіх представників держав учасників мирних переговорів, підписати договір. Церемонія підписання закінчилася 9-го лютого 1918 р., о 2.30 ночі. Згадуючи цю історичну хвилюючу подію, О.Севрюк писав: „Твердою і радісною рукою підписую я його в імені України... Берестейська конференція скінчена. Україна визнана Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною як самостійна держава, заключила перший міжнародний трактат” [217, арк.23].

Підписання договору свідчило про визначний успіх української делегації, яка гідно запрезентувала новостворену державу, здійснила перший впевнений крок до її міжнародного визнання завдяки патріотизму, заповзятливості і фаховості всього складу української дипломатичної місії у Бресті, надто, її молодих представників. „І Кюльман, і Гофман щиро захоплювалися молодими представниками Ради у Бресті, – свідчить О.Федюшин за матеріалами тогочасних німецьких архівів. – За словами Кюльмана, „вони трималися сміливо і завдяки своєму завзяттю примусили Черніна прийняти все те, що було важливим з їх національної точки зору». Навіть Троцький при усій неприязні до делегатів Ради, вів з ними неофіційні переговори і визнавав, що їх слід сприймати всерйоз” [825, с.76].

Про досягнення українських дипломатів свідчить текст історичної угоди, в основу якої було покладено український проект (див. додаток 1). Договір складався з політичної та економічної частин, і обидві вони фактично були продиктовані українською стороною, у заключній частині договору зазначалося, про необхідність ратифікації законодавчими органами держав за обміну ратифікаційними грамотами у Відні [15, арк.7-16; 42, арк.1-6].

Повідомлення про визначну подію у Бресті набули розголосу по всьому світі. Однією з перших повідомила уряд України про перемогу у виснажливій дипломатичній війні делегація О.Севрюка. Голова делегації пропонував урядові

якнайшвидше ратифікувати договір і повідомляв про укладання додаткових військової, торговельної та інших угод.

Вже на засіданні під час підписання договору О.Чернін високо оцінював цей документ і у виступі відзначав: «Берестейський мир має важливе значення у двох аспектах. Передусім він значно наблизив нас до загального миру. Ніч переламана, починає дніти, на горизонті з'являється проміння рожевого ранку – першого миру. Це, що сталося в Бересті, це не кінець, а радше початок світового миру. У світі існують не тільки політичні заразливі недуги, буває також політичне виздоровлення. Також і цей мир може подіяти заразливо. Але це покаже найближче майбутнє... Нам треба ще деякий час перетривати, а, я рішуче переконаний, довгожданий мир прийде» [506, с.127].

Про важливість і особливе значення підписання договору у Відні переконливо засвідчено у Маніфест цісаря Карла до народів Австро-Угорщини: «Завдяки ласкавій Божій допомозі ми заключили мир з Україною. Наша переможна зброя і наша мирна політика, яку ведемо з невтомною витривалістю, принесла перші овочі нашої оборонної боротьби за наше існування. Разом, в спілці з моїми народами, що зазнали тяжких ударів долі в житті, вірю в те, що після першого, для нас так радісного заключеного миру, ми скоро осягнемо загальний мир для всього страдального людства. Після заключення мирного договору з Україною та під його впливом, ми з великою симпатією обсервуємо цей працьовитий молодий нарід... Нарід цей показав свою рішучість і в численних боях виявив свою хоробрість. Цими своїми чинами він виявив перед цілим світом кращі сторінки свого характеру та свого національного Я. В цей спосіб він перший виключив себе з табору наших ворогів...Всемогучий Боже, благослови нас і надалі силою і витривалістю в тому, щоби ми, не лише для нас і наших союзників, але також для всего людства досягнули кінцевого миру» [506, с. 126].

Укладення мирного договору з УНР схвально сприйнято і в Німеччині. Вже 11 лютого Р. фон Кюльман у рейхстазі оголосив підсумки мирних переговорів: «Якщо йдеться про Україну, то наша готовість на мир принесла

мир з Україною. В Україні національна ідея стала вже твердою ногою і українська свідомість національної єдності виявилась у піднесеному і гарному образі державотворчої дії. Українська державницька ідея залишиться сталим і діючим фактором в Росії. На майбутнє, ця обставина, що Центральні Держави першими поставились прихильно до українського питання і заключили з Україною мир, матиме тривалу вартість. Бо хто вважає доцільним плекати зі Сходом приязні стосунки, мусить з радістю повитати порозуміння з Україною, як перший в тому напрямі крок” [506, с. 128-130].

Отже, перші заяви урядів Центральних держав засвідчили, що укладення Брестського мирного договору уможливило Україні, перш за все, зміцнення й легалізацію її державності на міжнародному рівні, оскільки Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія визнали Україну де-факто і де-юре.

Як слід було передбачати, реакція більшовицької делегації під проводом Троцького була різко негативною. Вже вночі Троцький терміново повідомив Леніна і Сталіна: «Мирний договір з Київською Радою підписано... незважаючи на наш протест і заяву, що ми цього договору не визнаємо». На це повідомлення Сталін відреагував терміновою телеграмою в Україну головному Антону-Овсієнкові, в якій висловлював незадоволення його діями. «Троцький обурюється, що наші харківські товариші не тримають його в курсі справ. Делегація старої Ради отримує неправдиві повідомлення від Голубовича про поразку радянських військ у Києві, а наші милі друзі з Харкова і Києва глибокомисленно мовчать» [251, арк. 56].

За дипломатичної поразки в Бресті Л.Троцький 10 лютого у розширеній заяві, по суті, декларації, звинуватив «німецьких і австро-угорських імперіалістів» в намірах щодо продовження війни, у нехтуванні правами народів на самовизначення та ін. Насамкінець проголосив: «Іменем Ради Народних Комісарів, уряду Російської Федеративної республіки цим подаємо до відома воюючим проти нас урядам і народам, а також Аліянтам і нейтральним, що, відмовляючись підписати мир з анексіями, Росія водночас

проголошує війну з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною закінченою. Наказ про загальну демобілізацію вже видано» [240, арк.13-14].

12 лютого підписано три додаткові двосторонні мирні договори України з Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною аналогічні з основним текстом, але з додатками щодо налагодження консульських стосунків, обміну військовополоненими. Найбільш важливим слід визнати окремий договір з Австро-Угорщиною у справі Східної Галичини й Буковини, який було вирішено не розголошувати [39, арк. 35]. У ньому, зокрема, зазначалося: «Представники Австро-Угорщини і Української Народної Республіки набрали переконання, що обидві великодержави є керовані волею жити між собою в тісній дружбі і оживлених зносинах Признаючи, що ті зносини будуть скріплені, якщо меншости, що живуть в обох цих державах, відносно яких друга сторона є заінтересована, будуть мати цілковите забезпечення для свого свобідного національного й культурного розвитку... Уповажені Української Народної Республіки приймають до відома, що австрійський уряд пропонує обом палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей намір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31-го липня б. р. (1918 р.- авт.) Австрійський уряд буде всіма засобами, які дає йому конституція, змагати до того, щоби цей законопроект одержав силу закону... Цей документ і його зміст мають лишитися тайними» [506, с. 150-151]. У прикінцевій частині договору з Австро-Угорщиною вказано узгоджені статті: 1.Україна не має зацікавлення в Бессарабії; 2.Україна зрікається угорських територій, заселених українцями; 3. Україна передасть Австро-Угорщині 300 кв. км. території в районі Хотина. 4. Австро-Угорщина зобов'язується визначити кордони Галичини у той спосіб, щоби цілковито відділити Східну Галичину від району Кракова [40, арк. 3-4].

Одним з найважливіших завдань українських дипломатів у Бресті після підписання мирного договору було домовитися про військову допомогу Центральних держав Україні для звільнення її території від більшовицьких

військ. Власне, про це вже обговорювалось на засіданні Ради Народних Міністрів 30 січня у Житомирі. За пропозицією М.Порша було ухвалено позитивне рішення, після чого у Бресті досягнуто конкретних домовленостей про порядок надання військової допомоги. З цього приводу українською делегацією оприлюднено звернення до народів Німеччини і Австро-Угорщини за підписом О.Севрюка, М.Левитського і М.Любинського: «У цій важкій боротьбі за наше існування, – зазначалося в документі, – шукаємо допомоги. Сподіваємося, що свободолюбні народи Австро-Угорщини не лишаться байдужими, коли довідаються, в якій небезпеці опинилася свобода українського народу. Велика частина нашого народу проживає у вашій державі, вона матиме особливе сердечне розуміння нашої журби... Маємо глибоке переконання, що свободолюбний і дисциплінований німецький народ не залишиться байдужим, коли дізнається про наше нещастя. Німецька армія, що стоїть від сторони нашого північного ворога, має силу допомогти нам і своїм маршем до наших північних кордонів може стримати напади нашого ворога. І про це хочемо просити в цій важкій годині в переконанні, що наш голос буде почутий» [369, ч. II, с. 292-293].

У спільній заяві за підписом Севрюка і Візнера (Австрія) ухвалено погоджене рішення: «Висловлене з української сторони прохання про військову допомогу буде здійснене. Австро-угорські військові частини будуть переміщені на територію Української Республіки і можуть бути повернені назад, як тільки Центральна Рада того зажадає» [702, с. 107]. За наказом Верховного командування 18 лютого німецькі війська перейшли в наступ на усьому Східному фронті.

Ставлення українського суспільства до мирного договору висловив М.Грушевський, на засідання щодо його ратифікації у запропонованому відповідному законопроекті: «Ми, Українська Центральна рада, оповіщаємо, що, вдовольняючи бажання українського народу привернути негайно мирний стан між Українською Народною Республікою і державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною – вповноважили нашу Раду

народних міністрів скласти і підписати договір між Українською Народною Республікою, з одної сторони, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, з другої сторони. Уповноважені обох сторін, зібравшись в Бересті-Литовському, зложили і 9 лютого 1918 р власноручно підписали головний мировий договір... Ми, Українська Центральна рада, ухвалили наведений вище мировий договір затвердити, ратифікувати і виконувати твердо і непорушно, нині і на потім будучі часи, а Раді народних міністрів наказати перевести обмін ратифікаційних актів у місті, зазначеному в договорі»[352. 1918. 19 берез.].

Варто зазначити, що ставлення до договору між Україною і Центральними державами викликало суперечливе трактування з боку деяких країн Європи й, відтак, дискусії серед істориків кількох поколінь. Зокрема, військово-політична верхівка Франції сприйняла з обуренням підписання Україною Брестського миру. На українських діячів, насамперед М.Грушевського, скеровано безпідставні звинувачення у приналежності до австрофільства, що в Україні правлять «австрійські професори», що французька дипломатична місія в Києві виявилася бездарною. Голос члена військової місії Рене д'О, який аргументовано свідчив, що розгромлена більшовиками Центральна Рада використала єдиний шлях для порятунку своєї незалежності, дорікав урядовим колам Франції, що замість штовхати Україну на продовження війни, слід було допомогти їй здобути мир з Австрією, яка, зокрема, була готова до цього кроку, – залишився без уваги Антанти.

«Звинувачення, адресовані Україні, були перебільшені і не зовсім виправдані, – констатує сучасний український історик В.Косик, який живе і працює в Парижі. – Вони виникали, зокрема, від небажання прийняти «розчленування Росії», тобто небажання бачити, як на руїнах колишньої Російської імперії виникає українська і кілька інших незалежних національних держав. Західні політичні кола, призвичаєні до ідеї великої Росії, яка має зрівноважити німецьку державу, не бачили іншого виходу, як спробувати відновити тим чи іншим способом єдність розваленої імперії. Такі обставини

спрощували більшовикам можливість нападу на Україну і відновлення єдності Росії, хоча і з інших мотивів» [620, с. 241].

Українські історики здебільшого стверджують, що за тогочасного стану це була відчайдушна спроба врятувати українську державність. До укладення миру Центральну Раду спонукали не пронимецькі настрої її лідерів, а об'єктивна внутрішня та зовнішньополітична ситуація, що склалася на той час. Без зовнішньої підтримки Центральній Раді і українському уряду бракувало сил водночас захищатися від агресії більшовиків і протистояти Центральним державам. Мир з німцями Центральна Рада уклала, коли остаточно зрозуміла, що на практичну допомогу Антанти розраховувати не доводиться [718, с. 325].

Брестський мирний договір радикально змінив зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії. Визнання повного суверенітету України Центральними державами відкрило нові й широкі можливості для розбудови Міністерства закордонних справ, дипломатичної й консульської служби. Цими заходами безпосередньо керували голова уряду В.Голубович та призначений міністром закордонних справ 27-літній діяч партії есерів, член Центральної та Малої Рад, учасник переговорів у Бресті М.Любинський. На основі опрацьованого ними «Закону про закордонні установи Української Народної Республіки» були засновані перші дипломатичні представництва і консульства, підібрані й призначені послы: до Німеччини – О.Севрюк, Туреччини – М.Левитський, Австро-Угорщини – А.Яковлів, Румунії – М.Галаган, Швейцарії – Г.Гасенко. Були надіслані делегації до Білорусії у складі –А.Ліхнякевича, М.Свідерського та Т.Петрівського. У квітні до Швейцарії відбула місія на чолі з М.Шрагом, до компетенції якої належала діяльність в Іспанії, Італії, Швейцарії та Франції [502, с. 80-82].

Для забезпечення прав українців, які проживали за кордонами України, створювалася консульська служба, діяльність якої передбачалася Четвертою статтею Брестського мирного договору. Водночас у Києві діяли посольства Німеччини (Ф.Мумм фон Шварценштайн), Австро-Угорщини (Й.Форгач), Туреччини (Ахмед Мухтар Бей). Поряд з ним в Україні продовжували

працювати консульства Італії (П. Фішман), Великобританії, Данії (Гуревич), Персії (Віттенберг), Іспанії (Васіліаді), Греції (Гріпарі), Швейцарії (Енні), Норвегії (Розенберг), Швеції (Мегер). Крім того, в Одесі існували консульства Іспанії, Греції, Персії [38, арк. 8-11].

Проте уклавши Брестський мирний договір, Україна не спромоглася стати повноправним суб'єктом світової політики. Хоча завдяки йому вона вийшла, щоправда, лише на регіональний рівень зовнішньої політики. Загалом можливості України і після Бреста залишалися обмеженими для розбудови дипломатичної мережі за кордоном і використання її для встановлення стосунків з іншими країнами. Головною причиною було, безумовно, дуже обмежений час для використання досягнутих угод і реалізації намірів: вже наприкінці квітня 1918 р. Центральна Рада припинила своє існування внаслідок гетьманського перевороту.

4.2. Проблема соборності України на переговорах

За офіційного статусу автономії Україна постійно вдавалась до спроб залучення міжнародної спільноти до вирішення проблеми соборності українських земель. Коли стало відомо, що 28 листопада 1917 року у Парижі скликається конференція країн Антанти, на яку запрошено делегацію Росії, ця проблема обговорювалася на засіданні Малої Ради 19 жовтня. Лідер фракції соціалістів-революціонерів М. Ковалевський виступив із спеціальною заявою, в якій, висловлюючи думку переважної частини політичного проводу Центральної Ради, зазначив: «Російська демократія дуже піклується в наказі, який вона дала своєму представникові на Паризькій конференції, про долю різних країв та народів, а про Україну та українські землі (мається на увазі Волинь, Холмщину, Галичину, Буковину і Закарпаття – авт.) не згадує нічого. Нагадавши також про те, що міністр закордонних справ (Тимчасового уряду – авт.) у своїй останній промові досить ясно зазначив своє вороже відношення до самоозначення українського народу, а Мілюков навіть піддержав наклеп про німецьку підтримку українського руху, фракція закликає Центральну раду висловити протест з приводу мирної програми російської демократії, виставити

свою мирну програму і домогтися участі представника Центральної Ради в мирній конференції, тим більше, маємо відомості, що навіть представник козаків має взяти участь в конференції» [343. 1917. 21 жовт.]. Для остаточного вирішення цієї проблеми Мала Рада створила спеціальну комісію, яка мала підготувати відповідну постанову.

Після того, як 13 грудня 1917 р. у телеграмі на ім'я В.Винниченка та О.Шульгина керівництво Четверного союзу заявило про готовність прийняти делегацію УНР на мирних переговорах у Бресті, Центральна Рада схвалила пропозицію О.Степаненка про соборність українських земель – домагатися приєднання до УНР Галичини, Буковини, Холмщини та інших територій, населених українцями, у складі колишньої Російської імперії, зокрема зайнятих іноземними військами [340. 1917. 17 груд.].

О.Севрюк згадував, що серед першочергових завдань на переговорах у Бресті М.Грушевський вважав обов'язково досягти долучення в межі УНР всіх етнічних українських земель, що досі належали до Російської та Австро-Угорської імперій, зокрема своєї рідної Холмщини. Усвідомлюючи, що Відень займав принципову позицію щодо Галичини й Буковини, він вважав можливим піти на поступки, принаймні, наданням українцям, мешканцям цих земель, якнайширшої автономії [535, с. 27].

Вже у перші дні В.Голубович привернув увагу учасників конференції до проблеми соборності України, землі якої в період тривалої недержавності опинилися у складі інших держав. Українська делегація оперувала висновками серйозних досліджень німецьких етнографів про заселення українцями великих територій, які мають право об'єднатися у національну державу – УНР. Землі, де українці становили абсолютну більшість, були визначені за результатами переписів, зокрема у Росії 1897 р., й уточнених до 1 січня 1914р. (див. додачок 2) [325. 1917. № 27, 1 лип.].

Домогтися виконання означених завдань українській делегації у Бресті було складно. Лише Німеччина, яка не претендувала на жодну територію внаслідок відсутності спільного кордону та була зацікавлена в союзі з Україною

на протывагу Росії й Польщі, могла підтримати вимоги українців. Більшовицька Росія на той час вже захопила значну частину українських етнічних земель у ході відвертої агресії проти УНР. Отже, делегація Троцького не сприймала намірів української делегації щодо об'єднання земель, населених переважно українцями, у складі УНР.

За цих умов українська делегація зосередила головні зусилля на землях західного регіону. Використовуючи загалом прихильне ставлення німецької делегації, 31 грудня на двосторонніх переговорах О.Севрюком зпочатковано дискусію щодо приєднання до УНР новоутвореної Холмської губернії. Німці не заперечували задовільнення пропозицій делегації УНР. Щоправда, визначений північно-західний кордон української держави виокремлював поза її межі деякі території. Узгоджена лінія кордону простягалась від Бреста на південь Бугом і на схід залізницею Брест-Пінськ.

Щодо західного кордону Холмщини у складі УНР, розгорнулася гостра дискусія за участю О.Черніна, який не погоджувався ні з українцями, ні з німцями, оскільки захищав інтереси Відня, зацікавленого в союзній сильній Польщі. Вважав, що визначати західний українсько-польський кордон і долю Холмщини треба на загальному референдумі населення всієї Польщі у майбутньому, що, безперечно, залишило б Холмщину у складі Польщі (як воно, власне, й сталося). У цій ситуації німецька сторона запропонувала компромісний варіант – розв'язати проблему шляхом референдуму населення Холмщини. Проте остаточно рішення не ухвалено [604, с. 110].

Аналізуючи діяльність українських дипломатів у Бресті, можна визначити головні засади, якими вони керувалися захищаючи національні інтереси української держави у боротьбі за соборність її земель: 1) відповідальність за долю всіх українців за межами України; 2) активна боротьба з історичними імперіалістичними традиціями поневолення українців у складі інших держав; 3) прагнення до створення соборної України, держави, яка об'єднала б усі етнічні українські землі; 4) використовувати усі доступні дипломатичні методи і засоби

тиску на опонентів для досягнення завдань в інтересах українського народу [604, с. 111].

Найбільш показовим і характерним прикладом зосередження дипломатичних зусиль можна вважати боротьбу за Східну Галичину й Північну Буковину з представниками Австро-Угорщини. О.Чернін не без підстав вважав, що втрата українських земель започаткує розпад Габсбурзької імперії й докладав усіх зусиль для вилучення з проекту мирного договору найменшої згадки про Галичину й Буковину. Звинувативши українців за втручання у внутрішні справи його держави, водночас гарантував учасникам переговорів забезпечення національних інтересів української меншості передбаченим поділом Галичини на Західну, яка відійде до Польщі, та Східну, населену переважно українцями, й наданням їм відповідного статусу.

Активною участю в обговоренні цієї проблеми відзначався О.Севрюк. Як основний доповідач про становище Галичини й Буковини на засіданні 3 січня 1918 р. вимагав справедливого вирішення проблеми в інтересах населення і Української держави. Генерал М.Гофман згодом згадував, що «з дивуванням спостерігав за молодими українцями. Вони прекрасно усвідомлювали, що нічого не мають за собою, окрім можливої німецької допомоги, що їх уряд уявляє собою фіктивне поняття. І все ж в переговорах з Черніним вони твердо дотримувалися своїх раніше виставлених умов і не уступали йому ні на йоту» [374, с. 133].

Значну допомогу делегації УНР у цих складних переговорах надав Микола Залізняк і Микола Василько – буковинський депутат австрійського парламенту і добрий знайомий голови віденської делегації. М.Залізняк пізніше згадував про намарність дискусій з О.Черніним з проблеми соборності українських земель за його непохитної пропольської позиції [382, с. 98-100].

Отже, у переговорах з австро-угорською делегацією українці зосередили головну увагу на проблеми Галичини і Буковини. Завдяки прибулому до Бреста М.Василькові О.Севрюк був добре проінформованим про розпачливе продовольче становище в Австро-Угорщині, що Відень вимагав укласти з

Україною мирний договір з перспективою забезпечити імперію продовольством, перш за все хлібом. за рахунок східних територій. Обізнаність українців у Бресті становищем в Австро-Угорщині сприяло досягненню в цілому позитивного результату. Німецька делегація підтримувала практично усі вимоги щодо соборності українських земель й застерігала про рішучий опір Австро-Угорщини щодо Галичини й Буковини. В результаті тривалих дискусій українці під тиском важких воєнних обставин у державі, падіння Києва та ін., а також ультиматуму з боку Австро-Угорщини й Німеччини змушені були поступитися. 2 лютого О.Севрюк передав Кюльманові перший варіант договору, який містив головні вимоги: 1) визнання Центральними державами Української Народної Республіки; 2) демаркаційна лінія визначала відхід Холмщини до УНР; 3) поставка Україною 1 млн. т вагонів збіжжя до кінця 1918 р.; 4) таємна угода щодо Галичини й Буковини [825, с. 92].

Д.Дорошенко відзначав, що останній пункт передбачав зобов'язання Австро-Угорщини здійснити на етнічних українських землях імперії поділ Галичини на західну і східну частини і на основі окремої таємної угоди об'єднати Східну Галичину і Північну Буковину у коронний край із статусом розширеної автономії за безпосереднього підпорядкування Відню [560, с.315].

Останній пункт у компромісній редакції, а також угоди про Холмщину були результатом поступок О.Черніна українцям, оголошених на засіданні 19 січня 1918 р. Голова австро-угорської делегації нарешті погодився, що Холмщина має належати Україні. Друга поступка, по-суті, означала згоду на створення у Східній Галичині української провінції. Австрія зобов'язалася забезпечувати вільний національний і культурний розвиток українського населення. Окрім того, ця проблема обговорювалася на скликаній імператором у Відні нараді Державної Ради. Після дискусій щодо проблеми все ж було вирішено погодитися на такий варіант. Саме після цього цісар дозволив Черніну йти на поступки негайно, бо інакше в Австрії настане голод [535, с.26].

Серед лідерів УНР часом виникали розбіжності щодо проблеми соборності. Зокрема, О.Шульгин вважав, що приєднати Холмщину треба після

референдуму серед його населення. М.Грушевський висловлював задоволення розв'язанням проблеми Холмщини. Під тиском обставин в Україні, що спонукали до якнайшвидшого укладання мирного договору, він вважав можливою угоду про створення на землях Східної Галичини і Північної Буковини «австрійського коронного краю» [302, с. 254].

Переговори у Бресті щодо проблеми соборності українських земель були в центрі уваги національних громадсько-політичних організацій та їх проводів у Галичині й Буковині. Переважна більшість населення західноукраїнських земель свідомо прагнула до воз'єднання двох гілок українського народу. Ідеї соборності були провідними гаслами українських партій, громадських об'єднань, національно-визвольного руху, який з особливою силою виявився у діяльності формацій Січового Стрілецтва у 1914-1920 рр., які із зброєю в руках боролися за самостійну соборну Україну.

20 січня 1918 р. на розширеній нараді українського Народного Комітету у Львові В.Панейко висловив непохитне переконання, що Галичина має належати до УНР. Його підтримали галицькі діячі В.Охримович, С.Баран. Останній запропонував долучити також Закарпаття. Лише Л.Цегельський вважав за доцільне Галичині поки що утримуватися у складі Австрії на правах автономії. В ухваленій резолюції наголошувалося, що населення західноукраїнських земель прагне „здійснення одного і єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які їх досі розділяли” [643, с. 714].

Іншим фронтом у боротьбі української делегації за соборність була російська сторона. 18 січня 1918 р. на пленарному засіданні конференції Л.Троцький заявив, що узгодження спільного кордону між Україною і Росією є надзвичайно складною проблемою. І оскільки делегація Ю.Медведева виступала спільно з росіянами, усі домагання УНР щодо визначення етнічних українських земель і кордонів з Росією нібито не мали юридичних підстав. Проте представники Четверного союзу не визнали делегації Медведєва самостійною. У відповідь 21 січня харківська делегація виголосила заяву від

імені нібито всього українського народу і уряду, що всі рішення і угоди Генерального Секретаріату УНР не будуть визнані [138, арк. 88-89].

У спогадах «Моя жизнь» Л.Троцький чимало уваги приділяв протистоянню з українцями у Бресті. Він постійно наголошував, що делегація Голубовича – Севрюка діяла нібито за вказівками представників Центральних держав. Кульман і Чернін йшли українцям на деякі поступки в окремих проблемах, зокрема соборності, причому часто саме Чернін підбивав українців виступати проти радянської делегації [423, с. 362-363].

Проблеми мирного договору та кордонів України востаннє розглядалися 5-6 лютого у Берліні на нараді державного і військового керівництва Німеччини і Австро-Угорщини. Якщо німецька сторона зауважень, зокрема з територіальних питань, до нього не мала, то в Австро-Угорщини вони викликали незадоволення. У заяві О.Черніна наголошувалося, що договір з Україною суттєво зачіпає інтереси Відня: передача Україні Холмщини, яку Польща вважала своєю, ускладнить австро-польські стосунки, а вимога щодо Східної Галичини і Північної Буковини, навіть за умови утворення лише коронного краю, матиме для Австро-Угорщини вкрай негативні наслідки, бо може стати започаткувати ланцюгову реакцію виокремлення народів інших земель від імперії [697, с. 220].

9 лютого 1918 р. учасники Брестської мирної конференції підписали договір між Україною і Центральними державами. У статті IX передбачалось: „Згідно з вимогами української делегації, Холмщина переходить до України, а з Галичини й Буковини має бути утворена окрема українська провінція в рамках Австро-Угорської монархії, як окремий коронний край, з забезпеченням права на розвиток рідної культури, урядової української мови, рідного шкільництва, тобто взагалі права на її національний та культурний розвиток” [506, с. 75].

Отже, українським дипломатам у Бресті вдалося погодити з О.Черніним компромісний варіант щодо західноукраїнських земель. Також підписано таємний договір у двох примірниках, у якому Відень зобов'язувався до 31

липня 1918 р. створити з Східної Галичини та Буковини окремих коронний край, підпорядкований уряду Австро-Угорщини [325. 1918. 1 лют.].

Підписання Брестського мирного договору у частині, яка стосувалася соборності України, було позитивно сприйнято в УНР, а також українським населенням Холмщини, Підляшшя, Галичини і Буковини. М.Грушевський особливо відзначав територіальні придбання України. «Трактат дав Україні мир гідний і почесний, – наголошував голова Центральної Ради, – повернув їй західні українські землі, не тільки окуповані під час війни, а й раніше від неї відірвані. Такі як, Холмщина, Берестейщина, Пінщина» [535, с. 36].

Польське суспільство вороже зустріло ці угоди. Ліга польської державності у зверненні до народу 15 лютого 1918 р. оцінила кордон між Польщею і Україною як наругу і тяжкий удар, як брутальний зговір Центральних держав з Україною за рахунок польських історичних земель. Поляки на усіх ділянках громадсько-політичної діяльності розгорнули тиск на Відень з метою не допустити виконання угод. Відзначимо, що їм все ж таки вдалося порушити домовленості щодо Галичини й Буковини [702, с.108].

До протестів долучилася впливова польська діаспора у США, в американському журналі з міжнародного права 12 жовтня 1918р. наголошувалось: „польські території Холмщини і Підляшшя з близько мільйонним населенням, головно польським, були передані Україні без згоди населення, чи також польської держави... Цей договір створював і санкціонував, до певної міри, новий поділ Польщі”. Автор статті Амос С.Герші зробив висновок, що ці дії є порушенням міжнародного права та принципів самовизначення народів, проголошених президентом Вудро Вільсоном у відомих «14 пунктах».

Таким чином, питання соборності українських земель були одним із важливих напрямків діяльності дипломатичного корпусу УНР у зовнішній політиці. Незважаючи на складні умови, протистояння з потужними опонентами, за тих умов українські дипломати домоглися помітних досягнень,

які потребували цілеспрямованих дій керівництва молоді держави для реалізації і закріплення укладених угод.

4.3. Військова конвенція та її результати

На сучасному етапі системного вивчення перебігу важливих подій Української революції можна знайти чимало альтернативних аспектів чи рішень при аналізі умов підписаного делегацією Центральної Ради Брестського мирного договору. Більш глибоко з'ясувавши на основі вивчення архівних документів, які обставини спонукали український провід звернутися до Центральних держав за військовою допомогою у лютому 1918 р. й укласти військову конвенцію, можна розглядати різні варіанти вирішення проблеми присуті відновлення незалежності України. В історіографії впродовж тривалого часу ці акції української дипломатії трактувались неоднозначно. Декілька десятиліть панівними визнавались постулати більшовицької пропаганди, сформовані за першою реакцією Леніна на Брестську подію: «Ці пани, українські Керенські, Чернови, Церетелі, приховали від народу той мир, який вони уклали з німецькими імперіалістами, і тепер за допомогою німецьких багнетів намагаються скинути Радянську владу в Україні» [645, т. 36, с. 200]. Варто відзначити, що за місяць Ленін підписав мир з німцями на ще гірших умовах і довго приховував його від народів Росії.

Військову конвенцію України з Центральними державами про надання збройної допомоги для визволення України від більшовицьких військ А.Лихолат характеризував так: «Австро-німецькі імперіалісти отримали право на окупацію України. Щоб прикрити військову окупацію України, німецькі імперіалісти інспірували офіційне звернення Центральної Ради до урядів Німеччини і Австро-Угорщини з проханням про «допомогу» у справі боротьби з більшовиками» [660, с. 87].

Ситуація в Україні наприкінці січня 1918 р. була катастрофічною. Війська утвореного за наказом Леніна Українського фронту на чолі з В.Антоновим-Овсієнком, а з 19 січня 1918 р. – Ю.Коцюбинським вторглися в Україну. Наступ вели три угруповання: із Брянська на Конотоп – на чолі з

С.Кудинським, з Гомеля на Бахмач – на чолі з Р.Берзіним і, головне, під командуванням М.Муравйова – від Харкова на Полтаву – Київ. 17 січня за наказом Москви з цих угруповань було створено три армії: 1-шу – під командуванням полковника царської армії О.Єгорова у складі харківських, донецьких червоногвардійців та загону чорноморських моряків з бронепотягом А.Полупанова (загалом майже 3 000 вояків), що наступала через Яготин на Київ; у 2-й армії під командуванням Рейнгольда Берзіна були московські, петроградські, мінські та інші російські загоны і частини Червоної гвардії. Вона наступала на Київ через Ніжин (її загальна чисельність становила майже 4 тис. багнетів); 3-тя армія на чолі з С.Кудинським складалася із брянських і курських червоногвардійських частин й отримала наказ наступати з Конотопа на Черкаси й оточити Київ з півдня. Вона мала майже 3 тис. вояків. Група Муравйова – майже 4 тис. вояків – йшла на столицю з Харкова. За підрахунками генерала УНР О.Удовиченка, загальна чисельність усіх військ, кинутих на Україну, становила 35-40 тис. вояків, причому майже наполовину вони складалася з вояків інших національностей, щоправда, здебільшого росіян [798, с.143-148]. Безпосередньо на Київ наступали більшовицькі війська чисельністю майже 16 тис. багнетів, тоді як захисників української столиці було, як вважав О.Удовиченко, не більше 3000. Більшовицьке повстання ще більше загострило ситуацію на фронті й ускладнило становище Центральної Ради до краю. Загальна кількість більшовицьких повстанців у Києві становила приблизно 2 000 багнетів [798, с. 234-235].

Всі бойові дії більшовицьких військ і повстанців у Києві були спрямовані на якнайшвидше захоплення столиці України. Це було пов'язано з ходом мирних переговорів у Бресті. 18 січня голова радянської дипломатичної делегації у Бресті домігся 10-денної перерви у роботі конференції, сподіваючись на захоплення Києва до 29 січня, ліквідацію влади Центральної Ради і заміну її делегації у Бресті на делегацію створеного у Харкові маріонеткового радянського уряду.

У зверненні до українського народу Рада міністрів зазначала: «Совіт народних комісарів послав своїх красногвардійців, запаморочених солдатів та матросів з Московщини на Україну, щоб збройною силою скинути український уряд, а Україну знову вернути в московську неволю, зламати справу миру та знищити добробут українського народу...Для того, щоб швидше покласти кінець грабуванню України, щоб швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада народних міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав – Німеччини та Австро-Угорщини...Допомагаючи українському урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина і Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду. Тому Рада народних міністрів закликає весь український народ негайно ставати до мирної праці, до боротьби з безладдям» [343. 1918. 2 берез.].

Вперше питання про необхідність і невідкладність військової допомоги з боку Німеччини обговорювалось на зібранні Ради Народних Міністрів 30 січня 1918 р. Генеральний секретар з військових справ М.Порш наголосив, що з огляду на важке становище УНР у результаті агресії з боку більшовицької Росії „бажана б була допомога військом з боку Центральних держав, по можливості українськими полками, а також технічна допомога” [62, арк.13-13зв]. Пропозиція надіслати до Бреста згоду на військову допомогу німців була схвалена майже одностайно.

М.Порш, як і інші члена уряду вважав, що допомога УНР буде здійснюватися, перш за все, українськими вояками. Адже в австрійських і німецьких таборах серед 2,9 млн. військовополонених була значна частка українців, які заходами СВУ у 1917р. сконцентровано у окремих таборах Фрайштадт, Раштадт, Зальцведель та ін. Наприклад, у Фрайштадті українців було приблизно 30 тис., у Зальцведелі і Вецлярі – 50 тис. українських бранців. На конференції за участю представників головних таборів у вересні 1917 року українці підтримували Центральну Раду і висловлювали бажання якнайшвидше

повернутися до України і взяти участь в обороні її незалежності [727, с.293]. Окрім того, М.Порш та інші діячі Генерального секретаріату знали, що у складі австро-угорських військ чимало так званих українських полків з переважною чисельністю галичан. Лише піхотних українських полків було понад два десятки. З них на українському напрямку діяли у 1917р. 58-й Станіславський, 90-й Ярославський, 19-й Львівський, 89-й Городоцький, 35-й стрілецький Золочівський, 3-й кінний полк уланів, 11-а та 54-а польові гарматні бригади, а також окремі курені піхоти, кінні сотні, технічні частини [842, с. 88-103].

У високій боєздатності галицьких і буковинських військових підрозділів та відданості їх вояків українській справі М.Грушевський, М.Порш та інші лідери УНР переконалися на прикладі сформованого у Києві з військовополонених і біженців військових частин – окремого галицько-буковинського куреня Січових Стрільців. Його засновники Є.Коновалець, Ф.Черник, Р.Дашкевич, І.Чмола 13 листопада 1917р. звернулися з відозвою до співвітчизників: «Ми, галицькі, буковинські і угорські українці, сини єдиного українського народу, в цей важкий час, почувавши свою відповідальність перед будучими поколіннями, не можемо бути тільки глядачами, а повинні взяти якнайдіяльнішу участь у творенні нового ладу на Україні і в закріпленні тих всіх свобод, які виборов собі український народ. Сповняючи цей наш святий обов'язок, ми повинні створити таку силу, яка змогла б допомогти українському народові здобути і закріпити все те, що було проголошено у Третім Універсалі. В порозумінні і за згодою Генерального Військового Секретаріату – Головна Рада Галицьких, Буковинських і Угорських українців приступає до переводження організації військових частей» [745, с. 222].

На початку січня Окремий галицько-буковинський курінь Січових Стрільців, невдовзі очолений Є.Коновалцем, налічував понад 600 вояків з високим військовим вишколом і боєздатністю. Саме йому М.Грушевський доручив у неспокійному Києві за стрімкого наближення до столиці більшовицьких військ охорону Центральної Ради та свою особисту. Січові стрільці стали основною силою, що розгромила більшовицьке повстання у

столиці наприкінці січня – на початку лютого 1918 р. Варто відзначити, що вже наприкінці 1918 р. військова частина реформувалась у дивізію, які в період 1918-1919 рр. склали грізну військову потугу у боях УНР за незалежність.

1(13) лютого 1918 р. на нараді Малої Ради голова уряду В.Голубович запевнив, що домовленості про надання Україні військової допомоги впродовж тижня набудуть остаточного вирішення і ця «військова допомога не буде мати характеру вмішування в наші внутрішні справи». Голова уряду запропонував Малій Раді надати дозвіл на підписання цих та інших угод, які «впливають з мирового договору з Центральними державами від дня 9 лютого 1918 р.» [9, арк.1].

5 лютого Голова української дипломатичної делегації в Бресті О.Севрюк звернувся до представників Німеччини і Австро-Угорщини з проханням про військову допомогу. Посол Австро-Угорщини фон Візнер зробив у відповідь таку заяву: «Зложене з української сторони прохання про збройну допомогу буде прийнято союзниками. Австро-угорські військові сили, які будуть з їх теперішніх становищ вислані в область Української Народної Республіки, будуть повернуті назад на їх сьогоднішнє становище, як тільки правительтво Ради заявить про се своє бажання» [560, с. 431-432].

8-9 лютого 1918 р. виконуючий обов'язки військового міністра О.Жуковський доповідав Раді Народних Міністрів, що встановив зв'язок з командиром німецької дивізії на Волині, яка готується до наступу у напрямку Дубно – Рівне – Чорторийськ – Луцинець. Жуковський запропонував німцям напрямом Гомель – Купянськ – Дебальцеве, щоб відрізати більшовиків від України. Водночас наявні українські військові сили, загалом 2 000 багнетів, частини генерала К. Прісовського та Гайдамацький Кіш Слобідської України С.Петлюри, курінь Січових Стрільців Є. Коновальця будуть вести наступ на Київ спільно з іншими військами німців [62, арк. 19-19зв.].

Допомогу з боку Австро-Угорщини сприйнято українським політичним провідом неоднозначно, що спричинилось до гострих дискусій. Члени уряду намагалися в'яснити, чи запрошувала українська делегація в Бресті австро-

угорські війська і за яких умов. М.Левитський стверджував, що таку пропозицію з боку українців, узгоджено з керівництвом Центральної Ради, за умови, що «військо повинне було бути по складу своєму українським». О.Севрюк підтвердив, що «мирною делегацією було запрошено австрійське військо і що навіть є постанова, на основі якої австрійське військо за згодою українського уряду буде виведено з території України». На це галичанин Д.Левицький, який найбільш негативно відносився до Австро-Угорщини, рішуче наголосив, щоб «з складу австрійського війська було забрано німців, мадярів і поляків, позаяк ми просили стрільців-українців» [62, арк.33-36].

Симптоматично, що до німців не було жодних заперечень. Генеральний секретар М.Ткаченко застерігав, що з огляду на малочисленність українського війська сподіватися на визволення України можна лише за спільних дій з німецькими військами. Подібні погляди висловлювали М.Порш, О.Жуковський та інші. Водночас учасники схилялися до думки про необхідність негайного формування власної української армії. О.Жуковський оприлюднив план створення восьми (за кількістю губерній) армійських корпусів, старшинських шкіл та призову до війська на основі обов'язкової військової повинності [62, арк.33-36зв.].

Керівництво УНР усвідомлювало, що вступ на територію України німецько-австрійських військ може зустріти неоднозначне ставлення суспільства, тому було ухвалено звернутися до населення із спеціальною відозвою. Відозва «До всієї людності Української Народної Республіки» була оприлюднена 10 лютого 1918 р. У ній, насамперед, відзначалося, що Україна уклала у Бресті мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, «положила кінець війні, здобула для трудящого люду мир». Проте Раднарком кинув проти України своє військо, щоб «силою скинути український уряд, а Україну знову вернути в московську неволю». Отже, „Українське Правительство через свою мирову делегацію звернулося 12 лютого до німецького народу за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився допомогти нашому народові й вислав на Україну війська»[62, арк.19]. Уряд

УНР сповіщав населення, що австро-німецькі війська не втручаються у внутрішні справи республіки, а після її звільнення вони залишать Україну.

Радянська історіографія висвітлювала військову конвенцію України з Німеччиною та Австро-Угорщиною із своїх ідеологічних позицій. «Буржуазно-націоналістична Центральна Рада, – писали автори 10-томної «Історії Української РСР», – щоб відновити і утримати свою владу, а також замаскувати загарбницькі плани німецьких і австро-угорських імперіалістів, спеціальним зверненням до кайзерівської Німеччини покликала її війська на Україну». Вони відзначали, що 19 лютого Німеччина скерувала в Україну 21 піхотну, 2 кінних дивізії та кінну бригаду, а з 27 лютого Австро-Угорщина – 8 піхотних і 2 кінних дивізії. Загальна кількість окупаційних військ становила 450 тис. вояків Українські війська називалися «недобитками Центральної Ради» [587, с. 310].

Слід зауважити, що операції у контексті Військової конвенції передбачалися лише до Дніпра і Києва. Проте військовий міністр О.Жуковський доповідав членам уряду про малочисельність українського війська й необхідність погодження з німецьким командуванням подальших операції на Лівобережній Україні, у т. ч. на території Донеччини, що і було схвалено [62, арк. 33-33зв.]. Отже, поступово кількість німецьких військ в Україні збільшувалася.

Таким чином, з 19 лютого у напрямку Київ – Полтава – Харків – Донбас розгорнувся наступ німецької групи армії генерала-полковника Олександра фон Лінзінгена. Її війська без перепон з боку більшовиків, які при наближенні противника відступали без будь-якого серйозного опору, рухалися звичайно у залізничних ешелонах у напрямку на Київ. 27 лютого передові частини німців вийшли у район Житомир – Бердичів, де об'єдналися з частинами українського війська. Координував бойові дії українських військ з німецькими представник при штабі німецького фронту генерал В.Бронський [798, с. 340, 352-353].

У ніч на 2 березня 1918 р. підрозділи Запорізької бригади, Гайдамацького Коша та Січових Стрільців першими ступили на бруківку Києва. Наступного дня в столицю вступили німецькі частини. Після перегруповань українських

військових сил у Києві від 6 березня спільно з німецькими дивізіями вони очищали від більшовиків Лівобережну Україну. 6 квітня група військ, ядром якої була Запорізька дивізія, зайняла Харків, де була реорганізована у Запорізький корпус полковника Петра Болбочана. 10 квітня за наказом військового міністра О.Жуковського частина корпусу під командуванням Болбочана без погодження плану з німцями рушила на Крим, а група полковника Володимира Сікевича – на Донбас. 25 квітня було зайнято Сімферополь, а група Сікевича до кінця квітня оволоділа Слобожанщиною і Донбасом. Німецькі частини, які рухалися за українцями, безперечно, надавали, здебільшого моральної допомоги, наводили страх на більшовицьке військо, що суттєво деморалізувало його і полегшувало справу повного визволення України.

З поверненням до Києва уряд УНР продовжив державотворчу діяльність, насамперед налагоджував життя у країні, розбудову національного війська, яку, щоправда, німці гальмували. Були встановлені стосунки з новим командувачем німецькими військами в Україні генералом-фельдмаршалом Германом фон Ейхгорном, який 31 березня очолив групу армій «Київ».

Швидке просування німецьких дивізій вглиб України, багатой продовольством, гостра потреба в них схилила Відень до походу власних військ, які спочатку не брали участі в наступі. Військову операцію в Україні імператор Карл охарактеризував як «мирне проникнення на дружню територію». Справді, його війська не зустрічали серйозного опору, насамперед, у зв'язку з тим, що більшовицькі були сконцентровані в північній частині України, а австро-угорські частини діяли в південних напрямках Миколаєва, Херсона, Одеси.

Легіон УСС у складі австрійських військ вступив у Кам'янець-Подільський. Але значна його частина – Вишкіл і Кіш (1 000-1 500 січовиків) залишалася в Галичині і лише у червні австрійське командування дозволило їм прибути в Україну та з'єднатися з головними силами. Бем-Ермолі знехтував проханнями Києва і вислав в Україну переважно мадярські, польські,

австрійські частини. Другу половину березня Легіон УСС під командуванням отамана Осипа Микитки перебував в Одесі, згодом, у квітні, його перекинули в район Олександрівська. Австрійське командування було незадоволене широкомасштабною пропагандистською та культурно-освітницькою діяльністю січовиків серед місцевого населення й відмовою від участі в реквізиціях. У жовтні 1918 р. воно повернуло січовиків на Буковину, у район Чернівців [689, с.20].

Вже на перших тижнях спільних бойових дій німецько-австрійських військ в Україні німці домагалися панівного статусу в стосунках союзними військами, обмежували ініціативи австрійців у налагодженні прямих австро-угорських контактів навіть в окупованій ними південній зоні. Німецький маршкідок до Чорноморського узбережжя з наміром випередити австрійців у окупації Одеси, призвів до гострого конфлікту, який загрожував австро-німецькому союзові. Ускладнились взаємини також за пропозицією Берліна призначити Верховним головнокомандувачем військами Центральних держав генерала Лінзінгена. Лише 28 березня вище військове командування обох держав спільно розмежувало Україну на зони окупації. Німецькою окупаційною зоною визначено значну частину України з містами Київ, Харків, Чернігів, Полтава, Новочеркаськ, а також Таврія, Крим та порти Миколаїв, Ростов, Таганрог і Новоросійськ, австрійською – лише Поділля, райони Херсона, Катеринослава і Маріуполя. Отже, Австро-Угорщина була призведена до другорядної окупаційної держави [825, с. 120-122].

Головнокомандувачем союзними військами 31 березня 1918 р. було призначено генерала-фельдмаршала Германа фон Ейхорна. Начальником штабу і командиром 1-го армійського корпусу став генерал-лейтенант Вільгельм Гренер, який перед від'їздом в Україну отримав від Гінденбурга і Людендорфа повноваження, що набагато перевищували його військові обов'язки. Він встановив тісні стосунки з послом у Києві М.Муммом і спільно з ним розв'язував питання, пов'язані з виконанням Центральною Радою прийнятих у Бресті зобов'язань, перш за все щодо поставок продовольства до Німеччини.

Генерал Гренер був одним із активних ініціаторів усунення від влади Центральної Ради й впровадження гетьманату П.Скоропадського.

Отже, безумовно, запрошення австро-німецьких військ в Україну було непопулярним кроком уряду УНР і викликало далеко неоднозначне ставлення до нього з боку українського суспільства і дало привід для значної антиукраїнської інформаційної атаки з боку радянської Росії та більшовиків в Україні. Проте це був єдиний реальний шлях для відновлення незалежності УНР у той час, оскільки внаслідок зневаги до військового будівництва Центральна Рада не мала власних збройних сил.

4.4. Економічні аспекти Брестського договору

Проблемам започаткування міжнародних взаємин України в добу національно-визвольних змагань відчутно бракує глибоких досліджень, присвячених економічним аспектам, зокрема у системі українсько-німецьких стосунків, які суттєво впливали на зовнішньополітичну орієнтацію Києва, Відня і Берліна, були важливим чинником у ході переговорів та укладення міждержавних угод. Недостатньо вивчена й висвітлена діяльність українських дипломатичних представництв і економічно-торговельних місій за кордоном, спрямована на забезпечення розвитку вітчизняної економіки та потреб боротьби за незалежність. У більшості наукових праць економічні аспекти у стосунках України з Німеччиною і Австро-Угорщиною розглядаються фрагментарно під призвою Брестського мирного договору від 9 лютого 1918 р., який спричинив певні зобов'язання сторін в економічній сфері відносин.

Між тим, економічний фактор зіграв визначну роль у розв'язанні Україною глобальних завдань: офіційного визнання незалежності держави, встановлення дипломатичних і торговельних відносин з Центральними та рядом нейтральних держав, реальної допомоги у визволенні країни від військ більшовицької Росії й відновлення влади Української Центральної Ради. Як відзначав І.Каменецький, ще під час війни Німеччина цікавилася українською проблемою, зокрема її економічними аспектами. Це виявлялося у співпраці впливових діячів німецького суспільства із Союзом Визволення України,

підтримці ідеї самовизначення України. Берлін усвідомлював, що незалежна Україна може стати потужним економічним ринком перш за все сільськогосподарської продукції [591, с. 12-15].

Переговори у Бресті стали радикальним поворотом зовнішньополітичної орієнтації на користь Німеччини, започаткували досить тривалу фазу україно-німецьких стосунків у військово-політичній та економічній сферах. Безумовно, у новій ситуації обидві сторони шукали можливості забезпечити власні національні інтереси: Україна – припинити війну, домогтися офіційного визнання своєї незалежності, вийти на міжнародну арену самостійним чинником, дістати реальну військову підтримку у розв'язаній більшовицькою Москвою війні. Німеччина та її союзники сподівалися, насамперед ліквідувати свій Східний фронт і перекинути частину військ на Захід, отримати доступ до України як багатій сировинній бази, перш за все, – до українського хліба, оскільки населення їх країн було на грані голоду.

Тому від перших днів Брестських переговорів представники Німеччини прихильно ставилися до української дипломатичної місії, визнали її правочинність і змусили радянських представників на чолі з Л.Троцьким не лише визнати право делегації під проводом В.Голубовича представляти Україну, але й бути рівноправним учасником переговорного процесу. У результаті 9 лютого 1918 р. Україна підписала і згодом ратифікувала, як і Німеччина, мирний договір надзвичайної ваги. В статті VIII договору регламентовано міждержавні економічні взаємини, їх правове забезпечення та пріоритетні напрями розвитку. У численних пунктах статті конкретизовано різні аспекти, зокрема розміри і порядок товарообміну, фінансових розрахунків та ін. У її основу покладено засади колишнього російсько-німецького договору про торгівлю і мореплавство 1894-1904рр. з деякими застереженнями [13, арк. 1-16].

З поверненням до Києва в період визволення України німецько-українськими військами Рада Міністрів УНР 14 березня 1918 р. ухвалила рішення про створення при уряді України державної комісії з товарообміну для

докладного опрацювання економічного договору з Німеччиною і розроблення заходів на його реалізацію. До складу комісії увійшли М.Порш (голова), Г.Остапенко, К.Мацієвич, П.Феденко-Чопівський та інші досвідчені політичні діячі, економісти і юристи [324. 1918. 11 квіт.].

25 березня комісія розпочала переговори з представниками Німеччини на чолі з послом бароном Муммом фон Шварценштейном та Австро-Угорщини на чолі з графом Йоганом Форгачем. Комісією приготовлено двосторонні угоди з кожною країною. Перш за все мова йшла про виконання умови статті VIII: «До 31 липня поточного року потрібно буде перевести обмін надлишками найголовніших витворів сільського господарства і промисловості для покриття біжучих потреб» [20, арк.10].

У структурі комісії створено дві підкомісії: експортну у складі чотирьох відділів – експортний, імпорнтний, фінансовий і юридичний, яку очолив І.Феденко-Чопівський та імпорнтну на чолі з В.Ковалем. Найбільш складною була діяльність експортної підкомісії, оскільки німецька сторона відносила до основних зобов'язань брестських угод саме постачання з України продовольства, зокрема збіжжя у розмірі 60 млн. пудів. Заступник міністра торгівлі і промисловості Феденко-Чопівський 9 березня 1918 р. доповідав урядові: «Статистичні дані щодо розміру врожаїв в Україні за останні 5-6 років показують, що тепер в українських губерніях є надлишок хлібних злаків. Надлишок цей повинен, на нашу думку, досягти значних розмірів, якщо взяти до уваги, що в роки війни хліб за кордон не вивозився» [337. 1918.10 берез.].

Але навіть за попередніми розрахунки виявилось, що вимоги німців є надмірними. М.Порш домагався водночас імпорту із Центральних держав необхідних для сільського господарства товарів, насамперед 100-150 тис. плугів. Україна пропонувала зменшити експорт хліба до 39 млн. пудів, але за наполяганням німецької сторони українцям довелося погодитися на експорт до 31 липня 1918 р. передбачених угодою 60 млн. пудів збіжжя: у квітні – 6, травні – 15, червні – 20, липні – 19 млн. Причому Україна була зобов'язана продавати хліб (основна на той час складова експорту УНР) іншим державам лише з

дозволу Центральних держав за визначеними цінами: за пуд пшениці – 5 крб. 80 коп., жита – 4 крб. 48 коп., ячменю – 4 крб. 05 коп. [13, арк.14].

Серед інших сільськогосподарських продуктів, окрім збіжжя, німецька сторона виявляла значний інтерес до м'яса, жирів, цукру й деяких овочів, зокрема вимагала від України забезпечення за державною квотою і вільною закупівлею отримати від України 1 млн. 300 тис. голів свиней, 300 тис. голів великої рогатої худоби, 1 млн. пудів жирів та ін. Проте українська сторона чинила спроби зменшити ці непомірні вимоги і зобов'язувалась до 31 липня поставити Німеччині 30 тис. пудів сала, 900 тис. пудів худоби (в живій вазі), 100 млн. яєць, 27 млн. пудів цукру, 100 млн. пудів картоплі та ін. [13, арк.15].

Отже, вже на початку переговорів щодо економічної угоди між УНР і Німеччиною з'явилися суперечності. Безперечно, німці домагалися в мінімальні строки і в максимальних розмірах отримати від України продукти сільського господарства, до чого спонукала внутрішня ситуація в їхній країні. Українська сторона в особі Комісії керувалася концептуальними засадами державницької політики: одночасно з виконанням зобов'язань за економічним розділом Брестської угоди сприяти розвитку економіки України шляхом вигідного експорту та імпорту промислових товарів на засадах міждержавної кооперації, а не приректи молоду українську державу на одноосібну німецьку колонію.

Гострі дискусії щодо експорту сільськогосподарських товарів продовжувалися до 13 квітня, в результаті яких підписано ряд угод про постачання деяких видів продукції у сприятливих для обох сторін розмірах. Водночас досягнуто домовленості щодо фінансових, митних, транспортних проблем між Брестським і Львівським відділеннями залізниці та чорноморськими портами Одеси, Миколаєва, Херсона. Згідно з публікацією газети «Киевская мысль», кількість вивезеного до Німеччині хліба до кінця квітня, за свідченням прем'єр-міністра УНР В.Голубовича, становила три мільйони пудів [337. 1918. 29 квіт.].

У другій половині квітня 1918 р. було досягнуто угоди про обсяг експорту різних видів сировини. Зокрема, з криворізьких та донецьких

копалень передбачалося вивезти 37,5 тис. пудів залізної руди, марганцю, а також будівельного лісу з розрахунку 300 вагонів щомісячно та металобрухту в розмірах ваги імпорту машин та різних металевих виробів. Матеріали переговорів про експорт сировини з України свідчать, що метою представників Центральних держав було не визначення її надлишків, а викачування з неї необхідної для них сировини. А найкращий спосіб для цього вони вбачали в запровадженні вільної торгівлі [736, с.68].

Така тактика німецької сторони на переговорах з економічних проблем спонукала Раду Міністрів ухвалити низку постанов із заборонаю експорту деяких видів продовольчих і промислових товарів. Це викликало незадоволення партнерів на переговорах. Німці пильно стежили за тим, щоб Україна не продавала хліба та інших сільськогосподарських товарів іншим державам, зокрема Росії, Дону, Грузії та Білорусії.

Не менш складними були переговори з німецькою стороною української імпоротної комісії на чолі з В.Ковалем. На перших засіданнях від кінця березня 1918 р. українці висунули пропозиції поставити до 1 червня в Україну щонайменше 101,5 тис. плугів, причому застерігали, що за недотримання вимоги українська сторона не гарантує виконання експорту хліба. Це змусило німців погодитися на ввіз 215 тис. т вугілля, адже вони пропонували втричі менше, щоправда, за умови надання додаткового привілею до угоди – право на контроль за розподілом вугілля, але українці настояли на праві власного розпорядження.

Певних успіхів делегації УНР вдалося досягти на переговорах щодо експорту німцями 350 тис. пудів нафти, хімічних і фармацевтичних товарів, а також сільськогосподарських машин, облаштування млинів, маслобоєнь, машин для переробки сільськогосподарських продуктів, моторів, мануфактури. Водночас було погоджено рівень курсу валюти при взаєморозрахунках: 1 нім. марка – 75 коп., 1 австрійська корона – 50 коп. За узгодження пропозицій сторін 23 квітня економічний договір між Україною і Німеччиною підписано головами комісій М.Поршем і А.Муммом на термін до 31 липня. За

обмеженості терміну вирішено у червні 1918 р. відновити переговори для пролонгування його чинності [561, с. 296-297].

Треба відзначити, що виконання зобов'язань за економічними угодами супроводжувалось значними труднощами, зумовленими внутрішньою ситуацією в Україні. Д.Дорошенко подає характерну доповідну записку одного із австрійських дипломатів з Києва: «Чи теперішній режим – не торкаючись питання про його добру волю – є в стані постачати нам потрібні продукти або створити такі умови, які дали б нам змогу добути ці продукти через закупку? Щоб Рада через свої власні органи могла забезпечити доставку і транспорт продуктів, це – зовсім виключено, бо вона зовсім не має правильної і певне поставленої працюючої організації. І це не може швидко змінитися, бо Рада не має ні грошей, ні справжнього виконавчого апарату (війська, жандармерії, суду, поліції) в своїм розпорядженні» [561, с. 11].

Німці невдовзі переконалися, що Центральна Рада за об'єктивних і суб'єктивних причин не зможе в повному обсязі виконати зобов'язання щодо постачання продовольства, зокрема хліба. Німецькі чиновники повідомляли, що поставок харчових продуктів не вистачає навіть на утримання окупаційних військ в Україні – приблизно 400 тисяч вояків. Траплялися випадки, коли військові частини вдавалися до самочинних реквізицій і закупівлі сільськогосподарської продукції. Мало того, головнокомандувач німецькими військами в Україні генерал-фельдмаршал Ейхгорн 6 квітня без погодження з українським урядом віддав наказ: селянам під загрозою кари засівати хліб самим і не перешкоджати поміщикам. Цей вчинок Ейхгорна викликав обурення міністра земельних справ М. Ковалевського, який подав у відставку. Мала Рада відгукнулася на втручання німців у внутрішні справи постановою, у якій наголошувалося, що «ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України недопустиме». Відзначалося, що подібні дії можуть «зробити неможливим виконання тих економічних договорів між УНР і Центральними державами» [825, с.145-146].

Доречно зауважити, що посол Німеччини А.Мумм за прихильності до України та її уряду у донесеннях до Берліна постійно акцентував на необхідності дотримання Брестських угод без втручання у внутрішні справи УНР, однак змушений був виправдати заходи на забезпечення майбутнього врожаю з огляду на сподівання Німеччини отримати погоджену з українцями кількість хліба. 24 квітня посол телеграфував до Берліна, що «співробітництво з теперішнім урядом, беручи до уваги його тенденції, неможливе»[379, с.90]. Отже, українсько-німецькі стосунки дедалі погіршувалися, насамперед з причин недовиконання українською стороною зобов'язань за економічними угодами.

До цього слід додати неприхильне ставлення М.Грушевського до німців, який майже не цікавився станом українсько-німецьких стосунків. «Надзвичайна сухість і черствість у відносинах, – писав Д.Дорошенко, – наче задавала тон відношення українського уряду й офіційних сфер до німців – військових, цивільних, урядовців, журналістів, які почали приїздити до Києва. Ніяких прийомів, ніяких зустрічей і відносин поза чисто офіційними справами. Тим часом «неукраїнське товариство» Києва робило якраз навпаки і «обробляло» німців, як тільки можна» [379, с. 90].

Для прикладу Д.Дорошенко наводить свідчення прибулого до Києва М.Василька про те, що серед німецьких впливових кіл в Берліні панує глибоке розчарування українським державним і політичним проводом. Особливо це стосувалося укладених торговельно-економічних угод [379, с. 92].

Крайнє загострення українсько-німецьких стосунків призвело наприкінці квітня 1918 р. до міжнародного конфлікту, а відтак до зорганізованого німцями державного перевороту і повалення Центральної Ради. Хоча Павло Скоропадський у своїх заявах і спогадах наголошував, що домовився з німцями про нейтралітет, події 29 квітня підтверджують їх активне сприяння поваленню Центральної Ради і встановлення режиму Гетьманату П. Скоропадського.

29 квітня 1918 р. П.Скоропадський оголосив «Грамоту до всього українського народу» і «Закон про тимчасовий державний устрій України» як

Гетьман Української Держави. У документах визначено напрямки державного будівництва, окреслено структуру, права і завдання органів влади, а також права і обов'язки громадян, які гарантували загальноприйняті в світі умови життя і праці. Водночас створювався Кабінет міністрів на чолі з Ф.Лизогубом, в якому посаду міністра закордонних справ зайняв Д.Дорошенко. Саме на нього, а також міністрів: А. Ржепецького, торгівлі – С.Гутника, харчових справ – Ю.Соколовського, юстиції – М.Чубинського покладалось виконання домовленостей П.Скоропадського з представниками Німеччини про експортні зобов'язання за Брестською угодою й Економічного договору від 23 квітня 1918 р. [419, с.161].

Гетьман П.Скоропадський, якого згідно з законом проголошено найвищим керівником правонаступної Української держави, у відповідності до канонів міжнародної практики перейняв відповідальність за виконання зовнішньополітичних та економічних зобов'язань перед іншими державами. Гетьманом підписано у липні 1918 р. ратифікаційні грамоти чинних договорів з Центральними державами, налагоджено тісні стосунки, особливо з представниками Німеччини: послом А.Муммом, генерал-фельдмаршалом Г.Ейхгорном та генералом В.Гренером, які перебували у Києві. Відносини з Німеччиною й Австро-Угорщиною привертали найбільше уваги та зусиль української дипломатії з огляду на реальні політичні обставини, зокрема присутність німецьких військ на українській землі [616, с. 99].

Вже у червні 1918 р. відчувалося, що період кризи в українсько-німецьких відносинах минув і відбувається активний процес налагодження партнерських стосунків. Це засвідчувалось у великому меморандумі фельдмаршала Ейхгорна від 6 червня 1918 р., в якому викладено напрямки німецької зовнішньої політики на Сході й концепція стосунків з Україною, обґрунтовано доцільність сприяння незалежній, сильній Україні не лише з позиції економічних взаємин, але й за необхідності забезпечення надійного захисту своїх інтересів від Росії. Доповідаючи Берліну про можливі альтернативні напрями перспективного розвитку зовнішньої політики щодо

України, німецький посол А.Мумм зазначав: «Є два можливих підходи до нашої політики стосовно України. Один з них – безжальна експлуатація країни, незалежно від наслідків. Інший – в утвердженні життєздатного політичного організму, який в тісному союзі з Німеччиною став би важливим політичним, військовим і економічним фактором нашої східної політики в майбутньому» [825, с.186].

Під час візиту П.Скоропадського та голови уряду Ф.Лизогуба до Берліна, водночас з військово-політичними обговорювались економічні аспекти українсько-німецьких відносин. Сторони визнавали, що зобов'язання щодо експорту з України сировини та продовольства за Центральної Ради реалізовано лише на 20%. Після цього, згідно з домовленнями 10 вересня 1918 р., укладено новий українсько-німецький економічний договір, чинний до 30 червня 1919 р. Над його проектом працювала провідна група спеціалістів на чолі з міністром торгівлі С.Гутником. До новоствореної комісії входили з української сторони С.Гербель, В.Тимошенко, І.Шафаренко, А.Лукашевич, О.Андерсон та інші; з німецько-австро-угорської – послы А.Мумм і Й.Форгач.

Новий економічний договір, оснований на принципах Брестської угоди, теж був непосильним для України. Згідно з ним Українська держава зобов'язувалась експортувати до Центральних держав 35% зібраного врожаю збіжжя, що становило до 1 грудня 1918 р. 40 млн. пудів, а до 1 червня 1919 р. – 75 млн. Окрім того, Україна зобов'язувалася до липня 1919 р. експортувати 11 млн. пудів живої худоби, 300 тис. овець, 2 млн. птиці, 450 тис. пудів сала, масла і сиру, 2,5 млн. пудів цукру, а також значну кількість сировини: металу, дерева та ін. Були встановлені тверді ціни. Крім усього, фінансова частина договору визначала, що у Берліні будуть друкуватися карбованці для України, з яких 250 млн. щомісячно у 1918 р. і 100 млн. – у 1919р. отримує Німеччина винятково для утримання своїх військ в Україні та закупівлі товарів у вільній торгівлі. Берлін компенсує Україні щомісячно 5 млн. нім. марок і 5 млн. австр. корон. Україні надавалися великі і вигідні кредити у державних банках Берліна (один мільярд нім. марок). Однак створювалася низка спільних міждержавних

установ, зокрема, Українську продовольчу раду створено в складі п'яти українців та шести німців і австрійців. [561, с. 303-304].

У свою чергу, Німеччина зобов'язувалася постачати в Україну щомісячно 3 млн. пудів вугілля, Австро-Угорщина – щомісячно 5 тис. т нафти. Імпортовані машини і промислові товари, як і отримані кредити, скеровувалися на розвиток власної економіки. Зокрема, згідно з законом від 25 травня 1918 р. урядом виділено 25 млн. крб. на відновлення і розвиток сільськогосподарського машинобудування. Було багато зроблено для розбудови цукрових заводів. Зауважмо, що до світової війни в Україні вироблялося 74,7 млн. пудів цукру (82% загальної продукції в Росії), з них 60 млн. експортувалося. У 1918 р. виробництво цукру зменшилося до 59 млн. пудів [561, с. 303-304, 308].

На узагальнення наслідків українсько-німецьких стосунків і насамперед від співробітництва у торговельно-економічній сфері, варто відзначити їх визначальний вплив на становлення та еволюційний розвиток військово-політичних і дипломатичних взаємин. Оцінюючи завідомо непосильні зобов'язання Центральної Ради за економічними угодами з Центральними державами, варто враховувати складність тогочасного зовнішньополітичного і внутрішньополітичного становища України, які спонукали уряд України до вимушених заходів в зовнішньоекономічній сфері. Безперечно, економічний договір від 23 квітня 1918 р., на наш погляд, не можна вважати рівноправним, проте він був вигідним не лише для Центральних держав, але й для України. Найважливішим досягненням для України було зміцнення взаємовідносини з іншими країнами, збереження державної незалежності та вихід на міжнародну арену. Отже, він сприяв державному будівництву і продовженню національно-визвольних змагань, розбудові дипломатичних представництв за кордоном та активізації їх діяльності й поза межами держав Центрального блоку.

Таким чином, Брестський мирний договір між УНР і Четверним союзом, укладений 9 лютого 1918 р., був першим значним зовнішньополітичним актом України і першим миром у світовій війні 1914-1918 років. З боку України це був вимушений крок. Укладення більшовиками перемир'я з німцями й початок

переговорів з країнами Четверного блоку змусили уряд УНР приєднатися до брестського мирного процесу, щоб не залишитися за бортом переговорів, на яких могла вирішитися доля України без її участі. Використовуючи гасло про право націй на самовизначення представники Центральних держав змусили більшовиків визнати українську делегацію самостійною учасницею переговорів. Проголошення Четвертого Універсалу, за яким УНР стала незалежною державою, усунуло останню перешкоду на шляху укладення мирного договору між Україною і Четверним союзом.

Хід і результати переговорів української частини Брестської мирної конференції свідчать, що Центральні держави розглядали Україну як рівноправного з собою партнера і загалом робили їй поступки. Яскравим доказом цього є те, що в основу мирного договору було покладено український проект. Договір складався з політичної та економічної частини, й обидві вони фактично були продиктовані українською стороною. Військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу.

РОЗДІЛ V. ЗДОБУТКИ ДИПЛОМАТІЇ ГЕТЬМАНАТУ

5.1. Головні вектори зовнішньої політики

За гетьманування Павла Скоропадського і утворенням Української Держави започатковано новий етап в історії української дипломатії. Її головні орієнтири були традиційними і, власне, не відрізнялися від зовнішньополітичного курсу Центральної Ради: досягнення міжнародного визнання, вирішення проблеми соборності українських земель, встановлення і зміцнення дипломатичних, військово-політичних, економічних та культурних зв'язків з Центральними державами, нейтральними та новими, насамперед, сусідніми державами, які постали на теренах постімперської Росії.

Гетьман П.Скоропадський, його уряд та зовнішньополітичне відомство згідно з міжнародною-правовою практикою підтвердили й визнали чинними успадковані від попереднього керівництва України угоди і зобов'язання. Вже у перших заявах і деклараціях П.Скоропадський наголошував, що Українська Держава є миролюбивою і щиро прагне до взаємних дружніх стосунків з іншими країнами задля визнання її світовим співтовариством – важливої передумови незалежності та вільного суспільно-економічного розвитку.

За геополітичного становища України на перехресті інтересів могутніх світових сил – блоку Центральних держав на чолі з Німеччиною, більшовицької Росії та зростаючої уваги до неї з боку країн Антанти Україна прагнула створити дієздатне фахове зовнішньополітичне відомство з розгалуженням дипломатичних структур. 3 травня у сформованому кабінеті міністрів Ф.Лизогуба було створено міністерство закордонних справ, яке очолив Дмитро Дорошенко із заступником Олександром Палтовим. Новий міністр 36-літній виходець із старовинного чернігівського козацького роду патріотично настроєна, високоосвічена людина (освіту здобув у Київському, Петербурзькому і Варшавському університетах), у роки світової війни – комісар Тимчасового уряду Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора, залишив у складі відомства чимало дипломатів з часів Центральної Ради, які зарекомендували себе добрими фахівцями та патріотами

України. Так, департамент іноземних зносин очолив колишній посол у Відні А.Яковлів, його заступником призначено колишнього посла у Туреччині М.Левитського, на інші посади К.Лоського, В.Оренчука, І.Мірного. У червні 1918 р. у структурі міністерства створено Раду міністерства у складі О.Шульгина, М.Славинського, О.Карпінського, І.Красківського, О.Ейхельмана, а також апарат радників міністра, до якого увійшли А.Галіп, Є.Лукаsevич, М.Ткаченко.

Одним з визначних дипломатів був буковинець Артем Галіп, згодом заступник міністра закордонних справ. „Як засвідчують документи, А.Галіп в цей час був досить впливовим політиком, до думки якого прислухалися і міністр закордонних справ і прем'єр-міністр, – відзначають П.Брицький і О.Добржанський. – Він послідовно відстоював думку про єдність всіх українських земель та про приєднання Криму до Української Держави. Під час обговорення цього питання 16 травня 1918 р. в Міністерстві закордонних справ під головуванням М.Василенка А.Галіп спростував положення III Універсалу УЦР про неналежність Криму до УНР” [475, с. 206-207]. Заважимо, що саме за Гетьманату Крим був офіційно включений до складу України.

За законом від 14 червня 1918 р. затверджено штати посольств Української Держави 1-го і 2-го розрядів, а 21-го червня ухвалено постанову про дипломатичні представництва. Насамперед затверджено і укомплектовано досвідченими кадрами посольства у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії й Туреччині, які продовжували утримувати статус посольств 1-го розряду.

Безперечно, це обґрунтовувалось концепцією зовнішньої політики Гетьманату, зорієнтованою від самого початку його існування на зміцнення стосунків з державами Центрального блоку, надто з Німеччиною, на засадах Брестської мирної угоди від 9 лютого 1918 р. „Відносини до Німеччини, – відзначав Д.Дорошенко, – були влітку 1918 р. основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування як держави. Цей стан залежності від Німеччини був утворений фактом

присутності на українській території кількох сот тисяч німецької і австро-угорської армій” [561, с. 162-163].

До цього слід додати ще один важливий чинник суттєвого впливу на відносини з Німеччиною. Зовнішньополітичний курс Української Держави був регламентований умовами Берестейської мирної угоди. Її скрупульозне дотримання було однією з умов, яке поставило перед П.Скоропадським німецьке командування [652, с.270]. Чимало вітчизняних істориків висвітлюють прихід гетьмана до влади в Україні як акцію виключно німецько-австрійських окупаційних військ. Проте, на наш погляд, не слід вважати Українську Державу маріонеткою в руках Німеччини чи Австро-Угорщини. Ґрунтуючись на міжнародних правових положеннях за Брестськими угодами та за практичної допомоги Німеччини, Україна змусила уряд більшовицької Росії після звільнення українських земель розпочати мирні переговори щодо державних кордонів, встановлювала і розвивала відносини з країнами чи самостійними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії, насамперед Доном і Кубанню, домагалася визнання України нейтральними державами.

Від перших днів державотворчої діяльності гетьман П.Скоропадський, на відміну від голови Центральної Ради М.Грушевського, встановив і підтримував тісні стосунки з представниками Німеччини у Києві – послом бароном Альфонсом Муммом фон Шварценштайном, головнокомандувачем німецькими військами в Україні, генерал-фельдмаршалом Германом фон Ейхгорном та його начальником штабу генералом Вільгельмом Гренером. У сфері зовнішньої політики України ними спільно з П.Скоропадським вважались дотримання вимог щодо незалежності від Росії та сприяння розвитку політичних і економічних стосунків на засадах Брестських угод. Завдяки цьому 2 червня 1918 р. Німеччина офіційно визнала Українську Державу, а 24 липня ратифікувала Брестський мирний договір.

Документи німецьких архівів стверджують, що зовнішньополітичне відомство Німеччини запевняло гетьмана у його підтримуванні доти, доки він сповідуватиме незалежність України. Водночас з категоричним запереченням

спробам деяких впливових діячів вважати гетьмана залежним від Німеччини й зміцнювало його авторитет. Коли німецький військовий аташе полковник Штольценберг висловив на зустрічі із журналістами негативне ставлення до гетьмана Скоропадського, його негайно було відкликано до Берліна. Вже 2 травня посол Мумм повідомив Скоропадського про визнання його уряду де-факто, а 2 червня Українська Держава визнана де-юре [825, с. 173-174].

Визнання України де-юре Берліном, а згодом і Віднем не було звичайним дипломатичним формальним актом. Це означало, що дві великі держави прагнуть надати гетьманському урядові стабільності і всебічної підтримки. Водночас декларувалось надання українцям самостійності у вирішенні проблем державного будівництва та ін. Однак особливо у перший період існування гетьманату представники Німеччини в Україні, надто військовики, чинили спробу втручатися у внутрішні справи держави і болісно реагували на недотримання угод про поставки, зокрема хліба та недоброзичливість ставлення до армії з боку українського селянства. П.Скоропадський, щоправда, зумів певною мірою чіткіше, ніж Центральна Рада, визначити правовий статус німецької адміністрації та війська. Загалом німців все більше турбували проросійські настрої в Українській державі, що на керівні посади призначались головним чином росіяни і майже весь генералітет та офіцерство українського війська були російськими.

Цей погляд фігурував у великому меморандумі генерала-фельдмаршала Ейхгорна оприлюдненого 17 червня 1918 р., у якому визначено стратегічний напрямок зовнішньої політики Німеччини на Сході, й призначення у ній України. В меморандумі наголошувалось, що Німеччині вигідно підтримувати незалежну й сильну Україну не лише економічно, але й з огляду на безпеку від Росії. Окрім того, підкреслював Ейхгорн, Німеччина може за допомогою України вирішити глобальні завдання: за доступ через Литву, розширити зони впливу на терени Кавказу, Азії, Індії. Ейхгорн наказував військам надавати всебічну підтримку гетьманській владі в Україні, наголошуючи на постаті гетьмана: „Існування української держави тісно пов'язане з особистістю

гетьмана. Вона або вистає, або впаде разом з ним”. Водночас застерігав від можливого українсько-російського зближення, наполягав на застосуванні різних заходів, щоб його не допустити. „Чим більше Україна віддаляється від Росії шляхом встановлення порядку, тим скоріше у свідомості людей, які орієнтуються на Велику Росію, розвинеться українська національна свідомість” [825, с. 185].

Г.Ейхгорн постійно демонстрував прихильне ставлення до ідеї відбудови самостійної України. Д.Дорошенко згадував, як на урочистому прийомі в честь П.Скоропадського 8 червня 1918 р. Ейхгорн виголосив: „Нам судилося прекрасне й благородне завдання бути першою опорою молодій державі на початку її державного будівництва... Прийде той час, коли Українська Держава, підтримана патріотичним самовідреченням своїх громадян і керуючись урядом, який утворився на народних підвалинах, піде на чолі своїх сусідніх народів під оглядом добробуту та дійсної цивілізації” [561, с.132]. Можна припустити, що саме за його прихильне ставлення до України, а також переслідуючи мету погіршення стосунків з Німеччиною, 30 липня 1918 р. російський лівоесерівський терорист, кронштадтський матрос Б.Донської вбив Ейхгорна. Проте розрахунки Бойової організації російських есерів не виправдалися. У відповідь на виявлене співчуття гетьмана Скоропадського, Берлін завірив, що відкидає причетність українців до теракту і ця трагічна подія не вплине на українсько-німецькі стосунки.

Німецькі війська в Україні очолив командувач 8-ї армії генерал Гюнтер фон Кірбах, дотримуючись попереднього курсу у взаєминах з П.Скоропадським. Треба відзначити, що за складного становища на Західному фронті Берлін і Верховне командування поступово втрачали інтерес до українських проблем, окрім контролю за дотриманням економічних угод. Це сприяло гетьманові у втіленні низки заходів, зокрема з військового будівництва – створенні структури вісьмох армійських корпусів, укомплектуванні генераліту, старшинського і підстаршинського складу та заснуванні декількох військових навчальних закладів.

Щодо діяльності гетьмана у царині зовнішньої політики відзначимо, що П.Скоропадський намагався використати силу і вплив Німеччини для зміцнення української державності та її захисту від агресії з боку більшовицької Росії. Гетьман П.Скоропадський прагнув з допомогою Німеччини, чиї війська перебували на теренах України, швидше стати на власні ноги, а потім вийти з-під її опіки і, добувши повну свободу дій у внутрішній та зовнішній сферах, якнайшвидше позбавитись присутності на Українській землі окупаційних військ [718, с. 320].

Важливу роль у встановленні й розвитку стосунків з блоком Центральних держав і, насамперед з Німеччиною, відіграло зовнішньополітичне відомство Української держави та його дипломатичні структури. У спадок від Центральної Ради міністр Дорошенко отримав посольства у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині. Рада Міністрів Гетьманату за поданням Д.Дорошенка підтвердила задоволеність їх функціонування за суттєвого оновлення їх складу. Зокрема посла О.Севрюка у Берліні замінив досвідчений барон Федір Штейнгель. Д.Дорошенко характеризував його як щирого патріота, який громадсько-політичною діяльністю засвідчив щирі прихильність українській національній справі. Ф.Штейнгель з перших днів перетворив українське посольство у Берліні на помітний осередок дипломатичного життя німецької столиці, який приваблював представників інших, зокрема нейтральних держав. В апараті посольства плідно працювали колишній російський дипломат О.Іванов, а також молоді фахівці І.Товстоліс, В.Ланін, В.Козловський, торгівельний агент М.Страдомський та ін. [379, с.467]. Ф.Штейнгель встановив тісні стосунки з міністром закордонних справ Кюльманом, мав зустрічі з канцлером, контакти з впливовими особами при імператорському дворі та уряді, здобув авторитет і повагу дипломатичного корпусу різних країн у Берліні, що позитивно вплинуло на встановлення дружніх відносин з європейськими державами, зокрема Іспанією і Голландією, зроблено вагомий внесок у зближення України з низкою нейтральних країн.

Найбільш проблематичними вважались стосунки українських дипломатів, зрештою як і уряду, з німецьким вищим командуванням з проблем військового будівництва. Німеччина з власних міркувань категорично виступала проти формування Збройних Сил Української держави. П.Скоропадський згадував, як генерал Гренер намагався переконувати його: „Нащо Вам армія? Ми знаходимося тут, нічого, що б зашкодило Вашому урядові не дозволимо, а відносно Ваших північних кордонів Ви можете бути спокійними: ми, не допустимо більшовиків” [419, с. 179]. Приблизно такими аргументами німецьке командування в Україні мотивувало відмову повернути їй захоплений Чорноморський флот і берегові укріплення.

Переконавшись, що проблему військового будівництва з німецьким командуванням у Києві вирішити не вдасться, гетьман зобов'язав міністерство закордонних справ змістити центр ваги українсько-німецьких переговорів на Берлін. Завдяки дипломатичним заходам українсько-німецькі стосунки суттєво покращились, і найважливіші проблеми українське керівництво вирішувало безпосередньо у Берліні на найвищому рівні. У серпні з офіційним візитом Німеччину відвідав прем'єр-міністр Ф.Лизогуб, який домовився про надання Німеччиною кредиту, подальшого розвитку взаємної торгівлі й допомогу Україні у вирішенні територіальних проблем з сусідніми державами. Щоправда, переговори про розбудову збройних сил не досягли успіху. На наш погляд, Берлін не допускав створення значної військової сили в Україні, вважаючи її наявність у руках гетьмана загрозою для власних планів на Сході.

На початок вересня підготовлено візит гетьмана Скоропадського до Берліна і його зустріч та переговори з імператором Вільгельмом II та рейхсканцлером Г.Гертлінгом. Це була перша в історії української державності подібна дипломатична акція. Пізніше гетьман відзначив у спогадах, що обговорювались найважливіші проблеми України щодо державних кордонів, майбутнього Криму і Чорноморського флоту, сприяння Німеччиною державотворним зусиллям його уряду. Досягнуто низки угод з військових питань, зокрема розбудови української армії. Загалом під час візиту 4-18

вересня 1918 р. П.Скоропадський успішно розв'язав низку важливих проблем: погодив лінію українсько-російського кордону, визнання Криму автономною частиною Української держави, виділення Україні частини з озброєння Чорноморського флоту: лінкора, крейсера, 11 есмінців, кількох підводних човнів та ін. [718, с.328-329; 652, с. 272].

Водночас залишалося чимало зовнішньополітичних, зокрема територіальних проблем, неврегульованих через непоступливість позиції Австро-Угорщини. Незважаючи на підтримку гетьмана німецькою стороною і активну діяльність міністра Кюльмана та посла Мумма, які домагались обов'язкового виконання Брестської угоди щодо Холмщини, Відень порушив домовленості про її передання Україні, більш того, відмовлявся ратифікувати Брестський договір Центральних держав з Україною, тому угода про автономію Галичини й Буковини не була реалізована.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу ставлення німецької сторони до більшовицької Росії, яке було досить шанобливим впродовж 1918 р. і суттєво впливало на ситуацію в Україні та українсько-німецькі відносини. Безперечно, Берліну була вигідніша Росія на чолі з Леніним, пов'язана з ним Брестською мирною угодою та іншими таємними домовленостями, ніж біла Росія Денікіна і Колчака – союзників Антанти, з якою Німеччина все ще перебували у стані війни. Уряди ж України – Центральної Ради чи П.Скоропадського, дотримувалися відверто антибільшовицької зовнішньої політики і перебували у жорсткому або збройному протистоянні з Москвою.

Отже, політика німців в Україні полягала в тому, щоб утримувати в ній певну рівновагу сил, про що свідчило їх досить прихильне ставлення до діяльності делегації більшовицької Росії Х.Раковського на переговорах з українцями; майже неприховане вороже ставлення до тисяч офіцерів і генералітету колишньої царської армії у Києві, які залучалися гетьманом П.Скоропадським до формування кадрової української армії; вимоги німецьких представників сформувати у столиці лівий уряд України, укомплектований

національно свідомими українцями і звільнити арештованих провідників Українського Національного Союзу на чолі з С.Петлюрою.

Надзвичайно важливе місце в українсько-німецьких відносинах посідали торговельно-економічні стосунки. 10 серпня підписано новий протокол, який продовжив термін чинності договору до 30 червня 1919 р., в якому передбачалось, що Україна експортуватиме до Центральних держав майже 35% свого врожаю хліба і металопродукції, вироблених 20% спирту і 10% цукру, а також іншу сільськогосподарську продукцію, зокрема 11 млн. пудів м'яса. Так, у вересні 1918 р. з 69 млн. пудів зібраного збіжжя підлягало експортові 24,2 млн. Відповідно, Центральні держави мали забезпечити Україну передусім вугіллям – 9 млн. пудів, майже 5 тис. тонн нафтопродуктів щомісячно та устаткуванням для промисловості, а також надати кредит на суму 1 млрд. німецьких марок [561, додат.1].

Таким чином, Німеччина з усіх держав Центрального блоку була найбільш зацікавлена в існуванні й розвитку Української Держави гетьмана Скоропадського з огляду на стратегічні військово-політичні та вигідні економічними угоди. Водночас забезпечення в Україні миру і спокою, міцної й авторитетної влади були необхідні для суспільно-економічного життя українського населення. Сучасні історики Ю.Павленко і Ю.Храмов відзначають, що „інтереси Німеччини та гетьманського уряду, як і всього населення України, за винятком радикально-соціалістичних сил, повністю збігалися. Тому успішна співпраця П.Скоропадського з німецьким командуванням заслуговує не на осуд, а на цілком схвальну оцінку” [715,с.140]. Такої ж оцінки заслуговує й діяльність української дипломатії доби Гетьманату.

На наш погляд, вагомий внесок у розв'язання проблеми зробила українська дипломатія. Але існування і розвиток Української Держави залежали не лише від її стосунків з Німеччиною чи Центральними державами. Впродовж усього 1918 року радикально змінювалася геополітична ситуація навколо України і співвідношення трьох основних сил: Центральних держав, більшовицької Росії та Антанти, які суттєво впливали на внутрішнє становище

в державі та на її зовнішньополітичну орієнтацію. Коли восени 1918 р. стало очевидним, що блок Центральних держав програє війну, а Антантою активізувалась зацікавленість проблемами у Східній Європі, насамперед на території постімперської Росії, дипломатія Української Держави вдалась до пошуків можливого налагодження стосунків з Антантою. Гетьман Скоропадський вважав шкідливим поділ українського суспільства на „антантофілів” і „германофілів” і постійно наголошував на пріоритетності у зовнішній політиці інтересів держави. „Я завжди вважав необхідним вичленити себе із числа германофілів та із числа прихильників союзників, залишаючись щиро доброзичливим і до тих, і до інших. Я впевнений, що лиш таким шляхом ми можемо заслужити повагу до себе інших держав” [419, с.192].

Повстання Директорії у середині листопада 1918 р., поразка гетьманського війська в умовах позиції нейтралітету і поспішної евакуації німецької та австрійської армій призвели до повалення Гетьманату, відмови Павла Скоропадського від влади, а отже, до припинення дипломатичних і економічних українсько-німецьких відносин.

У загальній зовнішньополітичній орієнтації Української Держави важливе місце посідала Австро-Угорщина, підпис якої теж стояв під Брестським мирним договором, що визначав їх взаємини і зобов'язання. Однак відносини Української Держави з Австро-Угорщиною розвивалися набагато складніше. Для багатонаціональної монархії Габсбургів розпад Російської імперії створював небезпечний прецедент. Крім того, Відень уникав передачі Україні Холмщини й Підляшшя, що було обумовлено мирним договором у Бресті, та відмовлявся виконати таємні положення Брестського миру щодо розмежування у Східній Галичині [718, с. 330].

Австро-угорський вектор зовнішньої політики Української держави потребував значних зусиль вітчизняної дипломатії у відстоюванні, передусім, соборності України, в чому інтереси держав перетиналися. „Створення великої, сильної України, – відзначав Д.Дорошенко, – не лежало в австрійському інтересі: це означало б для неї перспективу втратити Східну Галичину й

Буковину, або в усякім разі мати у себе серйозну українську іреденту. З другого боку, у виборі між Україною і Польщею австрійська політика рішучо ставала на бік Польщі... Одначе грізна ситуація – перспектива голоду і внутрішнього розвалу – примушували Австрію йти на мир і не тільки визнати самостійну Україну, але ще й погодитись на таємний договір про поділ Галичини” [561, с.131].

Отже, відносини з Віднем з огляду на вирішення проблем соборності України визначались як важливий вектор зовнішньої політики і спонукали Київ до концентрації на цьому напрямі значних сил дипломатії. Відтак посольство очолив відомий громадсько-політичний діяч, ідеолог відродження української державної самостійності, визначний історик і публіцист В’ячеслав Липинський. Він був добре обізнаний у проблемах Польщі та західноукраїнського регіону, був державником за ідеологічними поглядами, якнайбільше підходив на посаду посла у країні. За спеціальною постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва від 21 червня 1918 р. В.Липинського призначено послом в Австро-Угорщині, який невдовзі у Відні вручив міністрові закордонних справ Буріанові вірчу грамоту [50, арк.3]. Радником посольства став князь І.Токаржевський-Карашевич, А.Жук отримав завдання опікуватися українцями – військовополоненими і біженцями на землях Габсбурзької імперії. На відповідальні посади у посольстві призначено В.Полетику, М.Біленького, молодого талановитого дипломата С.Ваньковича та інших [49, арк.1-4].

Одним із найважливіших доручень, яке отримав посол Липинський від гетьмана Скоропадського, було домагатися ратифікації Австро-Угорщиною Брестського мирного договору з Україною і обмінятися ратифікаційними грамотами не лише з Віднем, але й з Німеччиною, Болгарією і Туреччиною. Отже, посольство розгорнуло активну дипломатичну діяльність у цьому напрямку, а його працівники налагодили контакти з офіційними представниками і дипломатами згаданих країн. 15 липня посол Липинський обмінявся ратифікаційними грамотами з Болгарією, вручив радникові болгарського посольства Джебарову грамоту за підписом П.Скоропадського і

отримав болгарську – царя Фердинанда. 24 липня посол обмінявся грамотами з німецьким представником у Відні, який вручив документ державної ваги за підписом імператора Вільгельма II. Пізніше отримано ратифікаційну грамоту Туреччини, підписану султаном Магометом V.

Однак Австро-Угорщина не лише відмовилася від ратифікації Брестського договору, але й розгорнула активну дипломатичну діяльність щодо його перегляду. Вже у травні 1918 р. її міністерство закордонних справ розпочало таємні переговори з німецькою дипломатичною службою з метою спільно розв'язати питання про українсько-польський кордон, який залишав би Холмщину Польщі. Отже, задля підтримки поляків Відень дипломатичними заходами посилив тиск на Україну для задовільнення польської вимоги щодо встановлення кордону по лінії Західного Бугу.

Однак німецька сторона пропозиції Відня не підтримала. Міністр закордонних справ Кюльман, як і посол у Києві Мумм, твердо дотримувалися позиції – у жодному разі не допускати посилення Польщі й ослаблення гетьмана П.Скоропадського і були, безперечно, незадоволені виступом польської делегації на конференції в Спа у середині серпня 1918 р., яка виставила ультимативні вимоги щодо кордонів на заході, передачі Холмської області під суверенітет Польщі, укладення німецько-польської військової конвенції та ін. [825, с.200-201].

Оскільки договір між Україною та Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. був таємним, а його текст майже невідомий, варто навести його основні положення: „Уповноважений Австро-Угорщини приймає до відома, що українське правительство готове утворити закони, які забезпечують права поляків, німців і жидів на Україні. Уповноважені України з свого боку беруть до відома рішення цісарського королівського Правительства дати українському народові в Австрії ще далі йдучі забезпечення його національного і культурного розвитку, ніж ті, які він має на основі діючих законів. Цісарське королівське Правительство не пізніше 20 липня 1918 р. має предложити Рейхсратові проект закону, котрий убмовлює відділення в більшості заселеної

українцями східної частини Галичини від цього коронного краю і сполучення разом із Буковиною в один коронний край” [561, с. 216].

Провідні польські кола, які мали досить сильні позиції у Австро-Угорщині і вплив на її зовнішню політику, довідавшись про зміст угоди, вони розгорнули активну діяльність з недопущення її реалізації. На польських землях відбулися широкомасштабні акції протесту. У Варшаві постала урядова криза. На вулицях Кракова були вивішені траурні чорні прапори, а у Львові польські газети помістили повідомлення про угоду в чорній рамці. Польська преса поширювала виступи провідних національних політичних діячів із заявами про новий, „четвертий поділ Польщі”.

Особливо болісно сприймало польське суспільство угоду щодо повернення Україні її старовинних етнічних земель Холмщини й Підляшшя. У травні 1918 р. уряд Австрії, реагуючи на вимоги поляків, звернувся до Берліна з проханням посприяти встановленню кордону по р. Буг і змусити Україну відмовитися від претензій на означену територію. Довідавшись про ці акції, міністерство закордонних справ України вручило спеціальні ноти у Відні – графові Буріанові, а у Києві – послові Форгачу, у яких наголошувалось, що грубо порушуючи договір, австрійці на окупованій території Холмщини оголосили статус-кво на користь Польщі: дозволили проведення виборів до Польської Регентської Ради з обранням винятково поляків, населенню видають паспорти підданих Польщі, заборонено повертатися на батьківські землі Холмщини воєнним біженцям й ці території посилено заселяються поляками. Глава українського зовнішньополітичного відомства наполягав дотримуватися положень та зобов’язань відповідно до Брестських угод [286, с. 85].

За відсутності вагомих підстав для анулювання досягнутих і закріплених Брестським договором домовленостей, вже 10 червня 1918 р. міністр граф Буріан надіслав вказівки до своїх дипломатичних представництв у Берліні, Софії, Царгороді вжити заходів і вплинути на відповідні структури цих держав з тим, щоб вони утрималися від ратифікації Брестських угод. Свої вимоги він обґрунтував тим, що Українська Держава не виконує взятих на себе зобов’язань

щодо поставок хліба і відверто заявив, що „Австрія вважає себе звільненою від обов’язку додержувати Берестейську умову в її цілості, себто щодо Холмщини й до розділу Галичини”[718, с.329].

Але Німеччина, Болгарія і Туреччина не підтримали пропозиції австрійської сторони, що викликало дипломатичні скандали й суперечності між країнами блоку. Помітну роль у цьому відіграли зусилля української дипломатії. Варто відзначити активну діяльність українського посла у Відні В.Липинського. Підписання ним протоколу про обмін ратифікаційними актами з представником Болгарії М.Джебаровим причинилось до серйозних суперечностей і скандалів між Віднем і Софією, які погасила термінова ратифікація договору Німеччиною. Позиція цих держав, надто Німеччини, ґрунтувалась на їх незацікавленості за рахунок України посилювати у майбутньому Польщу. Водночас Німеччина не бажала і загострення відносин між Україною та Австро-Угорщиною. Отже, її дипломати у Києві за вказівкою міністра Кюльмана почали схилити П.Скоропадського до анулювання таємного договору.

Однак на переговорах з Форґачом у Києві гетьман Скоропадський і міністр Дорошенко послідовно відстоювали дотримання положень Брестського мирного договору щодо Холмщини і Підляшшя. Дійшло до того, що 4 липня граф Форґач заявив про скасування Австро-Угорщиною договору від 8 лютого 1918 р., причому зіслався на те, що його підписано за інших обставин і з уже неіснуючим урядом. Коли на наступній зустрічі з Форґачом 6 липня П.Скоропадський висловив протест діям уряду Австро-Угорщини, посол наголосив, що будь-яка дискусія з цього питання буде сприйматися у Відні як втручання у внутрішні справи його держави [561, с. 221].

У листах до Києва В.Липинський пропонував урядові і міністерству закордонних справ більш рішучіше відстоювати право на українські землі й вимагати ратифікації та виконання Віднем Брестських угод. Пропонувалось не лише висловлювати ноти протесту, але й погрожувати непостачанням хліба й навіть відкликанням посольства з Відня, тобто припиненням дипломатичних

відносин. Посол наголошував, що ці заходи більшою мірою зашкодять Австро-Угорщині, ніж Україні [711, с. 656-659]. 24 липня В.Липинський вручив графові Буріану ноту з протестом проти анулювання договору. На відмову австрійського міністра приймати ноту у відповідь Липинський демонстративно цього ж дня у німецькому посольстві обмінявся ратифікаційними грамотами між Україною і Німеччиною без огляду на рішучий протест Відня.

Під час офіційного візиту до Берліна голова уряду України Ф.Лизогуб теж обговорював проблему Холмщини. Україна, наголошувалося у меморіалі, не може відмовитися від своїх етнічних старовинних земель, права на які закріплені договором, уже ратифікованим Німеччиною, Болгарією і Туреччиною. Київ пропонував негайно скликати спеціальну комісію з представників країн, що підписали договір для остаточного затвердження українсько-польського кордону і допуску української адміністрації та православного духовенства на Холмщину. Гетьман Скоропадський, зазначалося в меморіалі, рішуче обстоює право України на свої етнічні землі, тим більше, що це визнали Центральні держави у Бресті [550, с. 15-21].

Рішучі заходи і активність уряду Української Держави, міністерства закордонних справ і посла у Відні В.Липинського все ж вплинули на позицію Відня. 5 жовтня 1918 р. міністр закордонних справ граф Буріан звернувся до прем'єрів Австрії – Гусарека та Угорщини – Векерле з пропозицією все ж таки ратифікувати Брестські угоди. Однак Польська Регентська рада, яка в ті часи активізувала діяльність з відновлення незалежної Польщі, а також парламентська репрезентація та інші пропольські структури виступили з рішучим протестом, заявляючи, що цей крок буде катастрофою для молодій країні. Зрештою підготовлений для підпису імператором Карлом проект не було реалізовано.

У середині жовтня 1918 р. Австро-Угорська імперія вступила у фазу розпаду. Її військові частини у Холмщині розкладалися й самочинно, як це було в українському м.Володимирі-Волинському, передавали владу полякам. Часто польські збройні формування захоплювали територію зони німецької окупації,

підпорядкованої українському губернаторові О.Скоропис-Йолтуховському. 5 листопада П.Скоропадський звернувся до німецького командування у Києві з проханням розмістити свої війська у Холмщині і, насамперед, у Холмі. Д.Дорошенко терміново виїхав до Берліна й уклав угоду, згідно з якою дві німецькі дивізії мали замінити евакуйовані австрійські військові частини. Та за військово-політичної ситуації у Німеччині й Україні, що склалася в листопаді-грудні 1918 р., не вдалося утримати Холмщину, яка так і залишилася у складі відновленої Речі Посполитої [825, с. 201-203].

Таким чином, стосунки між Українською Державою і Австро-Угорщиною склалися досить неоднозначно і зводилися практично до вирішення територіальної проблеми у боротьбі за соборність України. Меншою мірою вони торкалися взаємин з австрійським військовим контингентом у південному регіоні України – Східної армії під командуванням генерала піхоти Альфреда Крауса, який, до речі, у листопаді 1918 р. без погодження з Віднем евакуював армію з України, за що був підданий нещадній критиці партією війни. Відзначимо, що конфліктів вдавалося уникнути лише в контактах, які підтримувалися з метою реалізації українською і австрійською сторонами економічної угоди.

У жовтні 1918 р. внаслідок воєнної катастрофи на італійському фронті та бурхливого піднесення національно-визвольного руху виявилися всі ознаки розпаду Австро-Угорської імперії. З огляду на можливі утворення на її землях нових незалежних держав міністр Д.Дорошенко зустрівся з В.Липинським у Берліні для консультацій щодо створення надзвичайних представництв у Празі й Будапешті. Внаслідок цього до Праги направлено В.Полетику. У Будапешті став І.Токаржевський-Карашевич у січні 1919 р. заснував місію, яка гідно репрезентувала Україну серед дипломатичних представництв в Угорщині.

З інших країн блоку Центральних держав, залучених до Брестського мирного договору, доброзичливі стосунки налагодились з Болгарією. Поєднювали обидві слов'янські країни відсутність взаємних претензій, спільність православної віри, подібність культурних традицій. Важливою

передумовою і запорукою дружніх відносин слід визнати особисту приязнь взаємин і доброзичливі стосунки між главами держав – гетьманом П.Скоропадським і царем М.Фердинандом. У першому зверненні до гетьмана цар Болгарії наголошував, що його народ і уряд прихильно із розумінням ставляться до України в її прагненнях щодо здобуття незалежності і вирішення проблем соборності.

Зміцненню українсько-болгарських взаємин сприяло призначення болгарським послом у Києві І.Шишманова, учня великого українського вченого М.Драгоманова. Він не раз відвідував Україну і був прекрасно інформований про суспільно-політичну ситуацію та проблеми національно-державного будівництва. Аналізуючи українсько-болгарські відносини, доречно відзначити, що згадані обставини суттєво спричинилися до встановлення дуже добрих відносин з Болгарією і позитивного вирішення низки складних завдань, зокрема ратифікації Брестського мирного договору. Посольство у Болгарії мало статус 1-го розряду, а уповноважений представник О.Шульгин був у ранзі міністра-резидента. Радниками, секретарями, аташе стали досвідчені дипломати Ф.Шульга, В.Драгомирецький, П.Сікора, Д. Шелудько, М.Лаврик, військовим аташе – генерал-значковий Б.Бобровський [121, арк. 34].

Від перших днів перебування Софії українські дипломати виявили велику активність: провели численні зустрічі і переговори з болгарськими діячами зовнішньополітичного і військового відомств, брали участь в офіційних прийомах, зокрема на честь царя Фердинанда і австро-угорського імператора Карла I. Посол О.Шульгин 7 вересня урочисто вручив главі держави вірчі грамоти. Про це красномовно засвідчено у промові, яку цар завершив словами: „Передайте Його Світлості Ясновельможному пану Гетьману і всьому українському народові від мене і всього болгарського народу найсердечніше поздоровлення! У Вашій особі я з великою радістю вітаю першого українського міністра при моєму дворі” [121, арк.10]. Усі заходи українських дипломатів, доповідав посол Києву, скеровані на зміцнення стосунків між Україною і Болгарією та встановлення відносин з дипломатичними представництвами

інших країн, у першу чергу нейтральних, отримали з болгарської сторони цілковите розуміння і підтримку [121, арк.10].

Важливого значення у діяльності українського посольства надавалось сприянню розвитку економічних відносин, значному зростанню товарообігу між державами, до чого Болгарія виявила особливу зацікавленість. Однак Німеччина, а надто Австро-Угорщина намагалися спрямувати головні потоки українського експорту продовольства у власні русла й ретельно їх контролювати. За таких обставин дипломати дружніх країн, уникаючи перепон з боку великих держав, налагоджували прямі зв'язки з підприємцями.

Дипломатичні зв'язки з Туреччиною започатковано ще за Центральної Ради через засноване у Константинополі посольство на чолі з М.Левитським. Молодого талановитого дипломата Д.Дорошенко відкликав до Києва для праці у міністерстві й призначив замість нього О.Кістяківського. За неможливості виїзду через різні причини кінцево послом призначено М.Суковкіна. Українське надзвичайне посольство у повному складі прибуло до турецької столиці 1 листопада. До нього, крім посла, належали: радник Л.Кобилянський, секретарі – В.Тєнішев, Г.Стеблін-Кашенський, М.Любимський, аташе – полковники О.Хоруженко і Ф.Пономаренко, військовий аташе полковник В.Василіів і капітан 1-го рангу О.Зарудний [75, арк. 3].

Незважаючи на складну ситуацію в Україні (вихід з війни та присутність у Золотому Розі військових кораблів Антанти), згадував Л.Кобилянський, турецький султан Магомет V виявив українцям великі почесті. Щиро привітав посла М.Суковкіна та особисто кожного з членів представництва, заявивши, що „дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі” [602, с.78]. Щоправда, дипломатичні стосунки між Українською Державою і Туреччиною тривали недовго. Вже у грудні 1918 р. гетьман Скоропадський і останній султан Оттоманської імперії втратили владу. Однак встановлені добросусідські взаємини мали позитивні наслідки, зокрема, коли під натиском військ більшовицької Росії 1920 р. евакуйовані з Криму антирадянські військові формування та біженці з України знайшли у Туреччині тимчасовий притулок.

Загалом активною діяльністю українська дипломатична служба в добу Української Держави гетьмана П.Скоропадського вагомо спричинилась до належного розвитку міждержавних стосунків у пріоритетному і найбільш важливому тогочасному напрямі зовнішньополітичного курсу країни з обґрунтованою орієнтацією на блок Центральних держав за лідерством Німеччини. Саме з Берліном зусиллями уряду, міністерства закордонних справ та дипломатичних представництв склалися тісні контакти та ділове співробітництво. Україна досягла певного успіху у використанні могутності й впливу Німеччини для вирішення важливих проблем державного будівництва: міжнародного визнання, забезпечення незалежності, захисту справедливо погоджених кордонів з урахуванням соборності етнічних українських земель. Слід вважати, на наш погляд, успіхом української дипломатії встановлення дружніх відносин з Болгарією й Туреччиною. І лише внаслідок збігу несприятливих обставин та за непоступливості Відня у територіальних непорозуміннях не склалися відносини з Австро-Угорщиною, хоча українська дипломатія докладала значних зусиль і виявляла винахідливість у пошуках вирішення складних проблем.

5.2. Розбудова дипломатичної служби Української Держави

У добу Центральної Ради Україна встановила і успішно розвивала на дипломатичному рівні стосунки лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною й Туреччиною, що було певним її успіхом. Діапазон міжнародних зв'язків гетьманської України значно розширився завдяки державним утворенням на землях постімперської Росії (Дон, Кубань, Грузія, Вірменія, Фінляндія та ін.), а особливо радянської Росії та нейтральних європейських країн, стосунки з якими допомогли Україні розширити свою політичну присутність у Європі. Восени 1918 р. Гетьманат посилено шукав дипломатичних зв'язків з Антантою, зокрема через контакти з білою Росією. Широкомасштабні плани активізації міжнародної діяльності спонукали до розбудови належного зовнішньополітичного відомства з розгалуженою дипломатичною структурою.

З перших днів гетьман усвідомлював важливість збереження спадкоємності у зовнішньополітичному відомстві й особливо в закордонних установах дипломатичної служби. На службі продовжували залишатись досвідчені фахівці, серед них дипломати Центральної Ради О.Шульгин, К.Лоський, М.Галаган, Ю.Гасенко, А.Яковлів та інші, які плідно працювали на розбудову і розвиток дипломатії Гетьманату. Залучалися до праці також урядовці з колишніх дипломатичних структур царської Росії і виявляли щире бажання прислужитися Українській Державі [739, с. 62-69].

Від 3 травня 1918 р. обов'язки міністра виконував М.Василенко. 20 травня посаду обійняв Д.Дорошенко, який вдався до реорганізації відомства та визначення його першорядних завдань [628, с.130]. У програмній статті „Закордонна політика Української Держави 1918 р.” Дорошенко виокремив пріоритетні сфери: політичні стосунки з головними міжнародними партнерами України; захист інтересів Української Держави за кордоном на всіх головних напрямках її міжнародної діяльності; підтримка інтересів українських громадян за кордоном; забезпечення законних прав іноземних підданих в Україні [559, с.58-59].

Вперше розроблено і втілено в життя структуру центрального апарату міністерства з розгалуженими підрозділами. Головним керівним колегіальним органом визнано Раду міністерства у складі міністра та його заступників О.Палтова і, з листопада 1918 р. А.Галіпа, а також директорів департаментів та технічного апарату. Законом від 17 серпня штат Ради міністерства чисельно збільшено на 5 членів Ради і 4 радників міністра. До складу Ради долучились нові досвідчені дипломати і громадсько-політичні діячі: О.Ейхельман, О.Шульгин, М.Славинський, І.Красковський, Л.Цегельський та інші. Рада відслідковувала міжнародну ситуацію, розробляла рекомендації щодо важливих напрямів зовнішньої політики та здійснення дипломатичних акцій. Для забезпечення діяльності міністерства було створено Канцелярію міністерства у складі 34 співробітників.

Головним виконавським органом міністерства визнавався Загальний департамент (з відділами особового складу, юридичного, архівного та господарського, чисельністю 44 особи), який очолив К.Лоський. Його заступником призначено В.Оренчука. Не менш важливим органом міністерства вважався Департамент міжнародних відносин, відповідальний за діяльність закордонних представництв України та міжнародно-інформаційне забезпечення. Структуру департаменту під керівництвом А.Яковліва створено з відділів: дипломатичного (46 співробітників) – для налагодження зв'язків із закордонними представництвами України, приготування нот та інших державних документів; консульський (15 осіб) – для співпраці з українськими та іноземними консульствами; преси – для вивчення і узагальнення матеріалів іноземних засобів масової інформації та розповсюдження відомостей про українські справи за кордоном. Загалом у міністерстві працювало за штатом від 1 червня 1918 р. 243 особи [502, с. 102-103; 628, с. 130-131].

10 червня 1918 р. Д.Дорошенком подано на затвердження урядовий законопроект про дипломатичні установи – посольства, надзвичайні посольства, місії та консульства. Передбачалося, що глав дипломатичних представництв за кордоном призначатиме особисто гетьман, інших дипломатів – міністр. Головними завданнями закордонних представництв визначили політичні стосунки з урядами іноземних держав; захист інтересів України у царині суверенності та економічних відносин; забезпечення прав українських громадян за кордоном; виконання обов'язків консульств у країнах, де вони були відсутні. 14 червня Рада Міністрів ухвалила „Закон про посольства і місії Української Держави” [124, арк. 27], а після його підпису гетьманом Скоропадським він став юридично-правовою базою розбудови дипломатичної служби держави.

За ухваленими 21 червня урядом законами оперативно сформовано і задіяно представництва у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії й Туреччині, де за винятком Австро-Угорщини, отримали порозуміння й схвалення. Про

виняткову ситуацію В.Липинський доповідав Київу, що українські дипломати почуваються у Відні „як у ворожій країні” [125, арк. 1].

Водночас у країнах, переважно нейтральних, відносини з якими ще не встановились відповідно до міжнародних норм, чи перебували у стані розбудови, за цим законом впроваджувалися посольства 2-го рангу, надзвичайні посольства та дипломатичні місії. Зокрема, посольство 2-го рангу засновано в Румунії на чолі з М.Галаганом, а 19 і 24 жовтня видано закони про посольства у Швейцарії, Фінляндії і Польщі [126, арк.13].

Важливої уваги Київ надавав представництву у Швейцарії. Головою української дипломатичної місії, яка розмістилася у Берні, було призначено Євмена Лукаsevича. Посольстві у Берні призначалось виконання надзвичайно важливих завдань щодо формування відносин з нейтральними країнами і державами Антанти, що мали в цій країні свої дипломатичні установи. Саме тут започаткувались контакти з дипломатами нейтральних Іспанії та Голландії. Посольство згодом сприяло поїздкам українських дипломатичних місій з Києва до країн Західної Європи, ним забезпечувалась поштова дипломатична кореспонденція в Україну. Відповідно до масштабів діяльності посольство у Швейцарії укомплектовано досвідченими кадрами, серед них секретар посольства Г.Білянкін, військовий аташе генерал Л.Дроздовський. Високоосвічений аташе володів кількома європейськими мовами, а в роки світової війни був начальником штабу 1-го гвардійського корпусу [126, арк.13; 782, с.50-52].

Посольство 2-го рангу в Румунії засновано для налагодження стосунків з країнами Антанти. Адже саме тут, у Яссах, тимчасовій столиці Румунії, перебували двір короля Румунії і військово-дипломатичні представництва Франції й Англії. Місію очолив досвідчений дипломат І.Коростовець, а секретарем посольства був Ю.Гасенко. Зважаючи на відповідальні завдання військово-політичного характеру (тривала боротьба з Румунією за належність Бессарабії), до складу посольства гетьман П.Скоропадський долучив досвідченого воєначальника генерала В.Дашкевича-Горбацького [127, арк.11].

Восени 1918 р., за очевидної військової переваги Антанти зовнішньополітичне відомство Української держави активізувалось на розбудові представництв у нейтральних країнах. Надзвичайну дипломатичну місію із статусом посольства 2-го рангу надіслано до Швеції та Норвегії на чолі з колишнім військовим аташе посольства Російської імперії у Швеції генералом Борисом Баженовим. Радником місії призначено сенатора Е.Тімрота, а секретарем – Омеляна Козія [561, с.154].

Вищого рівня досягли стосунки з країнами колишньої Російської імперії. Після взаємного визнання суверенітету у вересні 1918 р. у Всевеликому Війську Донському засновано дипломатичну місію під керівництвом тимчасового надзвичайного посла М.Славинського. У листопаді місія отримала статус посольства 2-го розряду і його очолив генерал К. Середин. Його зусиллями 16 серпня було засновано у Новочеркаську Українське консульство на чолі з В. Мащенком. У складі посольства плідно працювали Р.Сурин (секретар), С.Кузик, М.Мандрика, В.Попов [502, с. 111-112].

8 жовтня Рада Міністрів ухвалила законопроект про створення дипломатичного представництва із статусом посольства 2-го розряду у Фінляндії. Послом було призначено працівника міністерства закордонних справ К.Лоського, а секретарем – М.Галущинського. У Гельсінгфорсі українських дипломатів доброзичливо зустрів президент країни генерал Маннергейм і голова уряду Свінгхувуд, які визнали незалежність України і висловили дружнє ставлення до її народу і уряду [109, арк. 20, 50].

Посольства 2-го розряду створено також на Кубані і в Польщі. До Варшави у перші ж дні відновлення незалежності польської держави в середині листопада відбула дипломатична місія на чолі з радником міністерства закордонних справ О.Карпінським. Заслуговує на увагу спрямування ще у серпні 1918 р. дипломатичної місії до Галичини, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, що свідчило про певні наміри уряду гетьмана П.Скоропадського щодо соборності України.

Відзначимо, що за радикальної зміни восени 1918 р. зовнішньополітичної орієнтації гетьманом Скоропадським на Антанту і антибільшовицьких сил білої Росії були сформовані місії до Франції, Англії та США. Керівником посольства до Парижа було призначено М.Могілянського. Тимчасово об'єднану місію до Англії і США створено на чолі з досвідченим дипломатом І.Коростовцем.

За Гетьманату вперше у складі дипломатичних представництв за кордоном запроваджено посади військових аташе: при посольствах 1-го розряду – на чолі з генералом, 2-го розряду – на чолі з полковником. Їх головним завданням було визначено збирати і скеровувати до Військового міністерства інформацію про стан збройних сил в державах акредитації. Важливою функцією було налагодження повернення в Україну колишніх військовополонених. Аташе були підпорядковані Відділу закордонного зв'язку Генерального штабу збройних сил Української Держави. У липні було затверджено законопроект про призначення військових аташе в українських посольствах у Берліні, Відні, Софії, Константинополі, Бухаресті і Берні. Поряд з цим 4 липня ухвалено закон про призначення військово-морських аташе із своїм штатом при посольствах у Німеччині (охоплював також Голландію, Данію, Швецію), Росії, Австро-Угорщині, Румунії, Туреччині [558, с. 51].

Важливого значення у діяльності Міністерства закордонних справ надавалось організації прийняття, облаштування і співпраця з дипломатичними представництвами інших країн, акредитованих в Україні. Окрім представництв блоку Центральних держав до Києва у ранзі надзвичайних дипломатичних місій прибули і розгорнули діяльність представництва Азербайджану, Вірменії, Грузії, Дону, Кубані, Польщі, Фінляндії. Від травня 1918 р. у столиці працювала також місія радянської Росії на чолі з Х.Раковським.

За Гетьманату значно розширилася мережа українських консульств за кордоном, надто на території Росії, особливо після підписання 12 червня між Українською Державою та Російською Федерацією прелімінарного миру, передбаченого Брестськими угодами. За архівними документами встановлено, що улітку 1918 р. відкрилися генеральні консульства у Москві та Петрограді,

причому московське консульство мало уповноважених у Тамбові, Ржеві, Ярославлі, Калюзі й Рязані. 10 консульств 1-го розряду працювали у великих містах – губернських центрах, зокрема у Самарі, Омську, Новомиколаївську (нині Новосибірськ). Консульства іншого статусу працювали також у Курську, Томську, Читі, Пензі, Хабаровську, Іркутську, Красноярську, Петропавловську – Камчатському та ін. Крім 20 установ у Росії, консульства були засновані також у нових державах на її колишніх землях: у Гельсінгфорсі, Мінську, Новочеркаську, Тифлісі, Батумі, Ташкенті, П'ятигорську [122, арк. 90].

Численні консульські структури створено за ініціативою місцевих українських громадсько-політичних організацій, які практично не мали юридично-правових підстав для виконання завдань, передбачених консульськими установами. Діяльність консульств ускладнювалась значною кількістю українців, які потребували допомоги від батьківщини, насамперед серед засланих у Сибір, на Північ та Далекий Схід та переселенців в ті краї у роки столипінських реформ. За даними архівів, там зосередилось, зокрема, у Акмолинській області – 307 тис., Тобольській губернії – 55,3 тис., Семипалатинській – 47 тис., на Далекому Сході, у так званому „Зеленому Кліні” – 180 тис. українців і навіть у Маньчжурії – майже 20 тис. сімей [122, арк.90].

Згідно з законом, підписаним гетьманом П.Скоропадським від 6 листопада 1918 р., передбачалося заснувати у 22 країнах 56 консульських установ, а в подальшому довести їх кількість до 100. Для порівняння: величезна Російська імперія мала 190 консульств [684, с.50-51]. За цим законом у 16 країнах вже працювало 22, а на території Російської Федерації – 30 консульських установ. Важливо підкреслити, що за відсутності посольств консульства брали на себе виконання їх функцій. Структуру консульських установ Української держави гетьмана Скоропадського складали: 1. Генеральні консульства – Москва (О.Кривцов), Петроград (С.Веселовський), Тифліс (Лісняк), Берлін, Ясси (О.Чоботаренко). 2. Консульства – Батумі (Є.Засядько), Вільнюс (І.Красковський), Гельсінгфорс (П.Сливенко), Самара (О.Багрій),

Казань (П.Бачил), Лодзь (С.Нілус), Мінськ (А.Квасницький), Новочеркаськ (В.Міценко), Омськ (П.Адамович), Пятигорськ (Я.Нога), Рига (К.Бендеровський), Саратов (І.Яковлів), Ташкент (І.Лось-Коліндзян), Астрахань, Баку, Бухара, Варшава, Владивосток, Відень, Воронеж, Данциг, Галац (Прітвіц), Стамбул, Катеринодар (П.Пятенко), Софія, Стокгольм (В.Антонович), Мюнхен (В.Оренчук), Чернівці, Харбін (П.Твардовський), Цюрих (Є.Сокович), Женева (О.Вілінський). 3. Віце-консульства – Орел (О.Пожар), Пенза (О.Богдановський), Царицин (В.Перепичай), Архангельськ, Благовещенськ, Іркутськ, Красноярськ, Курськ, Миколаївськ-на-Амурі, Москва, Новомиколаївськ, Орша, Поті, Рибінськ, Тобольськ, Томськ, Тула, Чита, Хабаровськ. 4. Консульські агенції – Іман, Миколаївськ-Усурійський, Петропавловськ-Камчатський, Свободний [136, арк. 37-39; 807].

За умовами прелімінарного миру між Українською Державою і Російською Федерацією від 12 червня 1918 р. російські консульства засновано у Полтаві, Чернігові, Житомирі, Кам'янці-Подільському та генеральні – у Києві, Харкові, Одесі.

Уряд гетьмана П.Скоропадського активно сприяв заснуванню в Україні консульських установ іноземних держав, які збереглися після розпаду колишньої Російської імперії, а також для новостворених. Згідно зі списком Канцелярії Міністерства закордонних справ Української Держави улітку 1918 року на її території функціонувало 64 консульських установи, з них 19 – з країн Четверного блоку, Антанти та нейтральних держав. Вони мали досить високий статус: 9 – генеральних консульств, 20 – консульств, 26 – віце-консульств і 9 – консульських агентств [138, арк. 74-75]. На наш погляд, варто подати таблицю, що характеризує їх кількість, статус, географію розташування відповідно до інтересів певних країн (див. додаток 3).

Отже, загалом значна кількість країн, особливо Європейського континенту, завдяки встановленню дружніх стосунків з Україною користувалися наданими урядом Гетьманату сприятливими можливостями для задоволення взаємних політичних та економічних інтересів. Це спонукало інші

країни, які ще не мали офіційно впроваджених дипломатичних стосунків, з Українською Державою, домагатися представництва у статусі консульських установ, що сприяло зростанню іміджу України як незалежної суверенної держави на міжнародного рівня.

Шляхом активної багатовекторної зовнішньої політики та встановлення двосторонніх дипломатичних і консульських відносин Українська Держава утверджувалась реальним суб'єктом міжнародного права. Гетьман П.Скоропадський слушно відзначав у спогадах: „У зовнішньополітичному відношенні справи України були блискучими. Ми готували місії для відправки їх у нейтральні країни, і якщо було можливим, то і до Антанти для того, щоб показати цим державам на нашу діяльну роботу. Я дійсно вірив у той час, що звільнення Росії станеться за допомогою Антанти і України. Ми представляли із себе...цілком фундаментальну державу з відповідним урядовим апаратом. Наші друзі і наші вороги дивилися на нас як на серйозний фактор у світових подіях” [419, с. 291].

Підсумовуючи діяльність Гетьманату у сфері розбудови дипломатичної служби, слід відзначити, що впродовж невеликого часу його існування було досягнуто значних успіхів в налагодженні міжнародних зв'язків України. Безумовно, вимушена одновекторність зовнішньої політики на першому етапі обмежувала використання значного потенціалу можливостей дипломатії. Її еволюція у бік Антанти виявилася запізнілою й не була реалізована внаслідок антигетьманського повстання Директорії УНР у листопаді 1918 р.

5.3. Брестські угоди і українсько-російські відносини

У своїй фундаментальній праці – „Історії України 1917-1923” Д.Дорошенко зазначав: „Одною з найважливіших справ української закордонної політики було заключення миру з Росією. Як відомо, ст. VI „Мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з однієї сторони та Росією з другої” від 3 березня наголошувала, що „Росія зобов'язується негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між цією державою і країнами

Четверного союзу. Територія України негайно очищається від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє усяку агітацію і пропаганду проти уряду або суспільних установ Української Народної Республіки” [561, с.162].

Для реалізації домовленостей уряд УНР 30 березня 1918 р. звернувся до Раднаркому з пропозицією скликати повноважні дипломатичні делегації для переговорів. Москва загалом погодилася й вони відбулися вже після приходу до влади гетьмана П.Скоропадського.

27 квітня В.Ленін підписав постанову Раднаркому про переговори з УНР і склад російської радянської делегації. Делегацію до Курська очолили близькі соратники В.Леніна: Х.Раковський, Й.Сталін, М.Томський, Д.Мануїльський. Але з огляду на гетьманський переворот у Києві, Сталін і Томський повернулися до Москви. Все ж радянській місії вдалося на прикордонній станції Ворожбі налагодити контакт з делегацією Центральної Ради, підписати 4 травня угоду про перемир'я і розпочати діалог про місце і порядок подальших переговорів. У результаті 17 травня Ленін підписав нову постанову, згідно з якою делегація на чолі з Раковським виїхала до Києва. Вона була досить представницькою: зокрема, голова – Х.Раковський, заступник – Д.Мануїльський, секретар П.Зайцев, експерти А.Ждан-Пушкін, А.Шабуневич, Н.Вейс, І.Гіркон, М.Зубков, професори А.Немировський і К.Загорський, генерали колишньої російської армії П.Ситін (розстріляний органами НКВС 1938 р.), С.Одінцов та інші спеціалісти з міжнародного права, визначення кордонів, економіки, фінансів, військових проблем та ін. [154, арк. 1-10].

21 травня на переговорах з представниками Москви в присутності гетьмана П.Скоропадського, провідних діячів уряду й зовнішньополітичного відомства Х.Раковський доповів про завдання, отримані від Леніна. Він буквально повторив слова, сказані журналістам на прес-конференції у холі готелю „Марсель”, де він, відповідаючи на „гостре” питання про червоний терор в Україні взимку 1918 р., засудив масові розстріли муравйовцями у Києві українців та нейтральних російських офіцерів, а також священослужителів. Про

переговори Раковський сказав: „Ми прибули сюди для того, щоб усунути усі непорозуміння між Українською Державою та Російською Радянською республікою, причому, як і раніше, наш уряд рахується з фактором самовизначення українського народу... З нашого боку існує твердий намір створити не лише нормальні, а й добросусідські відносини з Україною” [337. 1918. 23 трав.].

Слід відзначити, що в цій своїй демагогічній і далекій від реальної політики більшовицької Росії заяві розпочато досить активну пропагандистську кампанію в Україні, яка супроводжувала переговорний процес майже півроку.

Українську делегацію очолив Сергій Шелухин (пізніше міністр юстиції УНР). До складу делегації залучено відомих громадсько-політичних діячів, дипломатів, фахівців, зокрема військові: І.Кістяківського, О.Шульгина, М.Славинського, Л.Падалку, В.Прокоповича, О.Лотоцького, М.Левитського, Д.Донцова, Є.Чикаленка, К.Мацієвича та ін. Представницькою визнано військово-морську комісію: генерали М.Бронський і В.Стойкін, полковник Генштабу Є.Мишківський, морські офіцери Г.Свірський та М.Білінський. Загалом у сімох комісіях брало участь на переговорах понад 40 фахівців [66, арк.18-71].

Позиція української делегації була чітко визначена й базувалася на історичному юридичному праві України на незалежність з моменту падіння Російської імперії. Отже, треба було насамперед укласти мирний договір, визначити державні кордони, вивести за межі України війська радянської Росії, розв'язати низку економічних і фінансових проблем, пов'язаних, зокрема, із закордонною спадщиною Російської імперії, на яку могла претендувати Україна. Цікаво, що під час обговорення протоколу переговорного процесу, С.Шелухин заявив, що його делегація буде уживати на переговорах винятково державну українську мову [141, арк.39; 192, арк.22].

Українсько-російські переговори розпочалися 23 травня й тривали до 7 жовтня 1918 р. Від самого їх початку в позиціях сторін виявилися суперечності, насамперед у трактуванні суверенності України [193, арк. 2; 140, арк. 2].

Х.Раковський вважав, що українська делегація не може виступати представником самостійної держави за відсутності правового статусу незалежної держави, який Україна отримає, наголошував він, лише після підписання мирного договору із визнанням її суверенності. До того ж тільки Російська Федерація може визнаватись спадкоємицею колишньої Російської імперії й усіх її земель. Однак С.Шелухин твердо заявив, що після розпаду царської імперії та підписання Брестського миру як Україною, так і Росією, незалежність України не підлягає сумніву, вона визнана європейськими країнами і стала суб'єктом міжнародного права. Гострі дискусії щодо позицій сторін і повноважень делегацій тривали до 30 травня, доки з Москви прийшла постанова про повноваження російської делегації [154, арк. 5].

У протоколі за цією датою засвідчено, що Москва погодилась на поступки: „Виконуючи волю своїх урядів про заключення мирового договору і підпис актів переговорів та мирового договору між Українською Державою та Російською соціалістичною совітською республікою, – відзначалося у документі, опублікованому в газеті „Нова Рада” від 5 червня 1918 р., – уповноважені представники обох самостійних і ні від кого не залежних держав...у підтвердження своїх повноважень представили від своїх урядів грамоти, якими в нинішнім засіданні обмінялися, вручивши свої акти: уповноважений С.П.Шелухин – уповноваженому Х.Г.Раковському, а уповноважений Х.Г.Раковський – уповноваженому С.П.Шелухину. Розглянувши грамоти, як п.Шелухин так і п.Раковський заявили, що уповноваження, якими вони обмінялися, відповідають своєму призначенню і визнаються правильними” [44, арк. 4].

Новий текст постанови за підписами голови Раднаркому В.Леніна, а також Я.Свердлова, Л.Карахана (заступника наркома закордонних справ) та М.Бонч-Бруєвича, задовольнив українську сторону. У ньому вказувалося, що Х.Раковський є повноваженим для „заключення мирного договору між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і

Українською Державою і для підписання як актів переговорних, так і мирного договору. Москва, Кремль. 25 травня 1918 р. № 3019.” [433, с.164-165].

Треба додати, що військові і дипломатичні представники Німеччини та Австро-Угорщини пильно відслідковували перебіг українсько-російських переговорів. Надто вважали за можливе втручатися в переговорний процес, для чого всупереч практиці міждержавних переговорів призначили спостерігачів, для участь у засіданнях [194, арк.1]. Цікаво, що радянський уряд Леніна і делегація Раковського від початку переговорів погодилися з німецькою вимогою вважати Німеччину зацікавленою стороною, з присутністю її представників і навіть використовувала їх для передачі певних вимог чи умов українцям. Для німців радянсько-українські переговори представляли інтерес не лише з політичної точки зору, але більше – з економічної, принаймні поки продовжувалася війна. Людендорф, наприклад, дав спеціальну вказівку, щоб природні ресурси таких країн, як Україна і Грузія, призначалися у першу чергу для потреб воєнної економіки Німеччини [825, с. 203].

Австро-Угорщина теж стежила за процесом переговорів, зокрема турбувалася, щоб вони не завдали шкоди економічним угодам і не вплинули негативно на українські поставки, насамперед хліба. Але більш активними були німці. 30 травня посол А.Мумм заявив С.Шелухину, що зволікання переговорів і підписання миру з Росією не в інтересах України. В цей час міністерство закордонних справ доручило Мумму застерегти українців від претензій на суміжні російські території Курщини й Вороніжчини, заселені переважно українцями. 1 червня німці вручили урядові України меморандум, за яким обмежувались його зобов'язання щодо постачань до радянської Росії. Окрім того, Німеччина й Австро-Угорщина претендували отримати частину російських постачань за український хліб, зокрема платини і різної сировини.

Між тим, переговори тривали. Пізніше Х.Раковський згадував, що „після першого ділового засідання мирної конференції виявився вельми націоналістичний ухил української делегації, на чолі якої стояв Шелухин, її прагнення не задовольнятися навіть тією територією, яка фактично була

захоплена німцями, а просунути демаркаційну лінію ще північніше і ще східніше” [507, с. 67].

З огляду на спротив українців щодо російських планів, голова радянської делегації почав відверто налагоджувати стосунки з німецьким послом Муммом. На першій зустрічі Раковський запевняв, що приїхав до Києва не ревізувати умови Брестських угод, а домагатися їх пунктуального виконання. Чимало дослідників проблеми вважають, що зовнішньополітичне відомство Німеччини прихильно ставилися до більшовицької Росії. Про це засвідчено в архівних документах, зокрема доповіді Раковського наркомові закордонних справ Г.Чичеріну. В одній з них він писав: „Без дуже серйозної підтримки з Берліна, нам важко... якщо в Берліні нас будуть підтримувати – ми можемо під тим чи іншим приводом затягнути переговори, поки з’ясується ситуація” [243, арк.57]. Проте німецьке військово командування більше симпатизувало Україні і було рішуче настроєне проти Москви. Генерал Людендорф у цей час запевняв Кюльмана й Гінце, що німецька армія може здійснити в разі потреби широку наступальну операцію проти більшовицької Росії і поставити до влади будь-який новий уряд.

Українським дипломатам довелося докласти неймовірних зусиль, щоб змусити радянську делегацію до підписання на засіданні 12 червня договір про прелімінарний мир для припинення ворожих дій і відновлення залізничних шляхів сполучення. У преамбулі зазначалося, що договір, укладений представниками України – С.Шелухиним, І.Кістяківським, О.Сливинським та ін., з одного боку, та Х.Раковським і Д.Мануїльським, з другого, є тимчасовим. В договорі передбачалось, що за згодою обох сторін „бойова акція спиняється на всім фронті на цілий час ведення мирових переговорів”. Уряди Росії та України беруть на себе зобов’язання надати широкі можливості для вільного переїзду громадянам на батьківщину залізничними шляхами: Брянськ-Конотоп, Курськ-Харків, Царицин-Лиха, Єйськ-Ростов та ін. У першу чергу, цим правом мають скористатися колишні військовополонені, евакуйовані в період війни, яким держави зобов’язувалися надавати всіляку допомогу. Відновлювалися

телеграфні, поштові та залізничні зв'язки й торговельно-економічні стосунки. Впроваджувався контроль і охорона з обох сторін на спільному кордоні, який підлягав погодженню на подальших переговорах.

Хоча договір був прелімінарним і не охоплював усіх проблем, його результати були відчутними: спокійніше стало на українсько-російському кордоні, відразу ж відновився залізничний зв'язок, поки що у напрямку Москва-Київ. Чи не найбільш важливим для українців, які опинилися в Росії, було заснування там широкої мережі українських консульських установ (загалом тридцять) від Москви й Петрограда до Владивостока і Ташкента.

Від 12 червня обидві делегації зосередилися на підготовленні основного документа – мирного договору. Українська делегація склала проект угоди з трьох розділів. У першому запропоновано проект вирішення проблем припинення війни, визначення кордонів, дипломатичних і консульських стосунків, підданства громадян та їх прав, українців у місцях компактного заселення (Сибіру, Далекого Сходу та ін.). У другому розділі пропонувався проект вирішення майнових проблем, у третьому – проблем комунікацій, міждержавної торгівлі, фінансів, арбітражу, приватного права та інше. Про хід переговорів С.Шелухин регулярно звітував урядові [68, арк.19].

Основним змістом дискусій, дипломатичного протистояння стала проблема кордонів. Обидві делегації погодилися, що при визначенні кордонів вони базуватимуться як на політичних, так і національних інтересах народів, беручи за основу етнографічну ситуацію. У разі суперечностей чи неможливості визначити належність території до тієї чи іншої держави пропонувалося проводити референдуми після підписання мирного договору спеціально створеними українсько-російськими комісіями, причому за умов виведення військових частин обох країн.

Українська делегація подала проект розмежування кордонів, за яким з врахуванням історичних та етнографічних реалій до Української держави повинні належати південні райони Мінської, Могилівської, Курської і Воронежської губерній та Донбас. Російська сторона категорично заперечувала

український проект і запропонувала свій, в якому до Росії залучались північні райони Волині, Чернігівщини, Харківщини, Катеринославщини і майже весь Донбас [242, арк.19].

Навколо цих проектів розгорнулися довготривалі безплідні дискусії. С.Шелухин залучав до них досвідчених експертів. 11 липня з великою доповіддю виступив визначний український історик, член Культурної комісії делегації Д.Багалій. Він обґрунтував вагомими аргументами український проект кордонів. Коли ж експерти від обох сторін наблизилися до згоди, Раковський відкликав своїх представників і згорнув розгляд північних кордонів, він запропонував обговорити питання східного кордону. Росіяні непокоїло ведення в цей же час переговорів й підписання угоди про співробітництво між урядом П.Скоропадського та Всевеликого Війська Донського генерала Каледіна. Однак українська делегація відмовилась від пропозиції, мотивуючи тим, що погодження кордону з Доном відноситься винятково до компетенції Києва і Новочеркаська і ґрунтується на уже досягнутих взаємних домовленостях [46, арк.1].

Безперечно, обговорення проблеми кордонів відзначалось особливою складністю для української делегації, яка обстоювала інтереси відродженої країни, майже триста років позбавленої державності. Російська сторона взагалі заперечувала існування незалежної України і відверто гальмувала переговорний процес, що змусило С.Шелухина 31 липня звернутися з доповідною запискою до Ради Міністрів про результати першого етапу переговорів: „Уже з початку мирових переговорів з Російською Делегацією, – наголошував він, – виникли сумніви, чи справді большевикам при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях потрібен мир з Україною і чи справді вони хочуть установити його. Аналіз фактів дає негативну відповідь, а те, що Російська Делегація вперто уникає установлення між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує його” [561, с.172].

Про хід переговорів Х.Раковський регулярно доповів наркомові Чичеріну і Леніну. Саме тоді Ленін пояснив Раковському, що не треба ставитися до них

серйозно, як і до Брестських угод взагалі, підписаних під примусом ситуації. Варто зауважити, що у своїх виступах Ленін постійно паплюжив гетьмана Скоропадського як ставленика „українських правих есерів” та „німецьких імперіалістів” [646, с.110, 118].

Тактику зволікання мирних переговорів російською делегацією, яку виразно впровадив у Бресті Л.Троцький, не менш активно застосовував у Києві Х.Раковський. На це С.Шелухин резонно відзначив у інтерв'ю газеті „Нова Рада”, що в такому випадку „Україна ніколи не діждеться закінчення переговорів... Україні потрібен мир і державні межі. Від браку того і другого вона багато втрачає... Але російські війська продовжували знаходитися на українській території, відсутність кордонів вигідна більшовикам, оскільки це поширює більшовицьку владу на наших землях” [343.1918.17 серп.].

Безперспективними виявилися переговори і в інших комісіях, зокрема з проблем державного боргу Російської імперії, розподілу її майна за кордоном (українську сторону цікавили приміщення посольств для розміщення своїх представництв), банківських капіталів та ін. Причому українці пропонували застосування пропорційного принципу, зокрема за чисельністю населення Української держави, яка становила 33,3 млн. осіб. У проекті договору містились вимоги про повернення Росією культурних та історичних цінностей, вивезених з України у часи імперії.

У зв'язку з тим, що російська сторона блокувала всі проекти і пропозиції української делегації, 5 жовтня С.Шелухин склав і передав Раковському ноту, у якій повідомляв, що з метою розблокувати переговорний процес українська сторона готова на територіальні поступки в північній частині України і сподівається на взаємні з боку Росії. Водночас пропонувалося терміново укласти мирний договір. Не отримавши чіткої відповіді, заступник голови делегації П.Стебницький передав другу ноту, в якій вимагав до 7 жовтня відповісти, чи буде російська делегація вести переговори. Якщо ж вона й надалі ухилятиметься, то: „Українська Мiroва Делегація буде вимушена признати, що

дальше продовження мирових переговорів з Росією на Київському ґрунті стало неможливим” [672, с. 122].

Українці не раз звертали увагу Х.Раковського і Д.Мануїльського на систематичне невиконання російською стороною зобов’язань, договору від 12 червня. Це стосувалося напруженої ситуації на українсько-російському кордоні, зумовленої зосередженням значних військових сили і частими рейдами партизанських загонів. У заяві від 20 вересня С.Шелухин відзначав: „Напади більшовиків на прикордонні місцевості бувають майже щодня, а в останку дійшли до бойових дій. Так, цими днями був бій на станції Коренево...на станції Ямпіль...Зараз ідуть бої коло с.Рогівки на р.Десні” [343. 1918. 21 верес.]. Голова української делегації посилався не лише на договір від 12 червня, а переважно на Брестські угоди.

Активний учасник тих подій і командир червоних загонів М.Щорс пізніше згадував: „Ще з літа 1918 р. в районі Курська почала формуватися група військ Курського напрямку. Восени того самого року партизанські відділи почали робити напади по усьому українському фронту, а з 1 листопада наступ повело регулярне радянське військо” [363. 1919. 9 лют.].

20 вересня українська делегація звернулася до російської сторони із великою заявою про порушення прав українських громадян, які опинилися на території Російської Федерації. Не виконувалися статті договору від 12 червня про реєстрацію українських громадян, що фактично позбавляло їх громадянства Української Держави й перешкоджало для їх поверненню на батьківщину. Українські консульства практично не могли втручатися. У заяві підсумовувалося: „проти українців утворено таку сваволю, що вони опинилися поза законом, їх безпідставно арештовують, без суду карають, розстрілюють.” [561, с.182]. Український уряд висловлював рішучий протест і вимагав дотримуватися норм міжнародного права громадян, що вважають себе українцями, і мають намір повернутися на батьківщину.

Варто нагадати, що Німеччина на початку переговорів певною мірою підтримувала Україну, але поступово втрачала до них інтерес. Як і Австро-

Угорщина, переймалися, насамперед, проблемою постачання хліба й іншої сировини та намагалися не допускати поставок з України до Росії. Зокрема, представник Відня Форгач у заяві на ім'я голови Ради Міністрів Ф.Лизогуба 1 червня писав: „Я довідався, що з України вивозиться уже тепер збіжжя й інші харчові продукти до Великої Росії”. Отже, зауважував він, Україна порушує зобов'язання „не постачати іншим державам ні хліба, ні фуражу, ні борошна, ні бобових овочів, ні насіння без згоди Центральних держав”. Форгач ще раз нагадував, що всі питання щодо постачання харчових продуктів Росії або іншим державам повинні „наперед обговорюватися між представниками Українського Уряду і Центральних держав” [561, с. 182].

Д. Дорошенко вважав, що на певному етапі, коли геополітична ситуація на Сході змінилася на користь антибільшовицьких сил, зростає загроза відновлення Великої Росії – військово-політичного союзника Англії і Франції. Позиція сильної України як потенційного ворога більшовицької Москви не влаштувала Центральні держави. Отже, робив висновок Дорошенко, безпосередній і активний учасник тих подій, німецький уряд „в справі переговорів починає не стільки допомагати українському правительству, скільки гальмувати справу” [561, с. 182].

Якщо на переговорах делегація Раковського особливої активності не виявляла, то у підривній, ворожій для України діяльності вона відзначалася широкомасштабною роботою. Саме з цією метою гальмувався переговорний процес, а дипломатичний імунітет більшовицької делегації надавав широкі можливості відвідувати різні райони країни, налагоджувати потрібні контакти з українськими більшовиками у підпіллі та взагалі з опозиційними гетьманові Скоропадському силами і, насамперед, провідними діячами Українського Національного Союзу В.Винниченком, М.Шаповалом, В.Мазуренком, які в той час активно готували збройне антигетьманське повстання.

„Ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирної делегації Раковським і Мануїльським для координації наших виступів під час повстання, – визнавав Винниченко. – Вони згоджувалися

піддержувати нас ...зобов'язались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатися у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку, ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні. Д.Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору”[369, ч. III, с. 158-159].

Отже, за таких обставин переговори для більшовицької Росії втрачали сенс і поступово згортались. На початку жовтня Х.Раковський виїхав до Москви, як пояснив, за новими інструкціями, залишивши на чолі делегації Д.Мануїльського. Український уряд, переконавшись у безплідності контактів з росіянами, ухвалив рішення про розформування делегації С.Шелухина, окрім комісії у справах Червоного Хреста та військовополонених. 3 листопада Мануїльський отримав наказ наркома Чичеріна про негайне повернення делегації до Москви, однак на українсько-російському кордоні їх було затримано ще до прибуття поїзда з персоналом українських дипломатичних установ, які функціонували в Росії.

Загалом, можна стверджувати про завідому причетність українсько-російських переговорів майже піврічної тривалості в спровокованих напружених умовах безплідних дискусій, безпідставних домагань ставлеників більшовицької Росії, скерованих Москвою на підступне гальмування і зумисне зволікання з реалізацією задекларованих прагнень до миру і співдружності. Зухвалому і цинічному ставленню російської делегації до переговорів сприяла позиція Центральних держав, зокрема Німеччини, які за переорієнтації політичних інтересів обрали тактику пасивного втручання у перебіг договірному процесу.

За таких обставин можна беззастережно констатувати, що ні високий фаховий рівень українських дипломатів, ні їх визнана досвідченість у веденні політичної полеміки, ні переконлива аргументованість вимог та всебічна обґрунтованість пропозицій, ані неймовірні зусилля і щире прагнення неспроможні були, та й не змогли б вплинути на очікуване вирішення навіть

найголовніших проблем щодо підписання мирного договору та демаркації кордонів.

5.4.Союзники на руїнах Російської імперії

Впродовж тривалого часу поза увагою дослідників перебувала проблема двосторонніх стосунків Гетьманату з державними утвореннями, що виникли на руїнах Російської імперії. Між тим, до встановлення дружніх стосунків з ними спонукало кілька важливих факторів: пошуки рівноправних союзників у боротьбі за збереження незалежності в протистоянні з більшовицькою Росією, розв'язання проблеми соборності шляхом встановлення справедливих кордонів і возз'єднання з історичними етнічними українськими землями, захист прав українців у складі вказаних держав, розвиток товарообміну на користь власної економіки. Саме такі завдання стояли перед дипломатією Гетьманату. Їх успішному розв'язанню сприяли спільна доля народів у Російській імперії та національно-визвольна боротьба за незалежність, а отже, спільне прагнення зберегти суверенітет від агресії з боку більшовицької Москви.

Найближчим і найперспективнішим союзником і партнером Української Держави був Дон, з яким ще за Центральної Ради налагодились стосунки. В період вигнання більшовиків з України німецькі війська окупували значну частину Донського козацького краю, що спрощувало встановлення контактів. 16 травня Козачий Круг на зібранні у Новочеркаську обрав Військовим отаманом генерал-лейтенанта Петра Краснова і головою уряду проголошеної держави – Всевеликого Війська Донського – генерал-лейтенанта Африкана Богаєвського.

В Україні донське козацтво вбачало союзника у боротьбі з Москвою, отже, генерал П.Краснов негайно звернувся до гетьмана П.Скоропадського з посланням, у якому наголошував на історичних добросусідських стосунках українського і донського козацтва та пропонував тісну співпрацю. Водночас звернення направлено до імператора Вільгельма II з проханням визнати самостійність Дону і сприяти дружнім стосункам Дону з Україною.

Проте, крім зустрічного бажання налагодити з сусідом дружні взаємини, у Гетьмана були претензії до уряду Дону, насамперед, у територіальному питанні. Керівництво козацької держави мало намір приєднати частину етнічних українських земель – райони Донбасу з Луганськом, а також Старобільський повіт Харківської губернії і Таганрозьку округу. Ці вимоги містилися у листі до П.Скоропадського разом із пропозицією спільно відновлювати єдину й неподільну Росію. Але посол у Києві генерал О.Черячукін порадив вилучити неприйнятні вимоги. Представник Дону усвідомлював, що з таким підходом до українців він не може розраховувати на успіх своєї місії. Поряд з тим отаман П.Краснов поставив генералові важливі завдання: домагатися визнання незалежного Дону й домовитися про продаж Україною зброї та військового майна.

Гетьман П.Скоропадський пізніше згадував: „Генерал Черячукін дуже спокійний, розумний і доброзичливий чоловік...кращого представника від Дону нам було непотрібно”. Найбільш складне питання кордонів за участю гетьмана було вирішено шляхом взаємних поступок. „У той час Краснов вів енергійну боротьбу з більшовиками, - продовжував П.Скоропадський, - йому були необхідні гроші, а головне, амуніція, обмундирування і боєприпаси. Я вважав, що наш обов'язок і розумна українська політика вимагали від нас усіляко йти йому назустріч ” [419, с. 236-237].

Отже, переговори з гетьманом П.Скоропадським щодо продажу для Дону досить значної кількості зброї, амуніції, набоїв та іншого спорядження з численних в Україні складів колишньої російської армії сприяли зміцненню взаємини. До речі, Дон спромігся цілком озброїти три козачі корпуси. Однак визнання Українською державою Дону загальмувалося. Голова уряду Ф.Лизогуб та міністр закордонних справ Д.Дорошенка у листі до П.Краснова від 8 липня 1918 р. писали: „Правительство Української Держави незмінно змагаючи до дружби й мирного сусідства з хоробрим Донським козацтвом і вітаючи стремління Всевеликого Війська Донського до державної самостійності, було би вельми раде вступити в тісні добросусідські відносини з

Всевеликим Військом Донським, яке є суверенною, остаточно сформованою і ні від кого незалежною державою ...проте Україна не сприймає пропозиції взаємного визнання лише до завершення війни за відновлення Росії у формі „єдиної” [129, арк.1].

Відповідь уряду О.Богаєвського від 20 липня запевнялось, що Дон щиро прагне встановити дружні стосунки з Києвом і підтримувати їх незалежно від майбутнього Росії. Ніщо, наголошувалося у посланні, „не може бути перепорою до тісного зближення і нерозривної дружби між Україною і Всевеликим Військом Донським, як сусідніх, самостійних і суверенних держав, які йдуть спільно шляхом взаємної підтримки незалежно від того, як би не розвивалися події у майбутньому” [129, арк.1].

Гетьман Скоропадський усвідомлював важливість якнайшвидшого укладення договору з Доном, придбання надійного союзника у протистоянні з більшовицькою Москвою і прагнення зменшити залежність від Німеччини. Отже, гетьман доручив особисто міністрові Дорошенку разом з Шелухиним і Палтовим провести переговори з делегацією Дона генерала О.Черячукіна. Попередній договір було укладено й підписано в Києві 7 серпня 1918 р. У ньому насамперед наголошувалося, що „обидві держави признають себе взаємно незалежними й суверенними” [67, арк.1-2]. Вони зобов’язалися не укладати з іншими країнами угод, які могли б їм зашкодити, а також надавати рівні права українцям на Дону і росіянам, уродженцям Донської області – в Україні. Вигідно для обох сторін було розв’язано найбільш складну проблему кордонів шляхом взаємних поступок, зокрема, з боку України – Таганрозької округи. Значне місце в угоді займали проблеми транзиту, товарообміну, митних відносин, фінансових взаємин, залізничного і поштово-телеграфного зв’язку. Окрім того, вирішено зберегти господарську єдність Донбасу [135, арк.1-2].

Результати укладення договору задовольняли обидві сторони: Дон отримав перше визнання як незалежної держави і суб’єкта міжнародної політики, а також можливість моральної і матеріальної підтримки у боротьбі з більшовиками. Передаючи грамоту отамана П.Краснова гетьманові

П.Скоропадському, посол генерал Черячукін відзначив, що договір сприйнятий на Дону з великим ентузіазмом. Від імені Краснова і уряду посол висловив щиру подяку гетьманові Скоропадському і всьому народові Української Держави, що першою „визнала Дон достойним вийти на арену самостійної державності” [561, с.194-195]. Натомість Українська Держава закріпила важливі стосунки із близьким сусідом, отримала стратегічного й потужного військово-політичного союзника на випадок агресії з боку більшовицької Росії, яка ставала усе ймовірнішою з наближенням до неминучої поразки Центральних держав [686, с. 79].

Москва пильно стежила й болісно сприймала розвиток стосунків між Україною і Доном. Більшовицька делегація Х.Раковського, яка у ті дні перебувала у Києві, розцінювала переговори з Доном як порушення норм міжнародного права і втручання України у внутрішні справи Росії, аргументувала свої звинувачення тим, що Москва не визнавала незалежності Дону, а також прагнення України переглянути Брестський договір, укладений між Росією та Центральними державами. Все це загострювало дискусії, особливо при розгляді проблеми українсько-російських кордонів[48, арк. 60-66].

Проте Українська Держава продовжувала у серпні-жовтні 1918 р. розвивати міждержавні стосунки з Доном і підписала низку угод, зокрема як „Тимчасова угода про експлуатацію частини Запорізької залізниці, яка є в межах бувшої Области Війська Донського” (31 серпня). „Тимчасова угода про перевіз у простому сполученні пасажирів, вугілля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською державою” (2-5 вересня), „Тимчасова угода про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української держави” (7 вересня), „Умова між правительствами Української держави та Всевеликого Війська Донського відносно поштово-телеграфних зносин” (18 жовтня) [130, арк.7-30].

Зовнішньополітичний курс гетьмана Скоропадського на тісне зближення з Доном, що активізувався в листопаді 1918 р., був виправданим, оскільки Німеччина була на грані катастрофічної поразки, Австро-Угорщина

розпадалася, Болгарія і Туреччина вийшли з війни, а перемога Антанти, яка симпатизувала і підтримувала антибільшовицькі сили на Дону, була очевидною. Але він зустрів опір з боку опозиції, яку очолив Український Національний Союз. Грамота гетьмана від 14 листопада, в якій він висловився за федерацію з Великою Росією та спільну з Доном боротьбу з більшовицькою Росією, як єдиний спосіб врятувати незалежну Україну, стала поштовхом до широкого антигетьманського повстання під проводом Директорії, яке привело до падіння Гетьманату.

Фактори, що зумовили тісні стосунки з Доном, спонукали дипломатію Української Держави підтримували контакти з Кубанню. Уряд України, за свідченням Д. Дорошенка, розглядав її як частину етнічних українських земель, „яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України або як автономний край, або хоча б на федеральних засадах”, оскільки, за різними даними, там проживало 60-80 % українців [379, с. 294].

28 травня до Києва прибула поважна кубанська делегація у складі президента Законодавчої Ради М.Рябовола, його заступника і голови комітету горців С.Шахин-Гірей, членів Ради К.Безкровного, П.Каплина, Г.Омельченка та міністра землеробства Д.Скопцова. Делегацію тепло прийняв П.Скоропадський, який взяв участь у переговорах про надання Україною допомоги кубанському козацтву у боротьбі з більшовицькою Росією, перш за все зброєю. Після того у червні-липні на Кубань було відправлено ешелонами 9700 гвинтівок, 5 млн. набоїв, 50 тисяч снарядів для 76-мм гармат, кількост кулеметів, 12 гармат та ін. Причому постачання набрало регулярного характеру [138, арк. 31].

Згодом розроблено план передислокації на Кубань через Азовське море 15-тисячну Запорізьку дивізію генерала О.Натіва та Окремий Чорноморський Кіш. Вони повинні були висадитися на узбережжі і спільно з кубанськими повстанцями визволити Катеринодар (нині Краснодар). Проте операція загальмувалася а ситуація на Кубані змінилася: Добровольча армія генерала Денікіна звільнила від більшовиків Катеринодар. Уряд Кубані змушений був підписати угоду про об'єднання військ, що означало втрату незалежності.

Проте наприкінці 1918 р. генерал Натіїв з групою офіцерів все ж туди виїхав. Він сформував і очолив Кавказький добровольчий батальйон у Батумі і загинув у бою з більшовиками 19 червня 1919 р. [653, с.140].

Внаслідок визволення від більшовиків Кубань відновила свою самостійність, а з обранням головою Крайової Ради українця М.Рябовола, дипломатичні відносини між Києвом і Кубанською Республікою активізувались. Засноване консульство на Кубані очолив П.Понятенко. Від 20 вересня консульським агентом 1-го розряду призначено полковника Ф.Боржинського. Його резиденція була у П'ятигорську, оскільки Катеринодар постійно перебував у зоні бойових дій. Консул доповідав Києву про конфліктну ситуацію у стосунках Дону і Кубані, наростання антиукраїнських настроїв на користь ідеї відновлення єдиної Великої Росії.

8 листопада П.Скоропадським підвищено дипломатичний ранг Ф.Боржинському до міністра-резидента Української держави при Кубанському урядові, а статус посольства – до 1-го розряду. Кубанський крайовий уряд офіційно визнав дипломатичне представництво у Катеринодарі. Ф.Боржинський пропонував міністрові Дорошенкові відкрити у Катеринодарі Торговельну палату, а також консульства – у Ставрополі, Новоросійську й Туапсе [686, с.100-101]. Здійснено акредитацію у Києві Надзвичайної місії Кубанської Республіки у складі полковника В.Ткачова (голова), І.Макаренка, полковника В.Євтушенка та інших, яка мала укласти угоди про повернення на батьківщину колишніх військовополонених з німецьких та австрійських таборів, а також про поставки озброєння. Була підписана низка відповідних договорів, зокрема про консульські відносини. Відзначимо, що водночас готувалися таємні угоди про об'єднання Кубані з Україною.

Отже, українсько-кубанські міждержавні й дипломатичні стосунки розвивалися у досить складній ситуації для Кубані й при явній незацікавленості з боку сильнішого Всевеликого Війська Донського, що впливало на їх розвиток. Водночас Україна надавала Кубані значну допомогу і вважала її одним із активних союзників у протистоянні з більшовицькою Росією [164, арк.59].

У процесі встановлення контактів з Білоруською Народною Республікою, Українська дипломатія домогалася: мати в її особі сильну самостійну державу, здатну захистити себе від агресії з боку Москви, отже природного союзника в забезпеченні незалежності України; з іншого боку, розв'язанням проблеми спільного кордону приєднати територію компактного проживання українців, колись відтяту від України, і, таким чином, забезпечити собі зручні стратегічні рубежі для оборони своєї держави. У Києві постійно перебувала білоруська делегація на чолі з О.Цвікевичем. 22 липня уряд Білорусії відкрив генеральне консульство під керівництвом П.Трембовича, якого невдовзі замінив О.Модзолевський. 30 серпня призначено консулом в Одесі С.Некрашевича. Водночас у Мінську працювало українське генеральне консульство на чолі з А.Квасницьким, а в Орші консульство на чолі з К.Ільченком [686, с. 144].

Українсько-білоруські стосунки звелися до розв'язання двох головних проблем: домогтися міжнародного визнання Білорусії, в першу чергу від Москви, оскільки тривали українсько-російські переговори, а також домовитися про кордони. Ситуація ускладнювалася тим, що територія Білорусії була окупована німцями, крім того, Мінськ не визнавав Брестського договору, тоді як українська дипломатія базувалася саме на його рішеннях, та висував претензії на етнічні українські землі. Зважаючи на прохання О.Цвікевича, С.Шелухин неодноразово дискутував з Раковським про визнання Білорусії, але це не привело до позитивного результату. Підступну позицію зайняла Німеччина: на прохання України поки що не виводити військ з території Білорусії, вона передала її східні землі більшовикам. Як і Москва, Берлін не збирався визнавати Білоруської республіки. Коли Україна і Білорусія встановили дипломатичні відносини на рівні консульств, Німеччина висловила незадоволення [686, с. 143-144].

Хоч Білорусія не представляла серйозної сили, здатної протистояти Москві, гетьман Скоропадський приділяв їй належної увагу. Він запевнив Мінськ у визнанні білоруської держави де-факто і пообіцяв визнати цей акт офіційно. Вироблялися плани надати допомогу фінансами і озброєнням для

військ Білорусії. Зрештою, 7 грудня більшовицькі війська зайняли Мінськ й створили невдовзі маріонетковий уряд, який проголосив утворення радянської республіки.

Отже, українсько-білоруські відносини були складними. Ставлення Києва до Мінська було неоднозначним. Реальна Білорусія являла в очах П.Скоропадського недавню УНР за найгірших часів Центральної Ради – аморфну, беззахисну, непривабливу як зовні, так і для власних громадян, із зануреним у нескінченні політичні суперечки керівництвом [686, с.151].

Уряд Гетьманату не міг обійти увагою суміжну Бессарабію, яку Румунія хотіла приєднати. „Гетьманське правительство, – свідчив Д.Дорошенко, – рішуче стало на тому, що окупація румунами являється актом насильства і противиться інтересам Української Держави. Воно рішило не нав'язувати дипломатичних зносин з Румунією, ані торговельних, піддержувати в Бессарабії українську іриденту й дождатися того часу, коли оформиться збройна українська сила, щоб заговорити з румунами вже іншим тоном” [561, с.202].

Як тільки за наказом голови уряду Ф.Лизогуба Україна припинила поставки до Румунії та Бессарабії продовольчих та інших товарів, румунський уряд звернувся до Німеччини і Австро-Угорщини за підтримкою, які проте, не дуже переймалися його проблемою. Зрештою, Київ усвідомлював необхідність активізації дипломатичних заходів й у ноті за підписом Ф.Лизогуба і Д.Дорошенка від 5 червня наголосив, що Україна прагне мати дружні стосунки з Румунією і сподівається вирішити долю українців у Бессарабії шляхом переговорів, оскільки не визнає правочинним приєднання цих районів до Румунії. Нагадувалось, що Бессарабія понад століття перебувала у складі Російської імперії, як і Україна, і має спільну з нею історію, економічні і політичні зв'язки.

У середині вересня до Києва прибула румунська дипломатична місія на чолі із заступником міністра закордонних справ Концеску. Розпочалися переговори, які з української сторони вели радники Д.Дорошенка О.Ейхельман

та А.Галіп, а також А.Яковлів, С.Бородаєвський та інші. За очевидної перемоги Антанти і піднесенням її ролі у майбутньому, П.Скоропадським та його урядом вирішено шукати шляхи до порозуміння з нею. Румунія була зручним місцем, оскільки в Яссах перебували представники союзників. Отже, питання соборності українських земель було відкладено й переговори зосередилися на економічних аспектах. 26 жовтня було підписано договір про торгівлю, згідно з яким Україна експортувала до Румунії 650 тис. пудів цукру, 300 тис. пудів хліба, залізні вироби, сільськогосподарські машини тощо. З Румунії вона отримувала нафтові продукти, фрукти, вино, рибу та ін. Встановлювалися дипломатичні зв'язки на рівні посольств. До Бухареста виїхала Надзвичайна дипломатична місія на чолі з генералом В.Дашкевичем – Горбацьким. Після падіння Гетьманату уряд Директорії за складних обставин змушений був офіційно відмовитися від претензій на українську частину Бессарабії в обмін на підтримку Румунією України.

Тривалий час значні дипломатичні зусилля Української держави скеровувались на Крим як важливий стратегічний регіон і унікальну, облаштовану базу Чорноморського флоту. Скориставшись невизначеною політикою Центральної Ради щодо Криму, національний кримсько-татарський рух у грудні 1917 р. на Курултаї в Бахчисараї обрав уряд, який очолили Ч.Челібєєв та Д.Сайдамет. Відзначимо, що населення Криму 1918 р., за даними полковника Генштабу Є.Мишківського, налічувало 771 тис. осіб, з них татари становили найбільшу частку – 294 тис. (38%), росіяни – 181 тис. (23%), українці – 64 тис. (8%), німці – 57 тис. (7%) [133, арк.74].

Коли українсько-німецькі війська у квітні 1918 р. вступили в Крим, там вже панували більшовики. Група полковника П.Болбочана 24-25 квітня зайняла Сімферополь, Бахчисарай й поспішала на випередження німців оволодіти головною базою Чорноморського флоту Севастополем. Однак Берлін не приховував власних планів щодо Криму. Німеччина прагнула не допустити туди ні Туреччини, ні України. Тому військово командування віддало через український Генштаб наказ П.Болбочанові залишити Крим. Уряд гетьмана

Скоропадського вважав приєднання Криму необхідним для України. Вже 7 травня 1918 р. при обговоренні на засіданні Ради Міністрів питання про державні кордони перед дипломатією Гетьманату було поставлено завдання зосередити „особливу увагу на необхідність прилучення Криму до України” [750, с. 128].

Гетьман і його дипломатичний корпус усвідомлювали, що проблему можна розв’язати лише за сприяння Берліна. 10 травня він передав послові А.Мумму обширну ноту, в якій зазначалося, що розбудова сильної незалежної України у всіх аспектах: політичному, військовому й економічному – в інтересах Німеччини. До приєднання Криму спонукають необхідність виходу до моря, мати сильний Чорноморський флот, що дозволить Україні стати „міцним і вірним союзником Німецької держави” [134, арк. 30].

Заходи з реалізації цього завдання були обговорені 16 травня на спеціальному засіданні Міністерства закордонних справ. Згодом Д.Дорошенко надіслав послам Німеччини і Австро-Угорщини спеціальні ноти, в яких наголошувалось: „Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено в склад Української Держави... Приєднання Криму може відбутися на автономних засадах” [134, арк.30].

Однак у Бресті проблема Криму не обговорювалася взагалі, й Берлін, після окупації півострова і захоплення частини Чорноморського флоту розробляв власні план політики у регіоні. Генерал Людендорф пропонував заснувати у Причорномор’ї велику німецьку колонію з ознаками державності тісно пов’язану з рейхом, твердинею якої був би Крим – свого роду „німецький Гібралтар”. Посол Мумм, який безпосередньо спілкувався з П.Скоропадським і Д.Дорошенко, критично ставився до плану військового командування і вважав найбільш доцільним зовнішньополітичним курсом усіляку підтримку незалежної України і негайну передачу їй Криму [825, с. 234-237].

Між тим, завдяки підтримці командувача німецькими військами в Криму генерала Коша 25 червня сформовано уряд генерал-лейтенанта Матвія Сулькевича, який зайняв відверту антиукраїнську позицію, припинив усі

зв'язки з Україною, водночас сприяв рухові за створення Кримської республіки на засадах федерації з Росією, розпочав на півострові обмеження прав і утиски українців. За таких обставин уряд Української Держави застосував економічну блокаду Криму, що змусило його провід шукати шляхи для порозуміння з Києвом [504, с. 101].

У вересні 1918 р. гетьман П.Скоропадський у Берліні мав зустріч з кримським міністром закордонних справ Сайдаметовим і міністром закордонних справ Туреччини Мехметом Талат-пашею. Німеччина вже схилилася до пропозиції України надання широкої автономії Криму. Представник кримського уряду В.Татищев зустрівся із П.Скоропадським у Берліні, просив припинити блокаду і заявляв про можливість приєднання Криму до України. 18 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову про припинення економічної блокади Криму за умови прибуття дипломатичної місії для переговорів не лише з економічних, але й політичних проблем. Відтак до Києва прибула делегація у складі міністрів Б.Ахматовича, М.Чарикова, Л.Фрідмана, В.Домброво, Д.Нікіфорова. З українського боку взяли участь у переговорах голова уряду Ф.Лизогуб, міністри Д.Дорошенко, І.Кістяківський, О.Рагоза, А.Ржепецький. Кримська сторона усіяко ухилялася від прямого питання про приєднання Криму до України. Лише 12 жовтня, коли прибули делегації від татар і німців, обидві сторони зійшлися на умовах України: Крим належить до Української держави як автономна одиниця із своїм урядом. Німці відреагували на угоду поверненням Чорноморського флоту з його базами, перш за все, у Севастополі. У складі флоту нараховувалося 7 лінкорів, 11 есмінців, дредноут, крейсер та ін. Флот і його порти очолили досвідчені адмірали: М.Максимів, А.Покровський, М.Протасов, В.Шрамченко, О.Хоменко, М.Остроградський, С.Ворожейкін, М.Римський-Корсаков та ін. [588, с.445-446].

За гетьмана П.Скоропадського було започатковано дипломатичні стосунки з новоутвореними державами Кавказу – Грузією і Вірменією. Ініціаторами стали саме ці країни, зважаючи на те, що вони були у стані війни з Туреччиною, яка загарбала значну частину території Вірменії. Оскільки

Україну з Туреччиною пов'язували Брестські угоди, вони, природно, сподівалися отримати підтримку і допомогу від Києва. Вже у травні 1918 р. тривали контакти з представником Грузії в Україні, акредитованим ще за часів Центральної Ради. Комісар Грузії Н.Брегвадзе займався проблемою формування військових частин з грузинів колишньої російської армії та їх передислокуванням через Одесу на батьківщину [33, арк. 28].

Коли 8 червня розпалася Закавказька Федерація і утворилися незалежні Грузія, Вірменія й Азербайджан, а російські війська залишили Кавказ, міністр закордонних справ Грузії А.Чхенкелі звернувся до уряду гетьмана П.Скоропадського з проханням визнати незалежну Грузію. У липні прем'єр Н.Жорданія надіслав листа до Києва з повідомлення про призначення своєї місії для переговорів про взаємне визнання суверенності. Були досягнуті угоди про заснування українських консульств у Тифлісі (О.Кулінський) та у Батумі (Є.Засядько). Хоча офіційних актів про визнання Грузії самостійною державою не було укладено, дипломатичні та економічні відносини розвивалися досить жваво, узгоджено місця утворення консульських установ у Грузії та Україні, укладено низку торговельних договорів про товарообмін, мито, способи доставки товарів морем та інші, чинних до середини грудня, тобто до кінця існування Гетьманату [128, арк. 4].

В результаті агресії Туреччини навесні 1918 р. уряд Вірменії вбачав у особі України державу, яка змогла би надати підтримку, оскільки мала взаємні зобов'язання з агресором за Брестськими угодами та тісні стосунки з Німеччиною. У червні-липні за пропозицією Вірменії активізувся процес налагодження дипломатичних відносин. Її представниками при уряді Української держави стали полковники М.Ломідзе і М.Попов, капітан Тонієв-Тоніянц, а згодом також урядовець М.Мелікянц. Представником України у Вірменії став В.Гірченко, статус якого провід держави вважав рівнозначним із статусом дипломатичних місій Німеччини, Австрії, Туреччини і Персії, які існували у Єревані. Українці запрошувалися спільно з ними на урочистості, зокрема з нагоди відкриття парламенту республіки [128, арк. 29].

Активно розвивалися міждержавні відносини у вересні-жовтні 1918 р. Це було пов'язано з тим, що готувалася Стамбульська конференція за участю Німеччини і Австро-Угорщини щодо анексії Туреччиною земель Вірменії та Грузії. Отже, уряд Вірменії пропонував Києву надіслати на форум свою дипломатичну місію, оскільки був впевнений, як писав вірменський посол у Берліні А.Оганджонян, що Українська держава „надасть дружню підтримку заново створеній вірменській державності й закладе міцний камінь у фундамент дружби цих двох народів, що так недавно відродилися до нового життя” [128, арк.10]. Окрім того, посол повідомляв, що в результаті турецької агресії 600 тисяч вірменів-біженців живуть у горах просто неба і потерпають від жахливого голоду. Водночас міністр закордонних справ Вірменії О.Хатісов офіційно звернувся до Ради Міністрів з проханням визнати незалежність його держави і надіслати дипломатичну місію до Єревана [128, арк.10].

Уряд Української Держави передусім задовільнив прохання у наданні допомоги вірменським біженцям харчами у розмірі 2000 пудів борошна, що були відправлені із Севастополя до Поті. Однак офіційного визнання Вірменії, як і Грузії, не сталося, хоча заснуванням її представництва у Києві – посольства на чолі з Г.Дзамоевим у середині жовтня – було по суті визнано молоду державу де-факто. Причому Україна була єдиною країною, яка визнала її незалежність та налагодила дипломатичні контакти, втрачені внаслідок антигетьманського повстання.

З утвердженням в Україні Гетьманату надало потужного імпульсу українсько-фінським відносинам. Фінляндія однією з перших на теренах постімперської Росії проголосила незалежність, а при її уряді ще від грудня 1917 р. діяв український представник П.Сливенко. Певною мірою до цього спричинились давні дружні стосунки між гетьманом П.Скоропадським і генералом К.Маннергеймом, колишніми однопольчанами на фронтах Першої світової війни. Окрім того, спільним ворогом для незалежності обох держав була більшовицька Росія, отже, вважали себе потенціальними союзниками у боротьбі проти спільного ворога. Суттєво вплинула на зближення

міждержавних відносин діяльність впливового фінського дипломата, прихильника українців Г.Гуммеруса, який наполегливо умовляв міністра закордонних справ О.Стенрота не гаяти часу з визнанням Української Держави. Тому саме його призначено 26 липня 1918 р. повіреним у справах Фінляндії при уряді України розцінювалось у Києві як визнання де-факто Української Держави. 10 вересня було створено представництво у Фінляндії, якому 15 вересня визначено статус посольства 2-го рангу на чолі з талановитим і досвідченим державним діячем та дипломатом К.Лоським. Разом з посольством у Гельсінкі працювало консульство (консул П.Сливенко) [51, арк.17].

Важливою складовою українсько-фінських відносин були економічні стосунки. Фінляндія виявляла велике зацікавлення до закупівлі українських товарів, передусім продовольчих. За укладеною угодою про експорт з України, фіни отримали, зокрема, 250 тис. пудів цукру в обмін на мільйон пудів паперу. Слід відзначити, зазвичай, Берлін відслідковував експортне постачання з України і торговельний договір Києва з фінами сприйняв як недружній акт.

Посол Г.Гуммерус на основі узагальнення результатів українсько-російських переговорів дійшов висновку, що в разі виведення німецьких військ з України Москва її захопить. Фінські дипломати у Берліні попереджали німців про неминучу небезпеку для України й підтримали вимогу міністра Д.Дорошенка, який пропонував не виводити військ до сформування української армії. Однак листопадова 1918 р. революція у Німеччині та антигетьманське повстання в Україні радикально вплинули на зміну ситуації та поклали край розбудові дружніх стосунків між Україною та Фінляндією. Щоправда, й за часів Директорії УНР у Києві продовжувало функціонувати фінське представництво на чолі з Г.Гуммерусом, який згодом видав цікаві спогади про той період своєї діяльності [375, с.183-195]. У Фінляндії продовжували працювати дипломати К.Лоський та П.Сливенко – висококваліфіковані фахівці і щирі патріоти України [51, арк.15, 38].

Спроби гетьманської дипломатії встановити певні стосунки з країнами Прибалтики натрапили на перепони з боку Берліна, який намагався одноосібно

панувати у регіоні. Зокрема, на вимогу німців скасовано рішення Міністерства закордонних справ Української Держави про заснування консульств у Ризі та Вільнюсі. Лише у листопаді 1918 р. у Прибалтиці постали незалежні держави, яким довелося, як і Україні, вступити в нерівну боротьбу проти Москви. Прибалтійським державам завдяки підтримці Антанти вдалося відстояти свій суверенітет.

Таким чином, геополітичне положення України, найбільшої за людським і економічним потенціалом серед новопосталих держав на просторі постімперської Росії, вигідні умови укладеного Брестського мирного договору, зокрема щодо відносин з більшовицькою Росією, забезпечувала їй стабільний стан і сприятливу перспективу подальшого економічного і політичного поступу новоутвореної європейської держави. Ці фактори сукупно впливали на успішну діяльність української дипломатії і сприяли встановленню стосунків та налагодженню міждержавної взаємовигідної співпраці з Доном, Кубанню, Грузією, Білорусією, Вірменією та іншими. Зміцнення стосунків та дружніх взаємин України з молодими державами ґрунтувались на спільності визвольної боротьби за незалежність проти загарбницької більшовицької Росії, яка розгорнула процес збирання земель та відновлення імперії під проводом Москви.

5.5. Курс на Антанту. Анулювання Брестського договору Всеросійським ЦВК та його наслідки

Улітку 1918 р. гетьман П.Скоропадський, його уряд і зовнішньополітичне відомство вдалися до пошуків порозуміння з Антантою. Вони сподівалися відновити контакти з країнами Заходу, встановлені наприкінці 1917 р. й припинені за Брестськими угодами. Передбачалось на ґрунті розбудови стосунків забезпечити визнання України повноправним суб'єктом міжнародної політики. Для досягнення визначеної мети визнано недостатньою наявність союзу, навіть з такими впливовими країнами, як Німеччина й Центральні держави та обґрунтовано доцільність встановлення тісних дипломатичних стосунків з нейтральними країнами. Однак Німеччина, яка постійно

контролювала зовнішню політику Гетьманату для збереження впливу Центральних держав, надто власного патронату над Україною, чинила всілякі перешкоди в реалізації цих намірів, намагаючись позбавити Україну розширеного представництва на світовому міжнародному рівні.

Долаючи труднощі, українська дипломатія влітку 1918 р. все ж спромоглася встановити перспективні, з огляду на співпрацю з країнами Антанти, дипломатичні відносини, передусім із Швейцарією. Зусиллями Євмена Лукаsevича вдалося заснувати в Берні очолене ним посольство та консульства у Женеві й Цюриху. У ті ж дні українське посольство в Берліні домоглося встановлення дипломатичних відносин з Іспанією, Голландією, Швецією, а згодом з Італією, Данією, Норвегією. В Україні відкрилися десятки консульств різних держав. Хоча до визнання Української Держави не дійшло, це сприяло її зближенню з Антантою і США [132, арк. 17-20].

Відзначимо активну і плідну діяльність посла в Болгарії О.Шульгина, якого всі знали як палкого прихильника орієнтації зовнішньої політики на Антанту, який налагодив ділові і дружні стосунки з дипломатами Англії, Франції, Італії. У доповідних записках до Києва він наголошував, що на стадії завершення війни необхідно активізувати контакти з країнами Антанти. „Наша орієнтація попередня втратила свою силу, – писав він Дорошенкові. – Треба обов’язково їхати до Америки, Франції, Англії. Не треба це робити у формі офіційній. Напівурядова, напівгромадська, невелика, але солідна депутація була б дуже до речі. Сподіваюся, що війна так або інакше до зими закінчиться”. У переговорах з представниками Антанти пропонував покищо не наполягати на виводі німецьких військ з України з тим, щоб вони допомогли їй вистояти під натиском агресивної більшовицької Росії [141, арк. 51].

Д. Дорошенко згадував, що Українська Держава прагнула вдатись до рішучих дій у реалізації планів встановлення дипломатичних відносин з країнами Антанти, однак Німеччина і Австро-Угорщина, цілком зрозуміло, категорично противились тим акціям. Все ж у вересні 1918 р. до Франції направлено дипломатичну місію на чолі з М.Могиланським, а до Англії й США

– місію І.Коростовця. Між іншим, австрійські і німецькі дипломати у Києві відверто заявляли Дорошенкові, щоб Україна шукала для себе порятунку у Антанти, оскільки вже очевидна її перемога у війні, й Німеччина вже не здатна допомогти Україні зберегти незалежність [561, с. 147].

2 жовтня посол Ф.Штейнгель доповідав Міністерству закордонних справ, що аналіз внутрішнього і зовнішнього стану Німеччини свідчить, що вона стоїть на грані воєнної поразки і внутрішнього хаосу. Отже, ситуація нагально вимагає розпочати налагодження стосунків з Антантою, яка здатна забезпечити Україні державність і незалежність. Посол повідомляв, що йому достовірно відомо про готовність Антанти надіслати в Україну союзні війська, якщо про це буде пропонувати її уряд [377, с.151].

Важливим чинником зміщення орієнтації зовнішньої політики у бік Антанти визнано участь української делегації під керівництвом І.Коростовця у конференції країн Антанти у Яссах на початку листопада 1918 р. [127, арк. 8-9]. У вербальній ноті до її учасників І.Коростовець наголошував, що Україна прагне зберегти свій суверенітет і налагодити тісне співробітництво з країнами Антанти, не претендуючи на її негайне визнання. На зустрічах і переговорах з послами Франції та Англії запевнялось про вимушену невідворотність підписання Україною Брестського миру за безвихідної ситуації коли війська більшовицької Росії зайняли Київ, окупували значну територію держави і впроваджували свою владу. На жаль, країни Антанти не надали практичної допомоги, тому Україні довелося звернутись до Центральних держав.

Проте українській делегації не вдалося переконати альянтських представників. Колишній французький віце-консул у Києві Е.Енно заявив, що Захід вважає гетьмана Скоропадського германофілом, а Україну – лише частиною Великої Росії. Посли Франції, Англії та США дотримувалися такої ж точки зору. Ставлення країн Антанти до України, зазначали вони, залежатиме від того, яку допомогу надасть Київ союзникам у їх боротьбі за відновлення порядку в Росії. Коростовець попереджав представників Антанти про неминучу агресію Москви проти України, пропонував надіслати свої війська. Треба

додати, що делегація білої Росії в Яссах під проводом П.Мілюкова в заявах до Антанти категорично заперечувала самостійність України і вважала її лише частиною Росії [531, с.120-130; 561, с. 409-411].

Між тим, ситуація на фронтах світової війни зазнавала радикальних змін: 26 вересня розгорнувся широкий наступ військ Антанти на Західному фронті. За умов неминучої поразки німецької армії на Заході вже 29 вересня вийшла з війни Болгарія, а невдовзі – Туреччина. У середині жовтня почався бурхливий процес розпаду Австро-Угорщини, на теренах якої утворилися такі держави, як Чехословаччина, Польща та Західноукраїнська Народна Республіка. 9 листопада в результаті революційних подій у Німеччині повалено кайзерівську монархію, а 11 листопада 1918 р. в Камп'єні було підписано перемир'я, яке означало завершення Першої світової війни. Німеччина визнала свою поразку і зобов'язалася вивести свої війська з окупованих територій, зокрема з України.

Геополітична ситуація спонукала уряд П.Скоропадського терміново уживати всіх заходів для збереження незалежності. Та лише наприкінці жовтня німці розв'язали руки гетьманові Скоропадському у його пошуках порозуміння з Антантою. Щоправда, на початку жовтня Антанта вже розпочала виявляти інтерес до України. У ті дні до Києва прибула військова місія США й очікувалося прибуття багатьох делегацій союзників. В уряді спішно обговорювалися переговори з представниками Антанти в Яссах та доповідь прибулого з Софії посла О.Шульгина [328. 1918. 14 лист.].

Німеччина і Австро-Угорщина вже не перешкоджали П.Скоропадському у заходах якнайшвидшого встановлення стосунків з країнами Антанти. У жовтні 1918 р. австрійський повірений у Києві доповідав міністрові закордонних справ до Відня, що гетьман посилено намагається вступити в контакти з представництвом США. На що міністр відповів: „Я повідомив гетьмана, що ми, в принципі, не проти того, щоб український уряд шукав контактів з Антантою” [624, с. 178-179].

Уряд Гетьманату та його дипломатичний корпус доклали максимальних зусиль для того, щоб після підписання 11 листопада перемир'я між Антантою і Німеччиною німецькі війська залишилися в Україні до сформування власної армії. П.Скоропадський звернувся з офіційним проханням до Антанти пролонгувати присутність німецьких військ на означений час. Це співпадало з позицією союзників, які під час підписання перемир'я рекомендували Берліну залишатися на деякий час в Україні. Така перспектива серйозно стурбувала Москву. Виступаючи на засіданні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, Ленін обурено заявляв: „Англо-французи говорять – ми в Україну прийдемо, але поки там немає наших військ, ви, німці, не виводьте свої війська, а то ...там візьме гору Радянська влада.” [268, с.6].

П.Скоропадський намагався переконати союзників, що Україна проводитиме політику тісного зближення з ними, і допомога та підтримка дуже вигідна обом сторонам. Вагомим аргументом гетьмана були його тісні стосунки з Доном, останні переговори з генералом Красновим і розвиток зв'язків з Кубанню. Адже ці державні утворення становили основну антибільшовицьку військову силу на Півдні Росії й разом з Україною могли суттєво вплинути на хід боротьби з Москвою, яку розгорнула Антанта.

Незважаючи на переконливість і аргументованість застережень, Берлін все ж вирішив виводити свої війська з України, хоча генерали Людендорф, Гофман, Гренер виступили проти негайного виводу військ, мотивуючи небажаною втратою Українською Державою незалежності. У вкрай напруженій ситуації 14 листопада 1918 р., як відзначав Д. Дорошенко, „не бачучи ніде опори не тільки для збереження Української Держави, але й для охорони краю від неминучої руїни, Гетьман зважився на дуже тяжкий крок, який йому в тих трагічних обставинах здавався самотнім рятунком: на проголошення ідеї федеративного зв'язку з майбутньою більшовицькою Росією” [379, с. 415-416]. У Грамоті, по-суті, зверненні до українського народу, П.Скоропадський наголошував, що після закінчення світової війни у зв'язку з реальною загрозою втратити державність, єдиний шлях для України, який підтримує Антанта, є

федеративний союз з Доном, Кубанню та іншими народами великої Росії. Цей крок буде запорукою „забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності” [467, с. 94-96].

Гетьман Скоропадський вважав таке рішення скоріше декларативним і скерованим на порятунок незалежності України, беззахисної перед більшовицькою загрозою, а також переконливим актом для Антанти щодо визнання Української Держави. Окрім цього, після відновлення великої Росії Україна могла б сподіватися на провідне становище у складі федерації. Чимало істориків вважають, що саме ця Грамота стала вирішальним для подальшої долі України приводом антигетьманського повстання.

Того ж дня гетьман доручив створити новий кабінет міністрів С. Гербелью, відомому прихильникові Антанти. Міністром закордонних справ призначено Г. Афанасьєва, на міністерські посади – Д. Щуцького, І. Кістяківського, А. Ржепецького та ін. У програмі уряду визначено завдання: відбудовувати єдину Росію на засадах федерації з умовою збереження Україною державності; забезпечити країну від анархії та більшовизму; на демократичних засадах провести вибори до Державного Союму; здійснити аграрну та соціальні реформи та ін. [425, т. 3, с. 120-121].

Останні акції Гетьманату похвалили його стосунки з Антантою. У середині листопада маршал Франції Фош, один з головних керівників антибільшовицької боротьби, доповідав президентові Клемансо, що в Україні створюється ситуація, яка сприяє розгортанню військових операцій на Півдні Росії з метою: 1) прикрити Україну від більшовицьких військ, що планують зайняти Київ і Харків; 2) зберегти порядок в Україні й надати їй можливість створити власне боездатне військо; 3) через Україну встановити зв'язок з Доном, арміями Краснова і Денікіна, а також з Північним Заходом. Маршал Фош пропонував встановити тісні стосунки з Україною, домовитися з її урядом про порядок і сили інтервенції, а також доручити керівництво операціями в

Україні командувачеві Дунайській армії генералові А.Бертело, який має виставити на Півдні України 12 французьких і грецьких дивізій [268, с. 15-16].

У листопаді 1918 р. Антанта активізувалась в Україні. Французький віце-консул у Києві Е.Енно, який розташувався в Одесі, чотири рази звертався телеграмами до німецького командування, в яких категорично заявляв, що Антанта визнає єдиний уряд в Україні гетьмана П.Скоропадського. Проблеми військово-політичного характеру та самовизначення вирішуватимуться після прибуття військових сил країн Згоди до Києва. З огляду на те, що німецьке військо командування уклало з Директорією угоди про нейтралітет, чим сприяло Директорії, Енно вимагав від німців підтримувати порядок, зокрема у Києві, до прибуття військових контингентів Антанти, які не допустять вступу загонів Петлюри до столиці.

22-го листопада Енно звернувся до уряду Гетьманату з телеграмою: „Антанта вирішила підтримати Київський уряд, а саме гетьманський уряд. Це робиться в надії на утримання порядку у краї аж до прибуття антантського персоналу. Армії Антанти прибудуть до Вашої країни не як вороги чи гнобителі, але як друзі народу, що боровся на нашому боці впродовж двох років” [702, с.166-168]. Водночас повторно звертався до німецького командування і впливової у військах Ради солдатських депутатів, створеної у Києві, про підтримку гетьмана й закликав їх до приходу союзних військ підтримувати порядок [377, с. 169].

Однак Антанта з великим запізненням визнала де-факто Українську державу, своєчасно не вжила реальних заходів для її захисту. Німецькі війська в Україні не зреагували на заклики альянтів, і за фактичного їх сприяння незначним силам Директорії вдалося подолати опір гетьманців і опанувати Києвом. 14 грудня гетьман П.Скоропадський зрікся влади і виїхав до Німеччини, а членів уряду, які не встигли евакуюватися на Захід, частково заарештовано і розстріляно вояками Директорії або дещо згодом більшовиками. Українська Держава припинила своє існування і на зміну їй постала Українська Народна Республіка під проводом Директорії. Вже 19 грудня надіслано ноту

державам Антанти, як виявилось невдовзі передчасно, про відмову України від допомоги і підтримки, яких домагався гетьман Скоропадський, і вимогу до їх військ покинути територію України. Так поспіхом нове керівництво України звело нанівець досягнуті великими зусиллями гетьманської дипломатії порозуміння з провідними країнами Європи.

У листопаді 1918 р. сталися події, які спричинились до надзвичайно складного міжнародного становища України. Революція у Німеччині, падіння імператора Вільгельма та укладення перемир'я у Комп'єні суттєво посилювало позиції Москви й позбавило більшовицьку Росію від несприятливих умов Брестського миру. У ті дні Ленін виголошував: „Ми заключили Брестський мир в очікуванні, коли утворяться ті необхідні внутрішні умови в Німеччині, які викликали падіння Вільгельма, і це свідчить, наскільки правильним був наш розрахунок” [645, т. 38, с.3-4; 708, с. 152].

13 листопада Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет ухвалив постанову про анулювання Брестського мирного договору. У документі, підписаному Я.Свердловим і В.Леніним, зазначалося: „Умови миру з Німеччиною, підписані у Бресті 3 березня 1918 р., позбавлені сили і значення. Брест-Литовський договір... у цілому і по усіх пунктах оголошується ліквідованим. Усі включені у Брест-Литовський договір зобов'язання які стосуються уплати контрибуції або уступки територій і областей, оголошуються недійсними” [334. 1918. 14 лист.].

У постанові лицемірно декларувалося, що народи Росії, України, Прибалтики, Криму і Кавказу будуть самі вирішувати свою долю, і заклиалося їх до братського добровільного союзу з Російською Федерацією. Москва обіцяла їм повну підтримку у боротьбі за встановлення радянської влади. Постанова ВЦВК про анулювання Брестського договору відкривала перспективу більшовикам скорого відновлення там Радянської влади [708, с.151-152].

Тогочасну зовнішню політику радянської Росії зосереджено на таких основних напрямках: налагодити міждержавні контакти з новим урядом

Німеччини, використати евакуацію німецьких військ з України, Білорусії, Прибалтики та інших територій для встановлення там радянської влади шляхом утворення маріонеткових урядів. Відтак, на північних кордонах України формувалася група радянських військ Курського напрямку під командуванням В.Антонова-Овсієнка для вторгнення в Україну. 13 листопада командир Богунського полку М.Щорс зустрівся з представниками німецьких 19-го і 106-го піхотних полків. На отриману телеграму про цю подію Ленін відповідав: „Нині вкрай важливо, щоб революційні солдати Німеччини негайно взяли участь у визволенні України. Для цього необхідно, по-перше, арештовувати білогвардійців і українські власті, по-друге, посилати делегатів в усі військові німецькі частини на Україні для швидких і загальних дій за визволення України. Час не чекає. Не можна втрачати ні години” [645, т. 50, с.205-206].

Ще до анулювання Брестського мирного договору В.Ленін і Л.Троцький неодноразово висловлювали думку про найзручніший час захоплення України. 11 листопада Ленін розпорядився в десятиденний термін підготувати війська „для надання допомоги робітникам і селянам у визволенні території республіки”. При Реввійськраді Республіки у Москві було створено спеціальний Український відділ. 17 листопада „для подання допомоги трудящим України, – зазначалося у енциклопедичному виданні радянських часів, – в боротьбі проти німецько-австрійських окупантів” створено групу військ Курського напрямку: дві стрілецькі дивізії – по-суті великі партизанські загони під найменуваннями 1-а і 2-а Українські та кілька десятків загонів. Всього в групі, яку очолив В.Антонов-Овсієнко, нараховувалося 14085 багнетів, 1350 шабель, 139 кулеметів і 20 гармат [488, с. 147].

Вже 12 грудня 1918 р. М.Щорс телеграфував до Москви, що домовився з німцями про передання без бою міст Клинці і Новозибків у повній цілості, а на Чернігівщині німці обеззброїли українські гайдамацькі загони. У Ворожбі німці не лише допомогли встановити радянську владу, але й передали групі П.Дибенка гармати, кулемети, гвинтівки боєприпаси та коней [241, арк. 2].

З анулюванням Брестського мирного договору радянська Росія звільнилась від виконання суворих зобов'язань. Її війська потіснили деморалізовані повстанням Директорії гетьманські частини й захопили північні райони Чернігівщини, Сумщини, Харківщини. У Курську було сформовано Тимчасовий робітничо-селянський уряд під головуванням Г.Пятакова. До нього увійшли: К.Ворошилов, Ф.Сергєєв, В.Затонський і Ю.Коцюбинський. У Маніфесті до українського народу вони проголосили встановлення радянської влади, а також ліквідацію режиму гетьмана, наказ про арешти представників його владних структур, скасування договорів, наказів, постанов уряду Скоропадського. Стверджувалося, що майбутнє України – у союзі з радянською Росією, що світова революція настає й неодмінно переможе [276, с. 582-583].

Отже, після анулювання Брестського мирного договору Україна стала першим об'єктом агресії з боку Москви. 21 листопада наступ на Чернігівщину розгорнула дивізія під командуванням М.Кропивянського (з 2 грудня – І.Локатоша). У складі дивізії були відомі 1-й Богунський М.Щорса та 2-й Таращанський В.Боженка полки та інші частини, що загалом мали 3100 багнетів, 76 кулеметів, 410 шабель, 11 гармат. Згодом вони брали Чернігів і Київ. Разом з нею вступила у бої 2-а Українська радянська дивізія під командуванням В.Ауссема (з 1 грудня – Н.Бобирьова), що мала 5100 багнетів, 39 кулеметів, 510 шабель та 9 гармат [488, с. 182-183, 415].

Так розпочалася друга російсько-українська війна, в якій радянська Росія перемогла, а Україна надовго втратила незалежність. Це сталось головним чином в результаті анулювання Брестського мирного договору, за яким до певного часу стримувались агресивні устремління Кремля. Слід відзначити невизначеність стратегічних намірів Берліна щодо перспективи взаємин з Україною: захистити окупаційними військами від загарбання більшовиками і водночас заборона гетьманові П.Скоропадському створити власні боездатні збройні сили, які змогли б протистояти агресії, хоча для цього в Україні існували сприятливі передумови.

На загал слід визнати ефективною діяльність дипломатії Української Держави, надто, в період Брестських угод, у встановленні міждержавних, дипломатичних і економічних відносин з багатьма державами Четверного союзу, нейтральними й на останньому етапі – Антантою. Україна значно розширила зону своєї присутності у Європі й заклала ґрунтовні основи для подальшого розвитку дружніх взаємин та державного визнання. Цьому значною мірою сприяли державницьке розуміння гетьманом П.Скоропадським пріоритетності зовнішньої політики, укомплектованість дипломатичного корпусу такими видатними громадсько-політичними діячами, як Д.Дорошенко, О.Шульгин, К.Лоський, В.Липинський, а також талановитими молодими фахівцями, патріотами української держави. Окрім цього, керівник зовнішньополітичного відомства Д.Дорошенко сміливо залучав до плідної праці досвідчених дипломатів попередніх урядів Центральної Ради, генералів колишньої царської армії.

Дипломатія Гетьманату виявила свої кращі якості у напруженій боротьбі за визнання України суб'єктом міжнародного права, у дотриманні умов Брестського мирного договору, в устремліннях та відстоюванні соборності українських етнічних земель. Українські дипломати у складі представництв, консульств, делегацій і місій на міждержавних переговорах вміло і заповзятливо захищали інтереси України в ім'я збереження та утвердження незалежності своєї держави. Однак доба Гетьманату в історії Української Держави вирізнялася особливою складністю геополітичної та внутрішньої ситуацій, вкрай несприятливих для цілковитої реалізації окреслених урядом П.Скоропадського далекосяжних державних планів.

РОЗДІЛ VI. ДИПЛОМАТІЯ ДИРЕКТОРІЇ В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УНР

6.1. Взаємини з Антантою. Українсько-французькі переговори

Від самого початку до кінця свого існування УНР доби Директорії перебувала у надзвичайно складній геополітичній ситуації. Вона вела безперервну війну з більшовицькою Росією та її маріонетковим радянським утворенням на території України, восени 1919-го – з денікінською Добровольчою армією, перебувала у жорсткому протистоянні з Польщею і Румунією та зазнавала негативного ставлення з боку країн Антанти. Після падіння Гетьманату, поразки у світовій війні Центральних держав й, відтак, виводу з України німецьких і австро-угорських військ вона втратила надійного захист від агресії з боку Росії й опинилася у ворожому оточенні: на північному кордоні нависала Червона армія, на південному сході – армія Денікіна, яка не сприймала Директорію й вважала її військо більшовицьким, на заході і південному заході претендували на українські землі Польща і Румунія, причому всі сили, крім більшовиків, користувалися підтримкою Антанти.

Між тим, керівництво України у заявах і деклараціях постійно наголошувало, що молода українська держава прагне миру і встановлення дружніх відносин з усіма країнами, бажає мати з ними дипломатичні та економічні зв'язки. Головні засади розбудови міжнародних стосунків були викладені вже 28 грудня 1918 р. у відомому зверненні політичного проводу республіки „До народів всього світу та їх правительств”, в якому зазначалося: „Директорія від імені Української Народної Республіки приносить братній привіт всім народам світу і їх урядам, і бажає жити в добрій, дружній згоді з ними. Всі міжнародні зобов'язання, всі вимоги міжнародного права являються обов'язковими для України... В момент свого визволення український народ, керуючись ідеалами всесвітнього братства народів,.. прямує до дружби та приязні зо всіма своїми близькими та далекими сусідами, опираючись на принцип самовизначення народів, висловлені президентом великої американської Республіки Вільсоном, звертається до народів всього світу та до

їх Високих правительств з закликом до підтримки добросусідських, дружніх, приязних зносин з українським народом, Українською Народною Республікою”. Звернення підписали члени Директорії на чолі з С.Петлюрою і В.Винниченком [79, арк. 2-4].

Але країни Антанти і США, стосунки яких з Гетьманатом розпочали складатися досить обнадійливо і були обірвані повстанням Директорії, вважали Київ нездатним для використання у боротьбі з більшовиками. Крім того, їм було відомо, що серед політичного проводу УНР не було єдності й розуміння, що слід було вектор зовнішньої політики негайно перевести на країни Антанти, на чому наполягали С.Петлюра, О.Шульгин та вище військово керівництво в особі генерала О.Грекова, полковників Є.Коновальця, А.Мельника та інших. Проте досить впливове крило соціалістів на чолі з В.Винниченком, який фактично визначав зовнішню політику Директорії, вважало, що існував цілком реальний варіант порозумітися з радянською Росією шляхом взаємних поступок. Про це свідчила, зокрема постанова 6-го з’їзду УСДРП. Вона відверто вимагала від Директорії негайно вступити в переговори з радянським урядом України „у справі порозуміння, миру й добросусідських відносин”. Водночас проголошувалася „отверта й рішуча політика з державами Антанти в напрямі невтручання їх в українські справи” [776, с. 233].

Аналізуючи геополітичну ситуацію в Європі наприкінці 1918 р. та причини невизначеності зовнішньополітичної орієнтації проводу України слід зауважити, що в ситуації відсутності контактів з Директорією у грудні 1918 р. Антанта, й насамперед Франція, висадила в Одесі та інших чорноморських портах 60-тисячне військо. Цей несподіваний крок пояснювався рішенням західних держав-переможниць заблокувати поширення більшовизму. Але вони мали намір надати безпосередньо військову підтримку виключно антибільшовицьким силам Білої армії, що готувалася на Дону до війни за відновлення „єдиної та неподільної Росії”. Тим часом Москва розгортала агресію проти УНР. Зрозуміло, що Директорія не могла протистояти обом цим силам і тому була змушена порозумітися з якоюсь із них. Як і можна було

очікувати, Винниченко зі своїми ліворадикальними товаришами схилилися до союзу з Москвою, в той час як помірковані та армія наполягали на союзі з Антантою” [792, с. 316].

Проте вирішення проблеми порозуміння з тою чи іншою стороною практично не залежало від Директорії УНР. І перші спроби її дипломатичних місій виявилися невдалими не лише внаслідок неузгоджених дій політичного проводу, але й низки причин об’єктивного характеру, головним чином, ставлення країн Антанти і більшовицької Росії до України як незалежної держави.

Після переможного закінчення світової війни провідну роль у формуванні зовнішньої політики альянтів зайняла Франція, яка зробила найбільш вагомий внесок у перемогу. Її позиція була вирішальною у ході Паризької мирної конференції де вирішувалися долі народів і країн Європи, зокрема України. Незважаючи на спроби української дипломатії, Париж не виявляв бажання розвивати відносини з Директорією УНР. На жаль, Україна як самостійна держава не вписувалася в тогочасні плани країн-переможниць. Найменше була зацікавлена в існуванні державної України Франція. Уряд цієї країни в намаганні ослабити переможену Німеччину бачив на карті Європи її протизвагу – некомуністичну „неподільну” Росію та „велику” Польщу. Вони ж були одвічними історичними опонентами самостійної української держави. Англія та США також були не проти „неподільної”, а тому вагомих заперечень проти такої позиції Франції не висували і навіть підтримували її [852, с. 42-43].

Важливу роль у формуванні ставлення Франції до України відігравав її консул в Одесі Е.Енно. Він був непохитним прихильником ідеї відновлення єдиної Росії силами виключно Добровольчої армії генерала Денікіна. Він не визнавав існування не лише незалежної України, але й інших державних утворень на території постімперської Росії. Енно мав великий вплив на позицію й інших країн Антанти щодо України. Широка нарада антантівських і російських представників у Одесі надіслала країнам Антанти та Верховному командуванню Меморандум, в якому висловлювалося прагнення щоб Антанта

негайно надала усіляку допомогу Добровольчій армії Денікіна як єдиній силі, здатній перемогти більшовиків і відновити „єдину й неподільну Росію”. 23 листопада в одеській пресі було оприлюднено Декларацію „До населення Півдня Росії”, у якій наголошувалося, що Антанта підтримає „всіх патріотів і всі елементи, що стоять за порядок в Росії” необхідною збройною силою [676, с.67-68].

Проте уряд Франції та представники вищого командування, яке дислокувалося з часів війни в Яссах спільно з військовими місіями країн Антанти, пильно стежили за подіями на Півдні Росії, зокрема в чорноморському регіоні відтак в Україні, оскільки він мав надзвичайно важливе значення для надання військової допомоги антибільшовицьким силам на Дону і Кубані. Як свідчить архівний документ – звіт про нараду в Лондоні в грудні 1918 р. за участю військового командування Антанти і президента США В.Вільсона, інтервенція експедиційного французького корпусу на Півдні України вважалася невідворотною. „Численні російські діячі прибули до Лондона і Парижа, зазначалося у протоколі, – з метою заручитися підтримкою союзних урядів у їх заходах стосовно вирішення більшовицької проблеми. Вони наголошували, що це зачіпає не лише інтереси Росії, а всього світу, і що в інтересах людства було б вирішити проблему негайно” [123, арк.18].

Власне, військові кораблі і транспорти французьких військ з’явилися в портах Севастополя і Одеси вже наприкінці листопада. Командувач Південним фронтом (з 2 січня 1919 р. – військовий міністр УНР) генерал О.Греков війська якого займали Одесу, був прихильником військово-політичного союзу з Антантою й дозволив французам зайняти прибережну частину міста. Але підійшовши 17 грудня до Одеси головна ескадра і висадила на берег 156-ту піхотну дивізію (близько 15 тис. солдатів і офіцерів із артилерією), французьке командування спільно з десятитисячною армією денікінських офіцерів витіснило українців з міста на лінію Тирасполь-Бірзула (Котовськ) – Миколаїв-Херсон. Загальна чисельність одеської групи військ склала 45 тис. вояків. Утворилося військове протистояння, яке було посилене нотою Директорії країн

Антанти від 19 грудня, в якій наголошувалося, що Україна не потребує допомоги від держав Антанти, якої в свій час домагався усунутий від влади гетьман П.Скоропадський. Водночас під сумнів ставилася інтервенція антантівських військ та їх присутність на території України. Саме це вплинуло на Енно, який сприйняв перемогу Директорії як прихід до влади пробільшовицьких сил й своїми звітами в Париж додавав процесу утворення негативного іміджу України [715, с. 215].

Наприкінці 1918 р. Добровольча армія генерала Денікіна вела активні бойові дії проти військ більшовицької Росії, оволоділа регіоном Північного Кавказу з Кубанню й через Новоросійськ встановила відносини з Антантою і стала отримувати допомогу зброєю та військовими матеріалами. Як згадував генерал Добрармії О. Лукомський, 23 листопада в Новоросійськ прибула англо-французька ескадра, а 27-го – військова місія Антанти. Згідно з ухваленим 16 листопада в Бухаресті планом, війська союзників (близько 12 дивізій) повинні були прибути в Севастополь і Одесу, зайняти Південь України й під командуванням французького генерала д'Ансельма перейти в наступ, зайняти Київ, Харків, Донбас й встановити зв'язок з Добровольчою армією, утворити спільний фронт проти більшовиків. Франція запевняла Денікіна, що надасть усіляку допомогу його армії, чисельність якої слід було довести до 250 тис. Таким чином, після падіння Української Держави гетьмана Скоропадського основну ставку на боротьбу з більшовиками Антанта поставила на Добровольчу армію й цієї з позиції формувала стосунки з Директорією [670, с. 65-69].

Наприкінці грудня 1918 р. утворилася нова ситуація в українсько-французьких відносинах. Коли в Одесу прибув командувач союзними військами на Півдні Росії генерал Філіпп Генрі д'Ансельм та начальник штабу французького експедиційного корпусу полковник Генрі Фрайденберг, вони потіснили віце-консула Енно і зайняли провідну роль як військовики у ставленні до перспективних союзників у боротьбі з більшовиками. Переговорний процес з українцями вони скерували на утворення єдиного протибільшовицького фронту: Антанта – Добровольча армія Денікіна – Україна.

У ті дні в Одесі перебували українська дипломатична делегація А.Марголіна, а також представники з Білорусії (О.Баханович), Дону (І.Черячукін) та Кубані (Л.Бич), які теж прибули з завданням порозумітися з представниками Антанти. А.Марголін зустрівся з ними та провів переговори, в яких взяли участь прибулі з ним дипломати Галіп, Мацієвич і Шемет. Оскільки усі мали аналогічні завдання, вирішили укласти спільну декларацію, яка б містила основні прагнення своїх урядів: тісну співпрацю з Антантою у боротьбі з більшовицьким режимом, визнання їх держав незалежними і невтручання Антанти у їх внутрішні справи. 5 лютого 1918 р. декларація була подана генералові д'Ансельму і з'явилася в одеських газетах. Це викликало хвилю обурення частини населення, білого офіцерства та політиків, які пов'язували порятунок Росії від більшовиків виключно з Добровольчою армією [398, с. 380-382].

Представники французького військового командування усвідомлювали перспективність військово-політичного союзу й знайшли порозуміння з делегаціями, але питання про визнання незалежності відносили на розсуд Паризької мирної конференції. Було запропоновано Директорії створити 300-тисячну армію та укласти військовий союз з Денікіним. Українська делегація зобов'язалася брати участь в операціях проти більшовиків, але лише на території України.

В результаті переговорів у Одесі делегацією УНР під проводом генерала О.Грекова, яку французи прийняли досить прихильно, було знайдено порозуміння з ряду важливих аспектів, а головне – з проблеми спільної боротьби з більшовиками. До підписання договору не дійшло, оскільки уряд Франції не визнавав незалежної України, але за деякий час була оприлюднена нібито таємна угода, яку українські делегати спростовували. Слід відзначити, що текст українсько-французької угоди за підписом генерала Грекова, який наводить В.Винниченко в книзі „Відродження нації”, викликав в Україні хвилю протестів, Щоправда, він сам не був впевнений в його автентичності, оскільки з'явився в прокомуністичній пресі. У ньому зазначалося, що УНР начебто

входить в склад Росії на федеративних засадах; республіканське військо підлягає штабові, який складають представники Антанти, Добрармії та польських легіонів; допускається формування частин Добрармії на території України, союзне командування зобов'язується надавати УНР усіляку допомогу у боротьбі з більшовиками; УНР не повинна допускати на своїй території Рад і діяльності Трудового Конгресу [369, ч. III, с. 252-253].

Хоча генерал Греков у виступі на Трудовому Конгресі 27 січня 1919 р. відкинув ряд капітулянтських статей як фальсифікацію, він наполягав на необхідності негайно блокуватися з французьким експедиційним корпусом, як писав Винниченко „залякував силами більшовиків”, до нього не прислухалися. Між тим, у ті дні більшовицькі війська наближалися до Києва. „Якщо ми не утримаємо Київ, то ми не утримаємо і свою державу, і ніхто з нами не буде більше рахуватись”, – пророче заявляв генерал. Але Конгрес і його керівники В.Винниченко і С.Петлюра відкинули всі пропозиції Грекова, а 12 лютого його було усунуто з посади військового міністра.

Надзвичайно активно виступали проти переговорів з представниками Франції на їх умовах угруповання соціалістичних партій. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів прийняв постанову, в якій висловлювалося неможливим і недопустимим втручання військ Антанти у внутрішні справи та запрошення їх на свою територію, бо це, мовляв, приведе до окупації України. Бурхливий протест викликала вимога усунути соціалістичний уряд. Аналогічну позицію щодо переговорів зайняла Українська соціал-демократична партія, що змусило Симона Петлюру покинути її ряди. Українська партія самостійників-соціалістів висунула ряд вимог на базі яких допускалися переговори: визнання самостійності України в межах від Сяну до Дону, право України брати участь у Паризькій мирній конференції, невтручання у внутрішні справи України.

Але воєнна ситуація, агресія більшовицької Москви змусили Директорію повернутися до переговорів з представниками Антанти. Відтак у січні-лютому 1919 р. відбулися українсько-французькі переговори у Одесі і Бірзулі. Вони

активізувалися у зв'язку з падінням Києва і широким наступом більшовицьких військ, коли уряд УНР перебрався до Вінниці. Отже, військова допомога Антанти була вкрай необхідна. До цього спонукала також нова ситуація, яка створилася після злуки УНР із Західноукраїнською Народною Республікою, яка вела війну проти агресивної Польщі. Директорія втягнулася у збройне протистояння з Варшавою, змушена була утворити Волинський фронт і надавати посильну допомогу галичанам.

24-25 січня 1919 р. представницька делегація на чолі з С.Остапенком і О.Назаруком, отримавши широкі повноваження для укладення військово-політичних та економічних угод з Францією, провела черговий раунд переговорів в Одесі [166, арк.45-46]. Враховуючи важке становище УНР, французька сторона в обмін на допомогу висувала ультимативні вимоги, які українці справедливо вважали принизливими: усунення з керівних посад В.Винниченка, С.Петлюри, голови Ради народних міністрів, міністра закордонних справ В.Чехівського; контролю над Армією УНР та ін. Але відставки В.Винниченка та В.Чехівського та деякі менш принципові поступки до успіхів чи вагомих результатів не досягли. Одною з вагомих причин невдачі було ставлення до України генерала Денікіна. Командувач Добармії та російська контрреволюція не відступалися від ідеї „неподільної” Росії, в якій не було місця незалежній Україні, й не мали наміру співпрацювати з „сепаратистами”. Але без порозуміння з Денікіним Україну Антанта не сприймала.

4 лютого Директорія скликала у Вінниці широку нараду, на якій знову постало питання про українсько-французькі переговори. Як згадував учасник наради І.Мазепа, було заслухано звіт голови української делегації С.Остапенка, який щойно прибув з Одеси. Він виклав умови французького командування, що мало відрізнялися від попередніх. Серед них були вимоги: реорганізувати Директорію і уряд УНР, впродовж трьох місяців створити українську армію з запрошенням на службу російських офіцерів, передати під контроль французів залізницю, звернутися до Парижа з проханням про протекторат над Україною.

Звіт викликав гострі дискусії. Але було визнано можливим йти на певні компроміси [396, с. 99-100].

Було визначено нову дипломатичну місію у складі: С.Остапенко(голова), І.Мазепа, Ю.Бачинський та генерал О.Греков, яка отримала повноваження на підписання договору. Головними умовами УНР були: визнання Антантою України та допуск її делегації на Паризьку мирну конференцію; повний суверенітет Директорії УНР; визнання автономності Армії УНР та її представництво при союзному командуванні; повернення Україні Чорноморського флоту; бойові дії української армії лише до етнографічних кордонів. На переговорах з полковником Фрейденбергом 6 лютого в Бірзулі лише твердий курс українських дипломатів змусив його відступити в деяких позиціях. Щодо визнання України суверенною державою, заявив він, це справа Паризької конференції. Французька сторона погодилася на автономний статус Армії УНР з підпорядкуванням загальному союзному командуванню, визначила для неї сектор між Добровольчою і польською арміями на протибільшовицькому фронті, обіцяла забезпечити її необхідним озброєнням, припинити польсько-українську війну й вирішити долю Львова, допомогти знайти порозуміння з Румунією. Він запевнив українців, що допоможе Україні надіслати свою місію на Паризьку мирну конференцію. Пропонувалося віддати контроль над залізницями, допустити у війська французьких офіцерів-інструкторів, реформувати управління державою [776, с.261-262].

Звіт дипломатів про переговори у Вінниці 11 лютого 1919 р. викликав загальне розчарування керівництва України. В знак протесту на французькі вимоги діячі соціалістичної партії В.Винниченко, В.Чехівський, М.Ткаченко і О.Жуковський вийшли із складу Директорії і уряду. Директорію УНР очолив С.Петлюра, який схилився до тісного союзу з Антантою. В результаті була схвалена резолюція, яка визначала цілком можливим підписання угоди з представниками Антанти в Одесі після узгодження її умов [13, арк. 5].

Хоча 12 лютого французька сторона заявила про закінчення переговорів, катастрофічна ситуація на фронті – загальний наступ Червоної армії – змусила

14 лютого відновити українсько-французькі переговори. Вони відбулися в Одесі на більш високому рівні – між командувачем союзними військами на Півдні Росії генералом А.-М. Бертело та А.Марголіним і заступником міністра закордонних справ УНР К.Мацієвичем. В ухваленій декларації наголошувалося: „Українське правительство задоволене тим, що благородна Франція, вкупі з другими державами Антанти та Злученими Державами Північної Америки, готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з більшовиками...Користуючись нагодою, звертаємось до французького народу та інших народів держав Антанти з закликом допомогти нам в справі остаточного визволення нашої української нації й відбудування української державності” [528, с. 45].

У першій половині лютого 1919 р. у військово-політичному проводі УНР сталися радикальні зміни, які суттєво вплинули на зовнішньополітичну орієнтацію. Директорію очолив С.Петлюра, в поміркований уряд С.Остапенка увійшли прибічники антантівського курсу: міністром закордонних справ К.Мацієвич, а співробітниками міністерства – А.Марголін, А.Галіп, які продовжували переговори з представниками Антанти в Одесі та Бірзулі. С.Петлюра був прихильником негайного встановлення стосунків з Антантою для порятунку незалежної України від агресії більшовицької Росії, яка набирала все більших масштабів. Скориставшись тим, що в Східну Галичину прибула від Паризької мирної конференції військово-дипломатична місія на переговори з урядом ЗУНР щодо припинення польсько-української війни, він виїхав до Ходорова. 27 лютого С.Петлюра зустрівся з членами місії, яку очолював французький генерал Ю.Бертелемі.

Учасник переговорів галицький дипломат Михайло Лозинський пізніше писав, що С.Петлюра підтримував пропозиції Антанти й умови припинення війни шляхом територіальних поступок полякам. Водночас на запитання генерала щодо військової сили УНР і здатності протистояти більшовикам „клав головний натиск на те, що Україна представляє велику моральну силу, яку можна перетворити в дійсно мілітарну силу залежно від того, чи Антанта

визнає державність Української Народної Республіки і дасть молодій державі фінансову і технічну допомогу”. Автор дорікав Головному Отаманові, що він не використав свій авторитет для прийняття урядом ЗУНР умов Антанти, що припинило б війну, а також за те, що не відстоював інтереси галичан. „Здається, що вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання Антанти”, – підсумовував М.Лозинський [664, с.77; 623, с.213].

Основним принципом зовнішньої політики УНР часів Директорії за С.Петлюри був політичний реалізм та прагнення підпорядкувати міжнародні стосунки головному завданню – забезпечити незалежність української держави. Доречно вказати на її характеристичні риси, а саме: а) безкомпромісова збройна боротьба за самостійність України проти всіх зовнішніх ворогів цієї самостійності; б) відсутність тенденцій до федералізму; в) відмова договорюватися з росіянами (червоними і білими), якщо вони не визнають самостійності України; г) устремління до зговорення з іншими сусідами, зокрема з Польщею, щоб виграти вищезгадану боротьбу за самостійність; це устремління виявляє свідомість, що в заснованій ситуації боротьба на кількох фронтах була надто тяжкою і тому з тактичних конечностей треба було зменшити кількість фронтів, – але без уступів щодо принципу незалежності України; д) намагання добитися дипломатичної, політичної, господарської, санітарної і військової допомоги від держав Антанти. Зокрема Франції, тобто конкретно, – добитися визнання уряду, допущення до мирових переговорів, знесення блокади, допомоги Червоного Хреста для населення, формування армії з полонених, постачання озброєння тощо” [619, с. 44].

Хоча держави Антанти негативно сприймали соціалістичні експерименти Директорії УНР та спроби домовитися з більшовиками, а також не були прихильками С.Петлюри, ситуація в Україні змушувала їх розраховувати на УНР і продовжувати переговори впродовж лютого 1919 р. У ході дискусій українські дипломати наполягали визнати суверенність України та надати військову допомогу її боротьбі з більшовицькою Росією. Нарешті, 24 лютого в

Одесі було укладено попередню угоду про спільну боротьбу з більшовиками. Вона була надіслана в Париж на узгодження уряду Франції [21, арк.13].

В ході переговорів проявлялося явне прагнення Франції зайняти домінуюче становище у Східній Європі, воно було спрямовано на організацію антибільшовицького фронту, тобто збігалось з метою Директорії УНР. Незважаючи на перепони, насамперед відсутність єдності у зовнішньополітичній орієнтації в українському політикумі, в цілому українсько-французькі переговори набирали ознак оформлення договору, проект якого був опрацьований і висланий генералом д'Ансельмом на узгодження до Найвищої Воєнної Ради – маршалові Фошу. Головне, у ньому зазначалися сприяння поїздки української дипломатичної делегації в Париж на мирну конференцію, автономія Армії УНР, військово-технічна допомога у війні з більшовиками. Французьке військове командування відверто намагалося придбати ще одного союзника в боротьбі з більшовизмом. Слід відзначити, що Англія не підтримувала заходи Франції порозумітися з Україною та використати її для спільної боротьби з більшовицькою Москвою і робила ставку виключно на Добровольчу армію Денікіна [640, с. 78].

Серед керівництва Франції теж не було єдності щодо ставлення до України. На дебатах у парламенті депутат Ф.Буйон звинувачував міністра С.Пісона у нехтуванні українською проблемою. „Більше року Україна пропонує союзникам свою допомогу проти навали більшовиків, її представники зробили всі спроби зацікавити союзників у цій справі, вже рік, як Україна веде війну; їй достатньо дати зброю, і вона буде врятована. Вся російська проблема таким чином зміниться” [398, с.375]. Водночас прихильники орієнтації виключно на Добрармію Денікіна звинувачували генерала д'Ансельма за його „українофільство”, за участь у переговорах з українцями. Коли, за думкою А.Марголіна, українсько-французька угода була складена і попередньо узгоджена делегаціями, процес призупинив Париж [398, с. 375].

Аналізуючи загальноєвропейську політику Франції у той час, стає очевидним, що її головною метою було сприяти відновленню Росії як

головного союзника та створити сильну Польщу на противагу Німеччині. УНР, яка була противником обох цих держав, не вписувалася у зовнішньополітичну стратегію Парижа. А українсько-французькі стосунки і переговори на початку 1919 р. були зумовлені військовою ситуацією й ініційовані командуванням французького експедиційного корпусу. Їх не підтримали ні Париж, ні генерал А.Денікін.

Таким чином, орієнтація зовнішньої політики Директорії УНР на Антанту, яка по суті звелася до стосунків із Францією, не виправдала намірів українського проводу. Серед основних причин такого становища слід відзначити політичний курс союзників, які не визнавали України як незалежної держави й головним своїм завданням ставили відновлення білої Росії та усіляке посилення Польщі. Проте у Антанти не було одностайності. Франція і США прагнули перш за все відновити унітарну російську державу в дореволюційних межах та утворення „Великої Польщі”. Англія та Італія дотримувалися такої точки зору з деякими застереженнями. Хоча ніхто з них не відносився до України вороже, тим не менше, ніхто й не вважав її суб’єктом міжнародного права [502, с.142-143].

Водночас із пошуками порозуміння з Францією уряд УНР і його міністерство закордонних справ намагалося зав’язати стосунки з Англією. 23 січня 1919 р. уряд УНР затвердив склад надзвичайної дипломатичної місії до Лондона та визначив її головні завдання – домагатися прихильного ставлення політичного проводу Англії до прагнень України: визнання незалежності та допомоги в боротьбі з більшовицькою Росією. Головою місії було призначено Миколу Стаховського, а його радником, який згодом очолив місію, відомого галицького громадсько-політичного діяча і радника Державного секретаріату закордонних справ ЗУНР Ярослава Олесницького. Враховуючи значення місії, до її складу увійшли здібні професіонали: радник з економічних питань М. Меленевський, аташе С.Шафаренко і А.Хлоповецький, секретар М.Вишніцер, завідувач пресбюро В.Піснячевський, службовці В.Залозецький, О.Козій,

Л.Базилевич, Д.Годило-Годлевський та інші, всього 11 співробітників [103, арк.15].

Місія прибула в Лондон лише у травня, а до того сюди дістався Арнольд Марголін скерований на допомогу місії Стаховського. Представник Директорії розпочав активну дипломатичну діяльність. Перш за все провів переговори з міністром закордонних справ і виявив повну необізнаність відомства і уряду Англії щодо ситуації в Україні. У своїх спогадах він відзначав, що всю інформацію про становище в Україні Лондон отримував від „російських реакційних сил”, отже досить скептично ставився до перспективи порозуміння з Директорією. Зразу ж після прибуття до Лондона М.Стаховський з провідними членами делегації передав вірчі грамоти УНР за підписом С.Петлюри та провів переговори з референтом з українських проблем міністерства Г.Ліпером, який теж заявив про неможливість встановлення офіційних англо-українських дипломатичних відносин, посиляючись на орієнтацію Англії виключно на Добровольчу армію Денікіна, ставлення якої до незалежності України негативне [103, арк. 8-9,13].

15 серпня 1919 р. місію очолив Я.Олесницький. Українські дипломати продовжували шукати посередництва Англії у відносинах з Добровольчою армією, яка в ті дні окупувала Лівобережжя й наступала на Київ. Активну діяльність розгорнув утворений Я.Олесницьким при місії Комітет „Союзу Ліги Націй”, до якого увійшли з українськими британські дипломати, який оприлюднював меморандуми і заяви, зокрема до керівництва Ліги Націй щодо вирішення українського питання шляхом визнання незалежності України та її членства в міжнародній організації [198, арк.65,104].

Проте Міністерство закордонних справ Великобританії не виявляло бажання йти на контакти з українськими дипломатами, часто не реагувало на їх заяви, меморандуми, ноти з пропозиціями започаткувати переговори щодо проблем України. У одній з нот від 10 червня 1919 р. за підписом А.Марголіна зазначалося: „З жалем мусимо також констатувати, що дотепер Міністерство

закордонних справ не знайшло можливим прийняти представників місії, щоб отримати від них автентичну інформацію про Україну” [125, арк.11].

18 листопада 1919 р. головою місії було призначено А. Марголіна, який у січні 1920 р. зустрівся й провів переговори з міністром Бальфуром та іншими впливовими діячами. Водночас зав’язав контакти з посольствами Литви, Латвії, Естонії, Грузії та Азербайджану. Він широко пропагував ідею англо-українського зближення, аналізував зовнішню політику Англії, зокрема причини, які зашкодили у слушний період боротьби з більшовиками 1919 р. встановити союзницькі відносини, домогтися визнання України та надання їй допомоги. У листі до С.Петлюри він називав з них дві визначальні: 1) невдалу зовнішню політику й невизначеність її орієнтації лівими урядами Директорії; 2) допущені в Україні єврейські погроми, що стало своєрідним „лакмусовим папером” для Заходу у процесі формування ставлення до нової влади, її уряду. Водночас А.Марголін багато уваги приділяв спростуванням звинувачень Директорії в єврейських погромах, роз’ясненню національної політики УНР, публікував у англійській пресі статті з цієї тематики. Він представляв Україну на міжнародній конференції в Сан-Ремо. На жаль, керівництво УНР часто залишало без уваги пропозиції і практичні рекомендації з проблеми українсько-англійських взаємин талановитого дипломата. Це змусило його 16 липня 1920 р. залишити посаду. Щоправда, він добровільно продовжував виконувати доручення українського МЗС і консультувати дипломатів України [104, арк. 67].

Незважаючи на несприятливі умови, українські дипломати в Лондоні продовжували наполегливо інформувати суспільство та політичний провід Англії про реальне становище в Україні, боротися з інформаційною війною російської та польської преси, які розгорнули наклепницьку кампанію проти України та її національно-визвольних змагань. Водночас вони домогалися від Англії допомоги в захисті державності, оскільки Україна вела боротьбу на два фронти проти білої і більшовицької Росії. А.Марголін від імені уряду закликав Англію та інші держави Антанти стати посередниками у порозумінні з генералом А.Денікіним. Але офіційної відповіді уряду не було, хоча певна

частина політичних діячів Англії висловлювали позитивне ставлення щодо проблеми [22, арк. 23-26].

Ще 10 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів прийняла постанову про надзвичайну дипломатичну місію в США. Її мав очолити Є.Голіцинський. а членами делегації призначено Ю.Бачинського, М.Гетера, І.Епштейна, В.Козакевича, А.Кумицького, Є.Слабченка, І.Борщака. Згодом головою місії став Ю.Бачинський, а від 16 липня – Є.Левицький. Наприкінці липня українці прибули до Вашингтон й розгорнули за активної підтримки центрального органу заокеанської української еміграції – Українського Народного Союзу дипломатичну діяльність.

Вже перші заходи місії засвідчили, які труднощі стояли перед ними. У розмовах з українцями – депутатами парламенту вони з'ясували, що у вищих ешелонах влади панують точки зору, що Україна є невід'ємною частиною Росії й визнавати її незалежність не має потреби. 1 серпня Ю.Бачинський передав Державному секретареві США Р.Лансінгу ноту з пропозиціями розпочати контакти з метою обговорити проблеми визнання України та налагодження дипломатичних і економічних стосунків. Відповідь американського зовнішньополітичного відомства аж ніяк не вписувалася у знамениті гасла президента США В.Вільсона щодо самовизначення пригноблених народів після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. У ній, зокрема, зазначалося: „Відповідаючи від імені департаменту, інформуємо Вас, що уряд і народ США співчуває і симпатизує всім народам всіх частин Росії, включаючи Україну, водночас уряд США не може визнати незалежності України, або іншого уряду, який є на даний час і відповідно не є готовим прийняти представників цього уряду” (підкреслення автора) [103, арк.44; 120, арк. 33, 35].

Негативно впливали на імідж України у США, зрештою як і в інших країнах Антанти, нестабільне внутрішньополітичне становище в країні, військові поразки на більшовицькому фронті, зокрема втрата Києва, та відсутність єдності в українському керівництві щодо орієнтації на Антанту. Особливо гостро реагувало суспільство США на єврейські погроми, які ворожа

пропаганда повністю списувала на керівництво УНР в особі С.Петлюри. Отже, за сприяння української еміграції місія розгорнула контрпропаганду, заснувала інформаційний відділ, який займався видавництвом матеріалів про справжню ситуацію в Україні. Вона продовжила існування і діяльність її після поразки визвольних змагань 1920 р. за рахунок української діаспори.

Великі сподівання уряд УНР покладав на надіслану делегацію Г.Сидоренка на Паризьку мирну конференцію. Проте вони не виправдалися. Після її розформування у вересні 1920 р. у Парижі була заснована надзвичайна дипломатична місія під керівництвом О.Шульгина. Радником місії призначено М.Тишкевича. Фактично Українська дипломатична місія О.Шульгина розпочала діяльність у березні 1921 р. У її складі діяли М.Шумицький, Ф.Савченко та ще кілька співробітників. Проте 10 серпня 1921 р. вона припинила існування за браком коштів. Головним її досягненням була інформаційна діяльність, висвітлення в пресі українських проблем [111, арк.13].

Досить сприятливі умови для успішної діяльності дипломатичного представництва УНР створилися, на відміну від інших членів Антанти, у Італії. У січні 1919 р. посольство в Римі отримало ранг 1-го розряду й було сформовано одним з перших в УНР. А в середині січня українські дипломати вирушили до Італії. Представництво очолив Д. Антонович. Місія була укомплектована авторитетними досвідченими і підготовленими співробітниками: радник посольства В.Мазуренко, юрисконсульт А.Галіп, керівник пресового бюро Є.Онацький. Серед інших співробітників були М.Єремійв, Ю.Вовк, А.Чехівський, С.Пашенко [102, арк.8; 157, 8-10].

Перші зустрічі з впливовими державними діячами засвідчили, що уряд Італії в цілому прихильно ставився до прагнень України щодо встановлення стосунків, зокрема міністр закордонних справ Борсарелі офіційно визнав дипломатичне представництво УНР, але визнати УНР суверенною державою і вступити з нею в офіційні переговори та відносини Італія поки що не може, будучи залежною від позиції Антанти в цілому. Італійці рекомендували йти шляхом повільної підготовки громадської думки до визнання та стосунків у

сфері торгівлі й економіки взагалі. Українській місії довелося боротися з пропагандою і антиукраїнською діяльністю російських політичних сил, які усіляко перешкоджали контактам з італійським керівництвом. Але українські дипломати все ж зуміли прихилити урядові кола Італії до української проблеми. У вересні 1919 р. Д.Антонович у звіті до Міністерства закордонних справ УНР писав: „Від того часу місія може вважатися офіційно (поки що не офіційно) визнаною і з нею вступлено у реальні (неформальні) відносини” [156, арк.15].

Українські дипломати продовжували проявляти активність і знаходили шляхи для виконання своїх завдань. Плідно діяли відділи: загального представництва, який зосередився на політичних і дипломатичних проблемах і здійснював загальне керівництво місією, а також торгівельно-економічних проблем (В.Мазуренко) та Інформаційний відділ і пресбюро (М.Єремійв). Крім того, представництво тісно співпрацювало з Військово-Санітарною місією, яка опікувалася українцями-військовополоненими (загалом близько 100 тис.) і організувала їх відправку на батьківщину [156, арк. 23].

Слід відзначити, що восени 1919 р. під впливом катастрофічної ситуації для Директорії в Україні й воєнними успіхами більшовиків в середовищі місії загострилися міжпартійні чвари, ініціатором яких був В.Мазуренко. Лівий соціаліст все більше схилявся до ідеї порозуміння з радянським урядом України. В результаті Д.Антоновича було відізнано з Рима й місію очолив Мазуренко. Деякі часописи, зокрема віденська „Воля”, повідомляли навіть, що нарком радянської Росії Г.Чичерін призначив Мазуренка представляти в Італії інтереси більшовицьких урядів Росії та України. Дії Мазуренка підірвали авторитет Директорії, яку за кордоном часто звинувачували в більшовизмі. Надбання місії та перспектива, що Італія першою з країн Антанти визнає офіційно УНР були зведені нанівець. Вона припинила існування 1922 р.

Відзначимо досить успішну діяльність української місії під проводом М.Тишкевича у Ватикані. Вона була сформована у січні 1919 р. До її складу увійшли П.Карманський та священник о. О.Юзик [102, арк.3].

У травні 1919 р. М.Тишкевич отримав аудієнцію у папи Бенедикта XV і вручив йому вірчу грамоту С.Петлюри. У розмові з українськими дипломатами папа висловив прихильне ставлення до України та її народу, національно-визвольних змагань за незалежність. Він фактично визнав УНР як незалежну державу. У ході своєї діяльності при Святому Престолі українська дипломатична місія інформували папу про українську проблему і викликала щире зацікавлення нею з боку Бенедикта XV. Свідченням цього стало призначення о.Дженоккі папським візитатором в Україні [829, арк. 17; 686, с.27].

Отже, частина політичного проводу України, військовиків вищого рангу та зовнішньополітичне відомство зі своїм апаратом докладали чимало зусиль для встановлення контактів з Антантою, вважаючи цю орієнтацію основною для досягнення першочергових завдань забезпечення незалежності держави. Водночас гасла соціалістичних партій, які на першому етапі існування Директорії УНР відігравали провідну роль у внутрішній і зовнішній політиці, сприймалися на Заході як більшовицькі, тому завдавали великої шкоди українським дипломатам закордонних представництв. У той час, коли частина уряду України намагалася зав'язати стосунки з Антантою, політичні проводи деяких партій уживали заходів щодо пошуку порозуміння з Москвою, які не мали ніякої перспективи й закінчилися провалом і Другою більшовицько-українською війною.

6.2. Структура і діяльність зовнішньополітичного відомства

Складне геополітичне становище УНР, напружена і несприятлива ситуація спонукали політичний провід шукати контакти й порозуміння з іншими державами з метою домогтися визнання і зберегти незалежність у жорсткому протистоянні з більшовицькою Росією та в умовах напружених відносин з Польщею і Добровольчою армією генерала Денікіна. Отже, одним із першочергових завдань Директорії УНР після приходу до влади стало формування зовнішньополітичного відомства.

Про важливість цього органу в структурі Директорії УНР свідчило те, що його очолив голова уряду Володимир Чехівський. Досвідчений політичний діяч

залишив майже без змін апарат міністерства, який склався і успішно діяв за Гетьманату. Згідно з постановою загальне керівництво відомством здійснювали міністр і два його заступники, які мали 4-х радників і 8-х урядовців для особливих доручень. Дорадчий орган – Рада міністерства включала його заступників, керівників підрозділів та 5-х членів, призначених міністром. Загальновідомче діловодство вела Канцелярія міністра у складі 35 співробітників, з них 20 дипкур'єрів. Безпосередньо міністрові і Раді міністерства підпорядковувалася Історичний комітет, на який покладалося дослідження й відтворення історії зовнішньої політики і дипломатії України, пошуки документів з історії України в іноземних архівах, наукове обґрунтування зовнішньої політики УНР [502, с.145-146; 684, с.71-72].

Звичайно, міністерство очолювали представники політичних сил, які формували уряд. А оскільки за два роки уряди змінювалися чотири рази, відповідно відбувалася досить часто його ротація, що негативно відбивалося на діяльності відомства. Отже, ними перебували: водночас голова уряду, діяч УСДРП В.Чехівський (грудень 1918-лютий 1919); в уряді С.Остапенка – член УПСФ К.Мацієвич (лютий-квітень 1919); в уряді Б.Мартоса – галицький соціал-демократ В.Темницький (квітень-грудень 1919); в уряді І.Мазепи – член УСДРП А.Лівицький (грудень 1919-березень 1920) та член УПСФ А.Ніковський (березень-грудень 1920) .

Залишилися від часів Української Держави такі важливі структурні одиниці як Канцелярія міністра (15 осіб) та Загальний департамент (75 осіб за штатом), який займався кадровим забезпеченням міністерства, а також відділи загальних справ, юридичний, архівний, бухгалтерсько-господарський та преси. У спадщину від Гетьманату міністерству дісталася широка мережа закордонних представництв, діяльністю яких керував, як і у попередньому відомстві Департамент чужоземних зносин: дипломатичний (26 осіб) та консульський (15 осіб) відділи. Загальна кількість працівників міністерства складала 163 особи. Позитивним моментом було збереження попередньої, виправданої практикою структурної організації та значної кількості дипломатів. Як писав у спогадах

А.Марголін, залучений Чехівським до складу працівників відомства і прихильник союзу з Антантою, коли він прийшов у міністерство зустрів чимало знайомих колишніх його працівників. Серед них були: директор департаменту А.Яковлів, його заступник М.Левитський, О.Ейхельман, К.Мацієвич, О.Шульгин та інші досвідчені дипломати [399, с. 374-376].

Варто зауважити, що у зв'язку з безперервними бойовими діями, кількома евакуаціями уряду з Києва до Вінниці, потім – Проскурова, Рівного й Кам'янця-Подільського діяльність міністерства проходила у надзвичайно складних умовах. Це негативно відбивалося на організації кадрового забезпечення, постійно бракувало працівників. А головне – порушувався зв'язок із закордонними дипломатичними представництвами, які нерідко діяли за своєю ініціативою і на свій розсуд. Ї лише за рахунок вдалого підбору кадрів вони продовжували цілеспрямовану діяльність в захисті інтересів України на міжнародній арені.

Незважаючи на труднощі, міністерство докладало усіх зусиль для посилення дипломатичної присутності своїх представництв у світі. Щоправда, лише під кінець існування Директорії УНР, був розроблений проект реорганізації Департаменту чужоземних зносин, згідно з яким дипломатичний відділ поділявся на 5 територіальних одиниць: Слов'янських народів (Росія, Польща, Болгарія, Дон, Югославія); Центральних держав (Німеччина, Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Румунія, країни Скандинавії); Англосаксонських народів (Англія, США, Голландія, Аргентина); Близькосхідних народів (Туреччина, Грузія, Вірменія, Греція); Романських народів (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія, Швейцарія) [92, арк.19-20].

Аналізуючи процес розбудови закордонних дипломатичних представництв України в добу Директорії, слід відзначити, що їх статус базувався на принципах, впроваджених попередніми відомствами імперської Росії та України за часів Центральної Ради і Гетьманату. Отже, були впроваджені посольства 1-го розряду, загалом 17 осіб; 2-го розряду – 14 осіб; 3-го розряду – 4 особи. Значна кількість закордонних представництв мали

характер тимчасових надзвичайних дипломатичних місій, оскільки Україна не була визнана як самостійна держава світовим суспільством, за винятком Центральних держав, де існували українські посольства. Відповідно до постанови уряду від 9 січня 1919 р. було встановлено штат тимчасової місії у складі: голова місії, радник, секретар, військовий аташе, урядовці – всього 7 осіб [92, арк. 13]

Посольство в Берліні 2 січня 1919 р. очолив Микола Порш, який працював у Раді міністерства закордонних справ. Його радником став один з провідних діячів Союзу Визволення України П.Бендзя. Серед збереженого апарату посольства важливу посаду голови Інформаційного відділу займав В.Левицький [10, арк. 9,17].

Українське посольство в Берліні було провідним серед інших, служило координуючим органом між міністерством закордонних справ і закордонними представництвами в інших країнах Європи. Саме з Берліна розповсюджувалися директивні вказівки Києва для значної мережі дипломатичних осередків. С.Петлюра ставив перед М.Поршем завдання щодо закупівлі за кордоном озброєння і військово-технічних матеріалів, посилювати інформаційну діяльність в Європі з метою пропаганди української справи і, найголовніше, спрямовувати дипломатичну діяльність на доведення до відома урядів і народів необхідності визнання України та надання їй дієвої допомоги у боротьбі з агресією більшовицької Москви. Крім того, посольство в Берліні ініціювало процес реєстрації українських громадян за кордоном. Отже, цілком справедливо міністр закордонних справ УНР А.Ніковський відзначав: „Посольство Української Народної Республіки в Берліні стало одним з найкраще організованих, продуктивних і працездатних дипломатичних представництв за кордоном” [105, арк. 26].

У зв'язку з тим, що улітку 1919 р. майже вся Україна була зайнята радянськими військами, й Директорія утримувала невеликий район Кам'янця-Подільського, М.Порш на широкій нараді глав українських дипломатичних представництв за кордоном 9 серпня запропонував оригінальний план

створення за межами України Експозитури УНР. Він мав би структуру по-суті міністерства закордонних справ з відповідними відділами згідно з напрямками діяльності й практично здійснював керівництво усіма зарубіжними установами. На жаль, ця ідея не була реалізована внаслідок, як пояснював міністр В.Темницький, відсутності коштів [12, арк. 27].

У процесі розвитку українсько-німецьких стосунків М.Порш намагався перешкодити зближенню Німеччини з радянською Росією, яке прогресувало й проявилось в Рапалло 1922 р. Він вкрай негативно поставився до Варшавських угод від квітня 1920 р. між УНР і Польщею, які не сприймала Німеччина, боячись сильної Польщі, оскільки вони руйнували українсько-німецькі стосунки. Відтак він подав у відставку й передав справи своєму радникові Р.Смаль-Стоцькому, який надіслав протестний лист німцям й засудив зближення Берліна з Москвою. Нарівні з посольством у Берліні в Німеччині діяли консульства у Мюнхені, Данцігу та одне на три провінції Бранденбург, Померанія і Шлезвіг. Вони припинили існування у 1920-1922 рр. [106, арк.12; 94, арк. 6].

Важливим за своїм значенням були українські посольства у Швейцарії на чолі з М.Васильком, якого С.Петлюра зобов'язав бути координатором усіх дипломатичних представництв у Європі, та у Відні, яке продовжував очолювати В.Липинський зі своїм апаратом, що сприяло спадкоємності в діяльності представництва. Воно було найбільш численним – мало 33-х співробітників, з них – 18 у пресбюро. Оскільки пресбюро мало широку мережу філій, воно успішно пропагувало українські справи в Європі.

В.Липинський виявив себе вдалим дипломатом. Тому очолював важливі посольства за Центральної Ради і Гетьманату. Він багато зробив для України й зарекомендував себе патріотом батьківщини. Проте його партійна належність та прихильність Гетьманату не влаштовували діячів соціалістичного уряду УНР і керівника відомства В.Чехівського, які прагнули усунути В.Липинського. На деякий час його відстояв А.Яковлів, але у червні 1919 р., в знак протесту проти розстрілу полковника П.Болбочана в УНР, В.Липинський подав у відставку.

Його замінив голова української делегації на Паризькій мирній конференції Г.Сидоренко, який займав цю посаду до 1922 р.

В структурних підрозділах посольства у Відні – консульському, паспортному, пресовому, господарчому та канцелярії працювали досвідчені працьовиті співробітники: радники А.Жук і В.Полетика, завідувач консульським відділом М.Троцький, аташе В.Семенів, юрисконсульт І.Храпко, директор канцелярії В.Трохимович, завідувач пресовим відділом І.Токаржевський-Карашевич (згодом посол у Туреччині), директор пресового бюро у Відні О.Кушак та інші [91, арк. 22].

Відень 1919 р. став головним центром координації міжнародної політики УНР. Сюди двічі прибував міністр Темницький, скликав українських дипломатів з європейських країн на широкі наради у Відні (18-22 червня) та Карлсбаді (6-14 серпня), на яких обговорювалися питання з проблеми зовнішньої політики УНР у важкий період війни на трьох фронтах – більшовицькому, денікінському і польському. Варто відзначити, що досвідчені дипломати, обізнані із ситуацією в Європі, насамперед А.Жук, В.Липинський пропонували поширити зовнішньополітичну орієнтацію на Антанту-Центральні держави-Чехословаччину й Румунію, відмовитися від ідеї широкої соборності України й зберегти державу бодай на її частині. Проте вироблені рішення і рекомендації не були реалізовані [81, арк. 32].

Наступним постійно діючим посольством України 1-го розряду з часів Центральної Ради було представництво в Туреччині, яке з січня 1919 р. очолив О.Лотоцький. Він прийняв його від гетьманського посла М.Суковкіна у жалюгідному стані внаслідок тривалої відсутності фінансування. До того ж Суковкін був проросійськи настроєний, вороже сприйняв владу Директорії УНР й відповідно проводив роботу в Туреччині. Ще 3 березня 1919 р. він доповів Міністерству закордонних справ УНР, що українське представництво припиняє свою діяльність за відсутності коштів [112, арк. 10].

Отже, новому послу О.Лотоцькому та прибулим з ним українським дипломатам довелося працювати в складних умовах. На щастя, апарат

посольства був добре укомплектований фаховими співробітниками. До його складу входили: радники Л.Кобилянський, І.Токаржевський-Карашевич, П.Чикаленко В.Приходько, О.Коваленко, М.Ковальський. Військовий аташат представляли генерал О.Остафіїв та полковник В.Кедровський (згодом аташе у Латвії, Естонії та Фінляндії) [74, арк.11].

Зважаючи на необхідність вирішення проблеми Української автокефальної церкви у Вселенського патріарха, до складу посольства увійшов працівник Міністерства культів В.Радзимовський. Посольство використовувало сприятливу ситуацію в Туреччині, піднесення національного руху, для розвитку міждержавних стосунків на базі протистояння з білою Росією. Розроблялися плани економічного співробітництва, вживалися заходи для повернення на Україну військовополонених, а також кораблів Чорноморського флоту, які опинилися в Туреччині. О.Лотоцький активно листувався з міністерством, вносив слушні пропозиції, звертався до української делегації в Парижі з проханням домагатися від Антанти повернення флоту. Отже, посольство в Туреччині зайняло помітне місце в системі закордонних представництв та діяльності дипломатичної служби УНР в інтересах української держави, які були сформульовані у одному з листів міністерства: „Нав'язати зв'язки з поодинокими політичними угрупованнями Туреччини, вияснити їм – базуючись на системі причорноморського союзу – роль України в напрямкові урегулювання відносин на Сході взагалі, та в напрямкові майбутнього тісного співжиття обох держав-народів зокрема” [394, с. 51-54].

Варто зауважити, що посольство і впродовж 1919-1920 рр. постійно терпіло нестачу коштів, що змушувало дипломатів працювати без зарплати та О.Лотоцькому скоротити штат до трьох співробітників. Його діяльність ускладнювала непевна внутрішньополітична ситуація, пов'язана з розгортанням національного руху під проводом М.Кемаль-Паші. І все ж вдалося досягти деяких результатів. Всупереч намаганням Антанти не допустити зближення України з Туреччиною, відкрилися нові перспективи контактів між країнами, насамперед у сфері вигідного товарообміну [109, арк. 122].

Чимало зробив О.Лотоцький для повернення українців – колишніх військовополонених, яких нараховувалося в Туреччині близько 25 тис., та які потрапили із російською армією П.Врангеля. Слід відзначити, що французьке посольство відмовилось допомогти українців. Тоді О.Лотоцький домігся допомоги від посла Румунії. Було відправлено в Україну велику групу українців, здебільшого буковинців.

О.Лотоцького замінив на посаді посла І.Токаржевський-Карашевич, який спільно з прибулим емісаром С.Петлюри В.Кедровським у березні 1921 р. вступив у переговори з урядом Туреччини та місією Франції, які опікувалися інтернованими частинами Врангеля. З цих частин вдалося вичленити українців у окремі табори під патронатом уряду УНР. Планувалося сформувати з українців військові частини для продовження збройної боротьби за визволення України від більшовицької окупації [422, с. 25-34].

Корисною спадщиною від гетьманської дипломатії було посольство в Софії під керівництвом О.Шульгина, яке мало ряд позитивних напрацювань у розвитку дружніх українсько-болгарських відносин і зберігало статус посольства 1-го розряду. Після виїзду Шульгина у січні 1919 р. в Париж, виконуючим обов'язки посла став радник Ф. Шульга, якого у серпні замінив В.Драгомирецький. Проте на початку 1920 р. Ф.Шульга був поновлений на посаді посла. У штаті посольства плідно працювали П.Сікора, Д.Шелудько, Ю.Налисник, М.Лаврик, І.Додул та інші. Під керівництвом Д.Шелудька посольство видавало журнал „Українсько-болгарський перегляд” на болгарській мові [24, арк. 92].

Посольство велику увагу приділяло проблемі українців – біженців та інтернованих, які опікувалися організаціями Червоного Хреста Болгарії і США. На кінець 1919 р. їх загальна чисельність сягала 6-7 тисяч. Частина з них виявляла бажання вступити в Армію УНР, і посольство вживало заходів переправити їх через Румунію в Україну. М.Шаповал, який за завданням С.Петлюри проінспектував табори біженців у Болгарії, доповідав Головному

Отаманові, що навіть близько тисячі болгар, серед яких був командир корпусу генерал Савов, бажали взяти участь у визвольній війні за Україну [117, арк. 23].

Міжнародна ситуація, в якій опинилася Директорія УНР, спонукала до радикального поширення закордонних дипломатичних представництв України, оскільки посольства в країнах блоку Центральних держав, що дісталися у спадщину від попередніх державних утворень, не відповідали потребам часу. Відтак, керівництво УНР і зовнішньополітичного відомства розгорнуло широкомасштабний процес відрядження за кордон тимчасових надзвичайних дипломатичних і військово-дипломатичних місій, делегацій на міжнародні мирні конференції та на переговори. Перед ними ставилися завдання зав'язувати стосунки з іншими державами, домагатися визнання УНР й засновувати базу для постійних дипломатичних представництв, вести активну інформативну діяльність з українських проблем. Їх структура і склад не були постійними й залежали від конкретних завдань місії.

Найбільш потужною за складом і чисельністю була надзвичайна дипломатична делегація УНР на Паризьку мирну конференцію (18.01.1919-21.01.1920). Цей історичний міжнародний форум був скликаний Антантою для підписання мирного договору з переможеними Центральними державами, створення нової світової системи міжнародних відносин та, по-суті, перекроєння геополітичної карти Європи. У ній взяли участь 27 держав, але з новоутворених лише Польща і Чехословаччина. Керівним органом конференції була Рада десяти (згодом Рада чотирьох), але вирішальну роль відігравали країни-переможниці представлені главами урядів: Франції – Ж.Клемансо, Великобританії – Д.Ллойд Джордж і США – президент В.Вільсон. У складі їх делегацій були міністри закордонних справ, а також військові міністри, досвідчені експерти з проблем, які розглядалися: Ліга Націй, репарації, нові держави, територіальні проблеми, колонії. Важливе місце посідало питання боротьби з більшовицькою Росією та вирішення „російської проблеми”. Глави Антанти майже одностайно висловилися за інтервенцію і допомогу антибільшовицьким силам в Росії, що вселяло Україні надію знайти

порозуміння з керівниками конференції й, відтак, надіслати власну делегацію в Париж. Певні сподівання на результативну поїздку місії були пов'язані з допуском як рівноправних учасників конференції нових держав Польщі й Чехословаччини [821, с.238-239].

10 січня 1919 р. спеціальною постановою уряду міністр закордонних справ УНР В.Чехівський сформував потужну делегацію на чолі з Г.Сидоренком у складі: генеральний секретар М.Рудницький, група дипломатів – О.Шульгин, А.Марголін, А.Галіп, В.Панейко, Д.Ісаєвич; група радників (14 осіб) – М.Кушнір, М.Туган-Барановський, С.Шелухін, Б.Матюшенко, С.Томашівський, В.Тимошенко та ін.; канцелярія (34 особи) та інформаційне бюро (20 осіб, з них 6 журналістів для висвітлення роботи конференції) [97, арк. 10].

Уряд і МЗС України розробив спеціальну інструкцію, яка, насамперед визначала, що місія є єдиною від УНР і ЗУНР й отримала найменування „Делегація об'єднаної УНР на Мирову конференцію в Парижі” й повинна захищати спільні інтереси. Головне завдання було сформульоване так: „Добитися на мировому конгресі перед державами всього світу визнання самостійності Української Народної Республіки” [718, с. 369-370].

По дорозі в Париж делегація зупинялася у тимчасовій столиці ЗУНР Станіславові і радилася з президентом Є.Петрушевичем щодо планів вирішення східно-галицької проблеми, а головне – припинення агресії з боку Польщі, яку підтримувала Антанта й запросила на конференцію. У Швейцарії та Відні українці отримали важливу інформацію, яка допомогла їм орієнтуватися в міжнародній ситуації навколо Паризької конференції. Після прибуття 21 березня у Париж делегація оприлюднила низку заяв і публікацій, в яких наголошувала на два пріоритетні завдання України на форумі: відстоювати право на незалежність і визнання та домогтися допомоги світового товариства у збройній боротьбі з більшовиками.

Проте 24 березня міністр закордонних справ Франції Пішон дав зрозуміти, що керівництво конференції не має наміру змінювати попереднє ставлення до України. У Парижі домінувала позиція Франції: шляхом опори на

антибільшовицькі військові формації Денікіна і Колчака відновити єдину Росію, допомогти Польщі, яка вела війну проти ЗУНР і УНР та була в протистоянні з Москвою, стати сильною і разом з Румунією створити „санітарний кордон” проти проникнення більшовизму в Європу [64, арк. 8].

Незважаючи на негативне ставлення до української проблеми, місія Г.Сидоренка, а з 23 липня – під проводом М.Тишкевича розвинула активну діяльність. Крім участі в засіданнях з розгляду окремих питань (здебільшого щодо ЗУНР), зверталася з нотами до глав держав Антанти, впливових діячів. Зокрема, С.Шелухін підготував кілька нот до Найвищої Ради, в яких вимагався розгляд різних аспектів української проблеми. 12 квітня делегація передала маршалові Ф.Фошу ноту, в якій виклала ситуацію в Україні і конкретні пропозиції: „Для того, щоб Українська Республіка могла звільнити свою територію і таким чином стати заборолом проти наступу російських більшовиків на Європу необхідно: 1) щоб союзні держави (Антанта) постачала необхідну амуніцію єдиним можливим шляхом Констанца-Чернівці-Станіславів; 2) щоб союзні держави визнали незалежність України і додали великої моральної сили урядові Української Республіки та її армії” [472, с.114].

Попри матеріальні труднощі, відсутність належного фінансування, негативне ставлення верхівки конференції українська делегація, особливо з приходом М.Тишкевича продовжувала активну дипломатичну боротьбу за інтереси України. За період перебування на чолі місії він особисто підготував і подав президії Паризької мирної конференції 13 нот.

Українські дипломати домоглися відрядження делегації на міжнародну конференцію в Спа (Бельгія), куди виїхали члени паризької місії М.Тишкевич і А.Марголін. До них приєдналися представник УНР в Бельгії А.Яковлів і М.Василько. На конференції 5-16 липня 1920 р. за участю делегацій Франції, Великобританії, Італії, Португалії, Бельгії та Японії розглядалася в основному проблема польсько-більшовицького збройного конфлікту й питання кордонів. Хоча делегація не була допущена на засідання, вона провела ряд переговорів з провідними дипломатами та подала низку нот до глав держав з метою

привернути їх увагу до українського питання. Наголошувалося, що Україна з Польщею пов'язана Варшавськими угодами й веде спільну війну проти Москви [69, арк. 19-23]. Але як місія на Паризьку мирну конференція, так і делегація в Спа наштовхнулися на прагматичні інтереси країн Антанти у ході вирішення „російської проблеми”, які суперечили самому існуванню незалежної України. Отже, перспективи в УНР фактично не було. Позитивним фактором для майбутнього було хіба що винесення українського питання на міжнародну арену, що дозволило впродовж довгого часу існувати уряду УНР в екзилі.

Впродовж існування УНР широко впроваджувалися відрядження за кордон саме надзвичайних дипломатичних місій, які створювали підґрунтя для встановлення дипломатичних стосунків та заснування постійних дипломатичних представництв. 9 січня 1919 р. уряд УНР ухвалив проект про їх штат. Передбачалося, що до них мали входити по 7 співробітників, з них голова, радник і секретар місії, 2 аташе і 2 урядовці. Відтак були сформовані й відбули за кордон 20 місій, зокрема: у Великобританію М.Стаховського, Бельгію й Голландію – голова А.Яковлів, Ватикан – М.Тишкевич, Грецію – Ф.Матушевський, Грузію – І.Красковський, Данію – Д.Левицький, Дон – П.Понятенко, Польщу – О.Карпінський, Румунію – Ю.Гасенко, Сербію – В.Прокопович, Угорщину – Р.Яросевич, Чехословаччину – М.Славинський, Швецію і Норвегію – К.Лоський та інші. Загальна кількість дипломатів становила 140 осіб [73, арк. 11-12].

Закономірно, що у першу чергу формувалися і укомплектовувалися найбільш підготовленими кадрами місії в країни, що посідали важливе місце в зовнішній політиці України. До таких належали країни Антанти й найближчі сусіди (радянська Росія, Румунія, Польща, Угорщина). Одною з перших 6 січня 1919 р. була сформована в Румунію. Її очолив Юрій Гасенко. До складу місії увійшли: радник В.Пісняченко, секретар В.Онацевич, аташе В.Медзянковський та ін. 20 червня голову місії замінив Кость Мацієвич, відомий своєю проантантівською політикою [72, арк. 12].

Українські дипломати вміло використали Бухарест для контактів з представництвами інших держав, домагалися від королівського уряду реальної військово-політичної допомоги, зокрема постачання зброї. І.Фещенко-Чопівський у спогадах „Хроніка мого життя” писав, що 20 липня 1919 р. він з К.Мацієвичем прибув до Бухарест і вже у серпні українська армія отримала закуплені набої та амуніцію. Автор свідчить, що у вересні того року до складу представництва входили: посол К.Мацієвич, його заступник і радник І.Фещенко-Чопівський, військовий аташе генерал-полковник С.Дельвіг, секретар Л.Геркен, а також два консули, радники, голова пресбюро, троє старшин для доручень та інші, всього 15 осіб. При місії в Бухаресті деякий час перебував з урядом ЗУНР президент Є.Петрушевич [89, арк. 20].

Українсько-румунські відносини помітно покращилися улітку 1919 р. До цього спричинилася активна діяльність посла ЗУНР у Відні М.Василька. Як посол М.Василько захищав у той час інтереси не тільки ЗУНР, а всієї України. Майбутню долю українського народу він вбачав у об'єднанні його в єдиній державі. Він зав'язав дружні стосунки з румунським посольством в Австрії. За його сприяння Міністерство закордонних справ Румунії висловлювалося, що УНР може розраховувати на визнання державного суверенітету та підтримку, щоправда, за умови позитивного вирішення проблеми Бессарабії та Буковини. У листах до С.Петлюри М.Василько наполегливо пропонував йому схилити на свій бік Румунію і Польщу [475, с. 58-63].

К.Мацієвич неодноразово виходив на Кабінет Народних Міністрів з пропозиціями. 17 вересня 1920 р. він пропонував укласти стратегічний союз із Врангелем, поглиблювати союз із Польщею та відносини з Румунією, використати можливості для мирних переговорів з Росією, поширити інформаційну діяльність у країнах Антанти, підтримувати і скріпляти зв'язки з українською діаспорою, підпорядкувати діяльність усіх закордонних представництв єдиній політичній лінії та ін. У вересні-жовтні 1920 р. К.Мацієвич, аташе генерал С.Дельвіг і контр-адмірал М.Остроградський вели переговори про співпрацю з представником командувача Російської армії в

Криму П.Врангеля генералом В.Киреєм, який за Центральної Ради і Гетьманату служив в українській армії. В результаті уряд Врангеля визнав незалежність України, а його армія генерала Б.Перемикіна спільно з Армією УНР розгорнула бойові дії проти більшовиків [424, с.60-61].

Посол К.Мацієвич доповідав Міністерству закордонних справ УНР, що Румунія прихильно ставиться до України і готова надати їй військову і фінансову допомогу, але на перешкоді стоїть антиукраїнська політика Польщі. Лише після укладення у квітні 1920 р. військово-політичного союзу між УНР і Польщею румунський уряд заявив про усіяку підтримку Україні [101, арк.41].

Показовою була діяльність української місії в нейтральній Швейцарії, де вона отримала напівофіційний статус. 13 січня 1919 р. уряд УНР підніс її до 1-го розряду й продовжив повноваження голові Є.Лукасевичу [172, арк.18]. Водночас невинувато були закриті українські консульства в Цюриху і Женеві. У своїх спогадах Л.Васильківський, який неодноразово відвідував Берн, відзначав: „Хоч Україна й не була визнана Швейцарією де юре, наше дипломатичне представництво користувалося всіма дипломатичними привілеями. Воно було прихильно прийняте швейцарською владою, яка дуже бажала ввійти в ближчі стосунки з Україною, зокрема в торгівельні стосунки. У складі посольства плідно працювали галичанин О.Гладишовський, Чикаленко-Келлер Ганна, донька відомого діяча Є.Чикаленка, Шимановська-Косач Оксана, сестра Лесі Українки” [484, с. 107].

18 травня 1919 р. наказом міністра В.Темницького Є.Лукасевича було відкликано з Берна. У Швейцарії до нього ставились з прихильністю. Одна з урядових газет писала, що він „був першим дипломатичним представником при Швейцарській конфедерації відбудованої в 1917 р. Української Держави... Як щирий патріот, приніс своїй батьківщині, яка в сучасний момент веде війну на чотири фронти, великі послуги. Для внесення українського питання за кордоном він видав цілий ряд цінних історичних, економічних та літературних публікацій. У політичних колах нашої столиці д-р Є.Лукасевич тішився загальними симпатіями” [93, арк. 27; 669, с. 82].

Головою місії був призначений М.Василько [147, арк.7]. Є.Лукаевич писав, що як бізнесмен М.Василько домогся призначення, щоб насамперед перевести в Швейцарію свої капітали. Зрештою, у своїй дипломатичній діяльності М.Василько чимало уваги приділив корисним для України економічним стосункам. Прибулий з ним заступник прем'єр-міністра УНР О.Вілінський, референт з економічних питань, уклав кілька вигідних торговельних угод і організував доставку в Україну необхідних промислових товарів на суму 2 млн карбованців [151, арк. 2].

Проте уряд УНР вважав, що основним завданням місії є поглиблення відносин з іншими представництвами з перспективою встановлення дипломатичних відносин з їх країнами. Її посилили досвідчені працівники М.Шульгин, М.Левитський та Д.Донцов, який очолив інформаційний відділ. Наприкінці 1920 р. М.Василькові доручено координацію майже всіх дипломатичних представництв і місій в Європі. Місія в Берні стала своєрідним закордонним департаментом зовнішньополітичного відомства УНР [104, арк.58; 180, арк.198].

Певні надії на міжнародне визнання України покладало її керівництво на встановлення контактів з Ватиканом, визнаючи його авторитет і вплив на європейське суспільство. У січні 1919 р. формується місія на чолі з графом Михайлом Тишкевичем, який був близьким в католицьких колах, підтримував тісні стосунки з митрополитом Греко-католицької церкви Андреем Шептицьким. До складу місії увійшли П.Карманський, о.О.Юзик та ін. Авторитет М.Тишкевича на Заході був настільки високим, що кардинал Л.Маліоне його запевнив про наміри Святого Престолу увійти з нею в дипломатичні стосунки. Невдовзі голова місії був прийнятий папою Римським Бенедиктом XV, вручив вірчу грамоту від С.Петлюри й був нагороджений папським орденом св. Григорія Великого. В результаті Ватикан фактично визнав Україну й мав твердий намір визнати де-юре [829, с.18, 25-27].

У листопаді до місії приєднався відомий релігійний діяч ордену редемптористів і дипломат з Галичини о. Франц-Ксаверій Бонн. Бельгієць за

походженням, був патріотом України й доклав багато зусиль для захисту її інтересів, особливо коли М.Тишкевича відкликали в Париж для участі в роботі української делегації на конференції, а о.Бонн очолив місію у Ватикані. Він мав аудієнцію у папи, спілкувався з вищим римським духовенством. Наприкінці 1920 р. діяльність місії припинилася, й о.Бонн виїхав у Америку [641, с. 209].

У січні 1919 р. виїхала місія Ф.Матушевського до Греції. До неї входили радник М.Левицький, аташе Е.Глузман, урядовець П.Галаган, секретар С.Рафальський, секретар по верх штату Л.Ламбріяніді та ін.[76, арк.23-24; 77, арк.25-26]. Повністю залежний від Антанти уряд Греції не визнавав Україну й дипломатичний статус місії. Отже, головну увагу українці зосередили на контактах з дипломатами інших країн, багато з яких виявляли зацікавленість Україною та її проблемами.

Директорія УНР та її зовнішньополітичне відомство намагалися встановити дипломатичні відносини із скандинавськими країнами. У лютому 1919 р. було відряджено місію у Швецію і Норвегію. Її головою призначено К.Лоського, секретарем М.Галушинського. На місію покладено керівництво існуючим посольством у Фінляндії та представництвом у Данії. Якщо уряд Данії визнав УНР де-факто, то Швеція і Норвегія виявили стриманість, оглядаючись на Антанту. Проте цікавилися економічними аспектами стосунків, можливостями експорту сільськогосподарських товарів. Тому надавали можливості для плідної праці українських дипломатів [109, арк.205].

К.Лоський поповнив свою делегацію досвідченими працівниками з посольства у Гельсінгфорсі В.Кучабським, Й.Майданюком, М.Діаманді. Там залишалися Володимир і Микола Залізняка, згодом прибув і очолив місію П.Сливенко. Слід визнати, що завдяки діяльності українських дипломатів 12 червня 1920 р. уряд Фінляндії офіційно визнав УНР [109, арк.50].

У Данії надзвичайна дипломатична місія була заснована на початку березня 1919 р. під керівництвом Д.Левицького. Перші його зустрічі з впливовими діячами країни засвідчили про їх інтерес зокрема у сфері торгівельно-економічних стосунків. Хоча Данія не визнала Україну де-юре, для

праці українським дипломатам були створені всі умови. Саме в Копенгагені на початку травня 1919 р. відбулася широка нарада керівників дипломатичних місій Данії, США, Великобританії, Швеції і Норвегії [52, арк. 7].

Тоді ж, у січні 1919 р. засновано українське представництво в Голландії і Бельгії, очолюване А. Яковлівим. На початку лютого українська місія прибула в Гаагу. До її складу входили: А.Варкетін, Я.Кулішер, М.Панасович, П.Ковалів та інші. Місія не була визнана офіційно, але, як у Данії, вона придбала пристойний офіс і мала всі можливості вільно працювати, виконувати консульські функції. Значну роботу виконувало інформаційне бюро, яке поширювало правду про події в Україні, кровопролитну війну з більшовиками за незалежність. Причому видання здійснювалися українською, французькою і голландською мовами [148, арк. 19-21; 149, арк.42].

За ініціативою А.Яковліва українське представництво у квітні 1920 р. перебалося у Брюссель. Оскільки Бельгія до революції мала в Україні величезний капітал, вона більше за інших була зацікавлена у встановленні відносин з її урядом у надії на повернення своєї власності. У зв'язку з недостатніми коштами голова місії зарахував у штат кількох бельгійців і голландців, українських емігрантів, які працювали без оплати. Яковлів зустрівся з міністром закордонних справ Бельгії П.Гаймасом, вручив вірчу грамоту. Він мав переговори з членами уряду, які прихильно поставилися до України, висловлювали впевненість, що Бельгія визнає УНР в недалекому майбутньому. Український дипломат зав'язав контакти з акредитованими в Брюсселі послами Великобританії, США, Італії, Польщі, Румунії та ін. Чимало уваги у своїй праці українці приділяли фінансово-економічним взаєминам. Продовжувалася активна робота інформаційного бюро, яке видавало історичні та політологічні матеріали з української справи й готували підґрунтя для визнання УНР [150, арк. 3].

Слід відзначити, діяльність дипломатичного представництва УНР ускладнювалася тим, що в роки Першої світової війни ці країни мали протилежну зовнішньополітичну орієнтацію: Бельгія – на Антанту, а Голландія

на Центральні держави. Разом з тим обидві країни виявляли зацікавленість економічними зв'язками з Україною, що сприяло визнання УНР де-факто. Місія у Бельгії та Голландії помітно сприяла винесенню українського питання на міжнародну арену та створенню позитивного іміджу держави [168, арк. 2-5].

Чи не найбільше уваги приділяло МЗС УНР часів Директорії відносинам з найближчими сусідами – Угорщиною, Чехословаччиною та Польщею. До цього спонукали, перш за все, напружені відносини між ними та ЗУНР, зокрема польсько-українська війна 1918-1919 рр. Місію УНР до Угорщини очолив М. Галаган. Українську місію прийняв президент М.Карої й висловився, що Угорщина де факто визнає Україну, водночас підтвердив претензії на Закарпаття. Проте українець заявив, що долю краю повинно вирішувати його населення шляхом вільного волевиявлення [58, арк. 27; 178, арк. 12зв].

Після перевороту лівими силами та проголошення Угорської радянської республіки її комісар закордонних справ комуніст Бела Кун орієнтований на Москву, з якою Україна була в стані війни, вороже поставився до місії Галагана. Проте саме через місію він звернувся до В.Винниченка з пропозицією тісного союзу і співпраці. Винниченко згадував, що радянська Угорщина була „оточена з усіх боків ворогами. Всі її надії були звернені до Радянської Росії і України”. Бела Кун, наголошував Винниченко, „заявляв бажання бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями й Російським Совітським Урядом у справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського Правительства. Це правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат, притягти на свій бік усі соціалістичні течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія” [369, ч. III, с. 322-333]. В.Винниченко прийняв пропозицію при умові визнання самостійності радянської України, військового та економічного союзу, спільне визволення Галичини.

Ці заходи викликали певне занепокоєння Антанти, кинули тінь на Україну. До цього провокували сприяли невважені заяви деяких дипломатів,

зокрема секретаря української місії в Будапешті М.Шаповала, який не приховував позитивного ставлення до планів Москви. Його погляди поділяв і аташе місії М.Шраг. Все це шкодило міжнародному іміджу України [53, арк.18-22].

Коли в результаті збройного придушення радянського режиму до влади прийшов проантантівський диктатор адмірал М.Хорті, Угорщина пішла на активне зближення з Польщею й розпочала процес укладення військово-політичного союзу, насамперед проти Чехословаччини й радянської Росії. А коли у квітні 1920 р. укладено українсько-польські угоди щодо союзу, М.Галаган заявив, що вони не відповідають інтересам соборної України й подав у відставку. Головою української місії призначено полковника (невдовзі – генерал-хорунжий) В.Сікевича – військового аташе в Австрії та керівника Військово-Санітарної місії в Угорщині. У зв'язку з поразкою визвольних змагань, еміграцією уряду і інтернуванням армії в Польщу, його посольство виконувало, головним чином консульські обов'язки та опікувалося інтернованими українськими вояками в Угорщині й проіснувало до 1924 р. [848, с.79].

Встановленню дипломатичних стосунків Директорії з Чехословаччиною великою мірою сприяла особиста прихильність до України її першого президента республіки Т.Масарика. Під час світової війни й революційних подій він перебував у Києві, активно співробітничав з М.Грушевським, В.Винниченком, С.Петлюрою, О.Шульгиним, підтримував національний рух і боротьбу за незалежність, щоправда з деякими застереженнями, оскільки негативно відносився до Брестських угод і стояв на проантантівських позиціях. У Києві Масарик сформував 40-тисячний чехословацький корпус, що згодом став основною опорою чехословацької державності. Симптоматично, що Т.Масарик одним з перших визнав Директорію УНР. Але після її падіння у травні 1921 р. – радянську Україну [505, с. 22-27].

Українська надзвичайна дипломатична місія відбула до Праги у січні 1919 р. Її головою призначено М.Славинського, який був у тісних взаєминах з

Т.Масариком, знав практично всі слов'янські мови. До складу місії входили: Якубовський, Драгомирецький, Королів, Ластовецький, Корольова та ін. Місія була досить численною – до кінця року мала 16 співробітників [107, арк. 23].

Зразу після прибуття в чехословацьку столицю місія здійснила офіційні візити, зокрема до президента, організувала урочисте відкриття Товариства українсько-чехословацької дружби. Було здійснено чимало дипломатичних заходів з метою, як висловився голова уряду і глава МЗС В.Чехівський, наблизити „економічні, культурні та інші інтереси наших народів ...встановлення між ними федеративного зв'язку на основі повної незалежності кожного народу” [343. 1919. 19 січ.].

Однак сподівання українського уряду на те що особиста прихильність Масарика до УНР радикально вплине на зовнішню політику Чехословаччини не виправдалися. Керуючись національними інтересами, вона, зрештою, не визнала Україну де-юре та домоглася на Паризькій мирній конференції приєднання українського Закарпаття. Щоправда, Прага зберігала тісні дипломатичні відносини, створювала умови для діяльності консульств у Празі і Кошицях та утримувала своїм коштом інтерновану 15-тисячну галицьку бригаду, надавала широкі можливості для існування українських вищих навчальних закладів для еміграції та її громадських організацій і товариств. Все це було також наслідком діяльності місії М.Славинського, яка діяла в Чехословаччині до середини 1923 р. [80, арк. 13].

Слід відзначити, що спроби заснувати українське представництво в Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія) виявилися невдалими внаслідок позиції Сербії, яка традиційно тяжіла до Росії. Але у зв'язку з перебуванням там великої кількості українців, зокрема колишніх військовополонених та біженців (загалом до 30 тис.), МЗС України вдалося відрядити у лютому 1919 р. військово-санітарну місію на чолі з В.Вербенцем і Д.Горбенком. Проте влада її не визнала, і й українці працювали практично нелегально до прибуття у Белград Д.Дорошенка з місією Міжнародного

Червоного Хреста. У лютому 1921 р. вдалося створити консульство в Загребі, яке проіснувало рік [114, арк. 13-14].

Аналізуючи дипломатичні стосунки з державними утвореннями на території колишньої Російської імперії, слід визнати, що їх потенціал і напрацювання попередніх урядів не був використаний зовнішньополітичним відомством УНР. Деякі результати у сфері розвитку міждержавних стосунків, досягнуті дипломатами Гетьманату, були навіть втрачені. Зокрема, не було до кінця реалізоване стратегічне партнерство УНР з Доном, які мали спільні інтереси у боротьбі з більшовицькою Москвою й могли знайти компромісне рішення щодо майбутнього устрою обох держав заради збереження незалежності. До речі, В.Матвієнко спростовує поширену серед істориків думку, „ніби Директорія УНР відразу ж опинилася у стані конфронтації із Всевеликим Військом Донським” [686, с. 90]. Він слушно зауважує, що дипломатичні стосунки і діяльність місії О.Черячукіна в Києві припинилися наприкінці січня 1919 р. у зв'язку із загрозою захоплення столиці України військами Червоної армії. 2 січня була сформована місія в Новочеркаськ П.Понятенка, яка мала частково переглянути умови договору Гетьманату з Доном і заявити, що УНР буде дотримуватися досягнутих взаємовідносин за попередніх урядів [10, арк. 28].

Але прибічник союзу з Україною генерал П.Краснов, втративши підтримку Української Держави, був змушений підпорядкуватися командувачу Добровольчої армії генералу А.Денікіну, який не визнавав незалежних держав на території Росії взагалі. Пізніше генерал Краснов писав, не будь Денікіна, Військо Донське, як і інші поряд з Фінляндією, прибалтійськими країнами могли б відстояти незалежність [686, с. 90-91].

Стосунки з Кубанню розпочали відновлюватися у квітні 1919 р., коли до Парижа на мирну конференцію прибула Кубанська делегація на чолі з Л.Бичем. Українці прийняли кубанців як союзників, допомогли скласти й направити Раді Чотирьох меморандум з проханнями визнати Кубань, допустити до участі в конференції та прийняти Кубань у Лігу Націй. У жовтні було подано спільний

меморандум Клемансо з подібними пропозиціями для всіх держав, які утворилися на постімперському просторі Росії. Один із тодішніх діячів Кубанського уряду Василь Іваніс у праці-спогадах „Боротьба Кубані за незалежність” писав, що антиденікінська позиція делегації завадила їй досягти якихось результатів, оскільки країни Антанти вважали Добрармію головною протибільшовицькою силою [583, с. 90-92].

У жовтні 1919 р. до Тифліса, де продовжувала діяти місія УНР на чолі з І.Красковським, виїхав за завданням С.Петлюри Іван Сокальський. Українські дипломати отримали завдання провести зустрічі і переговори з представниками Кубані щодо створення Чорноморської федерації. Красковський підготував проект українсько-кубанського союзу, спрямованого проти більшовицької Росії і Денікіна, якщо він не відмовиться від гасла „єдиної й неподільної Росії” й не визнаватиме державних утворень на теренах постімперської Росії.

Чималим досягненням українських дипломатів стала спільна нарада 23-27 квітня 1920 р. місій УНР і Кубані. У ній взяли участь від України – І.Красковський, полковник М.Чехівський, А.Петренко і А.Тишкевич й від Кубані – І.Тимошенко, Г.Голуб, О.Гордієнко, І.Білий та ін. Українські дипломати наголошували, що УНР і Кубань об’єднують спільні інтереси, перш за все, боротьба за незалежність республік. Відтак було узгоджено військово-політичну угоду про союз і співробітництво у протистоянні з більшовицькою Росією [109, арк. 32].

Але через військові та інші обставини договір не був підписаний. Після поразки визвольної боротьби та евакуації наприкінці 1920 р. Кубанського корпусу і уряду відносини підтримувалися на дипломатичному рівні. Керівництво УНР сподівалося на повернення в Україну й зберігало потенційних союзників, серед яких Кубань з її українським населенням посідала помітне місце [19, арк. 51-52].

Київ намагався продовжувати і розвивати контакти з державами Кавказу: Грузією, Вірменією і Азербайджаном. У лютому 1919 р. було створено місію під керівництвом І. Красковського до Тифлісу. 4 квітня вона прибула на місце й

розгорнула діяльність, охоплюючи усі три країни. У її складі були радник Л.Лісняк, А.Тишкевич, полковник М.Чехівський та інші. Місія була визнана міністерствами країн, куди Красковський скерував генеральних консулів: Є.Засядька в Батумі, В.Кужиму в Баку [14, арк.15]. Головним завданням місії було налагодження співпраці із закавказькими республіками для виходу їх на міжнародну арену та реалізації плану створення Чорноморської Федерації. Водночас експерти місії з проблем економіки опрацьовували плани розвитку торговельних відносин. Так, Україна була зацікавлена в імпорті з Азербайджану нафтопродуктів, а республіки Закавказзя – в імпорті українського хліба та ін. Голова уряду С.Остапенко виділив місії Красковського для реалізації цього завдання 3 млн. крб. [108, арк.4].

Стосунки української місії з цими країнами поживалися навесні 1920 р. коли Армія та уряд УНР вступили у Київ і з'явилася надія на відновлення незалежної України, яка б стала могутньою опорою для захисту незалежності держав Закавказзя й Кубані. Але Червоній армії вдалося завдати поразки Україні й окупувати Закавказзя. 19 жовтня МЗС Грузії повідомило Красковського, що на вимогу більшовиків змушене припинити дипломатичні стосунки з УНР [686, с.192,196-197].

Міждержавні зв'язки України з Фінляндією, встановлені раніше, були збережені й отримали новий імпульс, коли до влади прийшов К.Маннергейм і новостворену державу визнала у травні 1919 р. Антанта. Хоча після зайняття більшовиками Києва посол її Г.Гуммерус разом з представниками Німеччини, Польщі, Грузії, Дону змушений залишити Україну, він продовжував діяти в інтересах української справи. Позитивно відбилося на стосунках збереження гетьманського посольства у складі К.Лоського, П.Сливенка та ін. У січні 1919 р. МЗС УНР призначило К.Лоського головою місії в Стокгольм, залишивши керувати посольством у Фінляндії. Саме тоді у Гельсінкі відбулася міжнародна конференція країн, які утворилися на теренах Росії. Відправляючи на неї М.Залізняка, С. Петлюра йому наказував: „Вживати всі відповідні кроки щодо

забезпечення існування України як самостійної незалежної держави” [375, с.192].

Фактичним головою місії у Гельсінкі був П.Сливенко, який розгорнув широку пропаганду щодо створення військово-політичного союзу у складі Фінляндії, країн Прибалтики, Білорусії й України. Але після укладення угоди Фінляндії з Москвою наприкінці 1920 р. українське представництво припинило діяльність. Проте Г.Гуммерус не втрачав надії повернутися до Києва й писав: „Настане час свободи для України і створеному чужими руками червоному харківському уряду доведеться поступитися місцем національному уряду, створеному вільною волею народу у стародавній столиці на Дніпрі, тоді з’ясується, що прагнення минулих років до налагодження дружнього взаємопорозуміння між Фінляндією та країною Б.Хмельницького, Мазепи і Шевченка не були марними. Тоді фінське посольство у Києві буде відновлено і можна буде сподіватися на більший успіх його роботи” [375, с.192].

Дипломатичні стосунки Директорії УНР з країнами Прибалтики розпочалися лише на завершальному етапі її боротьби за незалежність у 1920 р., коли Естонія і Литва, визнані Антантою, підписали перемир’я з Москвою. У січні до Риги прибула українська дипломатична місія на чолі з В.Кедровським, а у Естонію – Є.Голіцинського. Результатом їх діяльності стало, насамперед, взаємне визнання де-факто незалежності держав. Водночас В.Кедровський використав можливості для зустрічей і переговорів з представниками Антанти, зокрема Великобританії, щодо допомоги Армії УНР, домовився з урядами щодо репатріації українців на батьківщину. Наприкінці 1920 р., після поразки національно-визвольних змагань та укладення Польщею з більшовицькою Росією Ризького договору, для прибалтійських країн і Фінляндії було залишено одне українське представництво у Ризі під керівництвом В.Кедровського, але вже у січні 1921 р. за його пропозицією дипломатична місія була відкликана [102, арк. 31].

У січні 1919 р. МЗС УНР звернулося до уряду Білорусії з пропозицією обмінятися дипломатичними представництвами. Але у зв’язку з воєнними

діями на Україні білоруська місія О.Цвікевича прибула в Кам'янець-Подільський лише у жовтні. За допомогою України уряд невизнаної Білоруської Республіки сподівався навесні 1920 р. знайти порозуміння з Польщею, яка наполягала на федерації Білорусії з Литвою. У вересні 1920 р. під час наступу польсько-українського війська і поразок Червоної армії, В.Кедровський повідомляв А.Ніковського про прагнення білорусів до воєнно-політичного союзу. Але польсько-радянське порозуміння, не дозволило реалізувати цих планів.

Україна в добу Директорії безперервно вела війну з метою захисту незалежності та власної території. Тож важливу роль відігравала військова дипломатія. До складу дипломатичних представництв включалися військові аташе, звичайно, генерали або полковники Генерального штабу, підпорядковані по службі закордонному відділу українського Генштабу. Вони займалися питаннями збору інформації про стан збройних сил країн акредитації та інших держав з перспективою укладення з ними військових союзів та можливості допомоги Армії УНР. Найбільш плідно діяли військові аташе: генерали С.Дельвіг (Румунія), М.Юнаків і В.Зелінський (Польща), В.Сікевич (Угорщина), полковник О.Жуковський (Чехословаччина). Завдяки С.Дельвігу у жовтні 1919 р. було замовлено в Угорщині 400 тис. гвинтівок, 2000 кулеметів, 180 гармат, 50 млн. набоїв [94, арк. 22].

Іншою формою військової дипломатії були військово-санітарні місії, які мали завданням брати на облік військовополонених українців, опікуватися ними й організувати їх повернення на батьківщину. Після закінчення світової війни за межами України залишалися сотні тисяч українців. зокрема: в Італії – близько 100 тис., Австрії – 53 тис., Німеччині – 40 тис., Болгарії – 40 тис., Угорщині – 11 тис. Значна їх кількість прагнула повернутися на батьківщину й взяти участь у її збройному захисті [765, с. 38-42].

Військово-санітарні місії формувалися й підпорядковувалися міністру В.Темницькому, який у червні 1919 р. місії ЗУНР і УНР надіслав до Італії. За короткий час через Відень зусиллями О.Севрюка та І.Коссака було

переправлено в Україну, головним чином до ЗУНР, близько 53 тисяч колишніх військовополонених [145, арк. 54].

Незважаючи на несприятливі умови, МЗС УНР вдалося чимало зберегти чи заснувати нові консульські установи. Зауважимо, що у грудні 1918 р. радянський уряд прийняв постанову про ліквідацію 37 українських консульств (на території Росії. За даними В.Трембіцького, консульську мережу Директорії УНР у 1919-1920 рр. складали генеральні консульства у Берліні, Данцигу, Тифлісі і Ризі. Консульства, віце-консульства і консульські агентства (всього 27) діяли у Афінах, Баку, Батумі, Берні, Брюсселі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Гаазі, Гельсінкі, Єревані, Женеві, Копенгагені, Кошиці, Лондоні, Мюнхені, Парижі, Празі, Римі, Софії, Стокгольмі, Сухумі, Талліні, Цюриху, Чернівцях. Відзначимо, що на початку 1921 р., коли уряд діяв в еміграції у Польщі, їх залишилося всього кілька: в Берліні, Данцигу, Баку, Батумі і Ризі [98, арк. 19-20].

Таким чином, українська дипломатія УНР в добу Директорії продовжувала розбудову апарату міністерства закордонних справ за межами України, намагалась збільшити чисельність міждержавних контактів, зберегти і заснувати досить широку мережу дипломатичних установ за кордоном. Дипломатичні установи УНР набагато активніше попередніх розгорнули пропагандистсько-інформаційну діяльність, розгорнули широкомаштабну діяльність щодо опіки українців за кордоном. Завдяки жертовній праці відданих українській справі дипломатів світове суспільство все більш прихильніше ставилося до героїчної боротьби українського народу за незалежність своєї держави. Хоча перемогти численних і сильних ворогів не вдалося, уряди і народи багатьох країн співчували українцям, надавали притулок Армії УНР, уряду, який проіснував в екзилі до здобуття Україною незалежності 1991р.

6.3.Відносини з радянськими урядами Росії і України. Друга війна радянської Росії проти УНР

Від самого початку існування взаємини УНР з урядом В.Леніна в Росії та радянського уряду Х.Раковського в Україні були напруженими і

супроводжувалися збройними конфліктами. Падіння Гетьманату та евакуацію австро-німецьких військ із України більшовицька Росія використала для широкомасштабної агресії проти України частково силами Червоної армії та створених у прикордонній смузі військових формувань під виглядом українських національних частин. До листопада 1918 р. нейтральна зона, встановлена за Брестським миром між Україною і Радянською Росією, була перетворена у своєрідний плацдарм, де створювалися і проходили військове навчання партизансько-повстанські загони. З метою зміцнення цих загонів і в майбутньому переформування їх по типу армійських частин 10 червня 1918 р. Почеп прибув 1-й полк Червоного козацтва під командуванням В.М.Примакова. За допомогою цього полку всі партизанські загони Новгород-Сіверського району Чернігівської губернії були зведені у три полки по 1000 чол. у кожному [536, с. 317].

11 листопада 1918 р. Ленін підписав директиву Реввійськради республіки в десятиденний термін підготувати війська Червоної армії „для надання допомоги українському народові, який піднявся на боротьбу проти німецьких загарбників” [590, с.43-44]. Того ж дня за участю Сталіна ЦК КП(б)У, який був створений і перебував у Москві, обговорив ситуацію в Україні й сформував Реввійськрату Українського фронту у складі В.Антонова-Овсієнка (командувача фронтом), Й.Сталіна, В.Затонського та ін. Війська, скеровані на Україну, у ті дні посилили Московська робітничка дивізія, 4-та стрілецька (17 тис. багнетів), 9-та стрілецька (15 тис. багнетів), 2-га Орловська бригада і два бронепоезди (3 тис. багнетів). Невдовзі до них приєдналися загін татар І.Кожевникова, два полки ВЧК, два продовольчі полки, інтернаціональні частини маляр і ін. [590, с.43-44].

Директорія УНР намагалася уникнути збройного конфлікту. У дипломатичних нотах Київ стверджував, що „не має ніяких агресивних намірів щодо війни з Росією, а обстоє лише суверенні права України...Українська Народна Республіка не має з Російською Республікою Рад таких спірних

питань, які при добрій волі не могли б бути полагождені мирним шляхом” [101, арк. 94-95].

Висловлюючи гасла щодо самовизначення народів Російської імперії, Раднарком на ділі наполегливо й усіма засобами, зокрема збройною силою, створенням маріонеткових урядів, втілював у життя ідею відновлення єдиної централізованої держави. Нарком Й.Сталін категорично заявляв, що відділення окраїн Росії абсолютно недопустиме. Військові дії Червоної армії на території України більшовики представляли як громадянську війну. Саме з цією метою, для створення „правової” мотивації щодо приєднання України, вони утворили на своїй території маріонетковий радянський центр [244, арк.126].

29 листопада В.Ленін надіслав директиву Головнокомандуючому Й.Вацетісу, в якій наголошував: „З просуванням наших військ на захід і на Україну створюються обласні тимчасові Радянські уряди, покликані зміцнити Ради на місцях... Без цієї обставини наші війська були б поставлені в окупованих областях у неможливе становище, і населення не зустрічало б їх як визволителів. З огляду на це просимо дати командному складові відповідних військових частин вказівку про те, щоб наші війська всіляко підтримували тимчасові Радянські уряди Латвії, Естляндії, України і Литви, але, зрозуміло, тільки Радянські уряди” [118, арк. 13 зв.-15; 646, с.159].

Таким чином, керівництво більшовицької Росії активно готувалося до прямої зовнішньої агресії проти України. Крім того, спеціально створений штаб партизанського руху (А.Бубнов, В.Затонський, Ю.Коцюбинський) створював партизансько-повстанчі загони в Україні й організовував їм допомогу, зокрема, таким великим формуванням, якими командували Н.Махно, Ю.Тютюнник, М.Григор'єв, Д.Терпило. Щоправда, вони нерідко переходили від одного табору до іншого.

Отже, одною з нагальних проблем Директорії УНР було запобігти агресії з боку радянської Росії, яка на зламі 1918-1919 рр. була найбільш загрозованою й могла привести до втрати української державності. Безрезультатні спроби знайти порозуміння з Антантою, революційні події в Німеччині й Угорщині,

відсутність боєздатних збройних сил та певна більшовизація українських мас породили сподівання у лівого крила Директорії щодо можливості домовитися з радянськими урядами Росії та України.

Одним з впливових прихильників знайти порозуміння з більшовиками був В.Винниченко. Він згадував, що вислав до Москви спеціальну делегацію на чолі з С.Мазуренком. Він вважав, що політична і міжнародна ситуація була для більшовиків така, „що вони мусіли піти на замирення з нами на всяких умовах...Українська державність мала під цей час великий шанс затриматися і закріпитися. Москва не тільки не робила б замахів на нас, а ще помагала б зброєю, амуніцією, продуктами, товарами” [369, ч. III, с. 222-223].

Директорія УНР тоді не уявляла масштабів загрози з боку Москви й не мала чіткої позиції в стосунках з нею. Делегація С.Мазуренка була сформована з його прибічників та есерів М.Полозова і Ю.Ярослава і являла групу партійних одностайців. Вона була готова навіть прийняти пропозицію більшовиків щодо радянської форми влади в Україні й мала намір укласти угоду про спільну боротьбу з Добрармією генерала А.Денікіна та Антантою [86, арк.1-8].

І.Мазепа стверджував, що серед прихильників союзу з Москвою був навіть голова уряду В.Чехівський, який вважав, що можна мирно вирішити питання про владу в Україні на базі визнання Рад. З В.Винниченком солідаризувалася переважна більшість українських есерів, зокрема М.Грушевський, М.Шаповал, М.Любинський, які схилилися більше до радянської Росії ніж до Антанти. В.Чехівський вважав цю акцію прийнятною, оскільки, як він заявляв, не можна „вирішувати стосунки штиком і мирний вихід є цілком можливий” [87, арк.1].

Але факти свідчать, що збройну агресію проти України більшовицький уряд Леніна планував ще до початку повстання Директорії. Большевицька влада Росії мала здавна, ще перед повстанням Директорії УНР, засадниче рішення напасти на Україну знову і завоювати її собі. Директорія була обрана щойно 14 листопада 1918 року, а її повстання почалося щойно 16-го листопада,

отже Москва не могла знати, чи буде Директорія чи не буде і яка буде її політика, а все таки приготувала вже свою армію проти України 11 листопада [789, кн. 2, с. 17].

17 січня 1919 р. все ж розпочалися переговори між С.Мазуренком і головою радянської делегації Д.Мануїльським. Оскільки Москва отримала перші ноты з протестами проти дій її збройних сил, Мануїльський заявив, що уряд Леніна не втручається у внутрішні справи України, хоча не приховує своїх симпатій до українських робітників і селян, які піднялися на боротьбу за встановлення радянської влади. С.Мазуренко виклав компромісну пропозицію: припинити воєнні дії, визнати незалежність УНР за умови впровадження системи Рад в Україні, пропорційного представництва в них робітників і селян, дотримання УНР нейтралітету у громадянській війні в Росії та налагодження товарообміну – поставок хліба.

Радянська сторона висунула звинувачення Директорії за нібито підписані угоди з Антантою в Одесі, якими поступилася територією та підтримує Дон у його боротьбі з радянською Росією. Мануїльський висунув пропозиції Армії УНР спільно з Червоною армією виступити проти Антанти і „контрреволюційного” Дону. Згодом скликати Всеукраїнський з’їзд Рад й вирішити питання про владу в Україні. Москва рішучо виступала проти основної умови – визнання самостійності України. Мазуренко пропонував Києву прийняти посередництво уряду Леніна, який прагне допомогти порозумітися з харківським радянським урядом на умовах встановлення в Україні влади Рад. Дізнавшись, що частини Червоної армії наближаються до Києва, Мазуренко прийняв за основу проект договору.

Його основними пунктами було: визнання Директорією принципу влади Рад в Україні, нейтралітет УНР у громадянській війні в Росії, спільна боротьба проти контрреволюції, перемир’я на період мирних переговорів з харківським урядом за посередництвом радянської Росії. Чичерін негайно надіслав повідомлення у Харків і Київ щодо досягнутого компромісу. Продовження

переговорів переносилося до Харкова, куди запрошується делегація Директорії й прибуде як посередник делегація з Москви. [96, арк.30].

6-й з'їзд української соціал-демократичної партії засвідчив, що більшість проводу партії, зокрема А.Пісоцький, М.Ткаченко, Ю.Мазуренко, М.Драгомирецький та інші, висловлювалися за незалежну українську соціалістичну республіку на базі влади Рад. На їх боці опинився голова уряду Чеховський та, по суті Винниченко. Але за більшістю голосів були ухвалені резолюції з питань зовнішньої політики, спрямовані як проти радянської Москви, так і проти Антанти, за опору на власні сили. Це привело до розколу в партії та оновлення керівництва, до якого прийшли І.Мазепа, М.Порш, П.Бензя, С.Вікул та інші.

На початку лютого 1919 р. Директорія УНР розглянула досягнуті домовленості С.Мазуренка у Москві та заяви голови українського радянського уряду Х.Раковського. І.Мазепа згадував, що „фактично Раковський пропонував Директорії цілковиту капітуляцію перед харківським совітським урядом. Не дивно, що ця його пропозиція обурила навіть таких прихильників порозуміння з Совітською Росією, як Винниченко, Чехівський та інші. Наслідком цього Директорія того ж дня повідомила Мазуренка, щоб він негайно припинив всякі дальші переговори з совітською Москвою” [396, с. 76-82, 104].

Всупереч вимогам Директорії УНР вести переговори безпосередньо з урядом Леніна, Москва прагнула бути посередником між Києвом і Харковом. Тобто вона домагалася від уряду УНР визнати радянський уряд України незалежним суб'єктом міжнародного права. Але 8 лютого 1919 р. Директорія заявила, що буде вести переговори лише з Москвою [13, арк. 53].

Впродовж січня МЗС УНР надіслало кілька нот наркомун радянської Росії Чичеріну з вимогами вивести частини Червоної армії з території України й, таким чином, дотримуватися досягнутих угод. Але Москва їх відкидала. Чичерін заявляв, що „Ваші твердження про те, що на вас наступають латиші, мадяри і китайці, завербовані на кошти Російського Радянського Уряду, є повторенням наклепів, які розповсюджують проти нас вже протягом року

імперіалістична і контрреволюційна преса”. Він стверджував, що бойові дії проти Директорії ведуть виключно українські військові частини і партизанські загони, створені в Україні, які ведуть боротьбу за визволення і встановлення влади Рад. І далі: „Ваші намагання виставити ту громадянську війну, що є тепер в Україні, як війну поміж Україною та військами Російського Правительства, розбиваються вже через той самий факт, що представники і члени Вашого уряду, рахуючись з впливами української комуністичної партії, які весь час збільшуються, із успіхом військ українського советського уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, причому робилися заяви ...З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіційних та між партійних переговорів, ми пропонуємо Вашим делегатам прибути в Москву” [334. 1919. 7 січ.].

У іншій ноті Г.Чичерін лицемірно писав: „Це обвинувачення є brutальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки не зазіхає ані скільки на самостійність України й ним було послано найгарячіше привітання самостійному Українському Совітському Уряду” [369, ч. III, с. 312-313].

Дійсно, створений на російській території за ініціативою і під контролем Москви радянський уряд для України на чолі з Пятаковим отримав від неї привітання й потужну підтримку й розгорнув активну діяльність. Він оприлюднив звернення до народів і урядів світу, в якому повідомлялося, що боротьба за відновлення радянської влади в Україні наближається до переможного кінця, визволені Харків, Чернігів, Полтава, Катеринослав, Донбас і його війська вже під стінами Києва. Створено новий уряд радянської України. до якого увійшли: Х.Раковський (голова уряду) та наркоми М.Подвойський (військових справ), В.Затонський (освіти). К.Ворошилов (внутрішніх справ), О.Хмельницький (юстиції), М. Скрипник (держконтроль) та інші. Крім того, відповідальні посади зайняли: командувач військами УСРР В.Антонов-Овсієнко, очолили раднаргосп Г.Пятаков, М.Рухимович, Е.Квірінг та Реввійськграду – В.Антонов-Овсієнко, Ю.Коцюбинський, Ю.Щаденко. Уряд

звертався до урядів усіх країн встановлювати дипломатичні відносини лише з ним [276, с.50-52].

Керівництво Директорія УНР переконалось, що переговори з ленінським урядом Росії себе повністю вичерпали й слідом за відкликанням місії Мазуренка Росію покинули усі українські консульські представництва [10, арк.90].

6 лютого 1919 р. Х.Раковський звернувся з нотою до урядів Великобританії, Франції, Італії, Японії і США, в якій повідомляв, що його війська зайняли Київ і наблизились до районів Півдня України, зайнятих союзними військами. Уряд пропонував союзникам вивести свої війська з території України, причому лицемірно відзначав, що ним досягнуто порозуміння з Директорією у цьому питанні.

Щоправда, 5 лютого радянський уряд звернувся до С.Петлюри, який перебував у Вінниці, з пропозиціями укласти мир на таких умовах: 1. Директорія визнає радянську владу в Україні; 2. Суворий нейтралітет України і активна оборона проти військ Антанти, Денікіна, Краснова, Польщі; 3. Спільна боротьба проти контрреволюції. Повідомлялося, що Москва повністю прийняла й схвалила ці умови. Продиктовані умови фактично означали капітуляцію УНР: пропонувалося підпорядкуватися з'їзду Рад України й впровадити на своїй території радянську владу, розформувати армію. Керівництву УНР і командуванню армії гарантувалися свобода і безпека. Безперечно, всі ці пропозиції були відкинуті [751, с. 239; 334. 1919. 8 лют.].

26 лютого уряд Раковського надіслав ноту Франції та на адресу Паризької мирної конференції, у якій піддав гострій критиці договір, який нібито підписано між Директорією УНР і Францією у Одесі. Аналіз договору, наголошувалося у ноті, свідчить про ставлення Франції до України, як до майбутньої колонії „новий Мадагаскар, Марокко та Індокитай”, проти чого радянський уряд протестує. Ще раз підкреслювалося, що в Україні один легітимний уряд – радянський і лише з ним можна вступати у міждержавні відносини [276, с. 79-81].

Становище УНР узимку 1919 р. було дуже важким. Спроби шляхом переговорів з Антантою і більшовицькою Росією уникнути війни й зберегти незалежність не увінчалися успіхом. Вторгнення більшовицьких частин в грудні 1918 р. розгорнулося у широкомасштабні наступальні операції за участю значних військових сил. Голова Реввійськради Росії Л.Троцький, відверто писав: „Там було невідкладне завдання: скинути місцеву, поки що неорганізовану буржуазію, не дати їй організуватися після того, як німецька армія, яка підтримувала українську буржуазію, піддавалася спочатку розкладу, а потім революційному перевихованню й відходила до себе на захід, в Німеччину”[812, с. 28].

Після вступу радянських військ у Харків було сформовано групи військ Харківського, Київського й пізніше Одеського напрямків. Загалом вони нараховували 43 тис. багнетів, 3,5 тис. шабель, 16 гарматних батарей (64 гармати), 16 технічних рот та ін. У ході наступу вони стрімко посилювалися за рахунок приєднання партизансько-повстанських загонів. Група військ Харківського напрямку, наприклад, за кілька тижнів вже мала 23 тис. багнетів, 2 тис. шабель, 41 гармату, 240 кулеметів, 4 бронепоезди, 6 бронемашин і 8 літаків. У травні 1919 р. так званий Український фронт налічував близько 90 тис. бійців і командирів [488, с. 566].

Проти цих військ Директорія УНР спромоглася виставити: на Лівобережному фронті проти Харківської групи червоних В.Ауссема та частин групи Курського напрямку групу полковника П.Болбочана у складі Запорізького, Січового корпусів та Сірої дивізії (загалом до 30 тис. багнетів, 2 тис.шабель і 50-55 гармат) на фронті від Старобільська до Дніпра – близько 600 км. На Правобережному фронті групі Київського напрямку протистояли до 15 тис. бійців отамана В.Оскілка та частин, які 5 лютого залишили Київ. Малочисленний Південний фронт генерала О.Грекова прикривав важливу ділянку фронту від військ Антанти, які солідаризувалися з частинами білої Росії на Чорноморському узбережжі, та з боку Румунії. Запеклі бої розгорнулися навесні в районі Бердичева, Рівного, Умані. Червоній Армії вдалося відтиснути

українців до Збруча, а уряд – у Кам'янець-Подільський, в районі якого українські війська закріпилися. Водночас, у травні поляки зайняли Волинь, а Галицьку армію відкинули до Збруча [813, с.47-48, 50-52].

У ті дні керівництво Угорської Радянської Республіки на чолі з Бела Куном звернулося до В.Винниченка у Відні з пропозицією стати посередником для врегулювання відносин УНР з Москвою. Пропонувалося УНР сформувати новий уряд, підпорядкувати йому Галицьку армію й створити єдиний фронт Росія-Україна-Галичина-Угорщина. Винниченко прийняв пропозиції за умови визнання незалежності УСРР, сформування національного уряду, військового союзу республік та визволення Галичини. Бела Кун передав взаємні пропозиції до Москви [369, ч. III, с. 322].

1 червня 1919 р. Україна стала складовою більшовицької Росії. „Декрет про об'єднання радянських республік України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби із світовим імперіалізмом” розроблений особисто В.Леніним проголошував об'єднання військ і командування, народного господарства, залізничних сполучень та їх управлінь, фінансів та інших сфер діяльності державних утворень, серед яких, безперечно була зовнішня політика. Хоча в ньому визнавалася незалежність, свобода самовизначення кожної республіки у перспективі розвитку федерації, на ділі він був одним із засобів підпорядкування України Москві [276, с.179-180].

Вже 4 червня Український фронт був розформований, а на його базі утворено 12-у і 14-у армії, які входили до складу Західного, згодом Південного і Південно-Західного фронтів Червоної армії, підпорядкованих безпосередньо Головному командуванню. До складу армій включалися також так звані інтернаціональні частини. Так у складі 12-ї армії в липні 1919 р. діяла 1-ша інтербригада, сформована у Києві з німців, угорців, поляків, румунів, сербів та ін. 2-га бригада була створена в Черкасах. Всього в боях проти Армії УНР брали участь близько 10 тисяч так званих інтернаціоналістів [488, с.153, 226].

У ході операцій радянські армії завдали важких поразок українським військам на Правобережжі, поляки – на Волині. Після евакуації військ Антанти

з Причорномор'я оголилося південне крило фронту Армії УНР. Цим скористалася Добровольча армія Денікіна. Її 3-й армійський корпус генерала М.Шіллінга (близько 8 тис. бійців) зайняв Причорномор'є з Одесою, а група генерала Е.Бредова (близько 6 тис. вояків) – Катеринослав і розвивала наступ на Київ. У середині серпня денікінські війська вперше зіткнулися з українськими частинами під Білою Церквою.

Ставлення генерала Денікіна до УНР було виразно висловлено у його наказі військам від 3 серпня: „Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральними, тоді вони повинні негайно здати зброю і розійтися по домівках; або приєднатися до нас, визнаючи наші гасла, одне з яких – широка автономізація окраїн. Якщо петлюрівці не виконають цих умов, тоді їх слід вважати таким же супротивником як і більшовиків”. Як писав біограф Денікіна В.Лехович, на початку липня Директорія пропонувала Головокомандувачу вступити в переговори на умовах: відкласти на майбутнє вирішення спірних питань щодо устрою російської держави та статусу України й створити спільний фронт проти більшовиків під командуванням генерала Денікіна. Але пропозицію Головного Отамана Денікін відкинув. „Петлюру він вважав зрадником, авантюристом і не вірив йому ні на копійку, – резюмував Лехович. – Навіть тимчасова угода з такою людиною в очах Денікіна була неприпустимою. Але прірвою, яка розділяла його з Петлюрою, було принципове питання: як міг він, генерал Денікін, йти на компроміс з руйнівником єдності Росії?” [648, с. 250].

Важливим фактором, який міг зламати стереотипи керівництва білої Росії щодо ставлення до України як незалежної держави було об'єднання армій УНР і ЗУНР у середині липня 1919 р. і блискучий початок стратегічної наступальної операції на Київ-Одесу. Уряд УНР і військове командування сподівалося на порозуміння з Денікіним у війні з спільним ворогом – більшовиками. 30 липня 1919 р. у Кам'янці-Подільському відбулася нарада за участю керівництва держави, командування і військового представництва Франції, Англії та США.

Генерал-полковник Микола Капустянський пізніше писав, що виклав перспективний план подальших операцій. Відповідно до нього, Добровольча армія Денікіна повинна діяти на головному напрямку – на Москву й вести наступ через Харків-Курськ-Орел. Українська армія звільняє Правобережжя й, забезпечуючи ліве крило Денікіна, наступає на Київ-Ніжин-Чернігів. Водночас польська армія – на Гомель-Могилів-Брянськ. Причому, якщо Антанта допоможе зброєю та військовими матеріалами, Армія УНР може розгорнутися до 400-500 тис. вояків. Загальне керівництво бойовими діями покладається на Антанта. Цей план був схвалений маршалом Фошем. „Але, – констатував М.Капустянський, – антантівські політики та короткозорість Денікіна й захланність поляків не дали тому планові здійснитися” [594, с. 94-96].

У другій половині серпня, коли українські і денікінські війська зішлись на широкому фронті, командування Армії УНР і Штаб Головного Отамана 22 і 23 серпня віддали наказ уникати конфліктів з частинами Добрармії, висилати парламентарів на мирні переговори з командирами, пропонувати утримувати демаркаційну лінію. Але командування армійських груп звернулося до Головного Отамана взяти на себе переговори з представниками генерала Денікіна. 25 серпня він вислав військово-дипломатичну місію на чолі з М.Пересадою-Суходольським на переговори в район Цвітково-Христинівки до командування Терсько-Кубанської дивізії, у складі якої була значна частка українців-кубанців. Кубанці досить прихильно поставилися до пропозицій українців. Проте, це питання вирішував особисто генерал Денікін, й переговори не дали позитивних результатів [594, с. 161-163].

Коли війська обох армій наблизилися до Києва і 31 серпня зустрілися в столиці, С.Петлюра під тиском військовиків зробив спробу встановити контакти з Денікіним. Він вислав військово-дипломатичну місію на чолі з генералом М.Омеляновичем-Павленком до генерала Бредова, який її не прийняв. Але з галичанами він сів за стіл переговорів. Проте за його вимогою українські війська армійської групи генерала А.Кравса змушені були залишити

Київ. „Киев, мать городов русских, никогда не был украинским и не будет!” – завляв денікінський генерал [610, с. 63].

13 вересня С.Петлюра надіслав до денікінського командування в Київ повторно делегацію на чолі з генералом Омеляновичем-Павленком, який мав запропонувати Денікіну створити спільний антибільшовицький фронт, уникнути збройного протистояння, встановити демаркаційну лінію між військами. Денікінську делегацію очолював помічник Е.Бредова генерал-майор Петро Непенін – „вдумливий, спокійний, розважливий, коректний до своїх політичних ворогів, робив приємне враження”, – писав у спогадах Омелянович-Павленко. Проте переговори закінчилися безрезультатно: домовилися лише доповісти обоюдні пропозиції вищому командуванню [407, с. 200-203].

Аналізуючи військові невдачі Армії УНР навесні-влітку 1919 р., генерали О.Удовиченко і М.Капустянський зауважували: „Політика поставила своїй стратегії непосильне завдання: одночасно вести боротьбу з двома ворогами, з яких кожний зокрема був сильнішим за Українську Армію. Большевики – величезний соціальний чинник світового значення – базувалися на великій території з незмірним запасом людського контингенту. З ними ледве міг боротися антибільшовицький блок, що його підтримувала Антанта. Такого ворога й одного було досить для молоді Української Армії. Другий ворог – Польща. За Польщею стояла Антанта...В штабі Наддніпрянської Армії ясно уявляли собі неможливість успішно битися на два фронти та не раз штаб висловлював думку про необхідність ліквідації одного з фронтів. Це питання не було розв’язане” [813, с. 59-60]. Генерали закидали політикам і дипломатам за неспроможність знайти вихід з такої ситуації, тим більше, коли з’явився третій – денікінський фронт.

За цих умов С.Петлюра розпочав акції щодо порозуміння з Польщею. У лютому 1919 р., він виїжджав до Галичини на переговори з делегацією Антанти в Ходорові. 1 червня він надіслав до окупованого поляками Львова військово-дипломатичну місію на чолі з генерал-поручником С.Дельвігом. До неї увійшли також полковники (згодом генерали) П.Ліпка і Б.Сулковський, підполковник

К.Слюсарчук, Я.Чехович, В.Антончук та інші. Українська сторона висунула пропозицію на користь ЗУНР – встановити демаркаційну лінію, яку оголосила в лютому делегація Антанти генерала Бертелемі. Проте поляки, які тоді наполягали на цій пропозиції, тепер, з огляду на успіх травневого наступу, погоджувалися залишити за Галицькою армією лише незначну територію на півдні Тернопільщини, що вона втримувала.

8 червня 1919 р. Галицька армія розгорнула стрімкий наступ по усьому фронті, розгромила передові частини польської армії, звільнила Тернопіль і просувалася на Львів. Отже, поляки пішли на поступки: погодилися на перемир'я з 20 червня та демаркаційну лінію по рубежу Броди-Тернопіль і далі по р. Серет, Золота Липа, Дністер. Проте президент ЗУНР Є.Петрушевич, головнокомандувач генерал О.Греков під ейфорією військового успіху відкинули мирні пропозиції українсько-польської угоди, яку С.Петлюра й уряд УНР та командування Армії УНР цілком схвалювали.

Остаточним результатом діяльності військово-дипломатичної місії генерала С.Дельвіга було припинення бойових дій на Волині та ліквідація польського фронту, що дозволило зосередити максимум сил проти більшовиків, а згодом проти денікінців. 1 вересня у Варшаві українська делегація полковника П.Ліпка підписала угоду про перемир'я, яка зобов'язувала сторони припинити бойові дії, дотримуватися узгодженого кордону, провести обмін військовополоненими. Передбачалося в майбутньому здійснити переговори щодо спільних дій проти більшовицької Росії [664, с.186-187].

Як вже відзначалося, військово-політичний провід УНР усіляко намагався уникнути збройного протистояння з Добровольчою армією, усвідомлюючи, що за нею стоїть Антанта [28, арк.7-10зв; 30, арк.83]. Але ставлення генерала Денікіна до української державності виливалося вже у серпні-вересні у спонтанні сутички. 4 серпня 1919 р. генерал Микола Шіллінг віддав наказ командирам Терської кінної бригади – генералові М.Склярову, 4-ї піхотної генерала-лейтенанта С.Добророльського та 5-ї піхотної дивізії – генералові Я.Слащову: „У відповідності з вказівками Головному наказую при зустрічі з

військами Петлюри пропонувати їм роззброюватися або покинути територію, зайняту Добровольчою армією. У випадку невиконання цих вимог ставитися до них як до противника”. А 21 вересня українцями було перехоплено наказ по Добрармії про початок відкритих бойових дій проти Армії УНР, які розгорнулися у жовтні в широкомасштабні операції й поставили український уряд та його армію у катастрофічне становище [610, с. 115-117].

Нагадаємо, що кількомісячне перебування в Парижі української делегації під проводом Григорія Сидоренка (від серпня – М. Тишкевича) та її діяльність на мирній конференції виявилася практично безрезультативною. Її вимоги про визнання України як самостійного суб’єкта міжнародної політики та надання допомоги у війні з більшовицькою Москвою не знаходили підтримки Найвищої Ради, насамперед делегації Франції на чолі з Ж. Клемансо. Антанта продовжувала вважати головною військовою силою у боротьбі з більшовиками Добровольчу армію генерала Денікіна, усіляко підтримувала Польщу для створення „санітарного кордону”, для чого дала дозвіл на повну окупацію Східної Галичини.

Під впливом військових поразок улітку 1919 р. певна частина урядів УНР, ЗУНР та військового командування намагалися знайти порозуміння з Москвою й Харковом. Радянські чинники вміло використовувало пропаганду і агітацію для створення позитивного образу радянської влади. 1 червня 1919 р. Ленін підписав резолюцію ЦК РКП(б) „Про радянську владу на Україні”. У ній підтверджено, що Москва визнає самостійність УРСР, а форму зв’язку з іншими республіками й Російською, визначить український народ. Декларувалися свобода і розвиток української мови й національної культури взагалі, представництво трудящих у органах влади, обмеження сільськогосподарських податків, кооперацію виключно на принципах добровільності та ін. [646, с. 263-265].

Ще більш лицемірними були заяви Л. Троцького, який у так званій „Інструкції агітаторам-комуністам на Україні” насамперед змушений був визнати: „ Ні для кого не є таємницею, що не Денікін примусив нас покинути

межі України, а грандіозне повстання, яке підняло проти нас українське сите селянство. Комуни, чрезвычайку, продовольчі загони, комісарів-євреїв возненавидів український селянин до глибини своєї душі... Але нам необхідно повернути Україну Росії. Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею і радянська влада і ми з вами". На закінчення Троцький заявляв відверто: „Ні на хвилину не забувайте, що Україна повинна бути нашою, а нашою вона буде лише тоді, коли буде радянською, а Петлюра викинутий з пам'яті народу назавжди” [810, с. 113-115].

Аналіз дипломатії УНР свідчить, що в складних, часом у катастрофічних ситуаціях у державному і політичному проводі УНР не було єдності, що суттєво погіршувало становище України. Коли С. Петлюра шукав порозуміння з Польщею з перспективою виходу на Антанту, керівництво соціалістичних партій та створений ними уряд Б.Мартоса і „Комітет Охорони Республіки” розгорнули активні пошуки порозуміння з більшовиками. Комітет вимагав від Директорії припинити орієнтацію на Антанту й вести переговори з її представниками, а встановити контакти з більшовиками. Лише коли їх прихильник – командир повстанських частин і Гайдамацької бригади отаман Омелян Волох, перейшов з своїми частинами до червоних, група Б.Мартоса припинила пошуки порозуміння з Москвою, щоправда, ненадовго [695, с. 353].

Уряд Х.Раковського намагався послабити Директорію УНР шляхом відриву від неї Галицької армії, в середовищі якої було чимало прихильників союзу з Харковом. У липні 1919 р. радянський уряд звернувся до Є.Петрушевича з пропозицією укласти союз проти Польщі на умовах: порвати з Петлюрою й відкликати Галицьку армію, відкрито заявити про союз з УСРР, укласти військову конвенцію проти Польщі і Румунії, об'єднати армії. На переговорах з галичанами В. Антонов-Овсієнко переконував приєднатися до нього й заявляв: „Ви іншого виходу не маєте, тільки або піти з нами, або героїчно загинути” [404, с.178]. Але прийняти доленосні пропозиції диктатор Є.Петрушевич не наважився.

Серед близького оточення С. Петлюри теж були прибічники порозуміння з більшовиками, щоправда, не з Харковом, а Раднаркомом Леніна на основі спільної боротьби з Денікіним. Переговори на цю тему провів І.Мазепа з більшовицьким діячем П.Поповим у Кам'янці-Подільському. Коли у липні в районі міста зробив вимушену посадку радянський літак з приятелем Леніна швейцарським комуністом Фріцом Платтенем, з ним провів переговори С.Петлюра. Платтен виявив бажання стати посередником між урядом УНР і Леніним й передав листа, який був розглянутий на початку листопада на Політбюро ЦК ВКП(б). У цілому його учасники погодилися на встановлення контактів з Петлюрою з метою спільної боротьби з Добрармією.

25 жовтня Ф.Платтен повернувся з Москви з обнадійливими обіцянками Кремля. Зокрема, Л.Троцький нібито віддав наказ виділити для УНР 20 тис. гвинтівок, по тисячі набоїв на кожну, кілька десятків кулеметів і 12 гармат. А найголовніше, Москва погоджувалася укласти військовий союз з Директорією, припинити бойові дії проти Армії УНР та розпочати спільні операції 12-ї армії та українського війська проти денікінців. Висловлено згоду розпочати конкретні переговори. Платтен стверджував, що Ленін у випадку укладення союзу обіцяв визнати самостійність України, незалежно від того, чи вона буде соціалістичною, чи демократичною республікою.

Величезні поступки пояснювалися тим, що радянська Росія опинилася в скрутному становищі, Це був період максимальних успіхів Добрармії, коли Ленін вже готував евакуацію уряду з Москви у Вологду і терміново шукав союзників. Московські пропозиції підтримали майже всі, зокрема Є.Петрушевич, хоча галицьке командування сприйняла їх неоднозначно. Варто відзначити, що вже після першої зустрічі з Платтенем у вересні Армія УНР по суті припинила бойові дії проти радянської 12-ї армії і її представники розпочали переговори з червоними. У ті ж дні голова уряду І.Мазепа вислав до Москви, як це було обумовлено, дипломатичну місію у складі О.Красовського, Б.Палія-Неїло та В.Гладкого [695, с. 317-318].

Невдовзі представники України прибули в Москву й мали переговори, насамперед, щодо допомоги озброєнням. Проте повна втрата території, катастрофічний стан Армії УНР та союз УГА з Добрармією наприкінці листопада спричинили різкий спад інтересу Москви до Директорії УНР. На початку листопада ситуація на радянсько-денікінському фронті радикально змінилася на користь Москви, Червона армія перейшла у стрімкий наступ у напрямку Харків-Донбас-Ростов. Отже, українсько-російські переговори не отримали розвитку.

У листопаді 1919 р. розвалився військово-політичний союз між УНР і ЗУНР. Після еміграції диктатора Є.Петрушевича в Румунію і згодом до Відня командування Галицької армії, обезкровленої боями і переполовиненої епідемією тифу, для порятунку залишків уклало перемир'я з генералом Шіллінгом і вивело частини на перепочинок. Під ударами денікінської і радянської армій С.Петлюра вивів Армію УНР в район Любара. Звідти 5-тисячна армія під командуванням генерала Омеляновича-Павленка рушила на Правобережжя у ворожий тил у так званий Перший Зимовий похід. Уряд та вище командування, частина війська перейшли польський кордон де були інтерновані. Але військово-політичний провід УНР не склав зброї й готував частини для продовження боротьби з більшовиками. З цією метою він у квітні 1920 р. уклав військовий союз з Польщею.

Отже, пробільшовицький, як і раніше проантантівський, дипломатичні орієнтири Директорії Української Народної Республіки себе не виправдали, й її керівництво прийшло до висновку, що покладати надії на порозуміння з могутніми державами Сходу і Заходу марна справа, оскільки вони не визнають права українського народу на державність. Відтак вже в другій половині 1919 року система орієнтирів зовнішньої політики знову міняється. УНР змушена була йти на зближення з Польщею, яка стала їй у катастрофічній ситуації грудня 1919 р. єдиним союзником і надала притулок уряду і армії для продовження боротьби з більшовицькою Росією за відновлення незалежності України.

6.4. Військово-політична і дипломатична підтримка визвольних змагань ЗУНР

Відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії майже співпало з утворенням Західноукраїнської Народної Республіки й стосунки між ними – в українському соборному таборі – стали від осені 1918 р. кардинальною і наріжною проблемою Української революції. З перших днів свого існування обидві українські держави були втягнуті у запеклі кровопролитні війни: ЗУНР відбивала агресію з боку сусідньої Польщі, яку підтримувала морально і матеріально могутня Антанта, а Наддніпрянська Україна билася загалом на трьох фронтах: спочатку на більшовицькому, згодом ще й на польському і денікінському. Отже, сама ситуація спонукала українські держави до об'єднання зусиль для збереження національної незалежності.

Утворення незалежної західноукраїнської держави було схвально сприйнято в Наддніпрянщині, а збройна боротьба галичан проти польської навали викликала широку хвилю відгуків і закликів надати братам за Збручем усіляку підтримку. Вже 8 листопада президія Українського Національного Союзу опублікувала звернення до співвітчизників за підписом Винниченка і Шаповала, в якому набатом звучали натхненні слова „Громадяне! Треба допомогти рідній Галичині. Вірні, чесні українські серця мусять озватися... Ідіть в Добровольчій корпус оборони Галичини і рятуйте наш П'ємонт від руїни. Хоч чим може, хай допомагає грошима, харчовими продуктами, одежою, котрі здавайте до корпусу оборони, організуйте допомоги, докажіть, що ви сини героїчного народу” [343.1918.8 лист.].

Відзначимо, що Гетьман України П.Скоропадський у ті дні тепло прийняв дипломатичну делегацію молоді галицької республіки в особі членів Національної Ради О.Назарука і В.Шухевича і, хоча не хотів ускладнювати стосунків з Польщею й Антантою, все ж відгукнувся на прохання галичан і надав, щоправда, таємно допомогу. Він розпорядився виділити 2 млн. доларів, кілька вагонів із зброєю, набоями і обмундируванням, авіаційний загін з Одеси (перелетів до Красного під командування Петра Франка, сина Каменяра),

гармати, панцирні автомобілі та ін. Крім того, дозволив забрати з Білої Церкви галицький Окремий загін Січових Стрільців Є.Коновальця. Водночас уряд прийняв рішення скерувати до Львова надзвичайну дипломатичну делегацію на чолі з консулом О.Саліковським. Та внаслідок антигетьманського повстання Директорії реалізувати вдалося не все. Зокрема, загін Коновальця залишився і став ядром збройних сил Директорії. Січовики вважали, що звільнення Галичини буде після зайняття Києва та звільнення всієї України [655, с. 296].

30 листопада 1918 р. члени Директорії В.Винниченко, П.Андрієвський, Ф.Швець і Т.Макаренко у Фастові прийняли нову галицьку делегацію у складі Л.Цегельського та Д.Левицького й провели переговори, до яких 1 грудня приєднався С.Петлюра. Сторони прийшли до порозуміння щодо об'єднання республік для ефективної боротьби за незалежність, підписали 1 грудня „передвступний” договір. Відзначалося, що йдучи назустріч прагненням українського народу обох республік об'єднатися „в єдиній неподільній незалежній та суверенній Українській Державі” [849, с. 4], укладено договір про державну злуку. Згодом його повинні були схвалити законодавчі органи, а ратифікувати – майбутні Українські Установчі збори.

Питання про соборність України, тобто об'єднання із ЗУНР, Директорія і уряд УНР призначили на 22 січня 1919 р. в урочистій обстановці. На цей день скликано всеукраїнський Трудовий конгрес. Отже, до Києва прибула представницька урядова делегація ЗУНР – 36 осіб, у складі якої були відомі державні і військові діячі, зокрема Л.Цегельський, Р.Перфецький, Д.Вітовський, Т.Старух, С.Вітик. В.Стефанік. 22 січня на Софіївській площі у присутності великої кількості людей та керівництва держави член Директорії Ф.Швець зачитав Універсал Директорії УНР про об'єднання республік і утворення єдиної УНР. Л.Цегельський оприлюднив Грамоту уряду ЗУНР. Делегації обмінялися документами, які були схвалені Конгресом [11, арк.82-82зв].

Згідно з ухвалами ЗУНР отримала найменування ЗОУНР (Західна область УНР). Президент Є.Петрушевич став членом Директорії, а С.Петлюра

запрошувався до тимчасової столиці м.Станіславова на засідання уряду та інші наради. Так координувалися дії керівництва держав, які по суті не змінили своїх функцій і часто діяли автономно. Було відпрацьовано порядок надання допомоги ЗОУНР. Виділялися значні кошти: для родин стрільців УГА – 120 млн. гривень, на продовольчі операції – 40, на відбудову житла – 500, на експлуатацію залізниць – 17, на військові потреби й утримання УГА – 70. а у вересні ще 240 млн. гривень. Для населення східних районів Галичини було надіслано 730 вагонів цукру, 213 – борошна, 223 – збіжжя та ін. [655, с. 304].

Найбільшу потребу ЗУНР відчувала у військовій допомозі. Впродовж листопада-грудня її армія отримала з Наддніпрянщини 20 тис. гвинтівок, 80 млн. набоїв, 300 кулеметів, 80 гармат, 20 бойових літаків з екіпажами та ін. До складу Галицької армії прибули окремі частини і підрозділи Наддніпрянської армії, зокрема Козятинська стрілецька бригада полковника Кравчука (близько 1000 вояків), гарматні бригада, полк та кілька окремих батарей, Окремий козацький загін ім.Гонти під командування отамана (згодом генерал-хорунжий) Андрія Долуда, який особливо відзначився у вуличних боях у Львові. В Галичину були скеровані на посади командувача УГА досвідчений генерал Омелянович-Павленко, начальника штабу армії – полковник Генерального штабу Євген Мішковський, відповідальні посади посіли наддніпрянці генерали В.Генбачів та О.Греків, полковники М.Какурін, Д.Кануков та ін. [843, с.75-76].

Значною заслугою наддніпрянських воєначальників стала кардинальна реорганізація Галицької армії за європейським зразком. Під керівництвом полковника (згодом – генерал-хорунжий) Мішковського було втілено у життя план, згідно з яким розрізнені й неоднорідні окремі загони і бойові групи були зведені у три корпуси, 12 стрілецьких бригад полкового або курінного складу, засновані старшинські школи для підготовки і поповнення армії командним складом. Доведена до 100 тисяч бійців, Галицька армія за своєю організацією і боєздатністю вийшла на рівень кращих європейських армій того часу, про що свідчила її війна з набагато сильнішою армією Польщі, яка була організована і забезпечена за участю країн Антанти, зокрема Франції, котра сформувала,

озброїла і надіслала на Галицький фронт армію генерала Й.Галлера (близько 60 тис. багнетів і шабель, 200 гармат і 900 кулеметів). У квітні 1919 р. – найбільш організоване і могутнє збройне формування у Східній Європі. Окрім того, УНР утворила Холмський фронт генерала О.Осецького, який, щоправда, не був численним (до 6 тис. вояків). Він прикривав північне крило Галицької армії від Сокаля. Тили Галицької армії прикривав також від більшовиків Волинський фронт (близько 5 тис. багнетів) отамана В.Оскілка [654, с. 146-149].

Слід зауважити, що проголошення Акту злуки та об'єднання із ЗУНР чимало політичних діячів Наддніпрянщини сприйняли неоднозначно. І.Мазепа наголошував, що політики обох держав виявили неготовність до спільної боротьби „соборним фронтом”. Вважав, що наддніпрянці і галичани мали різний рівень громадсько-політичної, державної та правової свідомості. Це впливало на стосунки в складних умовах українського протистояння трьом фронтам – більшовицькому, польському, денікінському [396, т. 2, с. 218].

Не заперечуючи в цілому значення події, скептично ставився до неї і В.Винниченко. Насамперед він вважав, що „більшість Національної Ради складалась з представників дрібнобуржуазних партій, з парламентських і соймових послів, у більшості своїй націонал-демократів...з обмеженим, обсмоктаним псевдоевропейською цивілізацією світоглядом”. За Винниченком, керівництво ЗУНР не сприймало революційного духу Наддніпрянської України й лише під тиском народу „мусіло піти на уступки й згодитися на з'єднання. Але це було тільки формальне поєднання” [369, ч. III, с. 395-398].

М.Шаповал взагалі вважав, що велика різниця соціально-політичних і економічних характеристик УНР і ЗУНР „не мали підстав для органічного об'єднання. На відміну від УНР, де влада свідомо формувалася Директорією так, щоб вона належала трудовому народу (через Трудовий Конгрес), утворена на західноукраїнських теренах Українська Національна Рада складалась з українців-депутатів...представників трьох партій.” Ця обставина спричиняла різне розуміння зовнішньої і внутрішньої політики керівництва обох держав й „стала фатальною для всеукраїнської революції” [844, с. 251].

Процес об'єднання зовнішньої політики обох українських держав був складним. Керівництво УНР докладало усіх зусиль для порозуміння з Антантою, вело безперервні переговори в Одесі і Бірзулі з представниками Франції. Об'єднання із ЗУНР і автоматичне втягнення у війну з Польщею, безперечно шкодило цим зусиллям. Проте С.Петлюра та його угруповання твердо стояли на точці зору, що військово-політичний союз із ЗУНР буде надзвичайно корисним для успішної боротьби з більшовиками. Але, щоб отримати численну боєздатну Галицьку армію, слід було покінчити з її війною проти Польщі. Таким чином, Міністерство закордонних справ УНР намагалося сприяти позитивному вирішенню проблеми Східної Галичини, перш за все – припинити польсько-українську війну.

З цією метою С.Петлюра взяв участь у переговорах командування УГА з місією Антанти на чолі з французьким генералом Бертелемі. Він пропонував урядові ЗУНР і командуванню УГА погодитися на запропоновані умови і бодай втратою частини території Галичини домогтися миру, зберегти незалежну державу, а головне – знайти порозуміння з Антантою. Адже глави держав Англії, Франції, США – чільні учасники Паризької мирної конференції були зацікавлені в припиненні війни [655, с. 308]. На наш погляд, вирішення цього питання у лютому 1919 р. могло би радикально вплинути на ситуацію в регіоні. Провал ходорівських переговорів внаслідок недалекогоглядної політики керівництва ЗУНР С.Петлюра переживав як власну відчутну дипломатичну поразку: адже була втрачена можливість радикально покращити стосунки з Антантою і Польщею, скріпити протибільшовицький фронт 100-тисячними арміями ЗУНР і Польщі. Ситуація змусила С.Петлюру терміново шукати порозуміння з Польщею, що заклало перші тріщини у стосунках з керівництвом ЗУНР. Усі надзвичайні дипломатичні місії УНР до Варшави в першій половині 1919 р. головним завданням мали припинити польсько-українську війну з умовою зберегти незалежну галицьку республіку шляхом втрати певної території [227, арк. 38-39].

Найбільш значимою була місія генерал-полковника С.Дельвіга. Скерована до Львова 31 травня, коли Галицька армія була затиснута в так званий „трикутник смерті” у південному Поділлі, вона узгодила демаркаційну лінію перемир'я, безумовно, важкою для галичан, але яка зберігала їх державність. Проте вона була відкинута Є.Петрушевичем. В результаті Паризька конференція дала дозвіл на остаточну окупацію поляками Галичини, і ЗУНР припинила своє існування. У середині липня 1919 р. диктатор Є.Петрушевич з урядом і Галицькою армією відступили за Збруч на територію УНР і включилися у нові протистояння з більшовиками і денікінцями.

Найбільш активну дипломатичну допомогу ЗУНР надавала наддніпрянська місія на Паризькій мирній конференції на чолі з Г.Сидоренком. До її складу увійшли О.Шульгин, А.Марголін, А.Галіп, С.Томашівський, С.Шелухін, Д.Ісаєвич та інші досвідчені політичні діячі і дипломати. Вона прибула в Париж, на відміну від новостворених Польщі, Чехословаччини та ін. країн, без офіційного запрошення, отже не була визнана учасником конференції. Але завдяки тому, що розглядалася проблема Східної Галичини, делегатам УНР вдалося брати участь у дискусіях за участю глав великих держав та виступити у захист незалежності ЗУНР й насамперед із вимогами припинення польсько-української війни [65, арк. 7-12].

У квітні до делегації УНР приєдналися галичани: відомий дипломат М.Лозинський, військовий експерт полковник Д.Вітовський, які разом з В.Панейком склали групу представництва ЗУНР на конференції і неодноразово брали участь у дискусіях на вищому рівні [232, арк.1].

Жодна із великих держав – учасниць конференції не визнавали самостійність України і розглядали українську проблему як частину загальноросійської й настільки це сприяє відновленню єдиної Росії. Отже, діяльність місії УНР обмежувалася контактами з окремими представниками делегацій та жвавими стосунками з делегаціями невизнаних держав, зокрема Латвії, Литви, Білорусії, Грузії та ін. Водночас Г.Сидоренко спільно з галичанами готували і розповсюджували дипломатичні ноти, меморандуми,

заяви у пресі, в яких інформували Захід про боротьбу з більшовиками, а також про ситуацію в Східній Галичині у зв'язку з агресією Польщі. Це сприяло тому, що у ході конференції глави держав, зокрема В.Вільсон, Ж.Клемансо, Д.Ллойд Джордж неодноразово зустрічалися з делегацією, утворили спеціальну комісію з проблеми під керівництвом генерала Боти, надсилали в Галичину військово-дипломатичні місії на переговори у Львів, Ходорів, Хирів щодо припинення польсько-української війни.

Переконавшись у тому, що Антанта не визнає делегацію УНР, хоча вона намагалася висунути на перший план не розбіжності з білою Росією, а участь України у спільній боротьбі з більшовиками, представники ЗУНР В.Панейко й С.Томашівський, присутні відокремилися й провадили свою власну зовнішньополітичну лінію. Оскільки конференція розглядала лише проблему польсько-української війни, вони відстоювали точку зору, що ЗУНР є окрема держава і саме її вони представляють на конференції. Вони вважали, що лише таким шляхом можна порозумітися з Антантою. Дійсно, міжнародні перспективи визнання УНР і ЗУНР буди різними. 14 пунктів декларації президента США В.Вільсона, гарантували народам колишньої Австро-Угорської імперії право на самовизначення, тоді як народам Російської цього не обіцялося. Так само як Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія, за тогочасною міжнародною кон'юктурою ЗУНР мала набагато більше шансів отримати суверенітет ніж УНР [664, с. 115-118].

С.Шелухин повідомляв уряд про розбіжності і розкол в українській місії. Він наполягав ужити всіх заходів для дотримання принципів єдності соборної України. 8 липня міністр закордонних справ УНР В.Темницький на засіданні Ради Народних Міністрів запропонував заслухати Є.Петрушевича та ужити заходів для погодження закордонної політики. Проте події у Парижі вийшли з-під контролю, і суперечності подолати не вдалося [64, арк.82; 216, арк. 2, 7].

Наштовхнувшись на негативне ставлення керівництва Паризької конференції до визнання УНР і участі її делегації при вирішенні проблем післявоєнного устрою Європи, група Марголіна і Шульгина виступила з планом

ідеї федерації самостійних держав, які виникли на теренах Російської імперії та скликання всеросійських Установчих зборів. Проте Найвища Рада підтвердила від імені Антанти, що не визнає самостійність народів колишньої Росії й Україна має єдиний вихід – порозумітися з Верховним правителем Росії, Колчаком. У серпні 1919 р. незадоволений діяльністю делегації С.Петлюра призначив головою делегації УНР М.Тишкевича. А коли в листопаді 1919 р. стався розрив відносин між Є.Петрушевичем і С.Петлюрою, В.Панейко, С.Томашівський, О.Кульчицький і А.Петрушевич створили самостійну делегацію ЗУНР. Сподівання уряду УНР досягнути якихось результатів у Парижі за допомогою досвідченого дипломата й знаного за кордоном фахівця М.Тишкевича, не виправдалися. 26 грудня 1919 р. дипломатичну місію УНР з Парижа відкликано.

Таким чином, у цілому діяльність дипломатів УНР, зокрема у захисті інтересів Західноукраїнської Народної Республіки, виявилася безплідною. Головною причиною було, звичайно, негативне ставлення провідників Антанти, в першу чергу Франції, до незалежності України, Водночас вони робили ставку на відновлення єдиної союзної їм білої Росії і взагалі не визнавали, окрім Фінляндії і Польщі, ні однієї з новоутворених на постімперському просторі країн. Іншим чином можна вважати помилки у діяльності об'єднаної української делегації на Паризькій конференції. Вони проявилися у відсутності єдиної зовнішньополітичної лінії та вміння використати нові ідеї, переконувати політичних опонентів. Зрештою, єдності у зовнішній політиці не було й у керівництва УНР і ЗУНР. Зокрема, орієнтація на Антанту не підкріплялася конкретними діями, необхідними компромісами як у ході польсько-української так і Другої радянсько-української війн, що було наслідком відсутності глибокого аналізу геополітичної ситуації, яка, безумовно, була надзвичайно складною. Все це не дозволяло українській дипломатії домогтися результатів, які забезпечили б незалежність і територіальну цілісність обох братніх держав – УНР і ЗУНР.

6.5. Варшавські угоди 1920 р. Роль дипломатії УНР

Військові поразки Армії УНР у ході національно-визвольних змагань наприкінці 1919 р. та невдачі української дипломатії на Паризькій мирній конференції суттєво звузили коло можливих союзників України. Провід УНР та його зовнішньополітичне відомство одним із них розглядало сусідню Польщу. Але слід було вирішувати досить складні й неоднозначні проблеми: припинення бойових дій на Холмському й Волинському фронтах, об'єднання із ЗУНР, військові зусилля проти радянської Росії та ін. Їх реалізація була покладена впродовж 1919 р. на і військово-дипломатичні місії генерал-полковника С.Дельвіга (травень-червень), полковника П.Ліпка (липень), заступника голови Ради Міністрів А.Лівицького (жовтень), які працювали у Варшаві. Крім того, у лютому і грудні на переговори з Начальником держави Ю.Пілсудським виїжджав Головний Отаман С.Петлюра.

На стосунки між Україною і Польщею впливало чимало позитивних і негативних факторів. Державотворчий процес в Україні й Польщі відбувався майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але за різних умов. Для Польщі ці умови були сприятливі, тому що її відродження як держави вважалося необхідним обома протиборствующими у світовій війні сторонами. Дійсно, ще 1916 р. Центральні держави оголосили про відродження після війни незалежної Польщі. Антанта і США вважали Польщу принциповим елементом післявоєнної Європи. Будучи, на відміну від України, запрошеною рівноправним учасником Паризької мирної конференції, Польща спромоглася заручитися підтримкою Антанти і отримати свободу дій на сході для приєднання збройною силою частини українських земель: Східної Галичини, Холмщини й Волині. Водночас будучи в стані війни з радянською Росією, Пілсудський вів себе досить пасивно й, керуючись прагматичними інтересами, не надав допомоги Денікіну, підтримуваного Антантою [633, с.188-189].

Керівництво УНР усвідомлювало необхідність порозуміння з Польщею, оскільки протистояти Москві вона не могла. У лютому 1919 р. Петлюра на переговорах з делегацією Антанти переконував керівництво ЗУНР укласти мир

з Польщею на будь-яких умовах, що створювало вигідні перспективи для УНР порозумітися з Варшавою. Учасник переговорів у Ходорові М.Лозинський вважав: „Якби Петлюра був поставив рішуче домагання, що в інтересі цілої Української Народної Республіки треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенню Антанти, то се було би поважним аргументом на прийняття проекту перемир'я, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом... Мабуть, для нього самого тоді ще не була ясна його пізніша орієнтація: через Польщу до Антанти за всяку ціну” [664, с. 84].

Першою спробою УНР безпосередньо встановити дипломатичні контакти й розпочати процес врегулювання відносин була поїздка до Варшави узимку 1919 р. місії у складі О.Карпинського і В.Прокоповича. Але коли УНР проголосила Акт Соборності і активно допомагала Галицькій армії відбити агресію з боку Польщі, Варшава вести переговори відмовлялася. Більше того, 27 березня 1919 р. польський сейм окреслив відносини до УНР однозначно: „Відірвання українців від Російської імперії не запевнить нам більшої безпеки східних кордонів. Агресивність українців є зараз сильніша й небезпечніша ніж російська” [589, с. 3].

Друга делегація на чолі з полковником Б.Курдиновським була відряджена міністром закордонних справ УНР К.Мацієвичем, який вів переговори з представниками Антанти і встановив тісні зв'язки з представником Польщі при антантівському командуванні Б.Кутиловським. Під час переговорів поляки заявляли, що підуть на укладення угоди з УНР за умови, що та відкличе свої частини з Галичини й припинить бойові дії у захист ЗУНР.

У складі делегації Б.Курдиновського, який мав офіційні повноваження уряду УНР, виїхав також генерал С.Дельвіг. Навесні 1919 р. на українсько-польському фронті сталися важливі події, які змушували Курдиновського і Дельвіга форсувати переговори. 14 травня польські війська перейшли у широкий наступ по усьому фронті. Дивізії прибулої з Франції армії генерала Галлера завдали частинам Волинської групи Армії УНР генерала О.Осецького нищівної поразки. Була розгромлена Сіра дивізія, а 16 травня у Луцьку

потрапили у польський полон генерал Осецький. Скориставшись ситуацією на Волині, війська Червоної армії перейшли у рішучий наступ й зайняли Броди і Дубно. Залишки Волинської групи відступили в Галичину [655, с. 354-355].

Отже, українські дипломати потрапили у важку ситуацію й змушені були йти на компроміси й непопулярні домовленості. В результаті переговорів з головою уряду і міністром закордонних справ І. Падеревським 24 травня була підписана декларація, яка проголошувала готовність УНР укласти військово-політичний союз на вигідних для Польщі умовах: відмова УНР від претензій на Східну Галичину і Волинь, кордон по р. Збруч. Польська сторона брала на себе зобов'язання надати допомогу Армії УНР для спільної боротьби з більшовиками. Але визнання незалежності України відкладалося до її визволення з допомогою Польщі та створення нового уряду. Спеціальним пунктом було зазначено, що зовнішньополітична діяльність дипломатичної служби УНР повинна узгоджуватися з Варшавою. Навіть польські історики, зокрема С.Шайдак, визнавали, що це був договір нерівноправних партнерів, і Україна могла перетворитися в сателіта Польщі [878, с. 94-95].

Важливо відзначити, що домовленості Курдиновського у Варшаві по суті ігнорували статті Акту Соборності від 22 січня 1919 р., а його декларація і заяви були використані польською делегацією в Парижі і вплинули на рішення Найвищої Ради з проблеми Галичини. З Варшави негайно дійшла телеграма до Ллойд Джорджа й була зачитана на засіданні про обнадійливі переговори між УНР і Польщею та союз у боротьбі з Москвою. Але С.Петлюра та уряд УНР не визнали результатів переговорів і дезавуїювати Курдиновського як посла за перевищення повноважень. На той час виникла ситуація, коли Галицька армія стояла над Збручем і могла приєднатися до Армії УНР в досить скрутний для Петлюри час [662, с. 81-84].

Слід зазначити, що противників польської орієнтації в Україні було досить багато. Навколо президента ЗУНР і члена Директорії з січня 1919 р. Є. Петрушевича створилося угруповання галичан і наддніпрянців, яке не сприймало ніяких територіальних поступок Польщі. Між тим, навіть

буковинець Микола Василько – посол УНР у Швейцарії вважав необхідним йти на компроміси задля головного – зберегти державність. „ Як відомо, – писав він у листі з Берна міністрові І.Мазепі, – жодна держава в початках своєї самостійності не розпоряджала своєю цілою територією, тож чому мають власне українці...збудувати зараз державу, обнімаючи усі її етнографічні території...Українці є примушені все те віддати, що зараз перепинає дорогу іти рука в руку з румунами і поляками, котрі мають ті самі устремління, що й українці – перешкодити в утворенню давньої Росії” [144, арк. 20].

Оцінюючи тодішню ситуацію, доречно відзначити, що каменем спотикання між Україною та відновленою Річчю Посполитою Другою була Східна Галичина. Доки точилася польсько-українська війна та існувала ЗУНР, українсько-польські стосунки не мали великих перспектив. Але після того, як УГА була витіснена поляками на лівий берег Збруча, а Верховна Рада Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р. ухвалила передати Східну Галичину під тимчасове управління Польщі, з'явилися перспективи для українсько-польських контактів. Керівник Польської держави Ю.Пілсудський, побоюючись імперських амбіцій Росії, прихильно ставився до існування Української держави як буфера між Польщею та Росією [652, с. 325].

Головний Отаман С.Петлюра прагнув як можна скоріше знайти порозуміння з Варшавою й ліквідувати польський фронт. 31 травня 1919 р. Він скерував до Львова представницьку дипломатичну місію на чолі з генералом С.Дельвігом з головним завданням досягнути перемир'я між УНР і Польщею та домовитися про спільні дії проти Москви. Виступаючи й від імені ЗУНР українські дипломати узгодили демаркаційну лінію, яка увійшла в історія як „Лінія Дельвіга”. Проте, керівництво ЗУНР його відкинуло, що дало привід польській делегації в Парижі досягти вигідної постанови від 25 червня, яка взагалі не лишала галичанам території [655, с. 310].

23 липня С.Петлюра направив до Варшави місію Ліпка. У листі до Ю.Пілсудського він наголошував: „Український народ у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності має право на

співчуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що відбиваючи свою рідну землю від насильників-окупантів, навіязуючих Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору. А йдемо під гаслом широкого демократизму та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо ми Вас., Пане Начальнику Держави Польської. Але боротьби з більшовиками ми ще не закінчили... Отже, стає очевидною konieczність певного порозуміння між польським та українським командуванням для подальшої боротьби” [290, т.2, с. 357-358].

У середині серпня до Варшави виїхала ще одна дипломатична місія на чолі з П.Пилипчуком. У заяві від 19 серпня голова місії визнав польську пропозицію про кордон, встановлений ухвалою Найвищої Ради Паризької мирної конференції. В інтерв'ю польській пресі він повідомляв, що справа Галичини вирішена, й уряд УНР та український народ прагне встановити дружні відносини з Польщею. 1 вересня було досягнуто найважливіше – ліквідації одного з фронтів українського війська. Щоправда, у зв'язку із напруженим становищем на інших фронтах – радянському та новому – денікінському, перемир'я дісталось шляхом болісної поступки – визнання кордону по Збручу. Це викликало хвилю обурення провідників ЗУНР та особового складу Галицької армії, з чим С.Петлюрі довелося рахуватися. Отже, укладена Пилипчуком попередня угода з поляками була кваліфікована урядом УНР як перевищення повноважень.

Восени 1919 р., після зайняття денікінцями Києва і успішного просування на московському напрямку, все більше польських діячів, не лише з оточення Пілсудського, усвідомлювали, що біла Росія для Польщі так же небезпечна як і для України. Один з дипломатів Р.Кноль попереджав прем'єра І.Падеревського, що відроджена Денікіним Росія буде такою ж загарбницькою, як Російська імперія. Її експансія буде скерована саме на захід проти новостворених на постімперських землях держав України, Литви, Латвії й Польщі. До речі, саме тоді представник Денікіна у Варшаві заявляв: „Росія вам не забуде того, що в час, коли її війська билися з більшовиками, ви послаблювали її акцію через

укладення перемир'я з Петлюрою". Ю.Пілсудський відкидав можливість порозуміння як з білою, так і червоною Росією, вважаючи їх однаковими ворогами державності. Саме такої думки був і С.Петлюра, який повністю підтримував укладену 1 вересня угоду про перемир'я.

26 вересня на спільному засіданні урядів УНР і ЗУНР було прийнято рішення надіслати до Варшави делегацію під проводом міністра закордонних справ Андрія Лівницького. Головним завданням місії було, насамперед, досягти українсько-польського порозуміння й укласти угоду про тісний союз з Польщею. Це створювало сприятливі умови для подальшої війни з більшовиками за визволення України та нові можливості і перспективи визнання УНР країнами Антанти. Надзвичайна дипломатична місія була вперше такою представницькою – включала 38 осіб, а згодом нараховувала 97, з них чотири політичних радники, п'ять радників-фахівців, зокрема військовиків, шість секретарів та ін. 3 жовтня вона прибула до Варшави й розпочала активну діяльність [91, арк.19; 684, с. 88-89].

Ю.Пілсудський досить прихильно сприйняв приїзд українських дипломатів. Цьому сприяли особисті якості А.Лівницького та його погляди на відносини з Польщею. „Найближчими географічно сусідами України є народи румунський та польський, – писав він у одному з документів. – З національними державами цих народів Україна у своїй закордонній політиці і старалася нав'язати такі доброзичливі відносини, які б не тільки не утворенню стояли на заваді утворенню самостійної України, а навпаки, при певних умовах помагали б скріпленню тої самостійності і перейшли б у формальний союз з Україною” [85, арк.2; 170, арк.21-27]. Переговори з поляками виявилися складними, хоча Ю.Пілсудський приймав А.Лівницького й висловлював сподівання на їх успіх. Найбільш складною була проблема кордонів. Польська сторона відкидала запропонований українцями етнографічний принцип та відмовилася уступати окуповані в ході польсько-української війни 1918-1919 рр. так звані „історично польські” землі Східної Галичини зі Львовом й погоджувалася на кордон виключно по Збручу [218, арк. 13-15].

Вона опиралася на відомі рішення Паризької мирної конференції щодо Східної Галичини. Волині, яка до світової війни була в межах Російської імперії, поляки не домагалися. У звіті в середині жовтня Лівіцький скаржився, що переговори майже не просуваються, оскільки „основна ідея необхідності признання самостійності України і нав’язання між нею (Польщею – авт.) і Україною союзних стосунків – зустріла підтримку лише в колах Польської партії соціалістичної (ППС), почасти серед людовців (Селянської партії – авт.)...Близькі до уряду націонал-демократи вважають існування України за явище небажане і агітують за те, аби уряд коштом України мирився з Денікіном” [85, арк. 3-4].

Дійсно, у вищих колах польського суспільства сформувалися кілька політичних угруповань, які мали різні точки зору на українську проблему. Бельведерський табір на чолі з Ю.Пілсудським і прем’єром Е.Морачевським були прибічниками ідеї створення федерації незалежних України, Білорусії і Литви, яка б прикривала Польщу від агресії з боку білої чи червоної Росії [224, арк. 4]. Їх підтримували соціалісти, які виступали за порозуміння з Україною, мирне врегулювання проблеми кордонів, але з включенням до Польщі Холмщини і Львова. Впливова Націонал-демократична партія лідера Р.Дмовського та Селянська партія вважали сильну незалежну Україну небезпечною для Польщі й наполягали на приєднання її земель, зокрема Холмщини, Західної Волині, Східної Галичини та Західного Поділля. Угруповання великих землевласників в Україні, Білорусії і Литви взагалі виступали за відновлення кордонів 1772 р., тобто до Дніпра. Отже, опозиція Пілсудському у питанні порозуміння з Україною з перспективою військово-політичного союзу була досить сильною [686, с. 236-237].

Враховуючи таку ситуацію, С.Петлюра в листі від 30 жовтня до Лівіцького не наполягав на вирішення дуже спірних питань й рекомендував перевести переговори в площину економічних відносин і в першу чергу у обмін на хліб, цукор, гроші, щоб дістати зброю: 20 тис. гвинтівок російського зразка, 5-10 млн набоїв, амуніції, а також повернути в Україну військовополонених

українців та військових матеріалів захоплених на Волині під час травневої офензиви поляків. Головний Отаман наголошував, що становище в Україні вимагає якнайскорішого врегулювання відносин з Польщею, недопущення альянсу Польщі з Денікіним, на чому наполягав Головнокомандувач Добровольчої армії. Дуже важливою для Лівницького вказівкою С.Петлюри були заключні слова: „Для здійснення заключення мирного договору між Україною і Польщею в разі потреби можна йти на уступки, зважаючи на наше тяжке становище” [92, арк.19].

А.Лівницький усвідомлював, що для виконання складних завдань збереження української державності слід використати найменші можливості, а головне реально враховувати міжнародну ситуацію. У звіті тих днів він наголошував, що „всякі однобічні позиції, які-небудь одні напрямки політики, зараз неможливі, або й виключені; зараз грає роль напрямок всебічний, так би мовити універсальний, продиктований об’єктивною оцінкою обставин. Не може бути і мови про якусь односторонню орієнтацію, наприклад, на одну з груп недавньої світової війни”. Отже, Лівницький твердо відстоював прагматичну точку зору: „зادля врятування Української Державності треба принести певні матеріальні жертви...зректися територіального максималізму і вибрати новий шлях в закордонній політиці, який привів УНР до згоди з сусідніми державами Польщею і Румунією” [109, арк. 4].

У листопаді 1919 р. необхідність укладення союзу з Польщею усвідомлювали майже всі провідні діячі УНР. Відповідне рішення було ухвалено на засіданні Директорії та уряду УНР 15 листопада. У листі до А.Лівницького С. Петлюра писав: „Ми напружуємо всі сили, але чи вистачить їх, я не певен...в цей час полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати – дати нам базу деяку, зносини з світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш: може б мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею” (підкр. авт.) [290, т.3, с.140].

Ситуація, яка склалася на більшовицькому і денікінському фронтах УНР, змусила А.Лівницького йти на територіальні поступки. Уряд УНР визнавав

кордон по р.Збруч, а долю Волині залишити на розсуд Паризької мирної конференції. В угоді наголошувалося, що польський уряд надасть українцям рівні права і розвиток національної культури, поверне військовополонених, надасть допомогу озброєнням. Висловивши незгоду з проектом у питанні Галичини, хоча рішення про це ухвалила Паризька мирна конференція ще у червні 1919 р., члени дипломатичної місії від ЗУНР А.Горбачевський, С.Витвицький та М.Новаковський покинули Варшаву [100, арк.127].

2 грудня польська делегація погодилася на український проект договору, заявляла, що Польща допоможе Україні, але підписання договору відбулося лише у квітні 1920 р. Керівництво України розуміло, що для визнання самостійної України та укладення з нею військово-політичного союзу Польщі заважала позиція Антанти в українській проблемі. Встановлення відносин на досягнутому рівні місією Лівницького мало велике значення для УНР. По-перше, на початку грудня 1919 р. уряд і частина українського війська, яка не брала участь у Зимовому поході, знайшли у Польщі притулок, по-друге, дипломатія УНР отримала можливість виходу і контактів з представництвами країн Антанти та інших держав. Окрім того, згідно з домовленостями Польща взяла на себе забезпечення двох українських стрілецьких дивізій – полковника О.Удовиченка та полковника М.Безручка [396, т.2, с. 144].

У розвиток україно-польських стосунків, наказом Директорії УНР від 12 грудня 1919 р. при українській дипломатичній місії А.Лівницького створено Військову секцію „для керування справами організації військовополонених в регулярні частини, організації матеріальної і духовної допомоги полоненим та інтернованим в Польщі, участі в розробленню проектів і заключенню військових конвенцій між Урядами УНР і Річі Посполитої Польської, військової експертизи при Українській Дипломатичній Місії”. Головою секції генерал-полковника М.Юнаківа, якому підпорядковано існуючу військову місію генерала В.Зелінського. До складу секції входили й інші військовики з питань формування українських військових частин на території Польщі [23, арк.18; 209, арк. 1].

Згідно з досягнутими домовленостями між генералом В.Зелінським і міністром військових справ Польщі генералом Ю.Лесьневським усі українці військовополонені чи інтерновані бійці Армії УНР проголошувалися „вояками військових формувань дружньої держави”. З них 1 січня 1920 р. розпочалося формування в таборі Ланцут 6-ї Січової дивізії, командиром якої С.Петлюра призначив полковника Марка Безручка, а начальником штабу – полковника В.Змієнка. Як свідчить відомий польський історик з проблеми Збігнев Карпусь, на 25 квітня 1920 р. вона мала дві стрілецькі бригади (16 і 17-ту), кінний дивізіон, гарматні, саперні та інші підрозділи, разом 239 старшин, 1886 козаків, 346 коней, 36 кулеметів та 4 гармати. В районі Кам'янця-Подільського була сформована 2-га Залізна стрілецька дивізія полковника О.Удовиченка. У її складі були: дві стрілецькі бригади, гарматні, кінні та інші підрозділи, в яких нараховувалося 556 старшин, 3348 козаків, 56 кулеметів та ін. [868, с. 24-25].

Перебуваючи у Польщі Міністерство закордонних справ пожвавило свою діяльність, хоча воєнні обставини призвели до скорочення його штату майже наполовину. На кінець 1919 р. у ньому працювало: в центральному апараті міністерства – 8 осіб, в канцелярії – 15, у Департаментах – загальному – 16, іноземному – 14 і 6 урядовців для особливих доручень, загалом 59 працівників дипломатичного корпусу.

Зовнішньополітичне відомство УНР намагалося не лише зберегти свої представництва за кордоном, але й засновувати нові. Щоправда, за браком коштів у листопаді-грудні 1919р. були скорочені навіть представництва 1-го розряду у Німеччині, Великобританії, Франції, США і Швейцарії до семи співробітників та 2-го розряду в Чехословаччині, Австрії, Польщі, Угорщині – до п'яти чоловік. Проте дипломатична служба працювала. На перший план С.Петлюра як голова Державного центру УНР у Польщі висував його дипломатичну діяльність, тобто „використання міжнародних з'їздів і конференцій через заступи на них представників української opinio чи відповідних українських угруповань; використання міжнародної преси, взагалі

всього можливості для піднесення голосу в цілях популяризації Української Державної справи, установлення зв'язків” [684, с. 95].

Водночас уряд УНР, Головний Отаман С.Петлюра та Міністерство закордонних справ намагалися укласти договір з Польщею та з її допомогою визволити Україну. Але Пілсудський змушений був рахуватися з позицією Антанти, яка продовжувала підтримувати генерала Денікіна у боротьбі за єдину Росію. Лише після його поразки навесні 1920 р., Антанта, хоч і неофіційно, але фактично залишила українське питання вирішувати Польщі на її розсуд. Проте українсько-польські переговори до весни 1920 р. гальмували ендеки, які прагнули домовитися з більшовиками. Навіть соратник Пілсудського міністр закордонних справ Л.Василевський у березні-квітні опрацював проект мирного договору з Москвою, за яким Польща визнавала радянську Україну в межах кордонів 1772 р., тобто на Лівобережжі. Правобережну Україну пропонувалося зайняти польськими військами, а її долю вирішити в майбутньому на основі принципу самовизначення народів [662, с. 88-89].

Але Москва висловила категоричний протест і більшість польського політикуму приєдналися до намірів Пілсудського зайняти Правобережну Україну силою й відновити УНР як буфер від агресивної радянської Росії. Коли ця думка викристалізувалася у Варшаві, 11 березня відновилися українсько-польські переговори. Гострими виявилися дискусії з проблеми кордонів України, яку нав'язала польська сторона й оголосила претензії на Волинь. Українці дотримувалися попередніх домовленостей про кордон по Збручу і Західному Бугу, посилаючись на етнографічну ситуацію на Волині, де мешкало 57-81% українців, а поляків всього 3-10%. Поступаючись Холмщиною і Підляшшям, вони зберігала всю Волинську губернію для УНР [82, арк. 23].

Дипломатична делегація, очолена А.Лівицьким, докладала усіх зусиль для досягнення угоди, а С.Петлюра активізував роботу з організації Армії УНР. 26 березня С.Петлюра зібрав широку нараду вищого складу армії для обговорення проблеми розбудови українського війська за європейським зразком „по своєму духу республіканської, національної, демократичної,

аполітичної”. Було створено Вищу Військову Раду, затверджено штати Військового міністерства, військові статuti [481, с. 53-56].

21 квітня договір був підготовлений до підпису главами держав. Його проект обговорювався політичним проводом за участю А.Лівицького. Віце-прем'єр М.Шадлун, військовий міністр генерал В.Сальський та інші не заперечували можливості прийняти статтю про кордони навіть у польській редакції. Дехто визнавав проект важким для України, але враховуючи ситуацію, вважали його прийнятним. Лише Центральні комітети соціалістичних партій виступили категорично проти договору. Українська дипломатична місія Лівицького мала 20 квітня підписати угоду [99, арк. 124-125].

Але внаслідок виступу представника ендеків П.Шумляковського ця процедура ледве не зірвалася. Лише особисте втручання в хід переговорів Ю.Піلسудського, який зустрівся з С.Петлюрою, досягло успіху. У ніч на 22 квітня цей документ було підписано. У ньому зазначалося: 1. Польща визнавала право України на незалежність і Директорію УНР на чолі з С.Петлюрою як верховну владу; 2. Кордон між УНР і Польщею по колишньому російсько-австрійському, тобто по Збручу, а на схід Здолбунова – по Прип'яті. Доля волинських повітів, які відійшли до Польщі, буде вирішена пізніше українсько-польською комісією; 3. Польща визнає територію України в межах Правобережжя, по кордоні з Росією до 1772 р.; 4. Польща зобов'язується не укладати міжнародних угод спрямованих проти УНР, а уряд УНР – відповідно проти Польщі; 5. Обидва уряди зобов'язані забезпечити національно-культурних потреб громадянам меншості; 6. До розв'язання аграрної проблеми Конституцією УНР зберігаються права польських землевласників в Україні. Передбачаються укладення економічних угод; 7. Інтегральною частиною Договору є Військова конвенція; 8. Заключна угода, крім статті 1 є таємною; 9. Угода вступає в силу негайно після підписання [694, с. 5-7].

Військова конвенція, підписана 24 квітня 1920 р. генералом В.Сінклером з представниками польського генштабу, містила статті, в яких викладалися аспекти спільних військових операцій на Правобережній Україні. Її ключова 3-

тя стаття передбачала: „У разі спільної польсько-української акції проти радянський військ на теренах Правобережної України...військові операції відбуваються під загальним керівництвом Начальної команди Польських військ”. Стаття 8-ма регламентувала порядок відновлення влади на зайнятих землях у ході операцій, причому зазначалося, що військову і адміністративну владу формує український уряд. Щоправда, водночас визнавалося право польських військових властей охороняти тили своєї армії, зокрема утворювати органи жандармерії. 9-та стаття наголошувала, що перебування польських військ на території Правобережної України буде тимчасовим й „по виконанню загального плану спільної акції” вони будуть виведені до Польщі. У статтях 11-12 Військова конвенція передбачала продовження формування українських військових частин на території Польщі, а також наголошувалося, що „Начальна команда польських військ зобов’язалася забезпечити три українські дивізії зброєю, амуніцією, вирядом і одягом, згідно з нормами для польських частин” [488, с. 438-439]. В інших статтях передбачалося, що під контроль поляків відходили на певний час залізниці та рухомий склад за винятком захоплених українцями в бою бронепоездів.

У зв’язку з підписанням політичного договору і Військової конвенції з Польщею С.Петлюра звернувся із заявою до українського народу. Насамперед він відзначав, що три роки Україна та її народ і армія ведуть героїчну боротьбу з ворогами за свою незалежність, причому без зовнішньої підтримки. Ні одна держава світу, крім Польщі, наголошував Головний Отаман, не визнали самостійність УНР. І тепер лише „Польська Республіка стала на реальний шлях допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московськими більшовиками окупантами, давши змогу частинам її армії формуватися в себе, і ця армія теж йде битися з ворогами України. Але тепер українська армія буде битися не одна, а разом з армією дружньої нам Республіки Польської...По закінченні боротьби з большевиками польські війська будуть негайно обведені в межі своєї Республіки” [290, т.3, с.197-199].

На наш погляд, після Бреста саме Варшавський договір 1920 р. був визначною віхою в діяльності української дипломатії в захисті незалежності України. Аналіз праць тодішніх політичних і державних діячів України і Польщі та фундаментальних досліджень сучасних істориків обох країн виразно свідчить про важливі здобутки і наслідки українсько-польського військово-політичного союзу. Між тим, ця подія була досить неоднозначно зустрінута й оцінена як українським, так і польським суспільством.

Першими в Україні виступили проти Варшавських угод проводили соціалістичних партій, які гуртувалися навколо уряду І.Мазепи. На нараді у Кам'янці-Подільському вони підписали заяву, в якій відзначали: „Соціалістичні партії...не можуть дати своєї згоди на санкцію військового походу польських військ на українську територію” [396, т.2, с.33]. В знак протесту І.Мазепа у травні пішов у відставку. Пізніше він писав, що Варшавський договір породив серед українського суспільства й особливо серед галичан велике невдоволення Українським державним центром в екзилі. Звинувачення спрямовувалися, головним чином, проти С.Петлюри.

М.Грушевський, В.Винниченко, М.Шаповал вважали Варшавський договір зрадою інтересів Соборної України. С.Шелухин заявляв, що Петлюра не мав права без обговорення в Директорії приймати з Лівіцьким рішення про угоди. „Характер військового договору. – писав він пізніше, – той самий, що і політичного: все для поляків і нічого для українців. Я певен, що дійсно військові люди, як генерал Сінклер ...зробили це тільки з послуху перед наказом Головного Отамана” [396, т.2, с.33]. Опозицію та галичан, обурило те, що Польщі по-суті дарувалася велика частина держави, в якій проживало щонайменше 10 млн. українців. Проти договору виступив також В.Винниченко, якого підтримали українські комуністи та галицькі соціалісти на чолі з головою Всеукраїнського трудового конгресу С.Вітиком, який навіть надіслав з Відня телеграму до Москви, ганьбив Петлюру й пропонував негайно приступити до переговорів з УНР [396, т.2, с.33].

Вороже зустріли Варшавський договір чимало впливових політиків і у Польщі, що спричинило гострі дискусії та критичні виступи ендеків та їх прибічників, які вважали, що для національних інтересів держави більш вигідно і перспективно поділитися Україною з білою чи більшовицькою Росією. Але тверда воля, прагматизм і прихильне ставлення до України Пілсудського перемогли. Визнаючи Україну й укладаючи з нею військово-політичний союз, Пілсудський робив це супроти політики Антанти і розпочав бойові дії проти більшовиків в Україні без погодження з Парижем. Країни Антанти, особливо Англія, взагалі були проти польсько-більшовицької війни. Париж застерігав ще 28 лютого 1920 р. Польщу, що у випадку нападу на Росію припинить надавати їй допомогу. Однак Пілсудський не дуже оглядався на Антанту, намагаючись допомогти УНР здобути міжнародне визнання. Генералові Розвадовському, який їхав до Румунії з дипломатичною місією він наголошував: „Румунія повинна піти за нашим прикладом і визнати виразно, як ми, уряд Директорії з Петлюрою на чолі” [662, с. 93].

Найбільш точно викладено цілі Варшави і ставлення до України у обіжнику Верховного командування для керівництва Волинським фронтом від 1 березня 1920 р., в якому наголошувалося: „Польський уряд має намір підтримати національний український рух, щоб створити самостійну українську державу і таким шляхом значно послабити Росію, відірвавши від неї найбільш багату зерном і природними копалинами окраїну. Провідною ідеєю утворення самостійної України є утворення бар'єру між Польщею і Росією та перехід України під польський вплив і забезпечення, таким шляхом експансії Польщі як економічної – для утворення собі ринку збуту, так і політичної” [691, с.30].

Навесні 1920 р., після розгрому Червоною армією військ генерала Денікіна військові зусилля Москви зосереджуються на заході. За вказівкою Леніна в Україну й Білорусію стягувалися значні військові сили, які творили потужні Південно-Західний фронт О.Єгорова та Західний – М.Тухачевського на польському напрямку. „Підготовка радянського вторгнення в Польщу, пояснювалася не тільки, й навіть не стільки всією попередньою політикою

„збирання” земель імперії, що розпалася. У 1920 р. більшовики вже ставили перед собою набагато масштабніші цілі. Йшлося про здійснення силами 5-мільйонної Червоної армії „світової революції”. Радянська преса вже почала називати В.Леніна і Л.Троцького вождями світового пролетаріату. Польща цікавила вождів як плацдарм для вторгнення в Німеччину” [652, с. 328].

Але польсько-українські війська випередили Червону армію і 25 квітня розгорнули наступ на широкому фронті. На Українському фронті від Прип'яті до Дністра діяли дві армії. Після Зимового походу 5 травня 1920 р. головні сили Армії УНР: 1-ша Запорізька, 2-га Волинська, 4-та Київська та 5-та Херсонська стрілецькі дивізії під командуванням генерала Омеляновича-Павленка діяли на південному крилі фронту. Загалом Армія УНР мала близько 20 тис. багнетів, 1,6 тис. шабель та 37 гармат. Відзначимо, що проти 143,5 тис. вояків польсько-українського війська Червона армія мала всього 65,3 тис. Це забезпечило союзним військам блискучий успіх, і вже 7 травня 3-тя польська армія і у її складі 6-та Січова дивізія М.Безручка зайняли Київ [813, с. 142].

Оскільки перебіг війни 1920 р. не є головною темою дослідження, а розглядається під кутом виконання умов Варшавського договору, відзначимо, що Москва швидко оговталася й перекинула на польський фронт свіжі сили, серед них головну – кінну армію С.Будьонного. На початку червня війська радянських фронтів перейшли у контрнаступ. Вирішальну роль відіграла та ж Кінна армія, яка 5 червня прорвала фронт в районі Козятина й стрімким наступом змусила польську 3-тю армію 11 червня залишити Київ. У середині серпня вона вийшла під стіни Львова, а війська Тухачевського – під Варшаву.

Під тиском Англії і Франції Польща вже 10 липня погодилася піти на перемир'я з Москвою та на кордон з Росією по так званій лінії Керзона. Проте, засліплена перемогами на фронтах, радянська сторона пропозиції ігнорувала. Радянське військове командування, зокрема Тухачевський, Будьонний, Ворошилов, не збиралося зупинятися на досягнутому. В телеграмі конгресу Комінтерну в Москві в середині серпня Будьонний і Ворошилов писали, що

кінармійці не вкладуть шаблі в піхви, поки над Варшавою, Берліном, Парижем і Лондоном не замайорять червоні прапори [256, арк. 32].

Але 14-17 серпня на фронті стався перелом і Червона армія під ударами польсько-українського війська відходи на схід. На нових переговорах щодо перемир'я у вересні-жовтні, коли Червона армія під ударами котилася на схід, і Пілсудський, як він потім згадував, міг продовжувати наступ куди і скільки хотів, умови диктували поляки. Впливові політики, зокрема лідер ендеків і архітектори Ризького миру Р.Дмовський і С.Грабський рішучо виступали за припинення війни з Росією. 12 жовтня 1920 р. у Ризі був підписаний російсько-польський прелімінарний мирний договір, за яким припинялися бойові дії, визначалася лінія кордону по лінії Сарни-Рівне-Радивилів-р.Збруч. Польща зобов'язалася припинити підтримку збройних формувань УНР і Врангеля. С.Петлюра направив до Риги дипломатичну місію УНР на чолі з С.Шелухиним і В.Кедровським [118, арк.124зв]. Він розраховував на підтримку Польщі на переговорах. Але голова польської делегації повідомив Шелухину, що Польща вже визнала радянський уряд України та його делегацію. Отже, на переговори в Ризі делегація УНР не була допущена, радянську Україну представляв голова уряду Х.Раковський. С.Петлюра висловив Варшаві протест проти сепаратних переговорів поляків з Москвою, оскільки це було грубим порушенням Варшавського договору. Він справедливо вважав переговори з Москвою за його спиною зрадою Варшави [116, арк.152; 686, с. 268-270].

С.Шелухин у одній з нот протесту проти рішень Ризької конференції заявив, що її рішення, ухвалені без участі представництва УНР, уряд України вважає недійсними і буде продовжувати боротьбу з радянською Росією за визволення території держави від більшовицької окупації [69, арк. 9].

Отже, уряд УНР та його армія залишилися один на один з могутнім противником. 7 листопада С.Петлюра скликав у Ялтушкові широку нараду членів уряду і військового командування. Було схвалено рішення продовжувати боротьбу силами 20-тисячного українського війська. Водночас було укладено договір між урядом УНР і Російським політичним комітетом у Польщі

Б.Савінкова про спільні бойові дії з його 3-ю армією генерала Б.Перемикіна, яка підпорядковувалися українському командуванню.

8 листопада С.Петлюра надіслав листа Ю.Пілсудському, в якому з прикрістю зауважив: „Єдине, що для мене ясним є, це те, що я залишаюсь один і що Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах у Європи, яка в позі Пілата буде дивитися „на схід”. Наприкінці листа Головний Отаман висловив надію, що „в недовгому часі обставини примусять зробити ревізію Ризьких умов, а разом з тим поставлять на порядок дня і співділення польсько-українське”[26, арк. 2-3]. Петлюра висловлювався досить дипломатично, оскільки лише Польща могла надати уряду та Армії УНР притулок. 10 листопада 1920 р. Червона армія завдала могутнього удару й відкинула Армію УНР за Збруч у володіння Польщі, де вони були обеззброєні і розміщені в таборах інтернованих, зберігаючи військову структуру. Домовленість про це з Варшавою була досягнута за розпорядженням С.Петлюри від 18 листопада українською місією А.Лівицького. Апарат Головного Отамана, командування армії та уряд УНР В.Прокоповича розмістилися у Тарнуві, а війська – в таборах. Розпочався період діяльності уряду УНР в екзилі, який тривав до 1991 р. [813, с.154-161].

Ризький мирний договір між Польщею та РСФРР був підписаний 18 березня 1921 р. У ньому підтверджувалося анулювання Варшавського договору 1920 р. між Польщею та УНР, встановлено кордон, за яким до Польщі відійшли Західна Україна й Західна Білорусія. 15 березня 1923 р. його затвердила Рада амбасадорів у Парижі, визнавалися національно-культурні права українців, які відійшли до Польщі. Польща була найбільшою сусідньою державою, кордон з якою був близько 1400 км. В інтересах Росії було не допустити використання Польщі як плацдарму для нападу з боку „імперіалістичних держав”.

Підсумовуючи здобутки і втрати від Варшавського договору 1920 р. та україно-польського військово-політичного союзу, варто відзначити, що він виявився недовготривалим і розпався під впливом вагомих несприятливих, насамперед, зовнішньополітичних чинників. В результаті негативного

ставлення до України з боку Антанти польсько-української війни 1918-1919 р., в якій УНР підтримувала ЗУНР, а Антанта – Польщу, неоднозначного ставлення до встановлення тісного союзу політичних угруповань обох країни, хоча до цього спонукала боротьба із спільним ворогом – більшовицькою Росією, договір укладено з великим запізненням. Свою роль зіграв, слід визнати, й прагматизм Ю.Пілсудського, який керувався перш за все інтересами Польщі й, безумовно, орієнтувався довгий час на Антанту, від якої залежала у великій мірі доля його країни.

Ризький договір та закінчення польсько-радянської війни означали для України завершення і поразку національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Водночас поступово змінювалося ставлення Варшави до уряду УНР в екзилі та інтернованої Армії УНР. До Риги Польща була зацікавлена в присутності союзного українського війська на своїй території. Вона здійснювала контроль над Армією УНР і могла розраховувати на її використання у разі потреби проти Москви. Але після підписання Ризького договору необхідність утримання Армії УНР відпала, тим більше що серед її вояків виникли антипольські настрої. Крім того, Росія вимагала розформувати українські військові частини. Оцінюючи ситуацію, пізніше С.Петлюра писав, що договір укладений урядом Речі Посполитої Польської з урядом Української Народної Республіки у квітні 1920 року, був анульований фактом підписання в Ризі Польщею договору з Москвою. Відтак, Варшава звела нанівець значення українського фактора в системі своєї східної політики.

Водночас Варшавський договір сприяв виходу України на міжнародну арену. Завдяки йому і допомозі з боку Польщі український народ продовжив збройну боротьбу за незалежність проти більшовиків 1920 р. й спільно з польським військом зірвали плани Москви щодо походу Червоної армії в Західну Європу й перенесення туди „світової революції”. Крім того, все це сприяло зміцненню незалежності державних утворень на західних землях постімперської Росії: Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви. Польща в результаті війни 1920 р. значно зміцнила свою державність та міжнародний авторитет.

Отже, зовнішньополітична діяльність Директорії УНР окреслювалася політичними силами, що були при владі. Діяльність Директорії припадає на період кардинальних змін у міжнародній політиці та зовнішньополітичному становищі України. Прийшовши до влади, Директорія не мала чітко визначеної зовнішньополітичної концепції та єдиного погляду на пріоритети у міжнародних відносинах. З поразкою у Першій світовій війні Німеччини та Австро-Угорщини і вивід їхніх військ УНР загрозувала війна з більшовицькою Росією. В.Винниченко наполягав на зближенні з більшовиками, а С.Петлюра – на союзі з Антантою. Антанта, обираючи собі союзників на теренах Східної Європи керувалася власними стратегічними інтересами у регіоні, а уряд Директорії не вважала самостійним чинником європейської безпеки. Певний інтерес до України з'являвся лише тоді, коли союзникам здавалось, що уряд Директорії може посприяти у поваленні радянської влади. Деяке порозуміння своїх інтересів Директорія УНР знаходила з Угорщиною, Чехословаччиною і Румунією за умови зречення Києвом Закарпаття, Буковини і Бессарабії.

Одним із основних напрямів дипломатії Директорії УНР було налагодження добросусідських відносин із державами, що постали на теренах постімперської Росії. Спільно цими країнами було набагато легше протистояти спробам відродження “єдиної й неподільної” Росії, заручитися підтримкою Антанти і домогтися дипломатичного визнання на міжнародному рівні. Проте нерішучість і двозначність дипломатичної діяльності УНР доби Директорії ускладнювала її відносини із РСФРР і Антантою, не допомігши ані попередити агресію з боку більшовицької Росії, ані забезпечити дипломатичне визнання УНР державами Заходу.

РОЗДІЛ VII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЇЇ ДИПЛОМАТІЇ

7.1. Напрями зовнішньої політичного курсу та формування дипломатичної служби

В результаті Лютневої 1917 р. революції в Росії та поразки блоку Центральних держав у світовій війні восени 1918 р., а також піднесення національно-визвольного руху поневолених народів, розпалися могутні Російська та Австро-Угорська імперії. На їх уламках утворилася низка незалежних держав, зокрема Україна, Фінляндія, Латвія, Грузія, Чехословаччина, Сербо-Хорвато-Словенія (Югославія), Польща та інші.

19 жовтня 1918 р. скликана українським політичним проводом у Львові Конституанта проголосила про створення на українських етнічних землях Австро-Угорської імперії західноукраїнської держави на чолі з Українською Національною Радою. Вищий орган майбутньої держави, очолений лідером Української національно-демократичної партії Євгеном Петрушевичем, оприлюднив декларацію, згідно з якою Галичина, Північна Буковина і Закарпаття „створять цілісну територію, уконституовуються ...як українська держава” [332. 1918. 20 жовт.].

Коли сподівання на мирну передачу влади в країні керівництвом Австро-Угорщини не виправдалися та над Галичиною нависла небезпека бути приєднаною до Польщі, створений у Львові Центральний військовий комітет на чолі з сотником Дмитром Вітовським у ніч на 1 листопада здійснив повстання і за кілька днів перебрав владу в Східній Галичині та Буковині й передав її в руки Національної Ради. 1 листопада було оприлюднено відозви до українського народу про фактичне утворення незалежної держави [283, с. 3-4].

13 листопада було визначено її назву як Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) і сформовано перший уряд – Державний секретаріат на чолі

з Костем Левицьким у складі 14 міністерств. Міністром закордонних справ став відомий політичний діяч Василь Панейко [332. 1918. 11 лист.].

Утворення Міністерства закордонних справ ЗУНР та розбудова його структур і установ вимагала нагальної потреба активної зовнішньополітичної діяльності новоствореної української держави. ЗУНР опинилася на перехресті інтересів великих амбітних держав, які після світової війни взяли на себе роль архітекторів післявоєнної Європи й радикально перекроювали карту, колишньої Російської та Австро-Угорської імперій. Але, якщо доля Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини була вирішена на користь їх народів і в дусі відомих „14 пунктів” Декларації президента США В.Вільсона, ставлення Антанти і США до ЗУНР виявилось негативним. Надати рівні з іншими права на самовизначення галицьким українцям вони вважали неможливим.

Отже, з перших днів існування на її незалежність і територіальну цілісність з благословення великих держав-переможниць посягали сусідні Польща, Румунія, Угорщина і Чехословаччина. Причому, інспіроване і підтримане польськими шовіністами повстання у Львові на початку листопада 1918 р. швидко переросло у широкомасштабну війну. Бойові дії розгорнулися більш як на 300-кілометровому фронті від Сокаля до Турки. Водночас, в першій декаді листопада 1918 р. румунські війська окупували Північну Буковину, а над Закарпаттям встановили контроль Угорщина й частково Чехословаччина.

Від перших днів розбудови держави президент Є.Петрушевич і Державний секретаріат мусили вирішувати два головні зовнішньополітичні завдання: „по-перше, забезпечити протидію полякам на міжнародній арені й довести світові, передусім державам-переможцям у війні, легітимність і правомірність своїх кроків, спрямованих на утворення Західноукраїнської держави; по-друге, знайти союзників і допомогу в боротьбі проти Польщі” [718, с. 359].

З цією метою були засновані перші дипломатичні представництва ЗУНР у Відні, Берліні, Празі, Будапешті та скеровані місії до Італії, Ватикану, Бразилії, США і Канади. Але подолати міжнародну ізоляцію молодій галицькій

дипломатії було дуже важко. Формування зовнішньої політики, визначення її пріоритетів та розбудову дипломатичної служби ускладнювала, насамперед польсько-українська війна, в якій Антанта і США однозначно підтримували Польщу з прагматичних позицій – створити сильну Польщу як противагу Німеччині та більшовицькій Росії.

Отже, орієнтація на Антанту, яка мала багато прихильників серед проводу ЗУНР, насамперед у президента Петрушевича, й була перспективною, потребувала значних дипломатичних зусиль без надії на успіх. Позиції Польщі на Заході базувалися на наполегливій праці її дипломатів і політиків ще в часи світової війни, які заснували в Парижі і Лондоні представництва та очолювані енергійними націонал-патріотами Р.Дмовським і К.Длуським. На відміну від керівників ЗУНР, поляки спритно використали міжнародну ситуацію, забезпечили сприятливі зовнішні умови державного відновлення й отримання допомоги у досягненні своїх прагнень, зокрема приєднання „історичних польських” земель на сході.

Після утворення в листопаді 1918 р. незалежної Польщі Варшава заснувала в країнах Західної Європи численні військово-дипломатичні представництва. Їх очолили досвідчені генерали і адмірала: Т.Розвадовський і Б.Роя (Париж), В.Клочковський (Лондон), Р.Лямезян (Бухарест), Й.Торжецький (Константинополь), З.Брінк (Вашингтон) ті інші, які своєю активною діяльністю суттєво впливали на перебіг польсько-української війни 1918-1919 рр. Поляки розгорнули тотальну антиукраїнську пропаганду на Заході, стверджуючі, що повстання у Львові – австрійська акція, усіяко дискредитували уряд ЗУНР, а 100-тисячну Галицьку армію йменували як „збіговисько банд”. Відтак, у Європі формувалося негативне ставлення з боку керівництва держав і суспільства до Республіки галичан [655, с. 257].

Аналізуючи роль Антанти в польсько-українській війні, варто звернути увагу на те, що на початку бойових дій поляки усіяко применшували їх масштаби й кваліфікували збройну боротьбу українців за незалежну державу як спонтанний „бунт” незначних націоналістичних сил. В грудні 1918 р.

варшавський уряд звернувся до свого представника на Мирній конференції в Парижі Дмовського з домаганням спричинити обсаду Східної Галичини військами Антанти і привести до замирення між українцями і поляками. Але Дмовський відкинув ці домагання Варшави, мотивуючи це тим, що фактом переговорів з українцями і поляками, і Антанта визнала б українців як рівновартну воюючу сторону, а рішення про Східну Галичину перейшло б тим самим в руки Найвищої Ради в Парижі [556, с. 435].

Отже, Р.Дмовський, як і чимало діячів Варшави, спочатку не були зацікавлені у втручанні Антанти й вважали, що для міжнародного іміджу Польщі вигідно ліквідувати „український бунт” своїми силами як незначний конфлікт з національною меншістю новоствореної держави. Початковий період війни, коли вона зайняла Львів і значну частину Галичини підтверджував її сподівання. Остаточно розгромити молоду Галицьку армію, яка була у стані розбудови, поляки планували після прибуття із Франції армії під командуванням генерала Ю.Галлера, яка комплектувалася польськими емігрантами та французькими генералами і офіцерами. Безпосереднє втручання Антанти у війну і переговори її спеціальних військово-дипломатичних місій з представниками ЗУНР розпочалися лише у лютому 1919 р., коли 100-тисячна Галицька армія розпочала завдавати полякам дошкульних ударів.

Безумовно, головну роль у формуванні ставлення Антанти і США до ЗУНР відіграла Франція, яка у ході світової війни перетворилася у могутню військово-політичну силу і впливала на вирішення актуальних проблем післявоєнної Європи. Створення сильної Польщі було одним із головних напрямів зовнішньої політики її президента Ж.Клемансо. Він постійно твердив, що галицькі українці воювали на боці Австро-Угорщини проти Антанти, що УНР уклала Брестський мир, тобто союз з Німеччиною й нав'язував свою негативну позицію главам Великобританії, США й ін. [452, с.19].

Іншим несприятливим фактором ЗУНР у формуванні її зовнішньої політики і діяльності дипломатичної служби була міжнародна ізоляція держави. Однобока орієнтація її політичного проводу під час світової війни на Австро-

Угорщину і Німеччину не дозволила існуючим тоді у Відні галицьким політикам, на відміну від поляків, зав'язати стосунки з іншими країнами. Щоправда, Відень надав можливість ЗУНР утворити галицьке представництво, яке стало на початку існування держави центром її міжнародної діяльності, визнав його легітимність на своїй території.

Є.Петрушевич до кінця грудня 1918 р. перебував у Відні й намагався встановити контакти з головними країнами Заходу через нейтральні держави. Завдяки урядам Швеції і Швейцарії вдалося використати їх радіостанції й розіслати 1 листопада телеграфні ноти про утворення західноукраїнської держави зі столицею у Львові й заклик до встановлення міждержавних стосунків. Оскільки сподіватися на Францію було безперспективним, уряд ЗУНР і його зовнішньополітичне відомство зосередило зусилля на пошуки контактів із США і Великобританією. Були надіслані ноти до їх урядів, в яких повідомлялося про утворення незалежної держави ЗУНР і агресію з боку Польщі. Апелюючи до 14 пунктів В.Вільсона, керівництво республіки просило надати допомогу у захисті ЗУНР.

Великі сподівання Є.Петрушевич покладав на президента США. 26 листопада він надіслав В.Вільсону дипломатичну ноту, в якій, зокрема, писав: „Утворивши державу 9 листопада 1918 р. у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорчо, вичікуючи Вашого рішення...Дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях, Українська Національна Рада представляє державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а притім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках...” [785, с.168-171]. Посилаючись на відомі гасла президента щодо самовизначення, Є.Петрушевич рішуче протестував проти відвертої агресії Польщі, яка втягнула молоду галицьку державу у збройний конфлікт, і просив В.Вільсона допомогти припинити польсько-українську війну та стати арбітром у відношеннях між ЗУНР і Польщею [785, с.171].

20 листопада 1918 р. працівник державного секретаріату закордонних справ Є.Левицький надіслав ноту міністру закордонних справ Англії Дж.Бальфуру, в якій повідомляв, що проти новоутвореної самостійної української держави Польща розгорнула загарбницьку війну й пропонував використати вплив Великобританії, як члена Антанти, для її припинення.

В.Панейко зустрівся у Берні з англійським дипломатичним представником Севрі. Посол Англії в Швейцарії Г.Румболд повідомив міністра Бальфура, що член уряду ЗУНР В.Панейко прагне встановити стосунки з представниками союзників. Український дипломат заявив, що його країна сподівається на прихильне ставлення Англії і США до проблеми визнання ЗУНР і припинення польсько-української війни. Панейко з прикрістю наголошував, що Франція підтримує агресію Польщі проти його країни. У зверненнях як до Вільсона, так і до Бальфура уряд ЗУНР наголошував, що його країна може стати надійним форпостом західної цивілізації проти небезпеки з боку більшовизму, який має тенденцію розповсюджуватися на захід. Проте, як відомо, Антанта і США вважали більш надійним і реальним бар'єром Польщу і Румунію [719, с.116-117].

Спроби галицьких політиків і дипломатів привернути увагу до проблем їх країни не знаходили позитивної реакції з боку головних країн Антанти, але зростаючі масштаби польсько-української війни, які не лише відволікали польські війська від протистояння з більшовицькою Росією, але й суттєво їх послабляли, змусили Захід внести проблему Східної Галичини в порядок денний на Паризькій мирній конференції й запросити її дипломатичну делегацію на чолі з В.Панейком.

Ці фактори змусили країни Антанти надсилати військово-дипломатичні місії для детального ознайомлення із ситуацією на місці. Вже у середині листопада 1918 р. до Львова, де точилися вуличні бої, прибув з Ясс член французької місії в Румунії поручик Віллем і взяв участь у переговорах про перемир'я в боях між українськими і польськими військами в галицькій столиці. У грудні до Тернополя прибула англійська військово-дипломатична

місія на чолі з капітаном Джонсоном для вивчення ситуації у краї. Разом з прибулим полковником Г.Вейдом англійці відвідали Львів і Варшаву, де мали переговори з Ю.Пілсудським та І.Падеревським, а також з митрополитом УГКЦ А.Шептицьким, польськими фронтовими генералами Т.Розвадовським і С.Лесневським та з командиром під львівської бойової групи „Наварія” Галицької армії полковником І.Омеляновичем-Павленком.

Полковник Вейд пропонував полякам посередництво у мирних переговорах з командуванням Галицької армії для припинення війни. Галицька сторона, яку представляли фронтові командири, погоджувалася на мир і кордон по Сяну. Але поляки не прийняли пропозицій місії Вейда й поскаржилися Лондону, що його представник хоче припинити польсько-українську війну шляхом окупації Східної Галичини військами Антанти, на що погоджувалася українська сторона. Відтак, англійська місія була відкликана. Контакти української дипломатії з англійцями, хоча й не принесли бажаного результату, проте похитнули негативне ставлення певної частини британського дипломатичного корпусу. Більше того, міністр Бальфур у листі до Пілсудського висловлював невдоволення польською стороною на переговорах щодо припинення війни [261, арк.147-148; 262, арк.105].

На відміну від Англії, яка виявляла інтерес до експлуатації Бориславського нафтового басейну, США не мали економічних чи інших власних інтересів у Галичині і займали особливу позицію у ставленні до української проблеми. Після контактів з українцями американський генерал Ф.Кернан у доповідних записках до Вільсона спростовував наклепи поляків на галичан, звинувачення їх у „більшовизмі” та ін. Його підтримав голова наступної місії підполковник Е.Казярс, який прибув з Парижа до Львова й детально ознайомився із становищем на фронті та станом Галицької армії. Як і генерал Кернан, Казярс в повідомленнях до Вашингтона висловлював незалежну близько до об’єктивної оцінку ситуації. Всупереч польським інсинуаціям щодо Галицької армії представник США заявляв, що це 100-тисячна боєздатна регулярна армія.

Варшава болісно реагувала на діяльність цих антантівських місій і неодноразово шукала у Франції підтримку її негативного до них ставлення. 21 січня 1919 р. маршал Франції Ф.Фош звернувся до керівництва Паризької мирної конференції, яка займалася проблемою Східної Галичини, з проханням у майбутньому надсилати на переговори з галичанами лише спільні місії, за участю представників Франції, Англії, США та Італії [655, с. 261].

Усвідомлюючи, що найвищим міжнародним органом, до якого можна апелювати, була Паризька мирна конференція, уряд ЗУНР на початку січня 1919 р. відрядив до неї власну делегацію у складі В.Панейка (голова місії), С.Томашівського та згодом надіслав до них державного секретаря військових справ Д.Вітовського і дипломата М.Лозинського. Делегація увійшла формально до складу місії УНР Г.Сидоренка й склала своєрідну секцію. Хоча галицька делегація не була визнана повноправним учасником конференції, вона неодноразово запрошувалася на засідання з проблем польсько-української війни. Каталізатором зміни ставлення до місії Панейка стало те, що тепер поляки не применшували можливостей Галицької армії, а навпаки залякували Антанту її загрозою для долі Польщі.

У січні 1919 р. була сформована військово-дипломатична делегація з мандатом Паризької мирної конференції на чолі з французьким генералом Юзефом Бертелемі з повноваженнями переговорів про припинення війни. До її складу увійшли: французи – майор де Летоїле і капітан Ламарк, англійці – генерал А.Картон, полковники Ф.Сміт і Д.Кінг, американці – капітан Д.Басс і професор Р.Лорд, італієць майор Стабіле та інші. Вона перебувала у Польщі й Галичині з 18 січня до 10 березня 1919 р. й мала до 70 осіб [654, с.166].

Більше місяця делегація перебувала у Польщі, брала участь у нарадах з головою міжсоюзної місії у Польщі Ж. Нулансом, якому була підпорядкована, а також з керівництвом польської держави. Вона піддавалася потужному тиску з боку поляків і не отримувала об'єктивної інформації про ситуацію на фронті. Ще до початку її діяльності генерали Т.Розвадовський і Ю.Лесневський та дипломат А.Скарбек склали протокол вимог польської сторони. Польща

погоджувалася припинити бойові дії і вести розмову про перемир'я лише за умови, що до Польщі відійде частина Галичини по лінії Буг-Дністер зі Львовом і Бориславським нафтовим басейном [870, с. 177].

Великий вплив на зміцнення пропольських настроїв у антантівській місії й, насамперед у її керівника генерала Бертелемі, зробило їх перебування у Львові, обсаженого військами Галицької армії. У листі до маршала Ф.Фоша Бертелемі, зокрема, писав: „Люди, які з таким героїзмом боронять рідне місто, не можуть підлягати іншій, а лише польській владі” [871, с. 231].

Митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький зустрівся з головою і членами місії й намагався через них вплинути на країни Антанти, вимагаючи справедливого вирішення східногалицької проблеми й перш за все припинення війни. Ще раніше він звертався за допомогою папського візитатора у Польщі А.Ратті до папи Римського Бенедикта XV, який у відповіді митрополитові писав: „Цей збройний конфлікт не піде на користь ані полякам, ані нашим русинам, а тим більше – нам. Я не вважаю цей конфлікт явищем невідворотним. Вживайте Ви, вживатиму і я всіх заходів для того, щоб цей конфлікт якнайшвидше ліквідувати” [655, с. 264].

Перша зустріч і переговори української військово-дипломатичної делегації з антантівською місією відбулися у Львові 25 лютого 1919 р. На категоричну вимогу генерала Бертелемі Галицька армія припинила блискучо почату наступальну Вовчухівську операцію, в результаті якої Львів був блокований і створилася реальна загроза втрати його поляками. За допомогою антантівської місії вони сподівалися шляхом тимчасового перемир'я посилити свої війська на львівському напрямку й гарнізон міста, що власне, їм і вдалося.

Угоду з поляками про припинення вогню підписано 24 лютого у Львові за дорученням уряду ЗУНР командиром 2-го галицького корпусу М.Тарнавським. До складу делегації ЗУНР входили: О.Бурачинський, С.Витвицький, М.Лозинський, В.Охримович В.Темницький, полковники К.Слюсарчук, В.Гужковський, отаман Т.Рожанковський, підполковник В.Фідлер та перекладач о. Ж.Бонн. Уряд ЗУНР опрацював для делегації інструкцію, згідно з

якою вона повинна відстоювати лінію перемир'я, як і кордон з Польщею, виключно по р.Сян, з деякими незначними поступками вздовж залізниці Перемишль-Львів [664, с. 75-76].

Однак польська делегація, очолювана А.Скарбеком, висунула головною умовою перемир'я демаркаційну лінію Берестечко-Перемишляни-Рогатин-Галич-Калуш-г.Попадя, залишаючи за Польщею більшу територію ЗУНР зі Львовом і нафтовим басейном. Ця пропозиція поляків була абсолютно неприйнятною для української сторони. Антантівська місія перенесла переговори на 27 лютого в Ходорів, де перебувала Ставка Начальної Команди Галицької армії генерала М.Омеляновича-Павленка і куди прибули президент ЗУНР Є.Петрушевич, голова уряду С.Голубович та Головний Отаман УНР С.Петлюра.

До Ходорова місія виїхала без польської делегації, але ще до початку другого раунду переговорів генерал Бертелемі та члени його місії не приховували пропольських настроїв. Бертелемі взагалі вважав що галицькі українці не мають права на самостійну державу. Американець професор Лорд запевнив поляків, що місія ніколи не погодиться на демаркаційну лінію по Сяну. Пілсудський вважав можливим зробити єдину поступку українцям: залишити їм залізницю Стрий-Лавочне для зв'язку із Заходом [238, арк. 12-13].

27 лютого 1919 р. місія Ю.Бертелемі у повному складі прибула до Ходорова. Галицьку сторону представляли виключно військовики: генерал М.Омелянович-Павленко, полковник В.Курманович та інші. У дискусії взяв участь також Головний Отаман УНР С.Петлюра. У спогадах Омелянович-Павленко писав, що С.Петлюра пропонував прийняти пропозицію місії Антанти щодо демаркаційної лінії. „Хоч вона не відповідала в цілому інтересам Галичан, – розповідав Головний Отаман командарму після зустрічі з Бертелемі, – але я настоював на прийнятті її, бо цим досягли би ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти; б) отримали би можливість створити базу для підвозу амуніції з Європи і в) оперлися б фактично на Європу в нашій боротьбі з більшовиками – себто з Москвою” [407, с. 150-151].

У зв'язку з тим, що і в Ходорові генералові Бертелемі не вдалося нав'язати українцям перемир'я ціною значних територіальних втрат, він запропонував українській делегації прибути 28 лютого до Львова, де провести завершальний раунд українсько-антантівських переговорів. Він застерігав: „Комісія чекатиме у Львові до 5 березня, 8-ї годині ранку уповноважених обох воюючих сторін, наділених повноваженнями для підписання цього перемир'я” [854, с.157]. Проект підписали представники Франції, Англії, США та Італії.

Разом з цим документом голова антантівської місії вручив українцям проект мирного договору, який мав бути підписаним не пізніше 5 березня. Згідно з ним частини Галицької армії мали відступити на схід від лінії фронту Рава Руська-Немирів-Яворів-Судова Вишня-Хирів-Турка. Бертелемі суворо попереджав: „Коли ви не приймете нашого пропозиції, будете відповідати за сей крок перед цілою Антантою. Ви будете мати війну з поляками, які матимуть поміч відважної і добре зорганізованої армії Галлера, зложеної з шести дивізій...З другого боку йдуть більшовики, які вже мають Київ і найбільшу часть вашої території і знаходяться під вашими брамами. Коли ж ви приймете наше пропозиції, ми робитимемо заходи, щоб була признана ваша суверенність...Доля вашого народу знаходиться в ваших руках” [664, с.77-78].

Однак командування Галицької армії у ніч на 1 березня віддало наказ відновити бойові дії у Вовчухівській операції, що викликало обурення генерала Бертелемі, який кваліфікував це як виклик Антанті. Він вимагав негайно припинити бойові дії і застерігав, що покидає Львів, не чекаючи відповіді українського уряду на його пропозиції. 2 березня місія виїхала до Варшави, де Бертелемі звітував про результати переговорів Ж.Нулансу і згодом 12 березня – керівництву Паризької мирної конференції. Генерал визнав провал переговорів, попереджав про загрозу падіння Львова й рекомендував негайно відправити на галицький фронт армію генерала Галлера, що зумовило безрезультатну діяльність у Парижі української делегації під проводом В.Панейка.

4 березня 1919 р. уряд ЗУНР надіслав ноту „До правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки й Італії і до всіх інших

правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світу”. У ній відзначалося, що Польща розгорнула загарбницьку війну і захопили столицю Львів. Ще 26-28 лютого відбулися переговори української військово-дипломатичної делегації та керівництва Польщі з місією Антанти на чолі з генералом Бертелемі. Ця делегація з мандатом Паризької мирної конференції спілкувалася головним чином з поляками і під їх впливом вимагала від української сторони по-суті капітулювати перед Польщею, „віддати полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом”. Отже, „місія потоптала принцип самовизначення народів і стала на стороні польського імперіалізму. Сим рішенням місія посіяла в нашій народі недовіря до Антанти і до тих високих принципів справедливості, які Антанта проголосила... Тому просимо правительства Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонно розслідила би наші відносини” [664, с. 82-83].

27 березня 1919 р. нова антантівська місія американського генерала Ф.Кернана в окупованому поляками Хирові розпочала останні переговори антантівської місії з військово-дипломатичною делегацією ЗУНР, до якої входили генерал В.Генбачов, М.Лозинський, підполковник В.Фідлер, майор К.Долезаль і о. Ж.Бонн. Польську сторону представляли граф А.Скарбек, полковник М.Кулінський та інші. На відміну від Бертелемі, генерал Кернан неупереджено вислухав українську сторону, яка погоджувалась негайно припинити війну й остаточне рішення про долю держави винести в Парижі. Поляки виставили попередньою умовою перемир'я визнання українцями демаркаційної лінії Бертелемі, що було відкинуто українською стороною. 28 березня переговори безрезультатно закінчилися.

Отже, дипломатичні заходи і спроби ЗУНР знайти порозуміння з Антантою виявилися марними, оскільки східногалицька справа розглядалася Антантою виключно в контексті її глобальних інтересів. Провал визначальних Ходорівських переговорів щодо перемир'я під егідою Паризької мирної

конференції був ключовим моментом у ході польсько-української війни, „бо він визначив радикальний зсув у політиці керівництва Антанти на користь Польщі. Насамперед це прискорило вислання армії Галлера до Польщі, присутність якої спричинилася до вирішення долі війни у інтересах Польщі” [655, с. 270].

Серед головних напрямів зовнішньої політики ЗУНР було встановлення добросусідських відносин з найближчими країнами: Чехословаччиною, Угорщиною і Румунією. Особлива увага приділялася Чехословаччині, яка могла би забезпечити вихід до Західної Європи, а враховуючи, що вона була визнана Антантою, через неї шукати контактів з альянтськими країнами. Член місії УНР у Празі А.Вітошинський писав, що на Чехословаччину уряд ЗУНР покладав великі надії у формуванні своєї зовнішньої політики, оскільки вона увійшла в коло антантівських держав. Позитивним фактором для зближення було їх спільне перебування в Габсбурзькій імперії, діяльність політичних лідерів у віденському парламенті та напружені стосунки Чехословаччини з Польщею внаслідок територіальних претензій Варшави [719, с.118].

У грудні 1918 р. Є.Петрушевич відвідав Прагу, де вів переговори з президентом Т.Масариком, який наголосив, що „Європа може і повинна бути єдиною великою співдружністю великих і малих народів” [719, с.120]. Відтак Чехословаччина і ЗУНР обмінялися дипломатичними місіями, започаткувавши взаємовигідне співробітництво, перш за все у військовій сфері: чимало офіцерів – чехів і словаків погодилися служити в Галицькій армії й виявили себе вдалими командирами. А коли частини української Гірської бригади змушені були відступити на територію Чехословаччини, президент Масарик надав їм притулок, утримуючи коштом держави. Згодом до них приєдналися й інші частини УГА. Між державами було укладено торгівельну угоду і за отриману зброю та інші промислові товари, ЗУНР надала 9 тис. цистерн бориславської нафти. Чехословаччина не визнавала претензій Польщі на Східну Галичину, підтримувала військово-політичний союз між ЗУНР і УНР.

Під загрозою повної окупації країни польськими військами 30 травня С.Голубович звернувся до Паризької мирної конференції з проханням

розмістити на території ЗУНР союзні війська, а у разі неможливості – надати мандат Чехословаччині на її зайняття до прийняття рішення Найвищою Радою щодо майбутніх кордонів між Польщею і ЗУНР. У ті ж дні галицька дипломатична місія на чолі з Я.Окуневським провела в Парижі переговори з чехословацькою делегацією очолюваною, Е.Бенешем, про утворення федерації ЗУНР-ЧСР. [719, с.120]

Восени 1918 р. Державний секретаріат ужив ряд заходів для встановлення стосунків з Угорщиною, надіславши у Будапешт дипломатичну місію. До зближення держав сприяли належність до переможеної Австро-Угорщини та їх міжнародної ізоляції й ігнорування з боку Антанти. Проблема державності обох країн вирішувалася в Парижі без їх участі. Окрім того, як до ЗУНР, так і до Угорщини сусідні держави Польща, Румунія, Чехословаччина, які вже були під покровительством Антанти, мали територіальні претензії, що теж зближувало новостворені країни. Крім того, Угорщина потребувала української нафти, а взамін могла давати галичанам зброю та набої. Президент ЗУНР практично погодився на окупацію Закарпаття угорськими військами. І.Макух, Л.Цегельський та інші громадсько-політичні діячі під час розгляду питання про військовий похід частин Галицької армії в Закарпаття виступили категорично проти акції, щоб уникнути ще одного непотрібного фронту [720, с. 34].

Міждержавні взаємини не були офіційними, але Угорщина стала однією з небагатьох країн, де вільно діяли дипломатичні місії ЗУНР, зокрема сотника Я.Біберовича, який заснував у Будапешті збірну станицю для організації повернення на батьківщину колишніх військових чи полонених з Угорщини, Італії, Балкан. Водночас галицька місія сприяла поверненню в Угорщину з Наддніпрянщини та Росії її громадян, здебільшого військовополонених.

У лютому 1919 р. до Будапешта прибула торгівельна місія ЗУНР на чолі з С.Вітиком, яка була прийнята президентом М.Карої і підписала торгівельний договір. Угорщина продавала українцям зброю, вугілля, промислові товари, а Галицька республіка постачала нафтопродукти. Наприклад, 28 березня

Державний нафтовий комісаріат у Дрогобичі видав дозвіл на поставку в Будапешт 70 тис. літрів бензину [351. 1919.23 берез.].

Коли в Угорщині прийшов до влади комуністичний уряд Ш.Гарбаї, ЗУНР залишалась єдиною країною, що, попри ідеологічні розбіжності, не розірвала дипломатичних і економічних зв'язків. Будапешт теж намагався їх зберегти. Міністр закордонних справ Бела Кун запропонував Я.Біберовичу у період важкої ситуації на українсько-польському фронті посередництво в переговорах з радянською Росією. Але, коли командувач угорськими військами генерал Бем просив допомогти ЗУНР у боротьбі з Румунією, її керівництво відхилило прохання. Уряд ЗУНР не хотів змінювати орієнтацією зовнішньої політики на Антанту. Представництво Я.Біберовича в Будапешті, яке виконувало лише консульські функції, проіснувало до грудні 1920 р. [720, с. 38-39].

Керівництво ЗУНР намагалося збереження бодай нейтралітету Румунії під час польсько-української війни, усвідомлюючи, що вона є опосередкованим союзником Польщі і повністю залежною від Антанти. На взаєминах з Румунією помітно не відбилася навіть окупація румунськими військами в період польської травневої офензиви галицького Покуття з Коломиєю. Галицька армія залишила територію без опору. Війна на два фронти привела б до катастрофи, й збереження армії було важливішим, ніж частини Галичини. Окрім того, була ще одна обставина. Є.Петрушевич у листі до військового міністра генерала Е.Григореску писав: „Польські війська при занятті Східної Галичини допускаються грубих надужити супроти українського цивільного населення, натомість Королівські Румунські війська на Покутті поводяться з українським населенням дуже людяно”. Він погоджувався, „щоби Висока Команда Королівських Румунських військ на Покутті зволила на зайнятих собою частях Галичини свої війська аж до часу остаточного вирішення політичної судьби Східної Галичини” [197, арк. 3-8].

Отже, як і з Угорщиною, стосунки з Румунією не були тривалими і в остаточному результаті все ж зійшли до рівня консульських спільно з УНР. У той період дипломатичну місію УНР в Бухаресті очолював К.Мацієвич, який

спромігся організувати табори для інтернованих частин Армії УНР та окремих для галичан, що під тиском Червоної армії змушені були відступати в Румунію.

У надзвичайно складних умовах війни та міжнародної ізоляції керівництво держави приступило до організації власної дипломатичної служби, центрального апарату зовнішньополітичного відомства, завданням яких було встановлення стосунків з, насамперед, сусідніми державами, країнами Антанти та пошуки союзників у боротьбі з польською агресією.

Від 9 листопада 1918 р. державним секретарем закордонних справ був прихильник антантівського вектора зовнішньої політики Василь Панейко. Його заступником – Льонгин Цегельський. Після від'їзду до Парижа В.Панейка Л.Цегельський практично керував секретаріатом до 12 лютого 1919 р., коли ці функції перебрав С.Витвицький. У середині березня до керівництва секретаріатом прийшов М.Лозинський, згодом активний учасник дипломатичних місій і міжнародних переговорів. З листопада 1919 р. справами відомства керував безпосередньо Є.Петрушевич [718, с. 359]. Структура Державного секретаріату закордонних справ відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала виконання покладених на відомство завдань. У складі секретаріату було створено відділи: 1. Дипломатичний, який керував формуванням і діяльністю дипломатичних представництв за кордоном та підготовкою робочих документів; 2. Преси – виконував пропагандистські та контрпропагандистські функції й вивчав закордонну пресу; 3. Консульський [88, арк. 55].

Польсько-українська війна вимагала забезпечити кордони держави та знайти союзників. Терміново створюються дипломатичні представництва в сусідніх державах. За участю Є.Петрушевича першим було засновано представництва в Австрії на чолі з М.Васильком. На нього було покладено підтримувати стосунки з Німеччиною. Після проголошення ЗУНР дипломатичним представником у Берліні призначено Р.Смаль-Стоцького. Він підтримував тісні зв'язки з урядом УНР в еміграції, вносив цінні пропозиції щодо налагодження міжнародних стосунків, суттєво сприяв об'єднанню

українського зарубіжжя, був членом українських дипломатичних місій на конференціях, зокрема у Генуї 1922 р. [205, арк.1-4; 475, с.158-164].

З 1920 р. послом у Празі був Євген Левицький, який до того очолював представництво у Швейцарії. Від жовтня 1919 р. діяло українське представництво на чолі з Г.Микитеєм у Белграді (Югославія). 1921 р. місію ЗУНР у Римі очолював О.Колесса, згодом В.Бандрівський.

Одним з найважливіших і великим за кадровим складом було представництво ЗУНР на Паризькій мирній конференції, на яке було покладено зносини з Лондоном. Його керівником від початку січня 1919 р. й водночас заступником голови об'єднаної дипломатичної делегації УНР був В.Панейко. До складу галицької делегації входили також С.Томашівський, С.Витвицький, М.Лозинський, полковник Д.Вітовський, отаман А.Ерле та ін. [837, с.18-19].

У 1920-1922 рр., вже перебуваючи в еміграції, уряд ЗУНР надсилав дипломатичні делегації на міжнародні конференції, представляючи інтереси держави й боротьбу за відновлення її незалежності. Делегацію на Ризьку мирну конференцію у березні 1921р. склали: К.Левицький (голова), Е.Брайтер, О.Назарук, Л.Мишуга, о. Й.Жан Бонн. Членами делегацій до Ліги Націй у Женеву були Є.Петрушевич, К.Левицький С.Витвицький, А.Петрушевич, о.Й.Жан Бонн. На міжнародну конференцію в Геную 1922 р. виїжджала делегація у складі: К.Левицький (голова), С.Витвицький, Е.Брайтер, В.Бандрівський, С.Рудницький, В.Степанківський, о. Й.Жан Бонн [643, с. 3-4].

На Державний секретаріат закордонних справ було покладено формування і керівництво діяльністю надзвичайних дипломатичних місій на переговорах з урядами чи представниками Гетьманату і Директорії УНР, делегаціями Антанти, які прибували в Галичину у ході польсько-української війни, про що йшлося у попередніх розділах, а також українських делегацій недипломатичного характеру, зокрема Л.Цегельського, Л.Мишуги – в США, О.Назарука, І.Боберського – в Канаду, П.Карманського – в Південну Америку, де були значні угруповання галицької діаспори.

Таким чином, значний загаль керівництва ЗУНР, насамперед її військове командування, а також галицьке суспільство усвідомлювало, що у війні з Польщею, яка мала тверді позиції на Заході, користувалася підтримкою могутньої Антанти, отримати визнання і підтримку Франції, Великобританії чи США нереально. Отже, найбільшу активність зовнішньополітичне відомство та його дипломатичний корпус виявляли у заходах, спрямованих на досягнення тісного союзу з братньою Наддніпрянською Україною, сподіваючись отримати реальну підтримку і допомогу у боротьбі за збереження незалежності.

7.2. Дипломатичне співробітництво з УНР

Геополітична ситуація навколо ЗУНР спонукала пошуки союзника, яким могла бути лише Наддніпрянська Україна. Враховуючи прихильне ставлення її суспільства до утворення незалежної республіки галичан, її провід сподівався отримати перш за все військову і дипломатичну допомогу. Зовнішньополітична орієнтація на Київ опиралася на потужну підтримку населення Східної Галичини і Буковини, яке з великим ентузіазмом зустріло утворення незалежної української держави в Наддніпрянщині, заходи її дипломатії на Брестській мирній конференції щодо самовизначення західноукраїнських земель. Ідеї соборності всіх українських етнічних земель в Галичині були здавна надзвичайно розповсюджені і популярні. Вони були провідними серед галицького січового стрілецтва в роки світової війни. Ще до проголошення незалежності ЗУНР у вересні 1918 р. галицький посол Семен Вітик висловив у віденському парламенті промовисту, відповідну до поборницької ідеології, заяву, у якій наголошувалося: „Український народ, який у Австрії числить більш чотири мільйони, а на Україні більш 40 мільйонів населення... жадає як одинокої умови свого національного життя між свободними державами Європи, сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшшя і Волині з областями України в одну самостійну республіканську державу” [654, с.27].

10 листопада Українська Національна Рада обговорила питання про союз із Наддніпрянською Україною. Група учасників дискусії на чолі з військовим

міністром Д.Вітовським висловилося за негайне об'єднання з Великою Україною. Група націонал-демократів – прихильників В.Панейка стояла за якнайширшу автономію ЗУНР, розраховуючи отримати симпатії з боку Антанти. Було прийнято постанову: „Українська Національна Рада... поручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для зєдинення українських земель в одну державу” [664, с. 45].

Як вже відзначалося, перша дипломатична місія до Києва провела успішні переговори з гетьманом П.Скоропадським щодо надання військової та матеріально-технічної допомоги. 23 листопада до Наддніпрянщини виїхала друга делегація у складі Л.Цегельського і Д.Левицького, яка 1 грудня підписала відомий „передвступний” договір між ЗУНР і УНР, в якому УНР зобов'язувалася прийняти територію і населення ЗУНР як складову частину держави у статусі територіальної автономії із своїм урядом і армією [664, с. 45].

3 січня 1919 р. в Станіславові уряд С.Голубовича схвалив підписану угоду. Прийнята сесією за пропозицією Є.Петрушевича постанова стала, посуті законом про об'єднання з УНР. Направлена делегація до Києва у складі 65 членів на чолі з Л.Бачинським (голова), С.Витвицьким, Л.Цегельським, Д.Вітовським. Р.Перфецьким взяла участь в урочистостях 22 січня в Києві та Трудовому Конгресі з нагоди воз'єднання й ратифікації договору.

Після проголошення об'єднання виникла нагальна потреба узгоджувати і координувати зовнішню політику держав та відомств закордонних справ. Відтак невдовзі відбулася розширена нарада за участю представників урядів та дипломатичних служб УНР і ЗУНР, яка прийняла ухвалу про об'єднання, насамперед, закордонних дипломатичних установ у загальноукраїнські. Постанова не торкнулася лише представництв ЗУНР у країнах, які постали на землях Австро-Угорської імперії: Австрії, Угорщині, Чехословаччині, Югославії. Проте у ній зазначалося: „існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тіснім контактї і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України” [80, арк.15, 73]. Усі закордонні установи УНР отримали вказівки співробітничати з галицькими та сприяти їм у

діяльності. Головні принципи дипломатичного співробітництва були задекларовані у спільному протоколі від 30 березня 1919 р. зовнішньополітичних відомств УНР і ЗУНР. Протокол доручав послам УНР в Австрії і Швейцарії послам УНР М.Василькові та Є.Лукаsevичу надіслати ноти усім країнам світу з повідомленнями про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину українську державу, а також зондувати через дипломатичні представництва країн Антанти та інших держав у Відні і Берні можливості для прийняття ними українських дипломатичних місій. Оголошено, що місія в Парижі має назву „Делегація об'єднаної Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі” [71, арк.7; 234, арк. 102].

Водночас зауважено, що „полагодження справ Західної Області, її міжнародного признання і державно-правового становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріат Західної Області”. Оголошувався склад делегації на чолі з Г.Сидоренком і В.Панейком. Протокол відзначав також, що всі закордонні представництва УНР і ЗУНР об'єднуються, за винятком у країнах колишньої австро-угорської монархії [169, арк. 145-149].

Аналізуючи здобутки і втрати загальноукраїнської дипломатичної служби в цілому, слід погодитися з оцінкою міністра закордонних справ УНР В.Темницьким, що інтеграція дипломатичних установ обох держав „відбулася похапцем, маса справ залишилася неврегульованими. Хоча в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики” [678, с. 68-69].

Існували суттєві розбіжності між владними угрупованнями і в ЗУНР. Соціал-демократи М.Лозинський і Д.Вітовський наполягали на якнайтіснішому союзі з УНР. Однак група націонал-демократів, серед них В.Панейко та С.Томашівський, прагнули зберегти у сфері зовнішньої політики якомога більше самостійності. Вони вважали, що східногалицьке питання можна вирішити за підтримки Антанти.

Дотримання головних принципів спільної зовнішньополітичної орієнтації УНР і ЗУНР здійснювалося завдяки Є.Петрушевичу та військовиків.

Аналізуючи позицію Петрушевича, відзначимо, що принаймні до осені 1919 р., він віддавав перевагу соборності та йшов на компроміси з Директорією, попри партійні суперечності і різні зовнішньополітичні пріоритети двох республік. Бажання зберегти союз з Петлюрою поряд з іншими мотивами (врахування можливої реакції Антанти, невіра в силу і тривалість більшовизму) визначило негативне ставлення Петрушевича до неодноразових пропозицій уряду Радянської України щодо можливості допомоги і спільних дій [719, с.122].

Слід відзначити, що Москва за посередництвом Х.Раковського неодноразово пропонувала встановити відносини з галицькою республікою. Це прагнення посилилося навесні 1919 р., коли у зв'язку з виникненням Угорської та Баварської радянських республік Ленін готував похід Червоної армії на захід. На запит головнокомандувача збройними силами Й.Вацетіса, чи можна вторгнутися в Галичину, Ленін відповів однозначно, що не тільки можна, але й потрібно. Отже, 7 травня Раковський вперше звернувся до уряду ЗУНР у Станіславові з нотою, в якій запевнив, що Червона армія не буде вести бойові дії на території Східно-Галицької Республіки хоча її війська впритул наблизилися до Збруча. Ймовірно, командування Червоної армії реально оцінювало боєздатність Галицької армії. Відтак В.Антонов-Овсієнко і В.Затонський отримали вказівку уряду: „домовитися з галичанами про сприяння їм з нашого боку озброєнням на умовах: 1) повного розриву з Петлюрою – сприяння його ліквідації; 2) реорганізації Галицької армії з вигнанням контрреволюційного офіцерства; 3) передання нам вантажів, що їх Петлюра евакуював у Галичину; 4) пропуску нашого війська в Румунію” [261, арк.93]. (Цей документ віднайдено в архіві польського Генштабу, захопленого радянськими військами у вересні 1939 р.). Такі пропозиції відхилено керівництвом ЗУНР, хоча серед певної частини політичного проводу і військових командирів вони створювали ілюзію можливості врятувати незалежність держави шляхом зміни зовнішньополітичних орієнтирів. Коли Галицька армія була притиснута поляками до Збруча, Харків припускав, що тепер керівництво ЗУНР піде на поступки і встановлення дипломатичних

стосунків з ним, про що йшлося у спеціальній постанові „Про переговори з Галичиною” від 3 червня 1919 р. [159, арк. 7, 24].

Харків намагався схилити військово-політичний провід галичан порвати з Петлюрою і піти на порозуміння з радянською владою. Союз із ЗУНР був би перспективним з точки зору спільної боротьби з Польщею, доповідало 5 липня 1919 р. Оперативне управління Польового штабу Червоної армії Леніну і Троцькому. 24 і 30 червня відбулися зустрічі і переговори військових делегацій у Вишнівці і Дубно щодо перспективи спільної боротьби з поляками, що посилювало радянський вектор зовнішньої політики ЗУНР і підривало співробітництво з УНР [258, арк. 28].

Варшаву надзвичайно стурбувала така перспектива. Польський розвідвідділ Генштабу надсилав у Варшаву чимало повідомлень про таємні переговори галицьких і радянських делегацій, зокрема висланої генералом Грековим до командування 12-ї радянської армії у складі сотників В.Гадзінського, Г.Давида і С.Магаляса, які мали зустріч з наркомом з військових справ УСРР М.Подвойським, пропонуючи галичанам надзвичайно перспективні умови – допомогти не лише озброєнням, але й збройними силами у визволенні Східної Галичини від поляків. Головними його вимогами були: порвати з Петлюрою й передати його червоним, розформувати й відправити по домівках корпус Січових Стрільців полковника Є.Коновальця.

Аналізуючи ситуацію і перспективи зовнішньополітичного курсу ЗУНР, пізніше газета уряду Є.Петрушевича в еміграції „Український прапор” писала: „Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР, були такі, котрі во ім'я національної єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і Західноукраїнські землі від Польщі та інших окупантів” [361. 1928. 1 лип.]. Під час переговорів командувач Українським фронтом Антонов-Овсієнко обіцяв приєднати Галицьку армію на правах автономної, не втручатися у внутрішні справи ЗУНР після визволення її території від поляків [404, с. 178].

Отже, Москва робила все, щоб домовитися із ЗУНР. „Отримуючи Східну Галичину, – підсумовував зусилля радянської дипломатії у 1919 р. Ленін на конференції РКП(б) 22 вересня 1920 р., – ми діставали базу проти усіх сучасних держав. За таких умов ми ставали сусідами прикарпатської Русі, яка кипить більше, ніж Німеччина, і є прямим коридором в Угорщину...Ми чудово розуміємо, що ставка зроблена велика, що ми сильні, що ми, беручи Галичину, розвиваємо дорогу революції. За це варто повоювати” [335, с. 22-24].

Невизначеність курсу стала однією з основних причин поразки національно-визвольних змагань ЗУНР. Л.Цегельський зазначав: „Якби президент Петрушевич і наша галицька влада була рішилася на один ясний курс у своїй закордонній політиці – чи то вибираючи шлях самостійної галицької політики, чи знову в цілості ідентифікуючи себе з Директорією та йдучи без застережень під її проводом, результати визвольної боротьби були б значно кращими” [426, с. 241].

Слід відзначити, що восени 1919 р. все більше галицьких і навіть наддніпрянських політиків та дипломатів пропонували Є.Петрушевичу змінити зовнішньополітичну орієнтацію, відійти від Петлюри й керуватися виключно власними інтересами. В.Липинський ще улітку 1919 р. прийшов до висновку, що відстояти незалежність об'єднаної України в її етнічних кордонах за даної міжнародної ситуації власними силами неможливо і наголошував, що для галичан поляки більш небезпечний ворог, ніж біла Росія, пропонуючи вступати в переговори із діячами білої еміграції в Парижі. У листі до міністра закордонних справ УНР А.Лівицького він писав: „Федерація врятує Галичину, бо Росія воювала за західноукраїнські землі, і союзники мають перед нею зобов'язання” [78, арк. 14-18].

Ініціаторами переорієнтації зовнішньополітичного курсу ЗУНР стали В.Панейко і С.Томашівський, створивши в Парижі Український національний комітет. Його концептуальною програмою стала ідея відродження Великої України у федеративному зв'язку з антибільшовицькою Росією. Вони вступили в контакти і розпочали переговори з представниками білої Росії О.Керенським,

Б.Савінковим, В.Маклаковим та іншими щодо союзу з протибільшовицькою Росією. Російські діячі сприймали позитивно лінію галичан. Водночас піддавали критиці антиукраїнську позицію Денікіна. „Добровольча армія робить дурницю, ставлячи всіх українців на одну дошку, вважаючи їх всіх зрадниками, – заявляв В.Маклаков. – З тих пір, як Петлюра зрікся Галичини, а галичани, в свою чергу, зреклися Петлюри, зявилася можливість розколоти Україну, вводячи частину її федеративне русло” [719, с.125-126].

Ідею союзу з Денікіним, яка забезпечила б прихильність Антанти й принаймні дозволила б визволити з-під польської окупації Галичину, восени 1919 р. підтримали чимало впливових чиновників у галицькому таборі, зокрема К.Левицький. В газеті „Стрілець” 29 вересня надрукована його стаття „Куди дорога?”, в якій колишній голова уряду ЗУНР і лідер УНДП відверто виступив проти війни з Денікіним і за федерацію з Росією як єдиний засіб відновити незалежність галицької республіки.

Отже, невдовзі дійшло до її реалізації. Відомі воєначальники Добровольчої армії генерали Бредов і Шіллінг відверто демонстрували, що готові до порозуміння з командуванням Галицької армії і відкидали усі мирні пропозиції С.Петлюри. Вони усвідомлювали, насамперед, що УГА представляє собою сучасну боєздатну армію, та що галичани не вважають своїм головним ворогом Добрармію, для них основний ворог Польща, яка окупувала їх батьківщину.

Наприкінці жовтня Галицька армія лише від пошесті тифу втратила хворими і померлими близько 30 тисяч вояків і стала по-суті небоєздатною. Командувач УГА генерал М.Тарнавський вважав за необхідність терміново припиняти війну проти Добрармії. Його ініціатива була схвально сприйнята генералом Денікіним, який вважав Армію УНР С.Петлюри ворожою, а з Галицькою армією виявляв готовність вступити у переговори. Це ставлення базувалося на ґрунті, що „Російська імперська ідеологія традиційно розцінювала Галичину як „російську землю”, а її мешканців як окремий різновид „російської народності”, відмінний не лише від „великоросів”, але й

„малоросів” – українців... Високий рівень їхньої національної свідомості, на думку Денікіна, пояснювався гострою національною ворожнечею з поляками і тому об’єктивно не був спрямований проти росіян” [610, с. 56].

Командир 3-го армійського корпусу генерал Я.Слащов 1 листопада прийняв делегацію галичан і погодився на її основні пропозиції: негайно припинити бойові дії, укласти з Галицькою армією договір про її перехід на бік Добровольчої армії, зберегти автономію УГА, не уживати її проти Армії УНР, надати галичанам медичну допомогу і перепочинок. Водночас він категорично відмовився від переговорів з представниками Армії УНР С.Петлюри.

Вже наступного дня 2 листопада 1919 р. генерал А.Денікін надіслав галицькій делегації телеграму: „1. Вітаю рідних нам по крові галичан і радий припиненню братовбивчої війни; 2. Перехід усієї Галицької армії є цілком припустимим при умові певної реорганізації, яка гарантуватиме, що зміна політичного напрямку не загрожуватиме інтересам Російської Армії, та входження певної кількості Російських начальників; 3. Для боротьби з Петлюрою Галицькі війська не вживатимуться; 4. За відсутністю території Галицький Уряд припиняє свою діяльність і надходить під покровительство Головного Командування” [29, арк.16].

6 листопада на ст. Зятьківці друга військово-дипломатична делегація УГА у складі: А.Ерле, О.Лисняк, О.Левицький підписала договір, без узгодження з проводом ЗУНР на попередніх умовах. Було відкинуто лише одну вимогу галичан – вважати групу Січових Стрільців Є. Коновальця частиною Галицької армії [237, арк. 73].

7 листопада С. Петлюра, дізнавшись про переговори галичан з денікінцями, вимагав від Є.Петрушевича негайно розстріляти генерала Тарнавського та учасників переговорів. Диктатор не зміг протистояти Головному Отаманові, знявши з посад командувача армією та полковника Шаманка і призначив командувачем генерала О.Микитку. Військовий суд усунув Тарнавського і Шаманека з посад, а керівництво УНР і ЗУНР оголосило угоду з Добрармією знівельованою. У відповідь денікінські війська ударом

відрізали Галицьку армію від Наддніпрянської, й новопризначений командувач генерал Микитка з дозволу Петрушевича відновив переговори з генералом Шіллінгом. Окрім того, Петрушевич радив: „Подати намір в найближчій майбутності про відповідних умовах відібрати Східну Галичину від Ляхів силою. Застережи федерацію Східної Галичини з власним соймом, урядом, Армією з Росією. Дальші постанови політичного порозуміння застерегти пізнішим переговором” [547, с.115].

14 листопада 1919 р. Є.Петрушевич зі своїм оточенням під загрозою окупації Кам'янця-Подільського поляками перейшов румунський кордон і виїхав до Відня. Отже, глава ЗУНР розв'язав руки командуванню Галицької армії щодо порозуміння з Добровольчою армією генерала Денікіна, що означало радикальну зміну зовнішньополітичного курсу. 17 листопада в Одесі було укладено договір, який по суті повторив попередні умови. 19 листопада у Вінниці договір був підписаний О.Микиткою і М.Шіллінгом. Для зв'язку зі штабами армій призначено від УГА полковника М.Какуріна [654, с. 267-269].

Таким чином, укладення договору А.Лівицького з Варшавою, перехід Галицької армії на бік Добровольчої та еміграція уряду Петрушевича за кордон позначили в листопаді 1919 р. розрив військово-політичних стосунків між УНР і ЗУНР. Зразу ж розпочалося згортання й дипломатичного співробітництва. Вже 16 грудня західноукраїнська делегація Панейка на Паризькій мирній конференції вийшла із складу об'єднаної. Того ж дня С.Петлюра і міністр закордонних справ А.Лівицький підписали наказ „До всіх послів і місій” про ретельну перевірку членів місій – галичан і виключення їх із складу представництв” [290, т.3, с. 140-141].

Загалом остаточний кінець дипломатичного співробітництва між УНР і ЗУНР практично завершився Варшавськими угодами між С.Петлюрою і Ю.Пілсудським у квітні 1920 р. В цілому, військово-політичний союз і дипломатичне співробітництво між ЗУНР і УНР відповідав вимогам часу і життєвим інтересам народу обох держав. Але геополітична ситуація, безперервна війна на трьох фронтах та не завжди правильно обрана і узгоджена

зовнішня політика політичних проводів обох держав не дозволили реалізувати вікові прагнення двох гілок одного українського народу. Визначальну роль зіграла позиція Антанти, яка керувалася виключно власними інтересами й не визнавала незалежність українських державних утворень. Відтак висновок можна зробити словами В.Винниченка, який писав: „Економічні і міжнародні інтереси ріжних держав робили їх противниками нашої державності. Отже, треба було мати відповідну силу, щоб перебороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, себто визнати наше право на самоозначення... І ніяка дипломатія, коли б її провадили найгеніальніші люди, не могла би нічого вдіяти” [369, ч. III, с. 411].

7.3. Позиція делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції

Від перших днів існування Західноукраїнської Народної Республіки – з 1 листопада 1918 року, Національна Рада під проводом Є.Петрушевича і уряд К.Левицького терміново приступили до формування зовнішньої політики ЗУНР, визначення її пріоритетів та створення дипломатичної служби, яку очолив на посаді державного секретаря закордонних справ В.Панейко. Саме він, як згадував К.Левицький, «на доручення державного секретаріату і Національної Ради у Львові іменем З. У. Н. Р. виїхав до Парижу на Мирову Конференцію, щоби добиватися державної незалежності З. У. Н. Р. у побідних держав, що скликали були цю мирову конференцію, зокрема у членів Найвищої Ради, з огляду на те, що Польща пішла війною проти західно-української держави» [642, с. 3].

Паризька мирна конференція відкрилася 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. В її роботі взяли участь 27 держав, які воювали на боці Антанти і були залучені до вирішення проблем післявоєнного устрою Європи. Домінуючий вплив на діяльність керівних органів конференції безперечно мали президенти Франції – Ж. Клемансо та США – В. Вільсон, прем'єр-міністри Великобританії – Д. Ллойд Джордж та Італії – В. Орландо, які склали Найвищу раду, або так звану „Раду чотирьох” [718, с. 369].

М.Лозинський зауважував, що суспільство сподівалося побачити конференцію «як збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні мира і впорядкуванню міжнародніх відносин». Проте на ділі Паризька мирна конференція уявляла «трибунал, зложений в першій мірі з делегацій так званих «головних держав Антанти», себто Англії, Франції, Америки, Італії й Японії; далі з делегацій цілого, ряду менших держав, які або дійсно вели війну на стороні головних держав Антанти, або формально прилучилися до них та яких Антанта признала своїми союзниками (Чехословаччина і Польща)» [664, с. 113].

Іншу групу делегацій склали представники переможених Німеччини, Австрії, Угорщини, Болгарії та Туреччини, які повинні були підписати без обговорення мирний договір. До третьої групи слід зарахувати представників нових держав, що постали на руїнах Російської імперії. Серед них були дипломати УНР, до яких приєдналася й делегація ЗУНР. Держави Антанти і США не визнавали їх суверенітету й сприймали як представників народів з невизначеним державним статусом. Але проблема Східної Галичини зайняла помітне місце в діяльності конференції, до чого спричинилася низка факторів.

Одним із них було геополітичне становище ЗУНР, що опинилася на перехресті інтересів могутньої Антанти, яка будувала надійний бар'єр від проникнення більшовизму в Європу. Головну роль у вирішенні українського питання відігравала позиція Франції, яка надавала значну морально-політичну і матеріальну допомогу Польщі і Румунії і з якою рахувалися союзники.

Провідне становище Франції визнавали усі запрошені делегації. Коли прибув президент США В. Вільсон, який розраховував на крісло голови конференції, Клемансо зразу ж поставив його на місце. Клемансо запропонував Раду десяти для підготовки умов договору і Раду чотирьох, яка їх затверджувала. Державний секретар США Лансінг відзначав, що «домінуючою фігурою на Паризькій конференції ...найсильнішим із сильних людей, які брали участь у паризьких переговорах», був, безперечно, Клемансо [738, с. 242].

Керівництво Франції зробило ставку на сильну союзна Польщу й активно допомагало їй у війні проти ЗУНР. «Польща мала бути тим парканом, – зауважував пізніше начальник штабу Галицької армії генерал Віктор Курманович, – що поставить опір дальшому походу більшовизму на захід, що в той час мав свій зародок в осередку Європи Бела Куна в Угорщині, Курта Аскера у Баварії”. Д. Ллойд Джордж визнавав, що «створення великої Польщі було одним з головних намагань французької військової стратегії», щоправда мав до цього особисту думку [663, с. 270].

Важливою причиною уваги зверхників Паризької мирної конференції було прагнення припинити широкомасштабну війну, в якій брали участь 100-тисячні армії ЗУНР і Польщі, безперечно на вигідних для Варшави і Антанти умовах: залишити за нею Львів і прикарпатський нафтовий басейн – об’єкт вкладень великого капіталу Франції та Великобританії.

Ще одним фактором була бурхлива діяльність польських представництв у Парижі і Лондоні. Їх очолювали досвідчені громадсько-політичні діячі Р.Дмовський і К.Длуський та військовий аташат під керівництвом генералів Т.Розвадовського і Б.Роя та адмірала В.Клочковського. Вони ініціювали цілу низку акцій з метою домогтися прихильності з боку учасників конференції і усіляко дискредитували ЗУНР.

Держави Антанти у Парижі однозначно відстоювали відновлення великої Росії й негативно ставилися до утворення на її колишній території незалежних національних держав, зокрема української. Водночас прагнули вичленити з українського питання східногалицьку проблему. В результаті Східногалицька проблема була єдиною справою, в якій Паризька конференція офіційно мала дипломатичні зносини з українською делегацією [719, с. 118].

Визначну роль у вирішенні глобальних завдань Паризької конференції відіграв президент США В. Вільсон. До речі, Клемансо був незадоволений його приїздом. У листі до Ллойд Джорджа він писав: «Я не вважаю необхідним приховувати від вас, що вважав його присутність і небажаною і неможливою» [663, с. 133].

Причиною були ідеї Вільсона з програми післявоєнного устрою Європи і світу взагалі, викладені у знаменитих «Чотирнадцяти пунктах». Основною концепцією програми, яку з ентузіазмом зустріли поневолені народи Росії і Австро-Угорщини, зокрема українці, було проголошення права народів на самовизначення та утворення міжнародного представницького органу Ліги Націй.

В. Вільсон був єдиним із діячів конференції, хто ратував за утворення Ліги Націй, яка повинна була гарантувати мир між країнами світу, що викликало симпатії країн, які перебували у стані збройної боротьби за самовизначення як Україна. Безперечно, намагався зробити США лідером світу, оскільки її могутність за війну небачено зростає. Питома вага США у світовому промисловому виробництві становила: по видобутку вугілля - 46, 6 %, виплавці чавуну - 51 %, сталі - 50, 8 %, видобутку нафти - 74, 3 %, випуску автомобілів - 85 %. Країни Антанти заборгували США 9,5 млрд. дол. [522, с. 202]. Отже, претензії його на лідерство у світі були небезпідставними.

Є. Петрушевич і К. Левицький у пошуках підтримки в першу чергу розраховували на президента США. Їх сподівання базувалися не лише на деклараціях президента, а також на активній діяльності заокеанської української діаспори. Утворення незалежної ЗУНР та героїчна боротьба галичан за державність і соборність проти агресії з боку Польщі викликала хвилі національно-патріотичних почуттів українців у США і Канаді. Їх настрої і думки виразно висловила газета «Український голос»: «Гарматна війна закінчилася, однак заведення справедливості, переміна границь і звільнення поневолених народів доперва починається... Тому ми мусимо помочі своїм родимцям в Європі в сій справі. За допомогою преси й іншими способами мусимо предложити справу наших родимців в Європі перед співгромадянами і правительством. Мусимо вислати також делегата на Мирову Конференцію, аби інформувати урядових делегатів альянтських держав про справу України і щоби допомогти українським урядовим делегатам уложити справу звільнення України» [358. 1918. Ч. 49].

Організатором і керівником акцій у підтримку дипломатичних зусиль ЗУНР у США був чималий Український народний комітет на чолі з о.П.Понятишином. Ще до конференції в Парижі він з В.Лотоцьким та С.Ядловським встановили зв'язок з сенатським комітетом закордонних справ, прихилив на свій бік майбутнього президента Ф.Рузвельта, який під час дискусії в сенаті заявив: «Фінляндія, балтійські провінції, Литва і Україна мусять бути рішучо незалежними» [358.1918. 13 листоп.].

Українська делегація вела переговори з державним секретарем США і учасником Паризької конференції Р.Лансінгом, вручила В.Вільсону заяву з вимогами позитивно вирішити питання УНР і ЗУНР. Народний комітет надіслав до Парижа делегацію у складі К.Білика та конгресмена А.Джеймса Гемила із завданням «заступати домагання і бажання українців в З'єднаних Державах, та допомагати Українській Мирній Делегації у її праці та заходах, а також нав'язувати зносини між Рідним краєм і українцями в Америці» [354, 1919. 19 берез.].

Невдовзі до них приєдналася делегація українців з Канади – О.Мегас та І.Петрушевич, які зав'язали контакти представників України з прем'єр-міністром Канади Р.Боденом, а через нього – з Л.Джоржом. Діяльність діаспорних делегацій певним чином впливала на позиції Вільсона і Л.Джорджа, які не завжди співпадали з точкою зору Клемансо й неодноразово вступали з ним в гострі дискусії з української проблеми. На першому етапі роботи конференції вони не підтримували зазіхань Польщі на українські землі, що заперечувало лінії Клемансо.

Головна увага конференції була зосереджена на «російському питанні», визначенню кордонів, репараціях, утворенню Ліги Націй. Українське питання стало позаплановим і виникло за ініціативи прибулої делегації від УНР на чолі з Г.Сидоренком та А.Петрушевичем (сином президента ЗУНР Є.Петрушевича). Заступником голови делегації став державний секретар закордонних справ ЗУНР В. Панейко [472, с.109].

Галичани шукали контактів з членами делегацій великих держав. Їм вдалося схилити на свій бік деяких впливових дипломатів. Так, полковник Гавз – приятель і радник Вільсона, не без впливу українців, за висновком І. Борщака, «До української спеціально до галицької справи ставився зі симпатією, бо вважав, що домагання українців справедливі... Йому головно треба завдячити, що Вільсон слідкував за галицькою справою» [472, с.111-113]. Прихильно до українських прагнень щодо незалежності ставився впливовий голова американської експертної комісії І. Бавман. У ході конференції дещо мінялися позиції Ллойд Джорджа. Серед усіх делегатів, він найбільш вороже ставився до того, щоб віддати Східну Галичину Польщі [360, с. 113].

Паризька конференція розглядала Східногалицьке питання у зв'язку з намірами припинити польсько-українську війну. У ноті до Вільсона Є.Петрушевич, проголошуючи національні права українців на утворення власної держави, просив допомогти ЗУНР, припинити агресію Польщі й виступити арбітром польсько-українського конфлікту [785, с. 168-171].

Відчувши неабияку зацікавленість Паризької конференції східно-галицькою проблемою, що яскраво проявилось у створенні 29 січня 1919 р. у її рамках Комісії у польських справах під головуванням досвідченого французького дипломата Ж.Камбона та сформування міжсоюзної місії у Варшаві на чолі з Ж.Нулансом і (70 членів) місії у справах польсько-українського конфлікту під керуванням генерала Ю. Бартелемі, дипломатія ЗУНР відчутно посилила діяльність. Її важливим напрямком було нейтралізувати польську пропаганду навколо проблеми, яка дезорієнтувала учасників конференції, спритно використала кон'юктуру міжнародної ситуації та активізувала дипломатичні акції для забезпечення сприятливих зовнішніх умов державного відновлення, з визнання Польщі державами Європи і Америки [654, с. 257].

Закордонні представництва Польщі розгорнули тотальну антиукраїнську пропаганду, яка часто переходила грань брутальних наклепів. Утворення ЗУНР вони кваліфікували як інтригу Австро-Угорщини, стверджували, що 100-

тисячна Галицька армія є згромадженням «українських націоналістичних банд» і діє під керівництвом австро-німецьких офіцерів. Проте їм не завжди і не в усьому вдавалося обдурити представників Антанти і США на Паризькій конференції. Як згадувалося, ще до її відкриття і в ході перших засідань, емісари США і Англії зібрали в Галичині більш-менш правдиву інформацію про стан речей.

Після відвідин Галичини американський генерал Ф.Кернан у листі до президента Вільсона відкидав наклепи поляків і звинувачення галичан у більшовизмі або про їх союз з більшовиками. Член місії США у Парижі підполковник Е.Казярс доповідав главам конференції, що поляки навмисне вводять в оману керівництво міжнародного форуму щодо Галицької армії. Але найважливішим його повідомленням, яке поставило польську делегацію в надзвичайно скрутне становище, стало повідомлення про участь армії генерала Галлера в бойових діях не проти більшовиків, для чого її надіслали, а проти Галицької армії [260, арк. 105].

Об'єктивна інформація представників США і Англії, та пропагандистська діяльність української делегації в Парижі надзвичайно турбували польську місію Дмовського та її покровителя Клемансо. В результаті було сформовано об'єднану міжсоюзну делегацію з мандатом Паризької мирної конференції, яку направили у Східну Галичину, про що вже згадувалося [655, с. 261].

У 5-ти годинній промові Р.Дмовський на конференції намагався вже до її від'їзду створити негативне враження про українців, які нібито нездатні утворити свою державу й впливовий уряд та регулярну армію. Він прагнув також переконати Найвищу Раду у тому, що Східна Галичина є спірною територією, яка історично тривалий час входила до складу Польщі і була відірвана від неї в результаті поділів між Австрією і Росією польських земель [469, с. 123-124].

Як сліло було очікувати, переговори місії Бертелемі були важкими і безрезультатними. Умови генерала Бертелемі були явно неприйнятні для ЗУНР. М.Лозинський зауважував, що їх вимоги були «одностороннім диктатом, який

комісія на основі порозуміння з поляками рішила накинути українцям» [664, с. 81].

4 березня голова уряду ЗУНР С.Голубович надіслав до Парижа телеграму, у якій висловив позицію стосовно проекту, представленого місією Бертелемі. У ній зазначалося: «До правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії і до всіх інших правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світу... Наказуючи нам віддати полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом... місія потоптала принцип самовизначення народів і стала на стороні польського імперіалізму. Сим рішенням місія посіяла в нашій народі недовір'я до Антанти і до тих високих принципів справедливості, які Антанта проголосила. В ім'я сих принципів протестуємо проти сього рішення місії, зокрема протестуємо проти ультимативної заяви місії, що ми несемо перед державами Антанти відповідальність за дальше ведення війни. Ми примушені воювати з поляками в обороні нашої землі. З державами Антанти ми хочемо жити в мирі і приязні і сподівалися від них помочі проти польського наїзду. Тому просимо правительства Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонне розслідила би наші відносини. Ми готові кожної хвили спинити воєнні кроки проти Польщі, але на основі справедливого рішення» [664, с.82-83].

Ситуація, безперечно, ускладнила діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції. Один із її керівників С.Томашівський, який знав про офіційне визнання Францією незалежності Польщі 22 лютого 1919 р. і що її східним кордоном було визнано Збруч, вважав нерозумним загострювати відносини з Антантою і цілком перспективним погодитися на лінію Бертелемі, це створювало реальні умови для визнання ЗУНР [202, арк.5-8; 802, с.59].

Переконавшись, що Франція розглядає східногалицьку проблему через призму Варшави та польської делегації Р.Дмовського, галицькі дипломати під

проводом В.Панейка спільно з місією УНР зосередили зусилля на представниках США і Англії. Завдяки зв'язкам з їх членами, встановленими українцями з заокеанської діаспори, вони були проінформовані про принципи розходження між ними і Францією, зокрема в питанні польсько-української війни й, особливо застосувань армії Галлера на Галицькому фронті. До цього також спричинилися численні ноти, звернення, заяви делегації ЗУНР до різних чинників Паризької конференції. 17 березня В.Вільсон у відповіді голові делегації ЗУНР відзначив, що він усвідомлює важливість припинення війни і запевнив, що днями «буде вислана на місце окрема місія Антанти». Президент висловлював сподівання «що Україна матиме довір'я до доброї волі коаліційних правительств довести до вдоволяючої угоди між Польщею й Україною та через справедливе полагодження справи усунути конфлікт між обома націями» [664, с. 86].

Отже, 19 березня 1919 р. з Парижа, за підписом В. Вільсона, Ллойд Джорджа, Клемансо і Орландо до генерала Омеляновича-Павленка надійшла телеграма з пропозицією тимчасово припинити бойові дії та як у ній наголошувалося: „Найвища Рада подає, що вона готова вислухати представлення територіальних бажань обох сторін у тій справі і посередничати при делегаціях українській і польській” [655, с. 27].

У відповіді уряду ЗУНР від 22 березня В. Голубович повідомив, що його армія негайно припинить бойові дії й готова до перемир'я і переговорів. Однак поляки погоджувалися припинити вогонь на основі проекту місії Бартелемі. Схильний до позиції українців генерал Кернан марно намагався переконати поляків укласти перемир'я з тим, щоб умови миру були вирішені в Парижі. 28 березня генерал Омелянович-Павленко направив президенту Вільсону телеграму, в якій заявив, що польська делегація зірвала переговори і „вся вина продовження цієї війни падає виключно на поляків” [407, с. 130].

Спільними зусиллями дипломатів і військовиків ЗУНР вже 2 квітня вдалося домогтись створення міжсоюзної комісії „задля справи мирових переговорів між представниками Польщі й України, щоби довести до перемир'я

в Східній Галичині”. До комісії під головуванням члена англійської делегації прем’єра Південно-Африканського Союзу генерала Люїса Боти увійшли лише представники Франції, США, Англії та Італії. Водночас від імені конференції було надіслано до Варшави повідомлення про прийняте рішення і вимогу припинити бойові дії [654, с. 273-274].

Створення нової комісії стурбувало Варшаву, оскільки за висловом польського історика М. Клімецького, вона «не займала виразного становища щодо сторін галицького конфлікту», тобто була нейтральною. 4 квітня Падеревський надіслав до Найвищої Ради ноту, в якій наголошував, що «зважаючи на визнання Польщі суверенною державою та прихильність до Антанти, дії русинів є ворожим актом не лише проти Польщі, але й проти держав коаліції». Він просив Антанту скерувати дві румунські дивізії проти Галицької армії у бік Станіслава, щоб змусити її припинити бойові дії [870, с. 219-220].

Нарешті полякам вдалося скерувати армію Галлера на Галицький фронт. В.Панейко відреагував 18 квітня нотою протесту на адресу Найвищої Ради. Водночас він просив вислати до Парижа полковника М.Тарнавського або полковника В. Курмановича для безпосередньої участі в переговорах з комісією генерала Боти. Уряд негайно вислав військового міністра ЗУНР полковника Д.Вітовського і М.Лозинського. Але на перше засідання комісії Боти з українсько-польського питання 29-30 квітня вони не встигли, й розгляд проблеми посуті не відбувся. А цим скористалися поляки. Комісія заслухала виступи І.Падеревського та Р.Дмовського, які в один голос домагалися згоди Антанти на повну окупацію Східної Галичини з метою сполучення Польщі з Румунією й утворення спільного фронту проти більшовиків. Вони усіяко залякували членів комісії Боти загрозою більшовизму. «У Києві постав советський уряд, – читав заяву Падеревський. – Цей уряд разом з московським заключив військовий договір з Будапештом проти Польщі й проти Союзників. Українські війська займають частину Галичини, Волині й Поділля й раніше, чи

пізніше підпадуть під большевицьку пропаганду... Ми є змушені бути готовими до відпертя спільної офензиви трьох советських республік» [259, арк. 71-73].

Проте комісія генерала Боти, в роботі якої у ті дні брали участь: від США – І.Бовман і полковник Ембік, від Англії – генерал Л.Бота і підполковник Кіш, від Франції – генерал Ле Ронд і Дегран, від Італії – Г.Брамбілля і майор М.Перголяні сприймала виступи поляків неоднозначно, особливо щодо використання армії Галлера проти галичан. Генеральна битва галицької військово-дипломатичної делегації на Паризькій мирній конференції відбулася на засіданні комісії Боти 8 травня 1919 р. Перед представниками конференції виступали Д.Вітовський, М.Лозинський, Г.Сидоренко. Члени комісії закидали питаннями прибулого з Галичини Д.Вітовського. Полковник блискуче тримав оборону на новому для нього дипломатичному фронті. Він переконав членів комісії у тому, що Галицька армія є українським регулярним військом і захищає рідну землю від агресії Польщі. Вона готова припинити бойові дії та виконувати умови перемир'я. На питання генерала Боти щодо прийнятної демаркаційної лінії Вітовський твердо відповів, що вона повинна пролягти по Сяну – кордону Східної Галичини. Проте висловив припущення, що Львів, оскільки поляки у ньому становлять більшість, міг би отримати статус території під контролем держав Антанти і США. Вітовський привів докази, що прибувши в Галичину із Франції, армія Галлера зосереджена на Галицькому фронті проти українців і готується до наступу, про що не приховував командувач армії після прибуття до Львова [664, с. 38-139].

Того дня була створена підкомісія у складі представників Англії, США та Італії, яка опрацювала проект перемир'я. Він був значно ліпшим від проекту Бертелемі, хоча залишав Львів за поляками, віддавав нафтовий басейн українцям. Українці не погоджувалися з обмеженням УГА до 20 тис. вояків, вимагали уточнення демаркаційної лінії на північ від Львова, передачі їм залізниці Самбір-Сянки, яка забезпечувала вихід ЗУНР до Чехословаччини й Угорщини [262, арк. 62].

13 травня відбулося останнє засідання комісії Боти. Поляки заявили незгоду з проектом перемир'я й демонстративно покинули засідання. Українська делегація заявила про те, що приймає всі умови. У заключній постанові від 15 травня говорилося „Якщо проект, встановлений Комісією одноголосно, не буде прийнятий обидвома сторонами, то Комісія буде вважати, що її мандат закінчився й може тільки передати у Найвищу Раду пропозиції, що вона їх встановила з метою привести обидві сторони до згоди” [469, с.128-131].

Проте поляки не лише відкинули пропозиції комісії Боти та делегації ЗУНР, а 14 травня розгорнули генеральний наступ по усьому Галицькому фронті. До кінця місяця Галицька армія залишила майже всю територію Східної Галичини. Українська дипломатична місія на Паризькій мирній конференції відгукнулася рішучою нотою до міжнародного форуму. У ній висловлювалося обуренням діями Польщі, яка, очевидно, користується підтримкою Антанти й брутально порушила навіть рішення Паризької конференції щодо врегулювання конфлікту. «Чи держави Антанти мають волю і змогу спинити польську офензиву? Чи вони не є байдужі до українського народу, який напружує останні сили проти своїх неприятелів, що грозять йому зі всіх боків, і проти анархії? – Задавали болючі питання українці. – Не знаходячи в державах Антанти реальної і успішної помочі, якої ми все сподівалися для нашої окривавленої вітчизни, ми доводимо до Вашої відомости, що в таких обставинах вважаємо безцільним оставати довше в Парижі» [655, с. 275].

Проте вже через кілька годин після надіслання ноти, галицька делегація була викликана на засідання Найвищої Ради. Власне запрошення прибуло від В. Вільсона, але коли галицька делегація прибула в резиденцію президента США, там її чекали Клемансо, Ллойд Джордж, міністр закордонних справ Італії Сонніно та члени комісії генерала Боти. Українці ще раз заявляли, що ЗУНР веде боротьбу за право нації на самовизначення, що визнається Антантою. Панейко, Вітовський і Лозинський запевнили присутніх, що ЗУНР прагне миру з Польщею і її армія готова до боротьби з більшовиками. Цікаво, що коли на запитання Ллойд Джорджа «виходить, що Україна веде війну з більшовиками, а

поляки атакують її з тилу?»), українці відповіли, що саме так, він кинув Клемансо: „Ось, бачите, що роблять ваші поляки”. Тобто, українцям вдалося внести розкол серед членів Ради чотирьох [664, с. 131-132].

Дипломати ЗУНР продовжували боротьбу. За проханням В.Панейка наступного дня галицьку делегацію прийняв Клемансо. Він повідомив, що чекає від Пілсудського відповіді на запит щодо широкомасштабної офензиви за участю армії Галлера, яка не повинна брати участь у бойових діях в Галичині та підтвердив, що Найвища Рада прагне припинення польсько-української війни й прийняв меморіал делегації ЗУНР з цієї проблеми [879, с. 33].

24 травня з ініціативи Д.Вітовського галицька делегація знову звернулася до генерала Боти з пропозицією вислухати її. Але той відповів, що проблемою тепер займається виключно Найвища Рада. 27 травня Лозинський і Вітовський звернулися до її керівництва. Ще раз заявили, що саме Польща напала на українську незалежну державу, що усі пропозиції комісії конференції та Найвищої Ради відкидаються поляками. Вони пропонували прийняти українців для продовження переговорів [654, с. 211].

Не отримавши відповідей на свої звернення, М.Лозинський і Д.Вітовський 6 червня надіслали голові конференції Клемансо чергову ноту, в якій спростували заяви Пілсудського, що причиною генеральної офензиви стала активність українців. Нарешті, 18 червня Найвища Рада повернулася до розгляду східно-галицької проблеми. Голова англійської делегації лорд Бальфур висловив думку, що, по-перше, слід створити умови, щоби Галичина змогла протистояти більшовикам своїми збройними силами. Він заявив, що «військова окупація у Східній Галичині пошкодить політичному розвитку цієї країни». Водночас він вважав, що поляки все ж окупуєть Галичину, але тимчасово і під контролем Ліги Націй. Пізніше населення Галичини повинно визначити свій статус самостійно. Італієць Сонніно пропонував автономію для Галичини в межах Польщі. Представник США Лансінг бачив Галичину у складі Польщі, а не УНР і пропонував дозволити полякам окупувати її до Збруча. На що Бальфур відповів незгодою й підкреслив своє переконання, що «українці не

хочуть піддатися під панування польської меншости. Тому було б зловживанням дати Польщі мандат на Східну Галичину». До остаточного рішення засідання не дійшло, але В.Панейко отримав завдання терміново підготувати проект статусу Східної Галичини під протекторатом Ліги Націй [596, с.173-175].

У ті дні Галицька армія під командуванням генерала О.Грекова розгорнула стратегічну наступальну операцію, яка увійшла в історію як Чортківська (8 - 28 червня 1919 р.). Рада Чотирьох терміново зібралася 25 червня на нараду й прийняла фатальне для українців рішення, яке надіслала до Варшави: «З метою забезпечити особи й майно мирного населення Східної Галичини супроти небезпеки, яка їм загрожує від большевицьких банд, Найвища Рада Союзних держав рішила уповноважити сили Польської Республіки вести свої операції аж до річки Збруч. Цей дозвіл не включає в собі рішень, які Найвища Рада постановить пізніше в питанні політичного Статуту Галичини. Вільсон, Ллойд Джордж, Клемансо, Орландо» [781, с. 143].

Українські дипломати відповіли обуреною нотою. Її втори відзначали, що уряд ЗУНР і його армія здатні захистити «особи і майно мирного населення Східної Галичини» від більшовиків, яких на її території немає. Небезпека загрожує лише з боку агресивної Польщі, заявляли вони. Рішення Найвищої Ради від 25 червня галичани кваліфікували як брутальне порушення прав і свобод українського народу, яке буде мати наслідком рішучу боротьбу українців проти польських окупантів [664, с. 139].

Слід відзначити, що текст рішення Найвищої Ради від 25 червня, надісланий українській делегації в Парижі, дещо відрізнявся від надісланого Варшаві. У ній польський уряд зобов'язувався після окупації Галичини укласти з Антантою і США угоду про забезпечення її автономії та прав і свободи населення, а також передбачалося провести референдум щодо державного статусу.

Найвища Рада передала проблему на розгляд Підкомісії з польських справ Камбона й доручила опрацювати статут для Східної Галичини. Цим

кроком Париж усував делегацію УНР від галичан. На жаль, серед галицької делегації стався розкол: Лозинський і Вітоський вважали, що слід продовжувати відстоювати інтереси ЗУНР в будь-яких інстанціях, проте Панейко й Томашівський були проти праці в комісії Камбона й без узгодження з усіма членами делегації Панейко надіслав негативну відповідь, що галичани відмовляються брати участь у роботі підкомісії. Отже, на засіданні 3 липня були присутні лише поляки. Вважаючи своє завдання виконаним, 7 липня покинув Париж Д.Вітовський. Він дістався до Німеччини й 4 серпня з Бреслау вилетів до Кам'янця-Подільського – резиденції уряду ЗУНР з доповіддю про діяльність делегації ЗУНР у Парижі. Але в районі німецько-польського кордону літак вибухнув у повітрі і всі його пасажери загинули. Поховали першого військового міністра ЗУНР у Берліні [654, с. 214].

Галицька дипломатична делегація на Паризькій мирній конференції продовжувала своє існування, співробітничала з комісією Камбона, яка оприлюднила 23 вересня Статут для Східної Галичини. Він був, незважаючи на протести з боку Польщі, прийнятий конференцією 20 листопада 1919 р. Згідно з ним Польщі надавався мандат на 25 років управляти автономною Східною Галичиною під контролем Ліги Націй. Впроваджувався Галицький сейм, рівноправність української та польської мови та інші права українців. Але з мовчазної згоди Антанти і США ці умови не були втілені в життя.

Підсумовуючи діяльність дипломатії ЗУНР на Паризькій мирній конференції, І.Борщак писав: «Так закінчилася справа Польсько-Української війни в Парижі й такий був кінець справи Східної Галичини на Конференції Миру 1919-го року. Але ця справа не була цим ще остаточно вирішена. Чотири роки пізніше, Мирово Конференція, що складалася з послів Англії, Франції, Італії й Японії, віддала остаточно Східну Галичину полякам» [469, с. 153].

Проте слід наголосити, що перебуваючи у вкрай несприятливих умовах, подеколи у ворожому оточенні, репрезентуючи невизнану державу, вона робила все можливе для припинення польської агресії і збереження державного суверенітету. Позитивним наслідком їх діяльності було винесення

східногалицької проблеми на найвищий міжнародний форум, спростування створених поляками стереотипів щодо українців, визнання главами провідних держав світу права українців-галичан на самовизначення. Українські дипломати виявили почуття національної гідності, патріотизму і самовідданості у зхисті незалежності своєї держави.

7.4. Дипломатична діяльність в еміграції. Співробітництво з діаспорою

Від листопада 1919 р. розпочався період діяльності уряду ЗУНР та його зовнішньополітичного відомства в еміграції. Прибувши з України до Відня, Є.Петрушевич утворив закордонний уряд у складі уповноважених з різних сфер діяльності, а також Військової та Президентської канцелярій. Членами уряду стали відомі й авторитетні політичні і державні діячі: Кость Левицький, Володимир Сінгалевич, Ярослав Селезінка, Лев Петрушевич, Осип Назарук, Роман Перфецький та ін. Уповноваженим з закордонних справ став відомий політик і дипломат С.Вітвицький. Від лютого 1921 р. зовнішньополітичне відомство очолив К. Левицький. Аналізуючи перші кроки Є.Петрушевича в еміграції треба відзначити, що уряд не лише піклувався численною галицькою еміграцією, він притягнув усі галицькі наукові сили до праці над виробленням основ державного ладу в Галичині, кодифікації прав тощо. Розвинув широку діяльність на міжнародному полі через свої дипломатичні представництва й місії, висилаючи ноти до президії Мирової Конференції і Союзу Народів. Завдяки цій діяльності полякам не вдалося приспати справи Галичини, яка ще кілька років була актуальною на міжнародній арені [854, с. 74].

9-17 грудня 1919 р. Є.Петрушевич провів у Відні нараду членів уряду та керівництва дипломатичних представництв за кордоном. З Парижа приїхав В.Панейко, який доповів про її хід і розгляд галицької проблеми. Гострі дебати розгорнулися навколо „Статуту для Східної Галичини” та декларації А.Лівицького у Варшаві про укладення договору з Варшавою. М.Лозинський вважав, що заходи Панейка щодо порозуміння з представниками білої Росії у Парижі були санкціоновані саме тоді у Відні [664, с. 155-160].

Головним напрямом зовнішньої політики уряду Є.Петрушевича в екзилі була боротьба проти дискримінаційних постанов Найвищої Ради щодо окупації Східної Галичини та прийнятого нею розробленого поляками проекту „Статуту для Східної Галичини”. Ним Антанта надавала Польщі мандат на володіння і організацію адміністрації на території колишніх австрійських земель Галичини, які утворюють автономію терміном на 25 років [100, арк. 46].

В Статуті визначалася територія краю, а також політичні і культурні права і свободи її народу нарівні з іншими землями Польщі. Східній Галичині дозволялося мати свій сойм, який обирався на основі загальних законів на 5 років і наділявся певними компетенціями. Вища адміністрація Галичини на чолі з губернатором призначалася Варшавою, якому надавалося право вето на закони і постанови Галицького сойму. На території краю діяли всі закони Польщі [219, арк.1-23; 854, с.167-175].

Є.Петрушевич та його уряд все ще сподівався на справедливе вирішення східногалицької проблеми. На початку січня 1920 р. він виїхав до Парижа і Лондону, щоб встановити контакти з впливовими діячами цих провідних країн Антанти, більш глибоко з'ясувати точки зору на східногалицьке питання у верхах, скорегувати свою зовнішню політику. На переговорах з політиками і дипломатами президент ЗУНР висловив протест проти прийняття Найвищою Радою „Статуту для Східної Галичини” та відхід Парижу від своєї постанови 25 червня 1919 р., яка визначала, що через короткий перехідний період галичани будуть мати право на самовизначення. Статут же відбирав у народу це право на 25 років. Крім того, Статут позбавляв Галичину у оголошеному статусі автономії права безпосередніх стосунків з Лігою Націй й віддавав його виключно Польщі. Його вислів, що галицькі українці „краще визнають владу більшовиків, ніж поляків” не були голословною загрозою, про що свідчив новий поворот у долі Галицької армії на Великій Україні.

Під час перебування Петрушевича у Парижі було переглянуто важливі аспекти зовнішньої політики. Було ліквідовано Український національний комітет, а В.Панейка відкликано зі складу делегації на конференції. Отже,

покінчено з орієнтацією на федералістський союз з білою Росією. Варшавський договір С.Петлюри остаточно поклав кінець союзу з УНР й, відтак, рішучо взято зовнішньополітичний курс на незалежну галицьку державу. Заступник уповноваженого із закордонних справ уряду ЗУНР Г.Микитей пізніше писав галицькому представникові у США Л.Мишузі: „Першим завданням уряду було правильне зорганізування закордонних місій і надання їм напрямку діяльності по лінії незалежності Галицької держави у противенстві до попередніх місій, які сю лінію заломлювали: то в сторону соборності, навіть хоч би зі шкодою Галичини, будь то в напрямі федерації з Росією” [719, с.129].

У ті дні, в січні-лютому 1920 р., Галицька армія, яка залишалася у складі Добрармії на Правобережній Україні опинилася в становищі, коли слід було обирати свій шлях в умовах загрози повного знищення. Коли радянські війська впритул наблизилися до району дислокації галицьких корпусів, над ними нависла смертельна загроза. Наприкінці грудня 1919 р. у залишеній денікінцями Вінниці, де перебували тисячі хворих на тиф галицьких стрільців і старшин, утворився так званий ревком УГА, який взяв на себе опіку над ними й захист перед Червоною армією. До нього входили авторитетні старшини Никифор Гірняк, Степан Шухевич, Михайло Курах, Дмитро Паліїв та інші.

„Катастрофа нашої держави і трагедія Української Галицької Армії, – писав у спогадах отаман Гірняк, – примусили нас шукати порятунку в союзі з більшовиками, незважаючи на те, що їхня ідеологія була нам зовсім чужа й осоружна...Але з другої сторони нас не покидала надія на збереження через союз з більшовиками, нашої збройної сили для пізнішої боротьби за нашу державу” [525, с. 520-522].

У новорічну ніч в готелі „Савой” у Вінниці відбулися переговори галицької делегації з командувачем 12-ї армії М.Мураловим, членом Реввійськради В.Затонським й розглянуто проект договору між Галицькою армією і командуванням Червоної армії, підготовлений Н.Гірняком і А.Хвилею (Олонтіром) – від більшовиків. Було узгоджено: 1) УГА пориває з Добрармією; 2) Армія приймає назву Червона Українська Галицька Армія й зберігає

автономність; 3) ЧУГА буде використовуватися виключно проти поляків; 4) ЧУГА приймається на повне утримання радянською 12-ю армією; 5) У Галицьких частинах будуть діяти організації Компартії [524, с. 24-25].

Своєю діяльністю створений у Вінниці політичний центр Галичини по суті підтвердив лінію президента Петрушевича: для визволення від поляків можливий союз навіть з більшовиками. Завдяки цим діям Галицька армія була врятована від неминучого катастрофічного розгрому. Остаточний статус Галицької армії було визначено на переговорах у Києві. Галицьку військово-дипломатичну делегацію представляли Ф.Кондрацький, М.Курах, М.Опока, М.Угрин-Безгрішний та інші. Радянську сторону представляли В.Затонський, В.Порайко, М.Михайлик та прибулі з Москви від Леніна М.Скрипник, О.Шумський, М.Любченко. Галичани заявили, що армія має 26 тисяч бійців, з них 18 тис. бойового складу й при допомозі може бути доведена до 50 тисяч. Отже в боротьбі з Польщею представляє потужну силу і нерозумно буде штовхати її у табір ворогів. Аргументи вплинули й червоні пішли на компроміси в деяких аспектах. Крім того, галичан зацікавила обіцянка М.Скрипника використати дружні стосунки з Леніним для справедливого вирішення проблеми ЗУНР.

Підписаний 12 лютого 1920 р. договір передбачав: утворення нового командування армії на чолі з В.Порайком, решта командирів залишалися на своїх посадах; з корпусів армії сформовуються три стрілецькі бригади, які будуть використані окремо на польському фронті; всі галичани із шпиталів та прибуваючі в Україну з інших республік поступають в розпорядження командування ЧУГА; командування і діловодство провадиться виключно українською мовою та ін. Отже, були максимально використані всі дипломатичні можливості для збереження армії та перспективи її участі у визволенні Галичини [439, с. 172-176].

Проте військове співробітництво Галицької армії з Червоною тривало менш трьох місяців: 24 квітня, напередодні початку наступу польських військ, дві галицькі бригади кинули фронт і атакували тили частин 12-ї армії.

Наступного дня вони потрапили під удари поляків і червоних й практично у повному складі опинилися у польському полоні, а згодом у концтаборі. 1-ша бригада Червоних Січових Стрільців, яка не взяла участі в заколоті, у ході боїв з поляками частково потрапила у польський полон, а решта січовиків були відведені в тил. Згодом її вояки опинилися в Казані, частина галицьких старшин на чолі з генералом Микиткою – у концтаборі Кожухів під Москвою, а згодом вивезена на Соловки (близько 150 осіб), де загинула. І.Мазепа припускав, що організатори заколоту намагалися порвати з більшовиками напередодні наступу польсько-українського війська, щоб не опинитися у протистоянні з ними, водночас сподівалися на належне ставлення до них з боку поляків і мати можливість воякам повернутися на батьківщину. Але їх надії не виправдалися [396, т.2, с. 239].

На початку 1920-х років галицька проблема продовжувала розглядатися на різноманітних форумах країн світу. Цьому сприяла дипломатична діяльність уряду ЗУНР в екзилі. Шляхом відряджень українських місій, звернень нотами і меморіалами, насамперед до країн Антанти, Ліги Націй і міжнародних форумів щодо відновлення незалежності та оскарженнями окупаційного режиму в Галичині, українська дипломатія постійно привертала увагу світового суспільства до східногалицької проблеми. Вона розглядалася 5-16 липня 1920 р. у бельгійському місті Спа на конференції за участю членів Найвищої Ради Паризької мирної конференції та Польщі і Німеччини.

10 липня 1920 р. підписано договір, згідно з яким Антанта брала на себе посередництво між Варшавою і Москвою для припинення бойових дій. Водночас вирішено провести міжнародну конференцію в Лондоні. У повідомленні про неї зазначалося: „Представники Східної Галичини будуть також допущені в Лондоні до представлення їх справи на конференції. 3. Прийняти рішення Найвищої Ради в справах литовського союзу, будучности Східної Галичини, договору, який має бути заключний між Данцигом і Польщею” [664, с. 213]. Окрім того, зазначалося, що Польща бере на себе

зобов'язання прийняти для виконання рішення Лондонської конференції з галицького питання.

Рішення конференції в Спа були сприйняті урядом ЗУНР як визначне досягнення галицької дипломатії. Особлива втіха і обнадійливі перспективи на відновлення незалежності галицької держави принесла пропозиція міністра закордонних справ Великобританії лорда Керзона більшовицькій Росії у ноті від 11 липня 1920 р., де була визначена так звана „Лінія Керзона” про кордон між Польщею і більшовицькою Росією, причому Східна Галичина не входила до складу Річипосполитої.

Пропозиція Керзона детально обговорювалася у Москві. Те, що Східна Галичина не була включена до складу Польщі, радянське керівництво, зокрема Л.Троцький і Л.Каменєв, сприйняло як їх права на цю територію і пропонували зайняти її військами Червоної армії. У розмові із Сталіним, який був у той час членом Військрази Південно-Західного фронту, війська якого стояли під Львовом, Ленін повідомив про ноту Керзона й підкреслив, що запропонована демаркаційна лінія „перетинає Галичину між Перемишлем і Рава-Руською до Карпатських гір. Все на схід залишається за нами” (підкр. авт.) [645, т. 51 с.237-238].

Хоча Лондонська конференція не відбулася, проте договір у Спа засвідчив, що галицьке питання залишається на міжнародній арені [691, с.74]. У дні, коли емігрантський уряд ЗУНР шляхом активізації дипломатичної діяльності покладав великі надії на міжнародні конференції під егідою Антанти та Ліги Націй у Спа, а згодом в Севрі під Парижем 20 серпня 1920 р., радянський уряд Леніна намагався вирішити це питання у вигідному для себе руслі. Його політика щодо західноукраїнських земель зумовлювалася їх роллю у процесі перенесення вогнища світової революції в Західну Європу. Причому, В.Ленін не збирався прилучити Галичину до Української Соціалістичної Советської Республіки, але створити з колишнього австрійського коронного краю окрему советську республіку для подальшої експансії в Центральну Європу [490, с. 72-74].

Коли улітку 1920 р. Червона армія зайняла частину територію Галичини, на землях 20-ти захоплених повітів з 52-х у Східній Галичині було проголошено створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Голова її уряду – Галревкому В.Затонський у виступі на партконференції в Києві 5 листопада 1920 р. відверто заявляв: „Наш наступ на польську шляхту, коли ми були під стінами Варшави, був не захистом радянських республік, не кроком, продиктованим нашим стратегічним становищем, а був актом нової сторінки, що відкривається в історії радянського руху, коли радянські республіки, що до того задихалися, знайшли можливість відхилити ноту Керзона і йти туди, де, за влучним висловом товариша Леніна, знаходиться механізм Версальського миру” [548, с. 13].

Радянська влада в Галичині проіснувала всього 50 днів: під ударами поляків Червона армія від середини серпня відступала, й 15 вересня Галревком покинув Тернопіль. А 25 вересня у Вінниці самоліквідувався. На наш погляд, єдине, що він зробив корисне для галичан, це перекинув з Росії, здебільшого з Казані, кілька тисяч колишніх вояків Легіону УСС-УГА до Тернополя, де галицькі батальйони склали гарнізон міста й, таким чином, змогли повернутися на батьківщину. У підсумковому листі до Леніна 23 вересня про діяльність Галревкому В.Затонський висловлював упевненість, що необхідно вже зараз готуватися до повернення Червоної армії в Галичину, пропонував зібрати на Правобережжі максимальне число галичан, які перебували в радянській Україні і Росії, сформувати військові школи і частини й повідомив, що опрацьовує детальний „план систематичної підготовки до відновлення радянської влади в Галичині” [548, с. 14-15].

Опираючись на рішення Найвищої Ради Паризької мирної конференції 1919 р., які передбачали лише тимчасову окупацію Польщею західноукраїнських земель та ухвал міжнародних конференцій у Спа і Сен-Жермені, й на ноту Керзона, яка лишала Східну Галичину поза межами Польщі, дипломатичні представництва у Відні, Лондоні, Парижі, Берні, Празі, Берліні, а також у США і Канаді розгорнули активну діяльність. Вона

дотримувалася нового зовнішньополітичного курсу – боротьби за відновлення незалежної Галицької республіки без зв'язку з УНР. Для реалізації цих завдань Є.Петрушевич і його зовнішньополітичне відомство намагалися використати у вересні 1920 р. Ризьку мирну конференцію.

Зазнавши відчутної поразки свого походу на Варшаву і Львів та застривши у боях на Півдні України з Російською армією барона Врангеля, радянський уряд Леніна прагнув якнайшвидше укласти мир з Польщею, яка несподівано для керівництва УНР і його армії прийняла мирні пропозиції Москви. 21 вересня 1920 р. в Ризі розпочалися переговори, в яких брали участь делегації радянської Росії, Польщі і радянської України. Оскільки на конференції передбачалося вирішувати проблему кордонів між Польщею і радянськими республіками, відтак питання Східної Галичини, Є.Петрушевич скерував до Риги представницьку дипломатичну делегацію, яка 11 вересня виїхала з Відня [654, с. 322-323].

21 вересня К.Левицький надіслав президії Ризької конференції телеграму, в якій обґрунтовував необхідність участі делегації ЗУНР в переговорах. Він застерігав, що „вирішування державного становища Східної Галичини без нас – бо таке рішення дотично тої території без згоди населення Східної Галичини, згідно Національної Ради як його легальної представниці, було би знасилуванням права само означення, якого наше населення ніколи не стерпить. Делегація просить президію подати це правно-державне застереження до відома Мирної Конференції” [403, с. 21-23].

Свою діяльність у Ризі делегації довелося обмежити контактами з представництвом радянської України, до якого входили на чолі з наркомом закордонних справ Д.Мануїльським галичани М.Баран і Н.Хомин. Пізніше О.Назарук у спогадах відзначав, що стосунки встановилися досить щирими і відвертими. Делегація ЗУНР запропонувала внести на розгляд конференції ноту, в якій відзначалося, що претензії Польщі на Галичину безпідставні. Зустрічі і переговори українських делегацій мали наслідком радянську заяву

представника Москви Йоффе від 28 вересня про необхідність проведення плебісциту у Східній Галичині з питання державності ЗУНР [403, с. 91-92].

К.Левицький у ноті до президії Ризької конференції наголошував: „Дев'ятимісячною односторонньою обороною виявив наш народ рішучу волю: жити самостійним, державним життям...З цих причин всяке інше вирішування державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б ярким потоптанням загально признаного прав самоозначення народів” [220, арк. 2-3].

Галицькі делегати зустрічалися й вели переговори з членами англійської місії в Ризі, делегатом УНР В.Кедровським, головою делегації Москви А.Йоффе, делегатами Білорусії, влаштовували прес-конференції для кореспондентів американських, російських, німецьких, латвійських газет, на яких висловлювали своє ставлення до переговорів і прагнення українського населення Галичини [210, арк. 5-8].

Хоча радянські російська і українська делегації в Ризі висловилися що „питання про незалежність Східної Галичини є волею всього галицького народу”, 6 жовтня під час останньої зустрічі з галичанами Д.Мануїльський визнав, що важкий для Галичини, України й Білорусії мир з Польщею, пов'язаний з територіальними втратами, доводиться підписати. До цього спонукали військові поразки Червоної армії та прагнення Москви якнайскоріше покінчити з війною та зібрати сили для розгрому Врангеля. 7 жовтня делегації ЗУНР і Білорусії оголосили спільну офіційну ноту протесту президії Ризької конференції з приводу незаконного торгу Москви і Варшави західноукраїнськими і західнобілоруськими землями і наступного дня відбули до Відня. Остання нота за підписом К.Левицького кваліфікувала демаркаційну лінію, що залишає Східну Галичину Польщі, грубим порушенням міжнародного права народів на самовизначення. Уряд і народ Галичини її ніколи не визнає й висловлює впевненість, що „справа державної самостійності Східної Галичини в якнайкоротшій часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією” [220, арк.10-11].

Підписаний і згодом ратифікований Ризький мирний договір визнавав Польщею самостійність радянських України і Білорусії, припиняв бойові дії на радянсько-польському фронті і поставив у тяжке становище Армію УНР, яка залишилася один на один з Червоною армією й невдовзі потерпіла поразку і відступила в Польщу. Остаточо встановлений кордон по Збручу залишив під польською окупацією близько семи мільйонів українців Галичини, Холмщини, Підляшшя, Полісся і Волині. Ризький договір був останнім зовнішньополітичним ударом в українську національно-політичну державність. Він формально закінчив еру Української Народної Республіки та зафіксував поділ українських земель між Польщею та Росією [490, т. 2, с. 319].

Незважаючи на невдачі, уряд і дипломатична служба ЗУНР продовжували акціями на міжнародній арені привертати увагу світової спільноти до східногалицької проблеми. 28 листопада 1920 р. в Женеву прибула на конференцію Ліги Націй галицька делегація на чолі з президентом Є.Петрушевичем. До її складу увійшли К.Левицький, С.Витвицький, Е.Брайтер та інші. Вона провела переговори з представниками провідних країн і подала на розгляд Ліги Націй обширну ноту, в якій вимагалось: 1) визнати Східну Галичину самостійною державою на її етнічній території, за що народ ЗУНР вів збройну боротьбу проти агресії з боку Польщі; 2) допомогти якнайскорішому справедливому вирішенню цього питання; 3) до часу відновлення державності Лізі Націй взяти під захист українців від репресивної політики польської окупаційної влади шляхом призначення до краю міжнародної контрольної комісії; 4) дати можливість Українській Національній Раді захищати інтереси населення Східної Галичини в Лізі Націй. До ноти докладалися документи, які підтверджували зміст ноти [664, с. 215-216].

Наступна сесія Ліги Націй у Парижі 23 лютого 1921 р. розглянула справу Східної Галичини і прийняли важливе і обнадійливе рішення: „1. Постанови мирового договору про права національних меншостей в Польщі не можуть бути примінені супроти Галичини, бо вона лежить по-за границями Польщі. 2. Постанови при виконувannya мандатів і контролю Союза Націй над мандатарем

не можуть бути примінені супроти Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію тої країни. 3. Не можна також прикладати до цього випадку приписів гаазької конвенції, бо в ті часи, коли була заключена конвенція, Польща не існувала як держава; 4. Польща являється тільки фактичним міліарним окупантом Галичини, якої сувереном є держави Антанти (арт.91 договору в Сен-Жермен)". Відтак Ліга Націй скерувала своє рішення і домагання делегації ЗУНР на розгляд Ради Амбасадорів Антанти [236, арк. 5; 666, с.192-193].

Важливою складовою діяльності уряду ЗУНР на міжнародній арені стало співробітництво з потужною заокеанською українською еміграцією. Найбільш численною і організованою була українська діаспора в США, переважну більшість якої складали вихідці з Галичини і Буковини. Центрами їх діяльності в інтересах ЗУНР були Український Народний Союз та Український Народний Комітет. Одним із головних напрямків у їх діяльності була широка і активна пропаганда української проблеми, інформація американського суспільства про боротьбу українського уряду в екзилі та галичан окупованих земель за відновлення незалежності ЗУНР, за право на самовизначення, декларованого у відомих меморіалах президента США В.Вільсона. Активно діяли Інформаційні агенства та десятки україномовних і англomовних часописів, зокрема популярних: „Свобода”, „Америка”, „Народне слово”, „Українські щоденні вісті” та інші, всього 19 україномовних газет. Водночас, керівний орган української діаспори в Канаді – Українська Народна Рада видавала низку газет: „Канадійський Фармер”, „Український голос”, „Канадійський Українець”, „Наш Поступ” та ін. [354. 1920. 4 берез., 1 лист.].

Президент ЗУНР Є.Петрушевич неодноразово звертався до заокеанської діаспори за підтримкою. Коли галицька проблема розглядалася Найвищою Радою Антанти, він у відозві 31 листопада 1921 р., писав: „Звертаюся отсим до всего нашого Громадянства, передусім до провідників наших організацій в Америці, о щирю допомогу в заходах нашого представництва...За всі патріотичні заходи і жертви нашого громадянства в Америці, які воно підіймає

для рятунку нашої Вітчизни – пересилаю Вам найгарячішу подяку”. Одним із наслідків цього закликів було близько восьми тисяч петицій діаспори на адресу президента, Конгресу США, Найвищої Ради та Ліги Націй у захисті української справи [803, с. 54].

Діяльність заокеанської діаспори набрала більш цілеспрямованого характеру від січня 1920 р., коли Є.Петрушевич надіслав дипломатичні місії до США на чолі з Л.Цегельським та Канади – І.Боберського, яких утримував своїм коштом Народний Комітет [212, арк.1]. „У 1921-1922 рр. галицькому урядові вперше вдалося широко змобілізувати на підтримку своєї справи українську еміграцію на американському континенті, – відзначають автори книги „Нариси з історії дипломатії України”. – Представництво ЗУНР у США намагалося також використати лобістські можливості окремих сенаторів і конгресменів, які залежали від українських голосів у виборчій боротьбі” [703, с. 435].

Це особливо яскраво проявилось під час перебування Є.Петрушевича у Женеві, коли усі газети заокеанського зарубіжжя опублікували інтерв'ю президента Петрушевича. У підтримку дипломатичної акції уряду ЗУНР Народний Комітет у США і Горожанський Комітет у Канаді організували широкомасштабні акції протесту з вимогами до своїх урядів і країн Антанти невідкладно ужити потрібні заходи. У зверненні до прем'єра Великобританії Ллойд Джорджа о. П.Понятишин писав: „Міліон українців в Злучених Державах звертаються через Вас до Ліги Народів, щоби вислали до Східної Галичини, яка остає під польською окупацією, слідчу комісію”[336. 1920. 13 груд.].

Активну діяльність у захист рідного краю розвинуло священицтво Греко-католицької церкви в США і Канаді. Адміністратор Української греко-католицької дієцезії в США від імені галичан 130 парафій надіслав телеграму до президії Ліги Націй, у якій наголошував: „Міліон українців у Злучених Державах, які творять католицьку дієцезію, протестують проти польських звірств польської окупаційної армії та жадають, щоб українцям в Східній Галичині признано право на самовизначення” [354. 1923. 23 лют.].

Улітку 1921 р. до Канади і США прибув з візитом митрополит УГКЦ Андрей Шептицький. За океаном митрополит спочатку зупинився у єпископа Н.Будки й впродовж серпня-листопада відвідав усі греко-католицькі парафії Канади. Про його перебування і значення візиту газета „Український голос” писала: „Приїзд митрополита до Канади є зв’язаний з інтересами української державности в Галичині...Як голова УГКЦ – пануючої церкви українського народу в Галичині, виступить рішучо як оборонець незалежності нашого народу в Галичині”[358. 1921. 26 жовт.].

З листопада 1921 р. митрополит Андрей Шептицький перебував у США. Він виступив на зібранні проводу Українського Народного Союзу й відзначив значну дипломатичну, моральну і матеріальну підтримку національно-визвольних змагань в Галичині української діаспори Америки. За допомогою о. П.Понятишина митрополит отримав аудієнцію у президента Г.Гардінга, зустріч з міністром Г.Гувером, який здійснював широкомасштабну акцію допомоги голодуючим народам Європи. У розмові з міністром митрополит А.Шептицький звертав увагу на необхідність справедливого вирішення галицької проблеми. „Найвища Рада мирової конференції у Версалі, – заявляв він, – зробила велику помилку, давши мандат Польщі мілітарно окупувати Східну Галичину. Поляки зайняли споконвіку українську землю воєнним розбоєм і завели в ній варварський режим...Інші народи бувшої Австро-Угорської монархії самовизначились, одні тільки українці становлять виняток, бо вони потрапили у важку і страшну неволю” [411, с.22-23, 26-27].

Під час повернення до Львова митрополит зупинився у Парижі, де на зустрічах із впливовими державними і політичними діячами у виступах посилався на історичне право українців Східної Галичини мати власну незалежну державу й наголошував на необхідність відновити самостійність ЗУНР. Його поїздка і перебування в середовищі заокеанської української еміграції безумовно сприяла посиленню її активності в дипломатичній і матеріальній підтримці зусиль уряду ЗУНР в екзилі. У свою чергу, діяльність української діаспори у взаємодії з дипломатами ЗУНР впливали на рішення і

постанови Найвищої Ради та Ліги Націй, які всупереч вимогам Польщі не закривали східногалицьке питання й воно продовжувало бути присутнім на міжнародних форумах.

Варто відзначити значну матеріальну допомогу заокеанської еміграції, яка забезпечувала діяльність уряду ЗУНР в еміграції та дипломатичних представництв в різних країнах і відрядження делегацій на міжнародні форуми та ін. За підрахунками В.Трембіцького, необхідно було мати на рік щонайменше 100 тис. доларів. Представництва ЗУНР у Канаді й США на „Позичку національної оборони” до 25 травня 1922 р. зібрало 110 тис., а до кінця року 140 тис. ам. дол. [173, арк. 2-6; 807, с. 60].

На початку 1922 р. західноукраїнська еміграція заснувало Західноукраїнське товариство Ліги Націй з завданням: „Домагатися зі всією рішучістю від Найвищої Ради мира й від заприязнених та всіх інших держав світу визнання державного права й утворення на західноукраїнській території, що опинилися під окупацією Польщі та Румунії, Західно-Української Галицько-Володимирської держави”. До складу президії товариства увійшли: Р.Перфецький (голова), О.Назарук, Е.Брайтер, К.Трильовський, І.Семака, О.Марітчак, о., Й.Жан Бонн, А.Вітошинський. Була утворена також Головна рада з досвідчених політичних і державних діячів, зокрема, К.Левицького, І.Коссака, Л.Левицького, Л.Петрушевича та ін. [357. 1922. 30 квіт.].

Черговою дипломатичною акцією була спроба привернути до проблеми міжнародну конференцію у Генуї в квітні 1922 р. за участю делегацій країн Антанти, радянської Росії. 11 квітня до Генуї прибула й делегація ЗУНР на чолі з Є.Петрушевичем. У її складі були також К.Левицький, О.Назарук, С.Рудницький, С.Витвицький, В.Бандрівський і о., Й. Бонн. Українці подали на ім'я керівництва конференції дві ноти і вісім справ з документами і матеріалами про становище в Галичині та польський терор. У нотах вимагалось розглянути східногалицьку проблему. Крім того, на адресу президії конференції надійшло близько 200 листів і телеграм від українців краю та діаспори з

вимогами покінчити з окупацією Східної Галичини й відновити її незалежність [196, арк.10-14, 35; 223, арк.1-4].

Хоча керівництво конференції не допустило галицьку делегацію до участі в роботі конференції, активна діяльність місії ЗУНР в Генуї, кулуарні зустрічі з учасниками форуму та виступи на прес-конференціях багатьох впливових газет Європи стали помітним явищем. У ті дні відбулася єдина, таємна і досить інтригуєча зустріч і переговори Є.Петрушевича з членом радянської делегації Х.Раковським. У інтерв'ю редактору журналу інтернованої в Чехословаччині галицької бригади „Український Скиталець” президент Петрушевич підсумував: „Стала наша справа відома цілому світові. Знаємо давнішу ухвалу Союзу Народів. Так само, французька Ліга національних меншостей ухвалила одноголосно домагатися від правительства незалежності Східної Галичини. Таку саму ухвалу винесла французька Ліга оборони прав людини. Крім Англії, обстоюють нашу справу Італія, Японія й Китай. Взагалі, питання незалежності Східної Галичини стало справою всього культурного світу” [362. 1922. 1 лист.].

Слід зауважити, що дипломатичній діяльності уряду ЗУНР і еміграції ставили усілякі перепони Польща та радянська Україна. Головним завданням Харкова було максимально ослабити українську військово-політичну еміграцію в Європі. В структурі ЦК КП(б)У було створено так званий Закордот – спеціальний відділ для роботи за кордоном, який тісно співпрацював з дипломатичними представництвами УСРР: у Відні (голова місії Ю.Коцюбинський), Празі (М.Левитський), Варшаві (О.Шумський), Берліні (В.Ауссем)” [161, арк. 10-14].

Усі ці структури пильно стежили за діяльністю Є.Петрушевича, про що свідчать документи архівів Києва і Львова. Юрій Коцюбинський та його секретар В.Калюжний постійно інформували ЦК КП(б)У про становище і діяльність галицького уряду та про свої заходи з метою скористатися розривом відносин з С.Петлюрою та суперечності з засновником УВО полковником Є.Коновальцем і привернути Петрушевича на бік радянської України. Під час зустрічі з ним М.Левицький у жовтні 1921 р. виклав позицію уряду УСРР, що

він „Не буде вважати законним і обов’язковим для нього жодне рішення, що стосується державного ладу Східної Галичини, яке буде прийнято без його участі і вільного волевиявлення всього галицького народу”. Водночас він заявляв, що УСРР не вважає себе зв’язаною Ризьким договором й у разі відновлення незалежності ЗУНР „ми не прагнули і не прагнемо до загарбання і приєднання Східної Галичини до радянської України”[161, арк.10-14, 35].

Варто відзначити, що Москва не менш пильно стежила за діяльністю президента Петрушевича, яка була спрямована проти Польщі, з якою у радянської Росії завжди були напружені стосунки. ЦК КП(б)У регулярно інформував Леніна і Троцького про ситуацію у Відні, звертав увагу 21 серпня 1921 р. на те, що Є.Петрушевич є визначним провідником „українського національно-визвольного руху” та про заходи щодо „групи Петрушевича”, причому акцентували на розколі з Коновальцем – у листі від 31 серпня 1921 р. [1260, арк. 38-41].

З метою розкладу української еміграції й паралізації діяльності її політичних центрів радянські органи розгортали „зміновіхівський” рух, вели переговори з політичними діячами, заохочували повернення емігрантів в радянську Україну. 27 квітня 1922 р. Д.Мануїльський розіслав у закордонні представництва спеціальну директиву щодо організації і методів цієї роботи. Слід відзначити, що заходи мали результатом виїзд до УСРР значної кількості галичан, зокрема після ліквідації таборів інтернованих у Чехословаччині і Польщі. Саме тоді кількості галицьких старшин і стрільців на чолі з полковником Григорієм Коссаком виїхали в Наддніпрянщину.

Між тим, перспективи щодо позитивного вирішення проблеми Східної Галичини, відновлення її незалежності зменшувалися. Позиція Лондона, який мав плани на прикарпатський нафтовий басейн, у зв’язку з отриманням від Франції нафтового району Мосула, щодо державності ЗУНР змінилася на гірше. Відмовився від підтримки Східної Галичини новий папа Римський Пій XI. Польща прагнула використати ситуацію і наполягала на скликанні

конференції Ради Амбасадорів Антанти для остаточного визначення своїх східних кордонів [171, арк. 8-8зв, 41].

21 лютого 1923 р. Франція, Англія та Італія дали згоду на проведення форуму (США усунулися від європейських справ, не ратифікували Версальську угоду і не вступили в Лігу Націй). 5 березня Є.Петрушевич від імені уряду надіслав у Париж ноту з проектом вирішення проблеми шляхом відновлення незалежності ЗУНР. Проте 14 березня Рада Амбасадорів прийняла рішення, за яким узаконила анексію Східної Галичини Польщею. У ньому зазначалося: „Зваживши, що згідно з арт.91 мирового договору в Сан Жермені, Австрія зреклася у користь союзних і заприятельованих держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали до колишньої Австро-Угорської монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в артикулі 27 згаданого договору, і яких досі ще нікому не признано, і, маючи на увазі, що Польща визнала у відношенні до східної частини Галичини, що етнографічні умовини конче вимагають її автономного устрою, конференція амбасадорів вирішила визнати як кордони Польщі з Росією лінію, означену й застовплєну за згодою цих держав і на їх відповідальність 23 листопада 1922 р.”[654, с. 346-347].

Є.Петрушевич надіслав останні заяви до Ради Амбасадорів і Ліги Націй з протестами щодо постанови. Він звернувся до українського народу Галичини із заявою, в якій, зокрема, наголошував: „На очах цілого культурного світу Конференція Амбасадорів головних держав Антанти не завагалася кинути на глум і наругу найсвятіші почування українського народу Галицької Землі, – на його право до свободного життя на своїй прадідній землі. Сваюля держав Антанти, виявлена в цім рішенні, є тим жорстокіша, що вона намагається кинути український народ Галицької Землі в ярмо споконвічного його ворога – Польщі, з яким наш народ боровся шістсот літ”. У ті ж дні були ліквідовані уряд, закордонні представництва, а президент Є.Петрушевич, залишивши за собою право представлять інтереси західноукраїнських земель, під тиском

австрійських властей змушений був покинути Відень і виїхати назавжди в Берлін (помер 1940 р.) [222, арк.1].

Таким чином, дипломатична діяльність уряду та зовнішньополітичного відомства ЗУНР в еміграції була активною і широкомасштабною, мала чіткі орієнтири й послідовно трималася єдиного завдання – відновлення української державності. Її виконавці від президента Є.Петрушевича до членів закордонних представництв і місій виявили себе патріотами батьківщини й докладали всіх зусиль у боротьбі за її інтереси на міжнародних конференціях та інших форумах. Їх невдача була наслідком об'єктивних факторів, які створювалися на геополітичному просторі під впливом могутніх держав, насамперед Антанти, не зацікавлених в існуванні незалежної ЗУНР.

Підсумовуючи плідне співробітництво із заокеанською діаспорою, відзначимо, що вона шляхом широкомасштабної морально-дипломатичної підтримки і матеріальної допомоги забезпечила активну зовнішньополітичну діяльність політичного проводу ЗУНР у 1920-1923 рр. і сприяла винесенню східногалицької проблеми на міжнародну арену та піднесенню рівня консолідації і національної свідомості заокеанської діаспори та зміцнення зв'язків з батьківщиною.

Проте проблема Східної Галичини на міжнародному рівні вирішувалась на основі взаємовиключних підходів, в яких домінували не загальнонаціональні, а соціально-класові, економічні інтереси західних держав, які у Галичині представляла Польща, та за якими стояли відповідні політичні сили. І хоча країни Антанти ставили в обов'язок урядові Польщі ввести в краї цивільне управління, їхні рекомендації залишились на папері оскільки в окупованих землях відразу встановлено польський режим в усіх формах його вияву, в усіх сферах суспільного життя. При цьому треба зазначити, що країни-переможниці невдовзі фактично санкціонували цей режим, уклавши Сен-жерменський договір з Австрією, котра зреклася права суверенності над Східною Галичиною.

ВИСНОВКИ

Перша світова війна, одним із найважливіших наслідків якої був розпад імперій, передусім Російської та Австро-Угорської, спричинила потужне піднесення національно-визвольного руху й утворення нових держав, що радикально змінило геополітичну карту Європи. Серед новопосталих державних формувань була й Україна, яка від часу заснування Центральної Ради до Брестських мирних переговорів пройшла шлях у державному будівництві від автономії до незалежності.

У добу Центральної Ради закладалися основи української національної дипломатії, формувалися її перші інституції, тимчасові надзвичайні місії поступово реформувались на постійні дипломатичні представництва. За цей період підготовлено і ухвалено численні законодавчі акти, якими практично керувалися дипломатичні служби Української Держави та УНР Директорії, визначено стратегічні напрями розбудови відомства та його складових, створено умови для розгортання масштабів міжнародної співпраці в інтересах України.

З огляду на невластиві для автономних державних утворень функції зовнішньополітичної сфери діяльності за домінування у Центральній Раді ідеї автономії України у складі Російської Федерації на першому етапі державотворення втрачала сенс і на загал ігнорувалась альтернативна концепція створення незалежної держави, а відтак, її головних атрибутів – власного міністерства закордонних справ та його розгалужених міждержавних дипломатичних структур. Втрачені можливості їх своєчасної розбудови спричинені фатальними за наслідками неоправданим романтизмом в поєднанні з ідеологічною зашореністю лідерів Центральної Ради та тривалою внутріпартійною міжусобицею. Лише згодом вдалося закласти основи для міжнародного представництва: створити дієздатне міністерство закордонних справ, заснувати закордонні представництва у країнах блоку Центральних держав і започаткувати відносини з новоутвореними державами на постімперському просторі Росії та ряду нейтральних держав.

Молода українська дипломатія отримала перший досвід у жорсткому протистоянні з Тимчасовим урядом і Раднаркомом, у пошуках зовнішньополітичної орієнтації здійснила спробу знайти порозуміння з Антантою для визнання української держави і забезпечення її суверенності. Вона виконувала доленосні завдання в несприятливих умовах внутрішньої і зовнішньої ситуації, браку досвідчених фахових кадрів. З огляду на це переговори з Центральними державами у січні – лютому 1918 р. і підписання Брестського мирного договору при запеклому спротиві перш за все з боку делегації Раднаркому на чолі з Л.Троцьким стали апогеєм її досягнень. Брест був визначною дипломатичною перемогою Центральної Ради над більшовицькою Росією у боротьбі за самостійність і незалежність від Москви, визнаною в т. ч. В. Леніним 18 лютого на засіданні ЦК РСДРП(б), що на деякий час змусило Росію задекларувати невторчання у справи України.

Мирний договір України з країнами Четверного союзу, підписаний 9 лютого 1918 р., визнавав незалежність України і визначив її західні кордони, що відповідали австро-російським станом на 1914 р.; сторони відмовлялися від взаємних претензій і контрибуцій; бойові дії на українській ділянці – Південно-Західному і Румунському фронтах припинялися.

Було врегульовано економічні відносини, передбачено укладення окремого торговельного договору. Скориставшись важким становищем Австро-Угорщини та її розбіжностями з німцями у позиціях щодо вирішення польського питання, українці домоглися рішення про приєднання Холмщини і Підляшшя – давніх українських етнічних земель – до УНР. Вказівки М. Грушевського, що визначили курс на приєднання всіх західноукраїнських земель, виконати не вдалося через жорсткий спротив з боку Австро-Угорщини, однак до таємної угоди з Віднем внесено зобов'язання щодо створення з Галичини і Буковини автономної області, або так званого Коронного краю із власним урядом. Було досягнуто домовленості про повернення в Україну військовополонених. Військова конвенція, укладена делегацією УНР з Німеччиною і Австро-Угорщиною, зобов'язувала ці країни надати збройну

допомогу для звільнення українських земель, на той час майже повністю окупованих військами більшовицької Росії.

Безперечно, керівництво УНР ніколи не прагнуло загострювати стосунки з могутнім сусідом, якою була більшовицька Росія, і першу російсько-українську війну (грудень 1917 – березень 1918) розгорнув Раднарком РСФРР на чолі з Леніним. 14 лютого одразу ж після підписання Брестського миру з Центральними державами уряд УНР запропонував радянській Росії розпочати мирні переговори, сподіваючись визволити Україну без втручання австро-німецьких військ, шляхом передбаченого Брестськими угодами добровільного виводу російських частин з українських земель і визнання незалежності України. Росії було висунуто вимоги щодо передачі Україні Криму, етнічних українських земель на пограниччі, а також Чорноморського флоту. Але Раднарком не прийняв пропозицій. Тому 18 лютого 1918 р. німецькі, а згодом австро-угорські війська перейшли в наступ на всьому Східному фронті. На початку березня до Києва повернулися українські війська, а незабаром державні органи – Центральна Рада, Генеральний секретаріат та інші структури – для продовження державотворчої діяльності.

Між тим, широкий наступ німецької армії на Північному і Західному фронтах, які швидко й повністю розвалилися, поставив більшовицьку владу на межі катастрофи. У паніці столицю було перенесено з Петрограда до Москви, де 14 березня скликали Надзвичайний з'їзд рад. Незважаючи на сильний опір, насамперед лівих есерів й деяких провідних діячів – М. Бухаріна, Л. Троцького та інших – Ленінові вдалося схилити з'їзд до підписання договору у Бресті на набагато гірших умовах, що було визнано ним самим і зафіксовано у вислові „ганебний і грабіжницький договір”. За цим договором Росія поступалася великими територіями, значною контрибуцією, золотим запасом, а також зобов'язувалася демобілізувати армію і флот, навіть ті частини, що були сформовані в рамках створення Червоної армії. В основі мотивації Леніна, його наполегливих зусиль, спрямованих на підписання Брестського мирного

договору, лежало прагнення за будь-яку ціну утримати в країні владу, яка в той момент опинилася під реальною загрозою.

Якщо для більшовицької Росії Брестський мирний договір став відчутною поразкою її дипломатії, то для України він виявився визначним успіхом і 17 березня 1918 р. був без ускладнень ратифікований Малою Радою. Значення договору полягало, по-перше, у визнанні України Центральними державами і наближенні її до статусу рівноправної світової держави; по-друге, в спробі врегулювати питання територіальних меж, особливо з Польщею (Холмщина, Підляшшя) на вигідних для України умовах.

Світове суспільство досить активно обговорювало положення Брестського мирного договору. Зокрема, американська газета „Новий погляд” у статті, присвяченій німецькій політиці на сході, вважала, що договір з Україною був надзвичайно вигідним і для Німеччини, оскільки маючи гегемонію над Литвою, вона отримувала вихід до союзної України; розширювала територію свого геополітичного впливу від Балтійського по Чорне море. З іншого боку, Україна, маючи територіальні претензії супроти Австрії в Галичині й Буковині, а також у північно-східній Угорщині, отримували більш природного союзника – Німеччину, яка, встановивши контроль над Литвою й Україною, опинилась в надійному для себе політичному оточенні.

Упродовж дев'яноста років не вщухають дискусії щодо оцінки результатів Брестського мирного договору УНР як серед українських діаспорних, радянських, так і сучасних вітчизняних істориків. У переважній більшості науково-історичних і мемуарно-аналітичних праць тодішні активні діячі та історики в еміграції позитивно оцінювали у своїх висновках Брестські угоди і діяльність молодого української дипломатії. Радянські історики, звичайно, дотримувалися концепції Леніна, який вбачав у договорі лише втрату Росією України і спробу ліквідації радянської влади в опорі на союз із Німеччиною.

На наш погляд, загалом позитивно оцінюючи Брестський мир, водночас варто відмітити його негативні аспекти. Через політичну слабкість Центральна Рада була неспроможна ефективно захищатися від більшовицької Росії і водночас протистояти Центральним державам, що, врешті, підштовхнули Україну до укладення миру з німцями. Водночас Брестський мирний договір спричинив розрив відносин з Антантою. Отже, в підсумку попри окремі дипломатичні успіхи зовнішня політика Центральної Ради зазнала програшу в усіх трьох напрямках: не було врегульовано відносин з Росією; не вдалося досягти визнання з боку Антанти; врешті підтримка Німеччини виявилася короткотривалою.

З іншого боку, підписання договору мало незаперечне позитивне значення: створювало небачені досі можливості для визнання УНР іноземними державами, а також сприяло розвитку зовнішньополітичного відомства, його закордонних структур, стимулювало закладення дипломатичних представництв – посольств або тимчасових надзвичайних дипломатичних місій.

Великою заслугою української дипломатичної служби була наполеглива боротьба за визнання України повноправним членом світового співтовариства, а також обстоювання принципів соборності України, що виявилось в переговорах на Брестській мирній конференції й частково реалізувалося в досягнутих угодах про Холмщину, Галичину й Буковину, а також на наступній серії переговорів, що їх провадили дипломати Гетьманату з радянською Росією, Доном, Білорусією та іншими дипломатами Гетьманату.

Брестський мирний договір породив радикальні зміни в політичній орієнтації української дипломатії: на перше місце виходить Німеччина та її союзники, натомість відносини з Антантою, зокрема Англією і Францією, на деякий час припиняються. Відчутним досягненням договору стала активізація зовнішньополітичної діяльності дипломатичного відомства України в Німеччині, Австро-Угорщині, Румунії, Швейцарії та інших, насамперед

нейтральних, країнах, де засновувалися постійні дипломатичні представництва та супутні їм різноманітні місії з економічними функціями.

Ще один позитивний наслідок Брестських мирних угод — формування українських військових частин у таборах військовополонених у Німеччині та Австро-Угорщині. Згідно з домовленостями Німеччина надавала Україні фінансову допомогу та озброєння для двох українських піших дивізій й усіляко сприяла діяльності Союзу Визволення України, який розгорнув активну організаційну роботу в таборах військовополонених українців. Важливою подією стало створення у лютому 1918 р. під керівництвом Віктора Зелінського дивізії, від кольору обмундирування названої Синьожупанною – загалом майже 6000 вояків. В березні її чотири піхотні полки по 1200 козаків у кожному прибули до Києва. Іншим досягненням було створення Сірої дивізії, створеної з 20 тисяч українських вояків, прибулих із таборів до Володимира Волинського.

Отже, дослідження діяльності зовнішньополітичного відомства та дипломатичного корпусу Центральної Ради дозволяє зробити основний висновок: опинившись перед прямою загрозою втрати незалежності внаслідок агресії з боку більшовицької Росії, не отримавши гарантій з боку країн Антанти, симпатії до якої серед проводу України були досить вагомими, УНР змушена була шукати миру та військово-політичної підтримки Центральних держав, що дозволило молодій державі зайняти гідне місце на міжнародній арені, здобути визнання і права суб'єкта міжнародного права.

Падіння Центральної Ради і встановлення Гетьманату П. Скоропадського не вплинуло на зовнішньополітичну орієнтацію України. Серед пріоритетів зовнішньої політики Української Держави залишалися її взаємини з країнами австро-німецького блоку на основі умов Брестської угоди. Така зовнішньополітична орієнтація впливала з потреби домагатися повного дотримання положень Брестського миру – практично єдиного на той час міжнародно-правового акта України. Безумовно, слід було підтримувати курс

австро-німецької окупаційної влади, від якої вирішальною мірою залежала безпека України, постійно загроженої з боку більшовицької Москви.

Для розв'язання цих завдань уряд Української держави та його міністерство закордонних справ, яке тривалий час очолював визначний громадсько-політичний діяч і дипломат Д.Дорошенко, значно розбудувало це відомство та його структури, намагалося використати вплив і військову силу для зміцнення державності та захисту України від більшовицьких імперських авантур. Гетьманський уряд, його міністерство закордонних справ та дипломатичний корпус в особах уповноважених послів і консулів докладав багато зусиль для розширення зв'язків з європейськими країнами, встановлення з ними дипломатичних відносин. Тому за часів Гетьманату міжнародні зв'язки України були найбільш широкомасштабними за всю її історію.

Усі зусилля української дипломатії скеровувалися передусім на виконання Брестських угод, визнання України як суверенної держави, об'єднання етнічних українських земель шляхом переговорів із сусідніми державами, зокрема з більшовицькою Росією, Доном, Румунією, Білорусією та іншими. Слід відзначити, що в цьому напрямку зовнішньої політики уряд гетьмана П.Скоропадського діяв більш рішучо і цілеспрямовано. Визначною перемогою його дипломатії було приєднання до України Криму.

Підтримуючи досить тісні стосунки з країнами Центрального блоку, вже влітку 1918 р. Гетьманат зондував ґрунт для порозуміння з Антантою, усвідомлюючи, що вона стане переможцем у протистоянні з Центральним блоком. Його уряд все більше надсилав своїх дипломатичних представників до нейтральних держав. Частина з них – Данія, Персія, Греція, Норвегія заснували в Києві свої репрезентації, які разом із Швейцарією, Норвегією, Швецією визнали Українську державу де факто. Восени того ж року українські дипломати створили свої місії у Великобританії, Франції, США й у листопаді розпочали переговори з представниками Антанти, насамперед військовиками,

в румунських Яссах, де при штабі російського Румунського фронту діяли потужні антантівські військово-дипломатичні місії.

Радикальні геополітичні зміни в Європі у листопаді 1918 р.: поразка країн Центрального блоку у війні і підписання Версальського миру, революція в Німеччині і падіння імператора Вільгельма II, одностороннє анулювання Брестських угод ленінським урядом Росії – змусили гетьмана П.Скоропадського ужити енергійних заходів щодо рішучої зміни зовнішньої політики на користь негайного зближення з Антантою. Саме згаданими процесами і подіями було викликано маніфест гетьмана від 14 листопада про федерацію з білогвардійською Росією. Цією зовнішньополітичною акцією П.Скоропадський сподівався на тісну співпрацю з Антантою, яка повинна була забезпечити Україну від нової агресії з боку більшовицької Москви. Слід відзначити, що документ, який фігурує в архівах як „Указ гетьмана Скоропадського про утворення Всеросійської Федерації”, наголошував на подвійній ролі України у федерації за підтримки Антанти, Європи і всього світу. Гетьман висловлював впевненість, що лише цей шлях збереже Україну.

Проте антигетьманське повстання під егідою Українського національного союзу на чолі з Директорією УНР у листопаді-грудні 1918 р. проголосило маніфест Скоропадського як заклик до втрати завоювань Української революції й використало його з метою підняти народ для повалення Гетьманату. Відтак поразка гетьманського війська та евакуація німецько-австрійської армії з території України змусили гетьмана Скоропадського та його уряд скласти повноваження й покинути країну. Ці доленосні події та більшовицька агресія призупинили процес розбудови міжнародних відносин України, створили нову ситуацію і нові орієнтири зовнішньої політики.

Отже, аналіз зовнішньої політики України в добу Центральної Ради та Гетьманату, що розгорталася в руслі і на основі Брестського мирного договору, розвитку державного будівництва та розбудови дипломатичної служби дозволяють дисертанту зробити такі висновки:

1. У той час Україна вперше виступила як незалежна рівноправна держава і суб'єкт міжнародної політики в Європі.

2. Завдяки активній і цілеспрямованій дипломатичній діяльності незалежність України було визнано низкою європейських держав, а також головним опонентом - більшовицькою Росією, яка згідно з договором зобов'язалася негайно припинити війну проти України та очистити її землі від своїх військ.

3. Укладений у Бресті договір сприяв розбудові української державності, зміцненню її суверенітету, розвитку міжнародних зв'язків, появі низки економічних угод, зумовив дійсно європейський прорив України.

4. Новоутворена дипломатична служба України блискуче виконала поставлені перед нею завдання в захисті державності, що зумовило зростання її активності в майбутньому, зокрема на Паризькій мирній конференції.

5. Проте дипломатична діяльність Центральної Ради і Гетьманату, зокрема підписання Брестського миру та одностороння зовнішньополітична орієнтація, забезпечили захист незалежності України лише на певний час – до кінця 1918 р. У подальшому тісні зв'язки з країнами Четверного блоку суттєво зашкодили дипломатичній службі Директорії встановити дружні відносини з країнами Антанти, які стали переможницями у світовій війні, і творцями нової геополітичної карти повоєнної Європи. Залишившись сам на сам у боротьбі за незалежність з білою і червоною Росією, Україна потерпіла поразку.

Слід відзначити, що після Бреста, незважаючи на заяви лідерів України про нейтральний статус держави у міжнародних відносинах, Антанта вважала, що Україна перейшла у ворожий табір, і це переконання суттєво і надовго зашкодило у вирішенні українських проблем. Дехто з українських істориків розглядає можливий альтернативний шлях, який забезпечив би існування незалежної України у добі Директорії УНР і в майбутньому. Якщо б Україна не пішла на Брестський мир й залишалася у стані воюючих держав Антанти, то забезпечила собі право на участь у Паризькій мирній конференції й могла б

тоді зміцнити своє становище в колі світових держав, як це здійснили Чехословаччина, Польща, Румунія та інші.

Однак дослідження і глибокий аналіз геополітичної ситуації в Україні на початку 1918 р., яка характеризувалась несприятливим перебігом Першої російсько-української війни і реальною загрозою втрати незалежності, дозволяють зробити висновок, співзвучний з поглядами деяких інших істориків: історичні обставини не надавали керівництву молодій українській державі та її зовнішньополітичному відомству іншої альтернативи.

Розглядаючи діяльність дипломатичної служби Директорії УНР, що в грудні 1918 р. прийшла до влади, слід зробити перший важливий висновок: їй від самого початку дісталася важка спадщина у сфері зовнішньополітичної орієнтації – давались взнаки відсутність ділових контактів з Антантою. Щоправда, коли наприкінці листопада 1918 р. в причорноморських портах України висадилися союзницькі війська силою до 15 піхотних дивізій для допомоги Добровольчій армії генерала А.Денікіна у боротьбі з більшовицькою Росією, українська дипломатія намагалася скористатися шансом для зближення з Антантою й пішла на переговори з її представниками в Одесі. Однак на перешкоді в досягненні позитивного результату для України була відсутність єдиного державницького підходу щодо змісту угод. Через партійні міжусобиці не було єдності щодо напрямку зовнішньополітичної орієнтації УНР. Прибічникам Антанти протистояла досить сильна опозиція в особі групи В.Винниченка, яка намагалася досягти порозуміння з більшовицькою Москвою, висилаючи туди дипломатичні місії. Саме міжпартійна боротьба стала основною причиною зриву переговорів в Одесі, перешкодила і встановленню контактів з країнами Антанти, що виявилось фатальним для долі України в часі нової агресії з боку Москви. (Варто зауважити, що міжпартійні чвари в питанні зовнішньополітичної орієнтації і сьогодні є характерною рисою українського політикуму і негативно впливають на міжнародні відносини України на початку XXI століття).

Керівництво Директорії, особливо після об'єднання у липні 1919 р. Армії УНР з потужною боєздатною Галицькою армією, ужило заходів щодо встановлення стосунків з Антантою, передусім з її військовим керівництвом. Головний Отаман С.Петлюра пропонував об'єднати проти більшовицької Москви сили Добровольчої армії Денікіна, українських армій та Війська Польського. Однак Антанта сприймала Україну не як самостійну державу, а лише у складі відновленої Росії. Польща ж керувалася власними прагматичними інтересами. У підсумку пропозиції України не були схвалені, а восени 1919 р. її армії у збройному протистоянні сам на сам з Червоною армією зазнали поразки, водночас було зірвано всі дипломатичні зусилля Директорії.

Дипломатична служба Директорії не змогла вповні використати можливості для тісної і цілеспрямованої співпраці з зовнішньополітичним відомством ЗУНР. Не було знайдено порозуміння, що особливо виявилось на Паризькій мирній конференції та скінчилося повним розривом стосунків через Варшавські угоди С.Петлюри про військово-політичний союз з Польщею. Щоправда, не можна нехтувати певними успіхами дипломатії УНР, які досягалися активною діяльністю 25 закордонних представництв, насамперед у питаннях піднесення престижу України, встановлення міжнародних зв'язків та захисту інтересів українських громадян, військовиків, що після поразки визвольних змагань опинилися за межами Батьківщини й подекуди перебували у важких умовах.

Підсумовуючи діяльність дипломатичної служби ЗУНР, потрібно зауважити її детермінованість складною геополітичною ситуацією. В умовах польсько-української війни, відтак військово-дипломатичного протистояння з Польщею й Антантою політичний провід республіки та апарат міністерства закордонних справ намагалися вирвати молоду незалежну державу з міжнародної ізоляції, вирішити долю країни шляхом переговорів, зокрема на Паризькій мирній конференції 1919 р. Керівництво ЗУНР, перш за все президент Є. Петрушевич, були прихильниками курсу на зближення з

Антантою, покладали великі надії на втілення в життя плану перебудови Європи, викладеного у відомих 14 пунктах президента США В. Вільсона.

Проте Захід формував своє ставлення до ЗУНР під впливом польської політики і вважав ЗУНР більшовицьким утворенням, натомість Схід, тобто Москва та білогвардійська Росія, вбачали в ній державу української націоналістичної буржуазії.

Це ставлення не змогла переламати діяльність дипломатичних представництв Західноукраїнської Народної Республіки, в результаті нове державне утворення було повалене.

Зовнішня політика керівництва ЗУНР визначалася, перш за все, умовами збройного конфлікту з Польщею. Природним союзником у боротьбі за незалежність наприкінці 1918 р. була Українська Народна Республіка. Відтак перші заходи дипломатичної служби ЗУНР, спрямовані на укладення тісного військово-політичного союзу, формувались Актом злуки 22 січня 1919 р. Крім того, було докладено значних зусиль щодо порозуміння з Антантою під час переговорів з її військово-дипломатичними місіями, які прибували до Східної Галичини з Парижа й мали на меті припинення польсько-української війни, зрештою, невигідної для Заходу. Але внаслідок пропольської позиції місій, зокрема генерала Бертелемі у лютому 1919 р., переговори з представниками Антанти закінчилися провалом.

Наступною значною акцією західноукраїнських дипломатів була участь у Паризькій мирній конференції в першому півріччі 1919 р. Певним успіхом їх діяльності стали прямі переговори з керівництвом провідних держав Антанти – Вільсоном, Ллойд-Джорджем і Клемансо, під час яких дипломати ЗУНР наполегливо обстоювали інтереси української держави, іноді вносячи неодностайність у думки зверхників Антанти щодо становища в країні та з військових питань. Українські представники домоглися створення спеціальної комісії в рамках конференції, яка займалася виключно східногалицькою проблемою. Однак у нерівному дипломатичному протистоянні перемогла

позиція Антанти, насамперед Франції, провідної держави коаліції, яка мала тісні зв'язки з Польщею і була її активним прибічником.

При аналізі зовнішньої політики такої ж молодой як і ЗУНР Польщі, увиразнюється різниця в позиціях дипломатії цих держав. Польща не дотримувалася односторонньої зовнішньополітичної орієнтації: ще в роки світової війни у Парижі активно діяв потужний Польський національний комітет, який зав'язав тісні стосунки з Францією й Антантою загалом, зумів сформувати могутню 60-тисячну армію генерала Галлера, яка згодом переламала перебіг польсько-української війни на користь Варшави. Водночас у складі австро-угорської армії було створено не один як у випадку з українським, а кілька польських легіонів, що в роки польсько-української війни склали ядро Війська Польського. У цей же час у складі Російської армії в 1917 р. сформовано два польських корпуси, завдяки чому Польща знайшла порозуміння ще й з Москвою.

Зовсім інша геостратегічна ситуація склалася навколо ЗУНР. Її зовнішня політика була прив'язана до УНР, яка перебувала у стані війни з Польщею і яка, зрозуміло, не здобула визнання Антанти, оскільки опиралася на антибільшовицькі сили білої Росії – Добровольчу армію генерала Денікіна, які зі свого боку, не визнавали незалежної української держави. Отже, у пошуку реальних засобів для організації захисту Європи від більшовицької експансії, а наміри щодо останньої не приховували Ленін і його соратники – Антанта в польсько-українській війні 1918-1919 рр. віддала перевагу надійному союзникові, національно сконсолідованій Польщі з її 20-мільйонним населенням (проти 4-х млн. в ЗУНР) та потужними збройними силами.

У підсумку слід відзначити, що навіть після повної окупації поляками з дозволу Антанти Східної Галичини й втрати території урядом і армією ЗУНР, після поразки українських національно-визвольних змагань проблема відновлення державності завдяки зусиллям керівництва держави та дипломатичної служби в еміграції упродовж кількох років розглядалася на різних міжнародних форумах, зокрема 1922 р. в Генуї та в Лізі Націй.

Формування, становлення і діяльність зовнішньополітичних відомств та їх структур державних утворень доби Української революції – Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР і ЗУНР – були викликані насамперед їх прагненням вийти на міжнародну арену. Ця діяльність стала важливою складовою процесу державного будівництва. Десятки і сотні талановитих українських дипломатів наполегливо і завзято працювали за кордоном.

Характерною особливістю розбудови і розвитку української дипломатії всіх державних формувань була складна геополітична ситуація. Молоді українські державні утворення стали об'єктом прагматичного інтересу з боку Росії, Німеччини, Австро-Угорщини країн Антанти і змушені були скеровувати зовнішньополітичну діяльність виключно на захист незалежності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні та рукописні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 1063. Рада Народних Міністрів УНР м.м. Житомир, Київ

1. Оп. 1, спр. 1. Протоколи засідань Генерального секретаріату, черв. — груд. 1917 р. — 48 арк.
2. Оп. 1, спр. 2. Протоколи засідань Генерального секретаріату УНР, 4 верес. — 6 груд. 1917. — 21 арк.
3. Оп. 3, спр. 1. Протоколи і журнали засідань генерального секретаріату Центральної Ради, початок з верес. 1917 р. — 152 арк.
4. Оп. 3, спр. 2. Тексти розмови генеральних секретарів Порша, Ткаченка, Шульгина з Українською мирною делегацією в Бресті про перемир'я з Австро-Угорщиною і Німеччиною, 5 січ. 1917. — 23 груд. 1917. — 64 арк.
5. Оп. 3, спр. 6. Меморандум чотирьох державних утворень: України, Білорусії, Дону і Кубані в питанні державного устрою, листоп. 1917. — 3 арк.
6. Оп. 3, спр. 8. Щоденник делегації в Бресті, надісланий голові мирної делегації, 23 груд. 1917. — 20 січ. 1918. — 13 арк.
7. Оп. 3, спр. 16. Телеграми Австрійської делегації до робітничої газети про перемир'я з Росією, Україною, Фінляндією й Кавказом. 26 січня 1918 р. — 15 арк.

Ф. 1064. Фонд Ради Міністрів Української Держави

8. Оп. 1, спр. 4. Журнали засідань Ради Народних міністрів Української Держави, 10 січ. — 11 груд. 1918. — 154 арк.
9. Оп. 1, спр. 10. Протоколи та журнали засідань Малої Ради Міністрів Української Держави, 1 лют. — 27 серп. 1918. — 176 арк.

Ф. 1065. Рада Народних Міністрів Директорії УНР м.м. Київ, Вінниця, Ровно, Кам'янець–Подільський

10. Оп. 1, спр. 14. Журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР, 1918—1919. — 186 арк.

11. Оп. 1, спр. 15. Журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР. Т. 1. 1919. — 202 арк.

12. Оп. 1, спр. 16. Журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР. Т. 2. 1919. — 135 арк.

Ф. 1092. Міністерство внутрішніх справ УНР

13. Оп. 6, спр. 2. Журнал засідань Директорії УНР, 1919. — 57 арк.

Ф. 1113. Міністерство Преси і Пропаганди Української Народної Республіки.

14. Оп. 2, спр. 152. Виписки з англійських газет за січень 1920 р. та інформація петлюрівських кореспондентів про ставлення польської, французької і іншої преси до питання про війну з Радянською владою, 1920. — 14 арк.

15. Оп. 2, спр. 152. Списки співробітників Міністерства преси і пропаганди, дипломатичних представників за кордоном. — 20 арк.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада

16. Оп. 1, спр. 7. Протокол з'їзду представників національностей, що прагнули федеративної перебудови держави, скликаного Центральною Радою, 6—15 верес. 1917 р. — 6 арк.

17. Оп. 1, спр. 9. Мирна угода УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною; торгові відносини департаменту зовнішньої торгівлі з Німеччиною; повноваження Ради Народних Міністрів на заключення мирної угоди з Росією, 1918. — 122 арк.

18. Оп. 1, спр. 16. Протоколи засідань Комітету Центральної Ради, 26 квіт. — 19 трав. 1917 р. — 16 арк.

19. Оп. 3, спр. 48.

Ф. 1118. Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави, м. Київ

20. Оп. 1, спр. 51. Протоколи засідання експертної комісії по збіжжю та товарообміну з споживчими товарами. 30 берез. — 17 квіт. 1918. — 41 арк.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії УНР

21. Оп. 1, спр. 13. Журнал засідань Директорії УНР, 1919. — 112 арк.
22. Оп. 1, спр. 34. Огляд закордонної преси з повідомленнями про Україну, 1919. — 34 арк.
23. Оп. 2, спр. 2. Накази, постанови, закони Ради Народних Міністрів. 1 січ. — 31 груд. 1919. — 61 арк.
24. Оп. 2, спр. 109. Огляд преси, доповіді про діяльність місій УНР в Німеччині, Болгарії, Туреччині, Франції, 1921. — 392 арк.
25. Оп. 3, спр. 48. Особова справа Яновицького Йосипа. — 5 арк.
26. Оп. 4, арк. 2. Листування з командуючим складом петлюрівської армії і контрреволюційними бандами про перехід військ через Польщу та Румунію, організацію диверсійних актів на території радянської України. 1919 – 1921. — 78 арк.

Ф. 2188. Начальна команда Галицької Армії Західної Області Української Народної Республіки м. Чортків

27. Оп. 1, спр. 59. Накази і звіти Начальної Команди Галицької армії, 1919. — 185 арк.
28. Оп. 1, спр. 60. Про переговори з Добровольчою армією в справі припинення воєнних дій. Оперативні донесення військових частин Галицької армії про хід воєнних дій. 8-14 лист. 1919. — 305 арк.
29. Оп. 2, спр. 115. Прикази і оперативні звіти штабу Галицької армії. 24-26 жовт. 1919. — 66 арк.
30. Оп. 2, спр. 123. Радіозвіти і переписка з оперативних питань. Історичний нарис про Наддніпровську дивізію. 1919. — 96 арк.

Ф. 2491. Фонд Української військової місії в Речі Посполитій Польщі

31. Оп. 1, спр. 1. Накази військової місії в Польщі про підвищення в рангах та прикомандирування до місії. — 40 арк.

Ф. 2592. Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки. Відділ дипломатичний

32. Оп. 1, спр. 2. Журнал засідань генерального секретаріату за період з 8-го червня 1917 по січень 1918. — 100 арк.

33. Оп. 1, спр. 28. Про призначення військового комісара Грузії на Україну і формування та відправку в Грузію національного війська, 1918. — 15 арк.
34. Оп. 1, спр. 33. Листування з військовим представником Румунії в УНР генералом Коанда про дипломатичні відносини з Румунією, груд. 1917 р. — 23 арк.
35. Оп. 1, спр. 36. Листування з представниками Австро-Угорщини в Україні та про приїзд представництва, 23 берез. — 5 квіт. 1918. — 7 арк.
36. Оп. 1, спр. 53. Про призначення М. Шрага головою дипломатичної місії до держав Західної Європи (Ввірчі грамоти до Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії), початок 25 квіт. 1918 р. — 13 арк.
37. Оп. 1, спр. 62. Листування з делегацією Білоруської Народної республіки на Україні про визнання її самостійності, уставні грамоти її, протоколи спільної комісії про встановлення кордонів України з Білорусією. — 53 арк.
38. Оп. 1, спр. 67. Законопроекти, складені міністерством справ закордонних, 22 лип. 1917. — квіт. 1918 р. — 64 арк.
39. Оп. 1, спр. 78. Протоколи і стенограми пленарних засідань мирної конференції в Бресті-Литовському від 9, 12, 18, 30 січня і 1 лютого 1918 р. і н. ст. — 74 арк.
40. Оп. 1, спр. 90. Таємне погодження України з Австро-Угорщиною про утворення з Галичини і Буковини окремої держави в тім випадку, якщо Україна виконає зобов'язання щодо вивозу мільйона центнерів пшениці до 1 липня 1918 р. — 9 арк.
41. Оп. 2, спр. 2. Накази по Міністерству закордонних справ Центральної Ради і Гетьманату України про призначення та звільнення працівників міністерства, 1917—1918. — 277 арк.
42. Оп. 2, спр. 3. Тексти мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з однієї і Центральної Ради з другої сторони в Брест-Литовську 29 січ. (9 лют.) 1918 р. — 38 арк.

43. Оп. 3, спр. 3. Лист представника при Уряді УНР генерала Ж. Табуї до Генерального секретаря з іноземних справ УНР з проханням призначити час і місце для офіційного представлення, Київ, 21 груд. 1917 р. —

44. Оп. 4, спр. 16. Переписка генерального секретаріату з іноземними справами на Україні, 1918 р. — 15 арк.

Ф. 2607. Мирова делегація Української держави в справі переговорів з Росією

45. Оп. 1, спр. 1. Протоколи і стенограми засідань конференції для мирних переговорів Української Держави з РСФРР. Т. 1. 23 трав. — 22 черв. 1918 р. — 209 арк.

46. Оп. 1, спр. 2. Протоколи і стенограми засідань конференції для мирних переговорів Української Держави з РСФРР. Т. 2. 10 черв. — 7 лип. 1918 р. — 125 арк.

47. Оп. 3, спр. 2. Протоколи засідань Українсько-Російської мирної конференції, початок 30 трав. 1918 р. — 49 арк.

48. Оп. 3, спр. 4. Протоколи засідань Українсько-Російської мирної конференції, 22 квіт. — 9 верес. 1918. — 66 арк.

Ф. 3198. Посольство Української Держави в Австрії (м. Відень)

49. Оп. 2, спр. 2. Накази по посольству. 17 черв. — 29 жовт. 1918. — 53 арк.

50. Оп. 2, спр. 3. Вербальні ноти посольства і листування з Міністерством закордонних справ та іншими установами і особами. Лип. — 30 груд. 1918. — 178 арк.

Ф. 3512. Посольство Української Держави в Фінляндії

51. Оп.1, спр.6. Штати посольства УНР при уряді Фінляндії. Листування з Міністерством закордонних справ УНР про фінансові справи посольства. 6 квіт.1918. — 2 серп. 1919. — 82 арк.

Ф. 3513. Книга наказів Голови Дипломатичної місії в Скандинавії

52. Оп. 1, спр. 1. Книга наказів голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швеції і Норвегії. Т. 1. 1919. — 27 арк.

**Ф. 3518. Надзвичайна дипломатична місії УНР в Угорщині 1919 – 1924 р.
м. Будапешт**

53. Оп. 1, спр. 1. Обіжники і політичні огляди преси Міністерства закордонних справ УНР надіслані місії до відома і керування. — 16 січ. 1919. — 28 груд. 1919 р. — 172 арк.

54. Оп. 1, спр. 29. Інструкції та інформаційні матеріали від Міністерства закордонних справ УНР, 1920. — 199 арк.

55. Оп. 1, спр. 29. Листування з дипломатичними місіями УНР в Естонії, Чехословаччині, Швейцарії, Італії і інших країн про обмін інформаціями. — 12 січ. 1920. — 1 груд. 1920. — 87 арк.

Ф. 3603. Фонд Української делегації на Мирній конференції в Парижі

56. Оп. 1, спр. 2. Матеріали делегації Української республіки в Парижі, 1919. — 34 арк.

57. Оп. 1, спр. 5. Листи члена делегації уряду Директорії до міністра закордонних справ про хід переговорів з закордонними представниками, 1921. — 13 арк.

Ф. 3619. Посольства УНР в Німеччині м. Берлін 1919 - 1923

58. Оп. 1, спр. 2. Листування з Міністерством закордонних справ Німеччини про державно-політичні справи, 1919. — 77 арк.

59. Оп. 3, спр. 2. Річний звіт про діяльність інформаційного відділу посольства за 1919 р. — 17 арк.

Ф. 3690. Державний контроль Української Народної Республіки

60. Оп. 1, спр. 5. Протоколи (Журнали) засідань Генерального секретаріату Центральної Ради, 1917—1918 р. — 60 арк.

61. Оп. 1, спр. 12. Проект закону Центральної Ради про організацію контролю. Інструкції та обіжники „Державного контролю Центральної Ради, 1918. — 32 арк.

62. Оп. 1, спр. 17. Протоколи (Журнали) засідань Ради міністрів Центральної Ради. — 82 арк.

Ф. 3695. Особистий фонд члена Центральної Ради, сенатора і професора Сергія Павловича Шелухина

63. Оп. 1, спр. 37. Рукопис „Права України на свою державність” та нотатки до неї. — 168 арк.

64. Оп. 1, спр. 39. Рукописи статей „Шляхами до української соборності”, „Лист до галичан” та інші. — 319 арк.

65. Оп. 1, спр. 101. „Лист з Парижу у справах паризької делегації”. — 45 арк.

66. Оп. 1, спр. 104. Газетний матеріал з питань мирних переговорів між Україною і РСФРР та роботу Української делегації в Парижі в 1919 р. — 178 арк.

67. Оп. 1, спр. 193. Копія попередньої угоди від 7/VIII 1918 р. між Українською Державою і Військом Донським про кордони. — 2 арк.

68. Оп. 1, спр. 195. Матеріали торгівельно-економічної комісії з утворення мирного договору з Росією, проекти договору, доповідні записки, 1918. — 96 арк.

69. Оп. 1, спр. 197. Матеріали делегації УНР на мирній конференції у Ризі, 1920. — 31 арк.

70. Оп. 1, спр. 236. Листи до С. Шелухина від Волошина, Вовка, Власовського, Вирового та інших на літеру „В”. — 53 арк.

71. Оп. 2, спр. 133. Праця С. Шелухіна «Петлюрівці у світі права» (Львів – Відень 1922) — Арк. 70

Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки

72. Оп. 1, спр. 1. Накази по Міністерству закордонних справ УНР, 1918—1919. — 45 арк.

73. Оп. 1, спр. 6. Законопроекти по Міністерству закордонних справ, поданих на затвердження Уряду, груд. 1918 — листоп. 1919. — 37 арк.

74. Оп. 1, спр. 21. Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні стосунки з Туреччиною, 1918—1919. — 14 арк.

75. Оп. 1, спр. 22. Інформаційні повідомлення та листування про діяльність Військово-ліквідаційної комісії УНР в Польщі, 5 серп. 1920 — 25 трав. 1921. — 97 арк.
76. Оп. 1, спр. 53. Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні відносини з Грецією, про персональний склад української місії в Греції і умови її роботи, про виїзд з України грецького консула і групи громадян Греції, 31 груд. — 6 лист. 1919. — 34 арк.
77. Оп. 1, спр. 54. Доповіді голови місії в Греції про роботу: копія меморандуму поданого грецькому уряду — нариси історії України, 10 — 23 жовт. 1919. — 92 арк.
78. Оп. 1, спр. 65. Інформації, доповіді, огляди політичних подій міжнародного становища. Огляди подій на Україні за 1919 рік, груд. 1918 — груд. 1919. — 80 арк.
79. Оп. 1, спр. 66. Декларація уряду Директорії УНР, уповноваження й директиви дипломатам, 1919. — 29 арк.
80. Оп. 1, спр. 69. Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства у серпні 1919 р. у Карлсбаді. — 109 арк.
81. Оп. 1, спр. 70. Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства у серпні 1919 р. у Карлсбаді. — 54 арк.
82. Оп. 1, спр. 124. Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні відносини з Польщею. Доповіді голови української місії, ноти уряду УНР до уряду Польщі, погоджено від 21 квітня 1920 року, січ. 1920 — лип. 1920 р. — 57 арк.
83. Оп. 1, спр. 166. Листування Міністерства закордонних справ з дипломатичними представництвами УНР про взаємозв'язок в роботі, відозва Денікіна до населення України, серп. 1919 — 20 груд. 1920 р. — 2 арк.
84. Оп. 1, спр. 172. Документи про взаємовідносини України з Румунією, 1919. — 9 арк.

85. Оп. 1, спр. 173. Листування голови Ради Народних міністрів з головою дипломатичної місії в Речі Посполитій польській про українсько-польські відношення, 3 жовт. 1919 р. — 50 арк.
86. Оп. 1, спр. 180. Посвідчення співробітників Надзвичайної дипломатичної місії УНР, 1919. — 15 арк.
87. Оп. 1, спр. 182. Інформація Міністерства закордонних справ УНР та Народного комісаріату закордонних справ РСФРР про військові дії в Україні, 1918. — 31 арк.
88. Оп. 2, спр. 1. Проекти законів та постанов уряду УНР, 1918. — 63 арк.
89. Оп. 2, спр. 2. Протоколи засідань ради Міністрів, 1918—1919. — 22 арк.
90. Оп. 2, спр. 9. Листування з Міністерствами закордонних справ західних держав і Америки з питань призначення представників, обміну послами, становлення дипломатичних відносин, 1918—1921. — 153 арк.
91. Оп. 2, спр. 20. Інформаційні повідомлення про діяльність місій УНР за кордоном, 1920—1921. — 48 арк.
92. Оп. 2, спр. 22. Інформаційні повідомлення та листування про діяльність Військово-ліквідаційної комісії УНР в Польщі. 5 серп. 1920. — 25 трав. 1921. — 97 арк.
93. Оп. 2, спр. 96. Листування з дипломатичною місією УНР в Швейцарії про розшуки українських емігрантів, 1919—1920. — 46 арк.
94. Оп. 2, спр. 128. Листування з посольством УНР в Німеччині про персональний склад і структуру посольства, про окремих емігрантів та співробітників посольства, 25 трав. 1920 — 15 груд. 1921. — 110 арк.
95. Оп. 2, спр. 166. Штати і списки співробітників Міністерства закордонних справ. — 65 арк.
96. Оп. 2, спр. 183. Протоколи засідань Надзвичайної дипломатичної місії УНР з представниками уряду РСФРР, 1919. — 38 арк.
97. Оп. 2, спр. 200. Штати посольств та місій УНР, 14 черв. 1918. — 1 груд. 1920. — 50 арк.

98. Оп. 2, спр. 203. Штати, грошові звіти, список співробітників та листування про фінансове становище місії УНР в Чехословачії. 4 жовт. 1919. – 20 лип. 1922. – 51 арк.
99. Оп. 2, спр. 245. Фінансова звітність посольства УНР в Німеччині. 1 січ. 1920. – 14 берез. 1921. – 15 арк.
100. Оп. 2, спр. 275. Нота та меморандуми уряду УНР до уряду Речі Посполитої Польської, протоколи засідань польсько-української конфедерації, звіти членів української дипломатичної місії в Речі Посполитій Польській, про декларацію УНР Речі Посполитій Польській, 17 жовт. 1919 р. — 14 лют. 1920 р. — 186 арк.
101. Оп. 2, спр. 278. Огляд сучасного міжнародного становища і закордонної політики УНР, ноти, декларації, меморандуми УНР, 1919—1920. — 315 арк.
102. Оп. 2, спр. 284. Інструкція УНР про церковну політику в Італії, звіти про діяльність місії УНР в Італії, листування, 1919. — 69 арк.
103. Оп. 2, спр. 286. Звіт про діяльність дипломатичної місії в Англії, інформації про ставлення Англії до України та Росії, листування, 1919—1922. — 98 арк.
104. Оп. 2, спр. 315. Листування з М. Васильком, 1919—1920. — 76 арк.
105. Оп. 2, спр. 349. Листування з послом УНР в Німеччині про ставлення держав Європи до уряду УНР, східного питання, 1920. — 117 арк.
106. Оп. 2, спр. 391. Документи про діяльність колишнього посла УНР М. Порша, 1920—1921. — 21 арк.
107. Оп. 2, спр. 395. Накази та службові посвідчення співробітників департаменту чужоземних зносин Міністерства закордонних справ УНР, 1920. — 35 арк.
108. Оп. 2, спр. 396. Штати та списки співробітників дипломатичних місій за кордоном, 1920. — 23 арк.
109. Оп. 2, спр. 404. Огляд сучасного міжнародного УНР і закордонної політики УНР, 1920—1921. — 214 арк.

110. Оп.2, спр.419. Листування з міністерством віросповідань УНР про визнання автокефальної церкви державами Європи та значення церковної справи в проведені політики уряду. 6 лист.1921. – 27 груд. 1921. — 118 арк.

111. Оп. 2, спр. 438. Ноти, меморандуми та листи посольства УНР в Парижі, 1920. — 66 арк.

112. Оп. 2, спр. 448. Звіт про діяльність посольства УНР в Туреччині, інформаційні повідомлення про політичну ситуацію, 1920. — 171 арк.

113. Оп. 2, спр. 467. Уповноваження послу УНР в Туреччині та інструкція про організацію його діяльності, 1920. — 9 арк.

114. Оп. 2, спр. 521. Листування з дипломатичною місією УНР в Чехословаччині про заснування генерального консульства в Загребі, 1921. — 40 арк.

115. Оп. 2, спр. 623. Інформації про гетьмана, російську еміграцію та ін, 1920. — 74 арк.

116. Оп. 3, спр. 49. Матеріали про діяльність посольства УНР в Туреччині та дипломатичної місії на Кавказі, 1919—1921. — 211 арк.

117. Оп. 3, спр. 50. Інструкції та інформаційні повідомлення Міністерства закордонних справ УНР про роботу дипломатичних представництв УНР в Туреччині, Італії, політичне становище за кордоном, 1919—1921. — 208 арк.

Ф. 3697. Надзвичайна дипломатична місія УНР в Латвії

118. Оп. 1, спр. 2. Директиви представникам, таємні інформації Міністра закордонних справ УНР і голови Директорії, доповіді голови місії міністрові з політичних питань щодо УНР і міжнародним, листування з дипломатичних питань, 26 січ. 1920—берез. 1921. — 240 арк.

Ф. 3698. Представництво ЗУНР в Німеччині 1919 – 1921 рік.

119. Оп. 1, спр. 2. Листування з Державним секретарем закордонних справ ЗУНР і послом ЗУНР у Відні про організаційні і господарські справи, 1920—1921. — 51 арк.

Ф. 3752. Надзвичайна дипломатична місія УНР в Сполучених Штатах Америки. м. Вашингтон 1919 – 1921 р.

120. Оп. 1, спр. 29. Ю. Бачинський і українська дипломатична місія. Інформаційні матеріали, 21 груд. 1921. — 119 арк.

Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави

121. Оп. 1, спр. 22. Про персональний склад посольств Української Держави. Ч. 1. — 57 арк.

122. Оп. 1, спр. 24. Про персональний склад українських консульств за кордоном – списки консульств і їхніх співробітників. 8 берез. – листоп. 1918. — 111 арк.

123. Оп. 1, спр. 31. Листування з українською та російською делегаціями по мирних переговорах, персональному складу делегацій, 1918. — 51 арк.

124. Оп. 1, спр. 46. Законопроекти внесені Міністерством закордонних справ на розгляд Ради Міністрів. 16 трав. – 6 груд. 1918. — 127 арк.

125. Оп. 1, спр. 86. Листування по дипломатичним зносинам з РСФРР. Персональний склад Українського генерального консульства в Москві і інших містах і представників України. 22 липн. – 7 груд. 1918. — 38 арк.

126. Оп. 1, спр. 106. Доповіді і листування посла у Відні по політичним і адміністративним питанням, посольські щоденники. 13 трав. – 23 лист. 1918. — 90 арк.

127. Оп. 1, спр. 121. Дипломатичні зносини з Румунією. — 16 арк.

128. Оп. 1, спр. 125. Листування по дипломатичним зносинам з Вірменією про призначення представників до України і їхні документи, про потреби представництва, по торговим зносинам. 20 трав. – 14 груд. 1918. — 39 арк.

129. Оп. 1, спр. 126. Про взаємне визнання „Української Держави” і уряду „Все великого війська Донського” і призначення українського посла до Донського уряду, про склад посольства його потреби. 17 липн. – груд. 1918. — 23 арк.

130. Оп. 1, спр. 127. Листування про державно-економічні питання. Т.1. Підписання угод по товарообміну. 20 черв. – 11 груд. 1918. — 159 арк. Т.2.

131. Оп. 1, спр. 137. Про дипломатичні зносини з Польщею. Про призначення представників Польщі на Україні та їхні документи, 16 жовт. – 14 груд. 1918. — 28 арк.
132. Оп. 1, спр. 142. Про дипломатичні зносини з державами Антанти і нейтральними. — 29 арк.
133. Оп. 1, спр. 145. Листування з представниками областей, які відокремилися від РСФРР, але не визнані як держави – Азербайджану, Півн. Кавказу, Сибіру, Туркестану про визнання їх, про військову і іншу допомогу, торгівельні зносини, про справи їх і українських громадян. 13 трав. – 16 груд. 1918. – 101 арк.
134. Оп. 1, спр. 186. Про межі України. Клопотання окремих буржуазних організацій про приєднання місцевостей до України і про пересунення демаркаційної лінії, листування з відомством внутрішніх справ про приєднання частин Холмщини, Бессарабії, Криму і інших, законопроект про адміністративний поділ України. 2 трав. 1918 р. — 114 арк.
135. Оп. 1, спр. 193. Про повернення військовополонених. Листування з організаціями для повернення військовополонених, комісією при військовому міністерстві, австрійською комісією, організаціями Червоного Хреста та ін. 18 черв. – 2 груд. 1918. — 54 арк.
136. Оп. 1, спр. 199. Листування з призначеними консулами в Києві про їхні прав і їх порушення, про права громадян їхніх країн, налагодження різних господарчих і персональних спра. 6 трав. – лист. 1918. — 39 арк.
137. Оп. 2, спр. 2. Накази по Міністерствах закордонних справ Центральної Ради й гетьманського уряду про призначення на посади та звільнення співробітників міністерств, 1917—1918. — 277 арк.
138. Оп. 2, спр. 12. Копії законопроектів гетьманського міністерства закордонних справ пояснюючі і доповідні записки до них про питання Міністерства і консульських установ, про тимчасові дипломатичні представництва гетьманського уряду в Німеччині, Австро-Угорщині і інші. 1918. — 184 арк.

139. Оп. 3, спр. 2. Переписка послів Української Держави з Міністром закордонних справ про становище в Україні. Т. 2. верес. 1918. – січ. 1919. — 125 арк.

140. Оп. 3, спр. 7. Копія записки голови української мирної конференції С.П. Шелухина про мирні переговори з Росією і відривок розмови з окремих питань по окремим пунктам мирного договору, 1919. — 9 арк.

141. Оп. 3, спр. 9. Журнали засідань Ради Міністрів Української Держави (Гетьманат). 16. V. 1918. – 9. VIII. 1918. — 83 арк.

Ф. 3809. Особистий фонд Симона Петлюри

142. Оп. 1, спр. 6. Відозви С. Петлюри до населення України, 1918—1919. — 27 арк.

Ф. 3866. Український історичний кабінет в Празі

143. Оп. 1, спр. 228. Фотокартки керівників українського громадського комітету, українського університету, товариства просвіта „Пасічництво” та повідомлення про смерть українських емігрантів. — 14 арк.

Ф. 3933. Особистий фонд Ісаака Прохоровича Мазепи

144. Оп. 1, спр. 4. Документи про взаємовідносини уряду УНР з радянським урядом та іноземними державами, 1919—1920. — 48 арк.

Ф. 4186. Дорошенко Дмитро. Громадсько-політична робота

145. Оп. 2, спр. 11. Доповідь ревізійної комісії про діяльність Української надзвичайної місії в Італії у справі українських полонених, 1919 — 57 арк.

146. Оп. 2, спр. 13. Матеріали з історії Української місії в справі полонених в Італії, 5 лют. 1919. – 8 черв. 1920. — 163 арк.

Ф. 4211. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Швейцарії

147. Оп. 1, спр. 20. Урочисті обітници співробітників Української Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швейцарії. 1919. – 23 арк.

Ф. 4442. Дипломатична місія Української Народної Республіки до Голландії та Бельгії /м. Брюссель/

148. Оп. 1, спр. 1. Книга наказів № 1-98 Голови Надзвичайної Дипломатичної місії УНР до Голландії та Бельгії. 1919-1922. – 54 арк.

149. Оп. 1, спр. 4. Листування з Міністром фінансів УНР Матросом, агентом Міністерства фінансів УНР у Німеччині Супруном банками США і Німеччини, 1919—1923. — 52 арк.

150. Оп. 1, спр. 5. Доповідь голови місії Міністру закордонних справ УНР про результати переговорів з МЗС Бельгії, 1920. — 62 арк.

Ф. 4455. Фонд Українського консульства в Цюриху

151. Оп.1, спр. 1. Накази по генеральному консульству в Цюриху, 1918—1919. — 86 арк.

Ф. 4456. Василько Микола Прокопович. Представник уряду УНР за кордоном, уповноважений міністр і надзвичайний посол в Німеччині, голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швейцарії

152. Оп. 1, спр. 1. Листування з МЗС, головою Ради Народних Міністрів УНР А. Лівичким, головами дипломатичних місій та ін. з питань міжнародної політики УНР, 1918—1924. — 396 арк.

153. Оп. 1, спр. 2. Листування з Надзвичайною дипломатичною місією УНР у Швейцарії з питань діяльності місії, 1919—1922. — 58 арк.

Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських емігрантських установ, організацій і осіб. 1901—1948 рр.

154. Оп. 1, спр. 972. Стаття на доклад С. Шелухина „Мирні переговори України з Московщиною в 1918 р.”, 1931. — 14 арк.

Ф. 4466. Французьке консульство в Києві (1917-1919)

155. Оп. 1, спр. 1. Переписка з консульством (5 липня 1917 – 21 січня 1919р.). — 35 арк.

Ф. 4472. Надзвичайна дипломатична місія УНР в Італії

156. Оп. 1, спр. 2. Листи голови місії Д. Антоновича до Міністра закордонних справ про діяльність місії, відкриття міжнародної виставки в Венеції 1920 р. та участь в ній України. Огляди діяльності місії і українського пресбюро у 1919 р. — 51 арк.

157. Оп.1, спр.3. Відомості та рахунки видатків по місії за 1919 р. — 45 арк.

Ф. 4547. Стеллецький, генерал, начальник штабу гетьмана Скоропадського, білоемігрант

158. Оп. 1, спр. 1. Стеллецький „Гетьман Павло Скоропадський. Спогади про події на Україні в 1918 р. Від Грушевського до Петлюри”, 1923. — 170 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Фонд Центрального Комітету КП(б)У

159. Оп. 1, спр. 10. Циркуляри ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У по вопросам организационно-партийной и агитационно-пропагандистской работы, 1919. — 53 л.

160. Оп. 20, спр. 408. Протоколы совещаний членов ЦК КП(б)У по вопросам работы Закордонного отдела. Доклады, обзоры, письма Закордота о его деятельности. — 203 л.

161. Оп. 20, спр. 1735. Протокол заседания коллегии Народного комиссариата иностранных дел УССР. Переписка с Народным комиссариатом иностранных дел, полномоченными представителями УССР за границей об утверждении полномоченных представителей за границей, деятельности украинской эмиграции, внутренней политике Франции и др. вопросам. Письмо Украинской секции Коммунистической партии Чехословакии и в ЦК КП(б)У. Отчеты заседаний буржуазно-националистической Национальной рады за границей, 1923. — 73 л.

Ф. 5. Комісія історії Громадянської війни при ЦК КП (б) У.

162. Оп. 1, спр. 2. Перепечатки документів за підписом тов. Леніна і Сталіна про політику Центральної Ради та з інших питань боротьби за радянську владу на Україні, трав. 1917 — січ. 1918. — 152 арк.

163. Оп. 1, спр. 3. Копії статей тов. Леніна і Сталіна та інші матеріали з питань контрреволюційної сутності Центральної Ради і боротьби за радянську владу на Україні, груд. 1917 — берез. 1918. — 102 арк.

164. Оп. 1, спр. 87. Перепечатки матеріалів про політику Гетьманського уряду, австро-угорських окупантів в Україні та боротьбу трудящих за радянську владу, верес. — листоп. 1918 р. — 288 арк.

165. Оп. 1, спр. 104. Перепечатки матеріалів про політику австро-німецьких окупантів і Центральної Ради на Україні, лют. — листоп. 1918 р. — 189 арк.

166. Оп. 1, спр. 258. Перепечатки матеріалів про боротьбу українського народу проти Директорії, англо-французьких окупантів на Україні за радянську владу, січ. 1919 — січ. 1920. — 379 арк.

Ф. 57. Колекція документів з історії комуністичної партії України

167. Оп. 2, спр. 181. Повідомлення міністрів Польщі про хід дискусій в Брест-Литовську в зв'язку з заключенням сепаратного миру між Центральною Радою і Німеччиною, 10 січ. — 28 груд. 1918 р — 141 арк.

Ф. 269. Фонд колекції документів „Український музей в Празі”

168. Оп. 1, спр. 2. Звіт надзвичайної дипломатичної місії УНР в Бельгії стосовно публікацій в західноєвропейській пресі в 1919 р. матеріалів про економічне становище в Україні. Листування канцелярії міністерства фінансів УНР з фінансовим агентом УНР в Берліні, німецькими банківськими установами про виплату коштів В. Піснячевському та з інших питань, 5 квіт. — 15 груд. 1919. — 20 арк.

169. Оп. 1, спр. 9. Листування посольства УНР у Відні з урядовими установами УНР, дипломатичними і надзвичайними місіями України за кордоном, іноземними представниками, 22 лют. 1919 — груд. 1919. — 150 арк.

170. Оп. 1, спр. 44. Закони ЗУНР про доповнення статусу Української Національної Ради. Звіти I—VII делегації ЗУНР про переговори з поляками 12 жовтня — 8 листопада 1919 р. Комюніке делегації ЗУНР на мирній конференції 1919 р. в Парижі. Записки, звіти, реферати урядовців УНР і ЗУНР про доставку амуніції та іншого військового спорядження з Італії для української армії, про економічний і соціальний стан в Східній Галичині, про переговори у Варшаві між представниками УНР і Польщі та з інших питань, 4 січ. 1919 р. — 8 листоп. 1919 р. — 89 арк.

171. Оп. 1, спр. 46. Протокол засідання конференції у Відні від 15 жовтня 1921 р. між диктатором ЗУНР Є. Петрушевичем і членами його уряду і делегатами Паризької конференції... Протоколи конференції уповноважених під головуванням диктатора ЗУНР від 19 січня 1922 р. Протоколи засідання міжпартійної Ради Східної Галичини і Народного комітету у Львові від 15 і 31 березня 1922 р. та матеріали до них, 15 жовт. 1921 — 31 берез. 1922 р. — 49 арк.

172. Оп. 1, спр. 48. Відозва ЗУНР „Український народе”, Звернення і протести української громадськості проти польської окупації Сх. Галичини. Довідки, доповіді, звіти, інформації урядовців ЗУНР, протоколи переслуховування про становище на західноукраїнських землях, стан УГА і її частин в ЧСР, про реорганізацію уряду ЗУНР, заходи політичної і дипломатичної боротьби за суверенітет ЗУНР, 15 січ. 1920 — груд. 1920. — 118 арк.

173. Оп. 1, спр. 54. Звіт представництва ЗУНР в Канаді про стан з позичкою національної оборони в Канаді, 1924. — 17 арк.

Галузевий державний архів СБ України

174. № 69840-ФП. — Т. 1. — Слідча справа по звинуваченню Галагана М. М. та інших. — 425 арк.

175. № 59881-ФП. — Т. 45. — Слідча справа на Левитського М. Г. — 102 арк.

176. № 59881-ФП. — Т. 46. — Слідча справа Левитського М. Г. — 209 арк.

177. № 69840-ФП. — Т. 1. — Слідча справа по звинуваченню Галагана М. М. та інших. — 425 арк.

178. № 69840-ФП. — Т. 2. — Слідча справа М. Галагана. — 329 арк.

179. № 59881-ФП. — Т. 45. — Слідча справа на Левитського М. Г. — 102 арк.

180. № 59881-ФП. — Т. 46. — Слідча справа на Левитського М. Г. — 209 арк.

181. № 69270-ФП. — Т. 9. — Справа керівництва УНР (Чехівський В. М.). — 53 арк.

182. № 67098-ФП. — Т. 59, ч. 1. — „СВУ” слідча справа Ніковського А. В. — 267 арк.

183. № 67098-ФП. — Т.59, ч.2. — „СВУ” слідча справа Ніковського А.В. — 496 арк.
184. № 67098-ФП. — Т.59, ч.3. — „СВУ” слідча справа Ніковського А.В. — 731 арк.
185. № 67098-ФП. — Т.45. — „СВУ” слідча справа Чехівського В.М. — 231 арк.
186. № 67098-ФП. — Т.47. — „СВУ” слідча справа Чехівського В.М. — 213 арк.
187. № 67098-ФП. — Т.208. — „СВУ” слідча справа Чехівського В. М. — 63 арк.
188. № 55435. — Т.2. — Слідча справа Василенка М. П. — 45 арк.
189. № 55435. — Т.2. — Слідча справа Василенка М. П. — 149 арк.
190. № 55435. — Т.13. — Слідча справа Василенка М. П. — 30 арк.

Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського
Ф. XI. — Особистий фонд С. П. Шелухина

191. № 2016. Про державний устрій на Україні після лютневої революції 1917 р.[Записка]. — 16 арк.
192. № 2020. Записки сенатора С. П. Шелухина. — 26 арк.
193. № 2497. Голова української мирової делегації. Записки про мирові переговори з Росією „секретно”. — 12 арк.
194. № 2498. Відчит в справі мирових переговорів між Українською Державою і Російською Соціалістичною Радянською федеративною республікою в 1918 році. — 6 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові
Ф. 309. Наукове товариство ім.Т.Шевченка

195. Оп. 2, спр. 2544. Меморіал уряду ЗУНР з проблеми галицького питання, 1920. — 36 арк.

Ф. 359. Назарук Осип, адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч. 1883 – 1940 рр.

196. Оп. 1, спр. 7. Уповноваження щодо дипломатичних представництв, рахунки та інші фінансові документи, 1914—1920. — 209 арк.

197. Оп. 1, спр. 370. Протоколи нарад колегії уповноважених Диктатора ЗУНР, 1920. — 38 арк.

Ф. 360. Старосольський Володимир–Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор (1878 – 1942)

198. Оп. 1, спр. 150. Матеріали дипломатичної місії у Великобританії, 1919. — 167 арк.

Ф. 361. Крушельницькій Антін, письменник, журналіст, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів „Нові шляхи” і „Критика” у Львові (1878 – 1937 рр.)

199. Оп. 1, спр. 148. Посвідчення, проект закону, листування та інші документи про діяльність Української Національної Ради та законодавчої групи УНР у Відні, 1919—1923. — 33 арк.

Ф. 368. Томашівський Степан, історик (1875 – 1930)

200. Оп. 1, спр. 29. Стаття „Основні моменти виникнення і розвитку східно-галицького питання з точки зору міжнародного права в 1918—1921 рр.”, 1921. — 15 арк.

201. Оп. 1, спр. 70. Меморіал Томашівського Степана для делегації ЗУНР на мирній конференції в Парижі (про кордони Галичини в складі Австро-Угорщини і статистичні відомості про національний склад населення). — 37 арк.

202. Оп. 1, спр. 72. Доповідна записка Томашівського Степана до [президента ЗУНР Петрушевича Євгена] про роботу реорганізованої делегації ЗУНР на мирній конференції в Парижі, 1920. — 8 арк.

203. Оп. 1, спр. 77. Перелік політичних вимог представників французького уряду в Одесі до уряду Директорії та уряду Директорії до держав Антанти, 1918 р. — 4 арк.

204. Оп. 1, спр. 86. Лист делегації УНР до голови мирної конференції в Парижі з вимогою визнати незалежність УНР і допустити її до участі в роботі конференції. — 5 арк.

205. Оп. 1, спр. 92. Листи Томашівському Степану від кореспондентів з прізвищами на літери „В” — „К”. — 143 арк.

Ф. 383. Окуневський Ярослав – письменник, громадський діяч 1860 – 1929 (1911 – 1929)

206. Оп. 1, спр. 1. Розпорядження, листи та інші документи про надання Головною управою Червоного Хреста в Берліні медично-санітарної допомоги Українській Народній Республіці, 1919 – 1922. — 82 арк.

207. Оп. 1, спр. 3. Нарис „Николай Василько”, 15 груд. 1924. — 6 арк.

Ф. 462. Український горожанський комітет м. Львова

208. Оп. 1, спр. 5. Меморандуми, матеріали та звернення до урядів Антанти, Польщі та народів світу про складне політичне та соціальне становище українського населення Галичини (1919—1921). — 148 арк.

209. Оп. 1, спр. 35. Договір між представниками ЗУНР і польською урядовою комісією у Львові про взаємну опіку над військовополоненими, пораненими, інтернованими, 1919. — 7 арк.

210. Оп. 1, спр. 150. Повідомлення з періодичної преси про стан серед українського населення Галичини та необхідність підняття цього питання в закордонній пресі і перед державами Антанти, 1920. — 29 арк.

211. Оп. 1, спр. 217. Меморіали і звернення щодо статусу Галичини, 1921—1922. — 52 арк.

212. Оп. 1, спр. 235. Листування з отаманом УНР Петлюрою С., Українською Національною Радою у Львові, посольством ЗУНР у Відні та Німеччині та ін, 1920—1921. — 21 арк.

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР

213. Оп. 1, спр. 2. Протокол об'єднаних зборів президій громадських організацій, ради робітничих депутатів, коаліційної ради студентства,

військової ради Київського гарнізону з представниками Центральної Ради по обговоренню проблеми територіальної автономії України, 1917. — 9 арк.

214. Оп. 1, спр. 4. Звіт про роботу українського військового з'їзду в Києві, 10. VI. 1917—24. VI. 1917. — 4 арк.

215. Оп. 1, спр. 9. Директорія в Києві. Закордонний відділ Інформаційного бюро. — 26 арк.

216. Оп. 1, спр. 19. Протоколи засідань Ради та Кабінету народних міністрів УНРесп, VI. 1919—X. 1919. — 15 арк.

217. Оп. 1, спр. 26. Верстка і гранки статей Б. Галайчука, О. Севрюка, Д. Левицького про політику УНР у 1917—1921 рр. — 49 арк.

218. Оп. 1, спр. 35. Інструкції, повноваження та листування про підготовку переговорів делегації головного командування військ УНР з головною командою польських військ та представниками держав Антанти про заключення миру з поляками, з'ясування спірних питань про долю Сх. Галичини та проведення демаркаційної лінії через Збруч, 17. 07.— 19. 08. 1919. — 16 арк.

219. Оп. 1, спр. 94. Статут для Східної Галичини, запропонований державами Антанти, з поправками і зауваженнями уряду ЗУНР, 1920. — 179 арк.

220. Оп. 1, спр. 99. Заяви, меморандуми делегації ЗУНР на Ризькій мирній конференції, 1920—1921. — 53 арк.

221. Оп. 1, спр. 103. Доповіді і вимоги представників уряду ЗУНР до Найвищої Ради Мирової конференції в Парижі в справі рішення земельного питання в Сх. Галичині. — 32 арк.

222. Оп. 1, спр. 104. Доповіді критичні, аналітичні статті, огляди, рекомендації, листування про діяльність дипломатичної служби ЗУНР в Парижі, Лондоні і Відні, 1920—1921. — 121 арк.

223. Оп. 1, спр. 110. Протоколи засідання представників держав, скликаючих Генуезьку конференцію, в справі Сх. Галичини. — 6 арк.

224. Оп. 1, спр. 112. Документи дипломатичних місій ЗУНР в Генуї та ін, 1919—1923. — 106 арк.

225. Оп. 1, спр. 115. Звернення до президента Чехословаччини Масарика міністра закордонних справ Бенеша про надання допомоги в створенні Східно-галицької держави і порядок перебування частин УГА в Чехословаччині. — 10 арк.

226. Оп. 1, спр. 116. Звернення до президента Першої комісії Генуезької конференції Шанцера Карла про надання незалежності Східній Галичині, 8 квіт. 1922 р. — 11 арк.

227. Оп. 1, спр. 134. Декларації, звіти, резолюції та інші документи про переговори української дипломатичної місії в складі представників УНРесп та Укради з польськими дипломатами та розбіжності між наддніпрянцями і галичанами у вирішенні долі Східної Галичини, 1919—1920. — 82 арк.

Ф. 681. Тишкевич Михайло — дипломат і політичний діяч УНР (1857 – 1930)

228. Оп. 1, спр. 1. Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результат діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі, 25 жовт. 1919 р. — 6 арк.

229. Оп. 1, спр. 4. Спогади Тишкевича Михайла про його діяльність як голови делегації УНР в Парижі. Копії, 1919—1920 рр. — 18 арк.

230. Оп. 1, спр. 5. Статті і замітки про діяльність дипломатичної делегації УНР в Парижі, 1919—1920. — 44 арк.

231. Оп. 1, спр. 6. Газета «Росія» вирізки з газет і брошури про діяльність УНР та дипломатичної делегації, 1917 – 1921. — 30 арк.

232. Оп. 1, спр. 7. Список і характеристика членів делегації УНР у Парижі, 1919. — 1 арк.

233. Оп. 1, спр. 8. Лист до президента Найвищої ради конференції миру в Парижі з історичним обґрунтуванням визнання незалежності самостійності України, 1920. — 12 арк.

234. Оп. 1, спр. 16. Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на літери: „Г, Д, Е, К.” (1916—1922). — 107 арк.

235. Оп. 1, спр. 18. Листи Петлюри Симона голови Директорії Української Народної Республіки, автограф, копії, 1919 – 1921. — 37 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 1. Львівське воєводське управління. Загально-політичний відділ

236. Оп. 52, спр 217. Донесення і інформації повітових староств про діяльність українських націоналістів. — 23 арк.

Ф. 257. Товариство вивчення історії оборони Львова і південно-східних областей воєводства у 1918—1920 рр. у Львові

237. Оп. 1, спр. 159. Повідомлення штабу Головного Отамана військ УНР про становище на фронтах, 1919. — 8 арк.

238. Оп. 2, спр. 228. Копії наказів і розпоряджень командування польської оперативної групи генерала Лесневського, 1919. — 42 арк.

239. Оп. 2, спр. 1449. Протоколи засідань Державного секретаріата Західно-Української Народної Республіки, 1919. — 35 арк.

Государственный архив Российской Федерации

Ф. 219. Фонд Народного Комиссариата иностранных дел РСФСР

240. Оп. 1, д. 13. Речь Л. Троцкого в расширенном заявлении, 10 февраля 1918 г. — 14 л.

Ф. 130. Фонд Совета Народных Комиссаров РСФСР

241. Оп. 1, д. 28. Телеграммы заместителя главы российской мировой делегации в Киеве о ходе переговорного процесса и положение в Украине, 30.01.1918 г. — 65 л.

242. Оп. 2, д. 506. Переговоры по прямой связи представителей Российской мировой делегации в Киеве с членами правительства РСФСР и НКВД о ходе переговоров с Украиной, 1918 г. — 61 л.

243. Оп. 2, д. 512. Телеграммы Российской мировой делегации в Киеве о ходе переговоров и положение в Украине, 1918 г. — 67 л.

244. Оп. 2, д. 882. Сообщение отдела пропаганды при ВОВК о наиважнейших событиях в Украине, телеграммы об отъезде украинского генконсульства из Москвы и мировой делегации из Киева, 1918 г. — 131 л.

Ф. 5889. Фонд посольства УНР в Германии

245. Оп. 1, д. 15. Письма главы Чрезвычайной дипломатической миссии УНР в Англии А. Марголина и его заместителей о деятельности миссии и внутреннее положение в Англии, 1919-1920 гг. — 120 л.

Ф. 7027. Фонд делегации УНР на Мирной конференции в Париже

246. Оп. 1, д. 2. Циркуляры и инструкции Министерства иностранных дел УНР Чрезвычайной дипломатической миссии в Париже, 1919 г. — 19 л.

Ф. 7050. Фонд Украинского прессы бюро в г. Лозанне, Швейцария

247. Оп. 1, д. 1239. Отчет о деятельности прессы бюро в Лозанне, 1915-1918 гг. — 8 л.

Архив внешней политики Российской Федерации**Ф. 082. Фонд канцелярии Народного Комиссариата иностранных дел**

248. Оп. 1, папка 1, д. 1. Докладная записка представителя Министерств иностранных дел о политическом положении в Киеве. — 27 л.

Ф. 413. Фонд делегации РСФСР на мирных переговорах в Бресте 1918 г.

249. Оп. 1, д. 2. Дневник делегации в Бресте посланный главе мирной делегации, 1917 – 1918 гг. — 14 л.

250. Оп. 1, папка 39, д. 3. Переписка и сообщения о ходе дискуссий в Брест-Литовском в связи с заключением сепаратного мира между Центральной Радой и Германией, 1918 г. — 134 л.

251. Оп. 1, папка 88, д. 7. Переписка и телеграфные сообщения дипломатической делегации РСФСР в Бресте правительством РСФСР, 1918 г. — 93 л.

Российский государственный архив социально-политической истории**Ф. 5. Фонд Народного Комиссариата иностранных дел РСФСР**

252. Оп. 1, д. 2447. Докладная записка об официальном признании украинского советского правительства Медведева в Харькове. — 73 л.

Ф. 558. Фонд Всероссийского центрального исполнительного комитета РСФСР

253. Оп. 1, д. 4397. Уведомление Отдела советской пропаганды при ВЦИК о наиважнейших событиях в Украине, 1918 г. — 131 л.
254. Оп. 1, д. 4548. Сообщение о вопросе о признании правительства Центральной Рады и ее делегации в Брест-Литовском, 1918 г. — 101 л.
255. Оп. 1, д. 5332. Состав дипломатического корпуса стран Четвертного союза в Брест-Литовском, 1918 г. — 89 л.

Российский государственный военный архив

Ф. 245. Фонд Управления 1-й Конной армии

256. Оп. 2, д. 3. Политические донесения Военного совета 1-й Конной армии Реввоенсовета республики, 1920 г. — 123 л.

Ф. 271. Фонд Украинской библиотеки им. Симона Петлюры

257. Оп. 1, д. 43. Сборник законов и постановлений Центральной Рады и УНР о постановлениях МИД, составленные И. Храпко 1919 г. в Вене. — 87 л.

Ф. 308. Фонды 2-го отдела Генерального штаба Войска Польского

258. Оп. 9, д. 584. Информационные сообщения Верховного командования о военно-политическом положении в Украине, 1919 г. — 159 л.
259. Оп. 19, д. 167. Сообщение 2-го отдела Генерального штаба ВП, докладная записка Верховного командования о подготовке к мирной конференции в делах Галиции. — 156 л.

Ф. 471. Фонды Верховного командования Войска Польского

260. Оп. 1, д. 10. Оперативные донесения Верховного командования ВП 1919—1920 гг. — 423 л.
261. Оп. 1, д. 82. Оперативные донесения Верховного командования ВП о боевых действиях на Галицком фронте, 1918 г. — 231 л.
262. Оп. 1, д. 90. Оперативные донесения Верховного командования ВП о боевых действиях на Галицком фронте, 1918—1919 гг. — 223 арк.

Опубліковані документи

263. Акты советской дипломатии [Текст]. — М. : Госиздат, 1928. — 195 с.

264. Велика Українська революція [Текст] : (матеріали до історії відновлення української державності) : календар іст. подій за лют. 1917 — берез. 1918. — 2-ге вид. — Нью-Йорк : Укр. вільна акад. наук в США, 1967. — 112 с.
265. Великий українець [Текст] : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / [упоряд. А. П. Демиденко ; редкол.: О. Т. Гончар та ін.]. — К. : Веселка, 1992. — 552 с.
266. Внешняя политика СССР [Текст] : сб. документов. Т. 1. (1917—1920). — М., 1944. — 571 с.
267. Внешняя политика СССР [Текст] : сб. документов. Т. 2. (1921—1925). — М., 1944. — 978 с.
268. Гражданская война на Украине 1918—1920 гг. [Текст] : сб. документов и материалов. Т. 1, кн. 2. — К. : Наук. думка, 1967. — 491 с.
269. Грамота Гетьмана Всієї України, видана на підставі ухвали Ради Міністрів про ратифікацію Мирowego договору України з Німеччиною. — К.: Вид. «Держ. Вісн.», 1918. — 31 с.
270. Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской революции [Текст] : автобиографии и биографии. Ч. 3. — М. : Книга, 1989. — 303 с.
271. Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах сучасників [Текст]. У 2 т. Т. 1. — К. : Укр. письменник, 2008. — 369 с.
272. Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах сучасників [Текст]. У 2 т. Т. 2. — К. : Укр. письменник, 2008. — 379 с.
273. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки, листопад 1919 — листопад 1920 рр. [Текст] : документи і матеріали. Т. 1 / упоряд. В. Верстюк. — К., 2006. — 688 с.
274. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки, листопад 1919 — листопад 1920 рр. [Текст] : документи і матеріали. Т. 2 / упоряд. В. Верстюк. — К., 2006. — 744 с.
275. Довідник з історії України [Текст]. — К. : Генеза, 2001. — 1135 с.
276. Документы внешней политики СРСР [Текст]. Т. 1. — М., 1958. — 802 с.

277. Документи зовнішньої політики СРСР [Текст]. Т. 5. — М., 1961. — 401 с.
278. Документи зовнішньої політики СРСР [Текст]. — М., 1987. — 568 с.
279. Документи і матеріали радянсько-польських відносин [Текст]. Т. 2. — М., 1964. — 548 с.
280. Доценко, О. Літопис революції [Текст] : матеріали і документи до історії укр. революції, 1917—1923 рр. Т. 2, кн. 4 / О. Доценко. — К. ; Л., 1923. — 362 с.
281. Доценко, О. Літопис революції [Текст] : матеріали і документи до історії укр. революції, 1917—1923 рр. Т. 2, кн. 5 / О. Доценко. — Л., 1924. — 398 с.
282. Західно-Українська Народна Республіка, 1918—1923 [Текст] : історія / кер. автор. кол. О. Карпенко. — Івано-Франківськ, 2001. — 628 с.
283. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки [Текст]. — Станіславів, 1918. — 26 с.
284. Исторический архив. — 1992. — № 1. — С. 22—24. — В СРСР документ не публікувався.
285. Конституційні акти України, 1917—1920 [Текст] : Невідомі Конституції України. — К. : Філософ. і соціол. думка, 1992. — 269 с.
286. Липинський, В. З епістолярної спадщини [Текст] / В. Липинський. — К., 1996. — 385 с.
287. Мирний договір між Українською Народною Республікою з однієї і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони [Текст]. — К., 1918. — 20 с.
288. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР [Текст] : протоколи і стенограми пленар. засід. : зб. документів і матеріалів. — К. ; Нью-Йорк ; Філадельфія : М. П. Коць, 1999. — 366 с.
289. Перемирие и прелиминарные условия мира между Россией и Украиной с одной стороны, и Польшей — с другой [Текст]. — М., 1920. — 14 с.
290. Петлюра, С. Статті. Листи. Документи [Текст] : в 3 т. / С. Петлюра. Т. 2. — Нью-Йорк : УВАН у США, 1979 — 458 с.
Т. 3. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. — 614 с.

291. Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів [Текст]. — К., 1918. — 96 с.
292. Процес генерала Мирона Тарнавського в 1919 р. [Текст]. — Вінніпег : Д. Микитюк, 1976. — 72 с.
293. Симоненко, Р. Г. Українсько-російські переговори в Москві (січень — лютий 1919 р.) [Текст] : зб. документів / Р. Г. Симоненко, О. П. Реєнт. — К., 1996. — 85 с.
294. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора [Текст] : сб. документов. Т. 1. — М., 1968. — 480 с.
295. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. — грудень 1918 р.) [Текст] : зб. документів та матеріалів / упоряд.: К. Завальнюк, Т. Стецюк. — Вінниця, 2008. — 208 с., 8 с. іл.
296. Україна в ХХ ст. (1900—1939) [Текст] : зб. документів і матеріалів / упоряд.: А. Г. Слісаренко та ін. — К., 1997. — 448 с.
297. Україна і Польща в документах, 1918—1922 [Текст] : у 2 т. / ред. Т. Гунчак. — Нью-Йорк, 1983.
- Т. 1. — 456 с.
- Т. 2. — 468 с.
298. Українська Галицька Армія [Текст] : матеріали до історії : у 4 т. — Вінніпег : Д. Микитюк, 1958—1968.
- Т. 1. — 1958. — 680 с.
- Т. 2. — 1960. — 384 с.
- Т. 3. — 1966. — 232 с.
- Т. 4. — 1968. — 322 с.
299. Українська революція, 1919—1921 рр. [Текст] : документи. Т. 2 / упоряд. Т. Гунчак. — Нью-Йорк, 1984. — 478 с.
300. Українська РСР на міжнародній арені, 1917—1923 рр. [Текст] : зб. документів. — К., 1966. — 667 с.

301. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. [Текст] : документи і матеріали. Т. 1 / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Мюнхен: Сучасність, 1983. — 510 с.
302. Українська Центральна Рада [Текст] : документи і матеріали. У 2 т. Т. 1 / упоряд. В. Верстюк. — К., 1996. — 591 с.
303. Українська Центральна Рада [Текст] : документи і матеріали. У 2 т. Т. 2 / упоряд. В. Верстюк. — К., 1997. — 424 с.
304. Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 р. [Текст] : документи і матеріали / упоряд. В. Верстюк. — К., 2003. — 1029 с.
305. Українські дипломатичні ноти в справі Галичини [Текст]. — Кам'янець, 1919. — 52 с.
306. Українсько-московська війна 1920 р. в документах [Текст]. Ч. 1. Оперативні документи Штабу Армії УНР. — Варшава, 1923. — 406 с.
307. Храпко, І. Збірник законів і постанов українського правительства щодо закордонних інституцій [Текст]. Ч. 1 / І. Храпко. — Відень, 1919. — 151 с.
308. Чотири універсали [Текст] / упоряд. В. Конашевич. — К. : Добр. т-во любителів книги, 1990. — 16 с.
309. Шульгин, О. Державність чи гайдамаччина? [Текст] : зб. документів та статей / О. Шульгин. — Париж, 1931. — 47 с.
310. Akty i dokumenty dotyczace sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu, 1918—1919 [Tekst] : cz. 4 / zebrane i wydane przez Sekretarjat generalny delegacji Polski. — Paryz, 1920—1926.
311. Cz. 1. — 1920. — 366 s.
312. Ereignisse in der Ukraine 1914—1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde [Text]. — Philadelphia, Pa, USA, 1967—1969.
- Bd. 2. — 484 S.
- Bd. 4. — 421 S.
313. Hunczak, T. Ukraina and Poland in dokuments, 1918—1922 [Tekst] / T. Hunczak. — New-York ; Pariz ; Sidnej ; Toronto. — Vol. 1. — 465 p.

314. Obrona Lwowa 1—22 listopada 1918 [Tekst] : Relacje uczestników. T. 1 / z wstepnem slowem Generala J. Slachiewicza oraz przedmowa Generala B. Popowicza i prof. St. Zakrewskiego. — Lwow : Nakladem Towarzystwa, 1933. — 438 s.
315. Pilsudski, J. Pisma, mowi, rozkazy [Tekst] : wjdanie zbiorowe prac dotychczas drukiem ogloszonych / J. Pilsudski. — Warszawa, 1931. — Uol. 6. — 200 s.
316. Polacy na Ukraine [Tekst] : zbior dokumentow. Cz. 1. Lata 1917—1939. — Premysl, 1998. — 236 s.
317. Sprawy polskie na konferencji Pokoyowej w Parizu w 1919 r. [Tekst] : dokumenty i materialy : w 3 t. — Warszawa, 1965—1967. — 3 t.
318. Sprawy Polskie na Konferencji pokojowej w Paryzu w 1919 r. [Tekst] : dokumenty i materialy. — Warszawa, 1967. — 2 t.
319. Zrodla do dziejow walk o Lwow i wojewodstwa poludnjowo-wschodnich, 1919—1920 [Tekst] : w 3t. — Lwow, 1936—1939. — 3 t.

Періодичні видання

320. Боротьба. — К., 1917—1923.
321. Вільне слово. — К., 1917.
322. Вісник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. — К., 1917—1918.
323. Вісник Генерального секретаріату УНР. — К., 1917.
324. Вісник Ради Народних Міністрів. — К., 1918.
325. Вісник Союзу Визволення України. — Відень, 1917—1918.
326. Вісник Української Народної Республіки. — Кам'янець-Подільський, 1919 р.
327. Вісті з Української Центральної Ради. — К., 1917.
328. Воля. — Відень, 1920—1923.
329. Галичина. — Івано-Франківськ, 2000—2008.
330. Голос рабочего. — К., 1918.
331. Громадська думка. — Вецляр, 1917.

332. Діло. — Л., 1918.
333. Дзеркало тижня. — К., 2008.
334. Известия. — Петроград ; М., 1917—1920.
335. Исторический архив. — М., 1990—2000.
336. Канадієць. — Едмонтон, 1920.
337. Киевская мысль. — К., 1918.
338. Літературна Україна. — К., 1980—1990.
339. Молода Галичина. — Л., 1990—1993.
340. Народна воля. — Скрантон, 1917.
341. Наука і суспільство. — К., 1980—1995.
342. Нова політика. — К., 1993—2000.
343. Нова Рада. — К., 1917—1918.
344. Нова Україна. — Прага, 1922—1923.
345. Нове слово. — Л., 1920.
346. Пам'ять століть. — К., 1990—2000.
347. Політика і час. — К., 1994. — 2008.
348. Правда. — Петроград ; М., 1917—1920.
349. Провідення. — Філадельфія, 1920—1921.
350. Ратуша. — Л., 1990—2000.
351. Республіка. — Станіславів ; Кам'янець-Подільський, 1919—1920.
352. Робітнича газета. — К., 1917—1918.
353. Розбудова держави. — К., 1993—1999.
354. Свобода. — Джерсі Сіті, 1918—1923.
355. Сучасність. — Мюнхен, 1960—1990.
356. Трибуна. — К., 1917.
357. Українська трибуна. — Варшава, 1921—1922.
358. Український голос. — Вінніпег, 1917—1923.
359. Український історик. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1950—1990.
360. Український історичний журнал. — К., 1957—2008.
361. Український прапор. — Відень ; Берлін, 1919—1932.

362. Український Скиталець. — Ліберті ; Йозефів ; Відень, 1920—1923.
363. Червоний прапор. — Х., 1919—1920.

Мемуари

364. Автобіографія М. Лозинського [Текст] // Укр. іст. журн. — 1997. — № 4. — С. 62—67.
365. Андрієвський, В. З минулого [Текст]. Т. 2. Від гетьмана до Директорії. Ч. 2. Директорія / В. Андрієвський. — Берлін : Укр. слово, 1923. — 308 с.
366. Антончук, Д. Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919: Виступ Курдинського: (Уривок зі споминів). / Д. Антончук // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1938 р. — С. 174—178.
367. Берестейський мир [Текст] : з нагоди 10-х роковин, 9.II.1918—9.II.1928 : спомини та матеріали. — Львів ; К. : Червона Калина, 1928. — 320 с.
368. Брилинський, М. З денікінцями [Текст] / М. Брилинський // Літопис Червоної Калини. — 1929. — Ч. 2. — С. 8—10.
369. Винниченко, В. Відродження нації [Текст] : (Історія укр. революції, mareць 1917 р. — груд. 1919 р.) : в 3 ч. / В. Винниченко. — К. ; Відень : Дзвін, 1920.
- Ч. 2. — 328 с.
- Ч. 3. — 535 с. — Поімен. покажч.: с. 505—518. — Вічевий покажч.: с. 519—535.
370. Винниченко, В. Щоденник, 1911—1920 [Текст]. Т. 1 / В. Винниченко. — Едмонтон : Канад. ун-т укр. студій ; Нью-Йорк : УВАН у США, 1980 — 317 с.
371. Витвицький, С. Галичина в міжнародній політиці в 1914—1923 роках [Текст] : спогади / С. Витвицький // Укр. історик. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1995. — № 1/4. — С. 100—118.
372. Галаган, М. З моїх споминів [Текст] / М. Галаган. — К. : Темпора, 2005. — 655 с.
373. Галаган, М. З моїх споминів [Текст]. Ч. 4. Дипломатична місія в Румунії та ін. / М. Галаган. — Л. : Червона Калина, 1930. — 298 с.

374. Гофман, М. Записки из дневника, 1914—1918 [Текст] / М. Гофман. — Ленинград : Госиздат, 1929. — С. 323.
375. Гуммерус, Г. Україна в переломні часи [Текст] : Шість місяців на чолі посольства у Києві / Г. Гуммерус. — К. : Таксон, 1997. — 202 с.
376. Д'Абернон. Посол мира [Текст] : страницы из дневника. Т. 1. От Спа до Рапалло / Д'Абернон. — М. : Госиздат, 1931. — 216 с.
377. Деникин, А. И. Гетманство и Директория на Украине [Текст] / А. И. Деникин // Революция на Украине по мемуарам белых. — М. ; Ленинград : Госиздат, 1930. — С. 132—185.
378. Деникин, А. Очерки русской смуты [Текст]. Т. 4—5. — Берлин : Слово, 1926 — 340 с.
379. Дорошенко, Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920) [Текст] : в 4 ч. / Д. Дорошенко. — 2-ге вид. — Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. — 4 ч. — 543 с.
380. Думін, О. Уривки із споминів, 1917—1920 рр. [Текст] : (Головний Отаман Петлюра) / О. Думін // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1934 р. — Л., 1933. — С. 52—55.
381. Дутка, В. Спомини з торговельної місії до Австрії, Чехословаччини і Угорщини в р. 1919/ В. Дутка // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1938 р. — С. 169—173.
382. Залізник, М. Моя участь у мирових переговорах у Берестю-Литовському [Текст] / М. Залізник // Берестейський мир, 1918—1928 : спогади й матеріали. — Л. : Червона Калина, 1928. — С. 92—131.
383. Затонський, В. Із спогадів про українську революцію [Текст] / В. Затонський // Архіви України. — К., 1990. — № 4. — С. 53—73 ; 1991. — № 1. — С. 57—68 ; 1991. — № 3. — С. 59—70.
384. Затонский, В. Украина в 1919 [Текст] : (Сказание о Гражданской) / В. Затонский. — М., 1987. — 64 с.
385. Іванис, В. Стежками життя [Текст] : (спогади). Кн. 3. Кубанський край і денікіада / В. Іванис. — Новий Ульм, 1960. — 350 с.

386. Иоффе, А. А. Брест-Литовск [Текст] : воспоминания / А. А. Иоффе. — М. : Госиздат, 1927. — 332 с.
387. Кох, Г. Договір з Денікіним (від 1 по 17 листопада 1919 р.) [Текст] / Г. Кох. — Л. : Червона Калина, 1930. — 55 с.
388. К. К. (Купченко К.) Український парламентар до Російської Добровольчої армії [Текст] / К. К. // Український Скиталець. — 1921. — Ч. 10. — С. 3—4.
389. Кучабський, В. Польська дипломатія і „східно-галицьке” питання на Паризькій мировій конференції в 1919 році [Текст] / В. Кучабський // Дзвони. — Л., 1931. — № 1. — С. 35—45 ; № 2. — С. 109—122.
390. Кучабський, В. Українська дипломатія і держави Антанти в році 1919 [Текст] / В. Кучабський // Дзвони. — Л., 1931. — № 6. — С. 380—395 ; № 7. — С. 456—469 ; № 8. — С. 541—553.
391. Левицький, Д. З української дипломатичної служби [Текст] / Д. Левицький // Календар „Червоної Калини” на 1939 р. — С. 70—79.
392. Ллойд Джордж, Д. Правда о мирных переговорах [Текст] : в 2 т. / Девид, Ллойд Джордж. — М. : Госполитиздат, 1957.
- Т. 1. — 655 с.
- Т. 2. — 556 с.
393. Лорд Берти. За кулисами Антанти [Текст] : дневник британ. посла в Париже, 1914—1919 / Лорд Берти. — М. ; Ленинград : Госполитиздат, 1927. — 268 с.
394. Лотоцький, О. В Царгороді [Текст] / О. Лотоцький. — Варшава : Укр. наук. ін-т, 1939. — 179 с.
395. Лотоцький, О. Сторінки минулого [Текст]. Ч. 1—3 / О. Лотоцький. — Варшава : Укр. наук. ін-т, 1934. — 392 с.
396. Мазепа, І. Україна в огні й бурі революції, 1917—1921 [Текст] : (спогади) : в 3 т. / І. Мазепа. — Прага : Пробоєм, 1942.
- Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманат, Директорія. — 1942. — 210 с.
- Т. 2 : Кам'янецька доба. Зимовий похід. — 1942. — 232 с.

- Т. 3 : Польсько-український союз. Кінець збройних змагань. — 1943. — 231 с.
397. Марголін, А. На берегах туманного Альбіону [Текст] / А. Марголін // Україна дипломатична. — К., 2000. — Вип. 1. — С. 315—319.
398. Марголин, А. Украина и политика Антанты [Текст] : записки еврея и гражданина / А. Марголин. — Берлин : С. Ефрон, 1934. — 397 с.
399. Марголин, А. Украина и политика Антанты [Текст] / А. Марголин // Революция на Украине : По мемуарах белых — М. ; Ленинград : Госиздат, 1930. — С. 359—392.
400. Марітчак, О. Справа Східної Галичини [Текст] : (спомини 1917—1923 рр.) / О. Марітчак // Альманах „Голосу України” на 1972 р. — С. 66—71.
401. Мартос, Б. Оскілко й Болбачан [Текст] : спогади / Б. Мартос. — Мюнхен : П. Белей, 1958. — 251 с.
402. Мицюк, О. Доба Директорії УНР : спомини і роздуми [Текст] / О. Мицюк. — Л. : Громад. голос, 1938. — 116 с.
403. Назарук, О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. [Текст] : спомини учасника / О. Назарук. — Л. : Укр. христ. орг., 1930. — 86 с.
404. Назарук, О. Рік на великій Україні [Текст] : спомини з укр. революції / О. Назарук. — Відень, 1920. — 342 с.
405. Назарук, О. В українській дипломатичній службі в роках 1915—1923 [Текст] / О. Назарук // Літопис Червоної Калини. — 1938. — Ч. 10. — С. 16—18.
406. Одинець, Г. Мої спогади про Центральну Раду [Текст] / Г. Одинець. — Х., 1926. — 38 с.
407. Омелянович-Павленко, М. Спогади українського командарма [Текст] / М. Омелянович-Павленко. — К. : Планета людей, 2002. — 458 с.
408. Онацький, Є. По похилій площі: Записки журналіста і дипломата [Текст] / Є. Онацький. — Ч. I-II. — Мюнхен, 1964.
409. Онацький, Є. Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича [Текст] / Є. Онацький. // Матеріали IV Наукової конференції НТШ. — Торонто, 1953. — С. 33-59.

410. Онацький, Є. Українська дипломатична місія в Італії [Текст] / Є. Онацький. — Прага, 1941. — 28 с.
411. о. Понятишин, П. З моїх споминів [Текст] : Митрополит Андрей Шептицький в Америці / о. П. Понятишин // Українці у вільному світі : ювіл. книга УНС, 1894—1954. — Джерсі Сіті, 1954. — С. 19—36.
412. Революція на Україні [Текст] : по мемуарах белых. — М. ; Ленинград : Госиздат, 1930. — 435 с.
413. Сагайдачний, П. Єдність думки і часу [Текст] : Січові Стрільці на СУЗ в 1918 р. / П. Сагайдачний // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1938 р. — Л., 1937. — С. 3—9.
414. Севрюк, О. Берестейській мир, 9.II.1918 [Текст] : уривки зі споминів / О. Севрюк. — Л. : Відб. з „Укр. вістей”, 1927. — 16 с.
415. Севрюк, О. Галичина в Берестейських перемовинах [Текст] / О. Севрюк // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1939 р. — Л., 1938. — С. 61—70.
416. Севрюк, О. Підписання Берестейського договору [Текст] / О. Севрюк // Календар „Червоної Калини” на 1939 р. — Л., 1938. — С. 57—61
417. Севрюк, О. Підписання Берестейського договору [Текст] : (спомини учасника мирових переговорів) / О. Севрюк // Ювілейний календар-альманах „Українського голосу” на 1968 р. — Вінніпег, 1968. — С. 45—53.
418. Скоропадський, П. Від початку 1918-го року до проголошення Гетьманства [Текст] : уривок зі споминів / П. Скоропадський // Хліборобська Україна. — Відень, 1924—1925. — № 5. — С. 31—92.
419. Скоропадський, П. Спогади [Текст] : кінець 1917 — грудень 1918 рр. / П. Скоропадський. — К. ; Філадельфія : Ін-т укр. археогр. та джерелознавства НАН України, 1995. — 492 с.
420. Сталин, И. В. Полное собрание сочинений [Текст]. Т. 4 / И. В. Сталин. — М. : Госполитиздат, 1959. — 513 с.
421. Тарнавський, М. Спогади [Текст] / М. Тарнавський. — Л. : Вечірня година, 1992. — 128 с.

422. Токаржевський-Карашевич, І. Царгородські спомини (1919—1921) [Текст] / І. Токаржевський-Карашевич // Визвольний шлях. — Лондон, 1952. — № 7. — С. 25—34.
423. Троцький, Л. Моя жизнь [Текст] / Л. Троцький. — М. : Панорама, 1991. — 624 с.
424. Фещенко-Чопівський, І. Хроніка мого життя [Текст] / І. Фещенко-Чопівський. — Житомир : Житом. вісник, 1992. — 124 с.
425. Христюк, П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917—1920 рр. [Текст] : у 4 т. / П. Христюк ; Укр. соціол. ін-т. — Відень, 1921—1922. — (Укр. революція. Розвідки і матеріали ; кн. 1, 2, 3, 4).
- Т. 1. — 1921. — 152 с.
- Т. 2. — 1921. — 204 с.
- Т. 3. — 1921. — 160 с.
- Т. 4. — 1922. — 192 с.
426. Цегельський, Л. Від легенди до правди: Спогади [Текст] / Л. Цегельський. — Нью-Йорк ; Філадельфія : Булава, 1960. — 313 с.
427. Чернін, О. Берестьє Литовське [Текст] / О. Чернін // Берестейський мир, 1918—1928 : спомини і матеріали. — Л. ; К. : Червона Калина, 1928. — С. 179—241.
428. Чернин, О. В дни мировой войны [Текст] : мемуари / О. Чернин. — М. ; Петроград : Госиздат, 1923. — 346 с.
429. Чикаленко, Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. [Текст] / Є. Чикаленко. — Прага : Вид-во фонду ім. Є. Чикаленка, 1932. — 56 с.
430. Шаповал, М. Гетьманщина і Директорія [Текст] : спогади / М. Шаповал. — Нью-Йорк : Булава, 1958. — 126 с.
431. Шелухин, С. Петлюрівці у світлі правди [Текст] / С. Шелухин. — Відень, 1922. — 24 с.
432. Шелухин, С. Варшавський договір між поляками і Петлюрою 21 квітня 1920 року [Текст] / С. Шелухин. — Прага, 1926. — 37 с.

433. Шелухин, С. Як то було на Україні за часів Гетьманщини 1918 р. [Текст] : Переоцінка фальшивих уявлень / С. Шелухин. — Л. : Червона Калина, 1938. — 36 с.
434. Шелухин, С. Мирові переговори між Українською Державою і РСФРР у 1918 році [Текст] / С. Шелухин // Вільна Україна. — Нью-Йорк, 1965. — № 45. — С. 23—30.
435. Шелухин, С. Як будовано Українську соборність [Текст] : В. Панейко на роботі в українській делегації на Мирову конференцію в Парижі 1919 р. / С. Шелухин // Наша культура : Варшава. — 1936. — № 1. — С. 47—54.
436. Шкільник, М. Україна в боротьбі за державність в 1917—1921 роках [Текст] : спомини і роздуми / М. Шкільник. — Торонто, 1971. — 366 с.
437. Шульгин, О. Без території [Текст] : Ідеологія та чин уряду УНР на чужині / О. Шульгин. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 340 с.
438. Шульгин, О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. [Текст] / О. Шульгин. — К., 1918. — 111 с.
439. Шульгин, О. Симон Петлюра і українська закордонна політика [Текст] / О. Шульгин // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879—1926). — К., 1992. — С. 172—176.
440. Шульгин, О. Початки діяльності міністерства закордонних справ України [Текст] : спогади / О. Шульгин // Розбудова держави. — К., 1993. — № 1. — С. 22—24.
441. Daszynski, I. Pamietniki [Tekst]. T. 2 / I. Daszynski. — Krakow, 1926. — 348 s.
442. Dluski, K. Wspomnienia z Paryza od 4.01. do 10.08.1919 [Tekst] / K. Dluski. — Warszawa, 1920. — 54 s.
443. Dmowski, R. Wybor pism [Tekst] / R. Dmowski. — Nowy York, 1988.
Т. 3. — 396 s.
Т. 4. — 320 s.

444. Doroshenko, D. Die Ukraine und das Reich [Text] : Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainischen Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und literatur / D. Doroshenko. — Leipzig, 1941 ; Nachdruck Munchen, 1994. — 654 S.
445. Hoover, H. C. The Memories [Text] / H. C. Hoover. — New York, 1951. — Vol. 1 — 496 p.
446. Kuchabsky, V. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren, 1918—1923 [Text] / V. Kuchabsky. — Berlin, 1934. — 439 S.
447. Lloyd George, D. Memoirs of the Peace Conference [Text] : NewHavens Yale Univ / D. Lloyd George. — Press, 1939.
448. Morley, H. J. W. A Memoir of the Paris Peace Conference 1919 [Text] / H. J. W. Morley. — London, 1972. — 212 p.
449. Pilsudski, J. Pisma zbiorowi [Tekst] : w 3 t. / J. Pilsudski. — Warszawa, 1937.
T. 1. — 291 s.
T. 2. — 300 s.,
T. 3. — 302 s.
450. Rok 1918 we wspomnieniach mezoow stanu, politykow i wojskowych [Tekst]. — Warszawa, 1987. — 600 s.
451. Romer, E. Pamietnik paryski, 1918—1919 [Tekst] / E. Romer. — Wroclaw, 1989. — 456 s.

Дослідження

452. Ададуrow, В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 [Текст] / В. Ададуrow // Україна в минулому. — К. ; Л., 1995. — № 7. — С. 18—32.
453. Андерсон, О. Н. Внешняя торговля Украины в 1918 году [Текст] / О. Н. Андерсон. — К., 1919. — 216 с.
454. Анкіназі, Б. О. Америка, Франція і „Українське питання” у 1917—1918 рр. [Текст] / Б. О. Анкіназі // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. — К., 2002. — Вип. 6. — С. 350—355.

455. Антонов-Овсиенко, В. Записки о гражданской войне [Текст]. В 4 т. Т. 1 / В. Антонов-Овсиенко. — М. ; Ленинград : Госвоениздат, 1924. — 314 с.
456. Баран, С. Західньо-Українська Народна Республіка (1918—1923) [Текст] / С. Баран // Укр. історик. — 1998. — Ч. 1/4. — С. 82—106.
457. Барановська, Н. М. Роль Берестейського миру в становленні української державності [Текст] / Н. М. Барановська, В. Є. Голубко // Україна на етапі національно-державного відродження. — Л., 1992. — С. 23—30.
458. Барвінська, П. І. До питання українсько-німецьких дипломатичних зв'язків в 1918 р. [Текст] / П. І. Барвінська // Вопросы германской истории / П. І. Барвінська. — Дніпропетровськ, 2001. — С. 157—169.
459. Бачинський, Ю. Більшовицька революція і українці [Текст] : критичні замітки / Ю. Бачинський. — Берлін, 1928. — 135 с.
460. Бегей, І. Юліан Бачинський: з життєпису, політичної та наукової діяльності [Текст] / І. Бегей. — Л. : Світ, 1998. — 52 с.
461. Білан, Ю. Я. Героїчна боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у 1918—1920 рр. [Текст] / Ю. Я. Білан. — К. : Т-во пошир. політ. і наук. знань, 1957. — 48 с.
462. Білан, Ю. Я. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. [Текст] / Ю. Я. Білан. — К., 1960. — 330 с.
463. Білан, Ю. Я. Перемога Великої Жовтневої революції і встановлення Радянської влади на Україні [Текст] / Ю. Я. Білан. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1957. — 94 с.
464. Білецький, Л. Дмитро Дорошенко [Текст] / Л. Білецький. — Вінніпег, 1949. — 24 с.
465. Бондаренко, Д. Я. Взаємовідносини Тимчасового уряду та Української Центральної Ради [Текст] : правові аспекти / Д. Я. Бондаренко, Н. М. Крестовська // Вісн. Одес. ун-ту внутрішніх справ. — О., 1999. — № 4. — С. 23—29.

466. Бондаренко, Д. Я. Временное правительство и проблемы автономии Украины (июль — октябрь 1917) [Текст] / Д. Я. Бондаренко // Отечественная история. — 2006. — № 1. — С. 54—64.
467. Бондаренко, К. До питання про „московську орієнтацію” Гетьмана Павла Скоропадського [Текст] / К. Бондаренко // Останній гетьман : ювіл. зб. пам'яті Павла Скоропадського, 1873—1945. — К., 1993. — С. 94—96.
468. Борщак, І. Антанта проти України [Текст] / І. Борщак // Календар „Червоної Калини” на 1939 р. — Л., 1938. — С. 114—119.
469. Борщак, І. Відгомін УГА на Версальській конференції [Текст] / І. Борщак // Українська Галицька Армія : матеріали до історії. — Вінніпег, 1960. — Т. 2. — С. 121—153.
470. Борщак, І. Європа і відродження України (1914—1923) [Текст] / І. Борщак // Літопис Червоної Калини. — Л., 1936. — Ч. 10. — С. 5—8 ; Ч. 11. — С. 8—12 ; Ч. 12. — С. 7—12.
471. Борщак, І. Мiroва конференція 1919 [Текст] / І. Борщак // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1939 р. — Л., 1938. — С. 107—118 с.
472. Борщак, І. Як була зорганізована Мiroва конференція 1919 р. [Текст] / І. Борщак // Альманах-календар Червоної Калини на 1939 р. — Л., 1938. — С. 104—114.
473. Ботушанський, В. М. Буковина в контексті міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Текст] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар, О.М. Масан, І.А. Піддубний. — Чернівці: Рута, 2005. — 744 с.
474. Бош, Е. Год борьбы [Текст] / Е. Бош. — 2-е изд. — К. : Изд-во полит. лит. Украины, 1990. — 446 с.
475. Брицький, П. П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР [Текст] / П. П. Брицький, О. В. Добржанський. — Чернівці : Золоті литаври, 2007. — 247 с.
476. Брицький, П. П. Буковинці у боротьбі за українську державність [Текст] / П. П. Брицький, О. В. Добржанський, Є. П. Юрійчук. — Чернівці : Золоті литаври, 2007. — 482 с.

477. Брицький, П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність [Текст] / П. Брицький // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 682—698.
478. Будков, Д. Система зовнішньополітичного інформування в часи Директорії [Текст] / Д. Будков, Д. Веденєєв // Міжнародні зв'язки України : наук. пошуки і знахідки. — К., 1993. — Вип. 4. — С. 34—69.
479. Будков, Д. В. Слово правди про Україну [Текст] : міжнар. інформаційна діяльність Української держави, 1917—1923 рр. / Д. В. Будков, Д. В. Веденєєв. — К. : К. І. С., 2004. — 204 с. : іл.
480. Бурачок, Л. Канадський період діяльності Осипа Назарука (1922—1923) [Текст] / Л. Бурачок // Галичина. — 2001. — № 5/6. — С. 254—257.
481. Варгатюк, С. В. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. [Текст] / С. В. Варгатюк // Нова політика. — 1996. — № 2. — С. 53—56.
482. Варгатюк, С.В. Зовнішня політика Директорії УНР: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. В. Варгатюк. — К., 1996. — 165 с.
483. Васильківський, Л. Причинки до історії української дипломатії в 1917—1920 роках [Текст] : Діяльність українського посольства в Швейцарії в навітленні д-ра медицини Євмена Лукасевича / Л. Васильківський // Сучасність. — 1970. — Ч.10. — С. 107—118.
484. Васильківський, Л. Роздуми на схилі життя [Текст] / Л. Васильківський // Сучасність. — 1969. — № 5. — С. 103—114.
485. Васковський, Р. Політика Антанти щодо України в 1919 році [Текст] / Р. Васковський // Міжнародні зв'язки народів Європи : матеріали наук. конф. — Запоріжжя, 1996. — С. 62—64.
486. Васковський, Р. У пошуках союзників [Текст] : зовнішня політика Директорії УНР у першій половині 1919 року / Р. Васковський // Грані. — 1999. — № 2. — С. 36—43.
487. Васюта, І. К. Політична історія Західної України (1918—1939) [Текст] / І. К. Васюта. — Л. : Каменярь, 2006. — 335 с.

488. Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні [Текст] : енциклопед. довід. / [редкол.: І. Ф. Курас (відп. ред.) та ін.]. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1989. — 630 с.
489. Великочий, В. С. Джерела до вивчення злуки ЗУНР і УНР [Текст] / В. С. Великочий // Історія України : маловивчені імена, події, факти. — 1999. — № 5. — С. 263—267.
490. Верига, В. Визвольні змагання в Україні, 1914—1923 [Текст] : в 2 т. / В. Верига. — Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. Т. 1. — 523 с.
Т. 2. — 502с.
491. Верстюк, В. Діячі Української Центральної Ради [Текст] : біогр. довід. / В. Верстюк, Т. Осташко. — К., 1998. — 254 с.
492. Верстюк, В. Ф. М. С. Грушевський [Текст] : коротка характеристика життя та діяльності / В. Ф. Верстюк, Р. Я. Пиріг. — К. : Либідь. 1996. — 144 с.
493. Верстюк, В. Ф. Політична історія України [Текст] : ХХ століття. У 6 т. Т. 2. Революції в Україні : політико-державні моделі та реалії (1917—1920) / В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенков ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень. — К. : Генеза, 2003. — 488 с.
494. Верстюк, В. Симон Петлюра: політичний портрет [Текст] : (до 125-річчя від дня народження) / В. Верстюк // Укр. іст. журн. — 2004. — № 3. — С. 112—126.
495. Верстюк, В. Українська Центральна Рада [Текст] : навч. посіб. / В. Верстюк. — К. : Заповіт, 1997. — 344 с. — Бібліогр.: с. 266—277. — Дод.: с. 278—341.
496. Веденєєв, Д. В. Дипломатична служба Української держави, 1917—1923 роки [Текст] / Д. В. Веденєєв. — К. : Нац. акад. СБУ, 2007. — 261 с.
497. Веденєєв, Д. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії [Текст] / Д. Веденєєв, А. Гошуляк // Пам'ять століть. — 1998. — № 1. — С. 73—87.

498. Веденєєв, Д. В. Пропаганда українського питання дипломатією Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) [Текст] / Д. В. Веденєєв // Перша світова війна і слов'янські народи : [матеріали Міжнар. наук. конф., 14—15 трав. 1998 р.]. — К., 1998. — С. 76—81.
499. Веденєєв, Д. В. Становлення зовнішньополітичної служби України, 1917-1920: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. В. Веденєєв. — К., 1994. — 200 с.
500. Веденєєв, Д. В. Становлення зовнішньополітичної служби України в період Центральної Ради [Текст] / Д. В. Веденєєв // Укр. іст. журн. — 1997. — № 3. — С. 79—89.
501. Веденєєв, Д. Українська делегація на мирній конференції в Парижі [Текст] / Д. Веденєєв // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 1993. — Вип. 4. — С. 21—31.
502. Веденєєв, Д. Юність української дипломатії ; Становлення зовнішньополітичної служби в 1917—1923 роки [Текст] / Д. Веденєєв, Д. Будков. — К. : К. І. С., 2006. — 296 с. : іл.
503. Винар, Л. Євген Онацький — чесність з нацією, 1894—1979 [Текст] / Л. Винар // Укр. історик — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1980. — Ч. 1/4. — С. 153—174.
504. Віденко, І. Українсько-кримські переговори та проект автономії Криму у складі Гетьманату П. Скоропадського (вересень — жовтень 1918 р.) [Текст] / І. Віденко // Університет : іст.-філософ. журн. — 2008. — № 1 (21). — С. 101—109.
505. Віднянський, С. В. Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика та політиці першої Чехословацької республіки [Текст] / С. В. Віднянський // Т. Г. Масарик і нова Європа : матеріали конф. — К., 1998. — С. 20—34.
506. Воляник, С. Берестейський договір, 9.II.1918 [Текст] / С. Воляник. — Клівленд, 1989. — 208 с.
507. Волковинський, В. М. Християн Раковський: політичний портрет [Текст] / В. М. Волковинський, С. В. Кульчицький. — К. : Політвидав, 1990. — 266 с.

508. Волкогонов, Д. Ленин [Текст]. В 2 кн. Кн. 1 / Д. Волкогонов. — М. : Новости, 1994. — 480 с.
509. Волкогонов, Д. Троцкий: политический портрет [Текст]. В 2 кн. Кн. 1 / Д. Волкогонов. — М. : Новости, 1992. — 416 с.
510. Гай-Нижник, П. П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату [Текст] : фін. угода від 15 трав. 1918 р. / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. — К., 1999. — № 7. — С. 90—91.
511. Гай-Нижник, П. П. Фінансові відносини гетьманату 1918 року з частинами колишньої російської імперії [Текст] / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. — К., 2000. — № 2. — С. 120—124.
512. Гай-Нижник, П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918) [Текст] / П. Гай-Нижник // Україна дипломатична. — 2003. — Вип. 3. — С. 394—412.
513. Галайчук, Б. Організація української дипломатичної служби [Текст] / Б. Галайчук. — Календар Червоної Калини на рік 1939. — Л., 1938. — С. 70—79.
514. Галицька-Дідух, Т. Варшавський договір 1920 р. у контексті поборницької ідеї [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Галичина : Історія. — Л., 2000. — С. 82—94.
515. Галицька-Дідух, Т. Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва в Ризі (вересень 1920 — березень 1921) [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Укр. іст. журн. — 2001. — № 6. — С. 100—109.
516. Галицька-Дідух, Т. Зовнішньополітична діяльність урядів УНР і ЗУНР у контексті державособорницької ідеї (1919—1921) [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Україна соборна. — К., 2005. — Вип. 2, ч. 1. — С. 202—217.
517. Галицька-Дідух, Т. Радянська Росія у політиці урядів УНР і ЗУНР (1919—1920) [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Галичина. — 2001. — №5/6. — С. 235—239.

518. Галицька-Дідух, Т. Східно-Галицька проблема як об'єкт міжнародної політики (1919—1920) [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Галичина. — 2003. — № 9. — С. 73—80.
519. Гарин, В. Слово и дело: история советской дипломатии [Текст] / В. Гарин. — М.: Феникс, 2010. — 448 с.
520. Гентош, Л. Дипломатичні контакти УНР з Апостольською столицею в 1919—1921 рр. у контексті східної політики Римської курії [Текст] / Л. Гентош // Україна модерна. — 2000. — № 4/5. — С. 163—186.
521. Герасименко, М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною [Текст] / М. Герасименко, Б. Дудикевич. — К.: Вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. — 222 с.
522. Гершов, З. М. Вудро Вильсон [Текст] / З. М. Гершов. — М.: Мысль, 1983. — 334 с.
523. Гец, М. Українська держава 1918 р. як предмет міжнародного права [Текст] / М. Гец // За велич нації. — Нью-Йорк: Булава, 1955. — С. 80—82.
524. Гірняк, Н. Останній акт Української Галицької армії [Текст] / Н. Гірняк. — Нью-Йорк, 1959. — 285 с.
525. Гірняк, Н. УГА в союзі з червоними [Текст] / Н. Гірняк // Українська Галицька Армія: (Матеріяли до історії). — Вінніпег: Д. Микитюк, 1958. — Т. 1. — С. 515—534.
526. Головацький, І. Проблема правового статусу Східної Галичини на мирній конференції у Парижі 1919—1923 рр. [Текст] / І. Головацький // Вісн. Львів. ун-ту. — Л., 2001. — С. 150—158.
527. Головченко, В. І. Українське питання в роки Першої світової війни: [Монографія] / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — 448 с.
528. Гончар, Б. М. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918—квітень 1919 рр.) [Текст] / Б. М. Гончар, Н. Д. Городня // Укр. іст. журн. — 2000. — № 2. — С. 44—52.

529. Гончар, Б. Олександр Шульгін — перший міністр закордонних справ незалежної України [Текст] / Б. Гончар // Україна дипломатична. — 2003. — Вип. 3. — С. 631—635.
530. Городня, Н. Д. До питання про відновлення дипломатичних відносин між Українською державою і Антантою (квітень — грудень 1918 р.) [Текст] / Н. Д. Городня. — К., 1995. — 24 с. — (Деп. ДНТБ України 05.12.95, № 2630 — Ук95).
531. Городня, Н. Д. Позиція західних держав (США, Англії, Франції) щодо державності України [Текст] / Н. Д. Городня // Питання нової та новітньої історії. — К., 1994. — Вип. 40. — С. 120—130.
532. Городня Н.Д. Політика країн Антанти та США щодо державності в Україні в 1917–1919: дис. ...канд. іст. наук 07.00.01 / Н. Д. Городня – К., 1995. – 222 с.
533. Господин, А. Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько [Текст] / А. Господин. — Вінніпег, 1989.
534. Гошуляк, І. Перше посольство України до Сполучених Штатів Америки [Текст] / І. Гошуляк // Україна дипломатична. — К., 2004. — 4. — С. 565—571.
535. Гошуляк, І. Л. Проблеми соборності українських земель у добу Центральної Ради [Текст] / І. Л. Гошуляк // Укр. іст. журн. — 1997. — № 3. — С. 26—40.
536. Гражданская война в СРСР [Текст]. В 2 т. Т. 1. — М. : Госполитиздат, 1979. — 367 с.
537. Гриценко, А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 — початок 1919) [Текст] / А. П. Гриценко. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 1996. — 82 с.
538. Грушевський, М. Ілюстрована історія України [Текст] / М. Грушевський. — К. ; Відень : Дніпросоюз, 1921. — 575 с.

539. Грушевський, М. На порозі нової України: гадки і мрії [Текст] / М. Грушевський. — К., 1918. — 120 с.
540. Грушевський, М. Українська Центральна Рада та її Універсали [Текст] / М. Грушевський. — К., 1917. — 53 с.
541. Грушевський, М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть [Текст] / М. С. Грушевський. — К. : Знання, 1991. — 240 с.
542. Гунчак, Т. Україна: перша половина ХХ ст. [Текст] : нариси політ. історії / Т. Гунчак. — К. : Либідь, 1993. — 288 с.
543. Даниленко, В. М. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919—1920) [Текст] / В. М. Даниленко. — Кам'янець-Подільський, 2006. — 136 с.
544. Дацків, І. Б. Брест 1918: європейський прорив України: [Монграфія] / І. Б. Дацків. — Тернопіль: Астон, 2008. — 254 с.
545. Дацків, І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр.: [Монграфія] / І. Б. Дацків. — Тернопіль: Астон, 2009. — 520 с.
546. Дашкевич, Я. Дорогами української Кліо [Текст] : про стан української науки в Україні / Я. Дашкевич // Пам'ять століть. — 1996. — № 3. — С. 52—66.
547. Денник Начальної Команди Галицької Армії [Текст]. — Нью-Йорк : Червона Калина, 1974. — 324 с.
548. Дерев'янка, С. „Галицьке дійство скінчилося...” [Текст] / С. Дерев'янка // Наука і суспільство. — К., 1989. — № 11. — С. 13—15.
549. Держалюк, М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 роках [Текст] / М. С. Держалюк. — К. : Оріони, 1998. — 240 с.
550. Держалюк, М. С. Українсько-австро-угорські відносини, 1918 [Текст] / М. С. Держалюк // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. — К., 1993. — Вип. 3. — С. 15—21.

551. Дещинський, Л. Брестський мир в історії становлення української державності [Текст] / Л. Дещинський // Вісн. НУ „Львівська Політехніка” : Держава і армія. — Л., 2001. — № 431. — С. 3—8.
552. Дещинський, Л. Є. Міжнародні відносини України [Текст] : історія і сучасність / Л. Є. Дещинський, А. В. Панюк. — Л., 2001. — 424 с.
553. Джон Уилер-Беннет. Брестский мир: Победы и поражения советской дипломатии [Текст] / Джон Уилер-Беннет. — М.: Центрполиграф, 2009. — 415 с.
554. Добржанський, О. Початок політичної кар'єри М. Василька [Текст] / О. Добржанський // Питання історії України : зб. наук. статей. — Чернівці, 2000. — Т. 4. — С. 298—306.
555. Довган, Ю. Зовнішня політика Великобританії стосовно ЗУНР у вітчизняних джерелах та історіографії [Текст] / Ю. Довган // Галичина. — 2001. — № 7. — С. 159—162.
556. Дольницький, М. Роль Антанти в українсько-польській війні в 1918—1919 рр. [Текст] / М. Дольницький // Українська Галицька Армія : (Матеріали до історії). — Вінніпег : Д. Микитюк, 1958. — Т. 1. — С. 435—444.
557. Донцов, Д. Рік 1918 [Текст] / Д. Донцов. — К. ; Торонто : Гомін України, 1954. — 128 с.
558. Дорошенко, Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 р. [Текст] / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна. — Відень, 1920. — Зб. 2/4. — С. 49—65.
559. Дорошенко, Д. Закордонна політика Української Держави 1918 р. [Текст] / Д. Дорошенко // Батьківщина. — Торонто, 1978. — С. 56—72.
560. Дорошенко, Д. Історія України, 1917 – 1923 [Текст] / Д. Дорошенко: в 2 т. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — 2-е вид. — Нью-Йорк: Булава, 1954. — 437, XXI с.
561. Дорошенко, Д. Історія України, 1917 – 1923 [Текст] / Д. Дорошенко. — Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. — 2-е вид. — Нью-Йорк: Булава, 1954. — 424, LXXXVI с.

562. Дорошенко-Товмацький, Б. Симон Петлюра: життя і діяльність [Текст] / Б. Дорошенко-Товмацький. — К. : Просвіта, 2005. — 608 с., [8] л. іл.
563. Думін, О. (Крезуб. А.). Гетьман Скоропадський і „єдина неділима Росія” [Текст] / О. Думін // Календар канад. фермера на р. 1931. — Вінніпег, 1931. — С. 100—114.
564. Дюрозель, Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів [Текст] / Жан-Батіст Дюрозель. — К. : Основи, 1995. — 903 с.
565. Енциклопедія історії України [Текст] : в 4 т.— К. : Наук. думка, 2003—2007.
- Т. 1. — 2003. — 671 с.
- Т. 2. — 2004. — 512 с.
- Т. 3. — 2005. — 658 с.
- Т. 4. — 2007. — 518 с.
566. Євшанов, В. С. Від ультиматуму до збройної боротьби : з історії відносин України і Росії (грудень 1917 — січень 1918) [Текст] / В. С. Євшанов. — К., 1998. — 154 с.
567. Ермолин, А. П. Революция и козачество (1917—1920) [Текст] / А. П. Ермолин. — М. : Мысль, 1982. — 212 с.
568. Жданова, И. А. Проблема федеративного устройства государства в февральской революции 1917 г. [Текст] / И. А. Жданова // Вопросы истории. — М., 2007. — № 7. — С. 21—42.
569. За велич нації [Текст] : У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. — Репр. відтворення вид. 1938 р. — Нью-Йорк : Булава, 1955. — 186 с.
570. Залесский, К. А. Первая мировая война [Текст] : Правители и военачальники / К. А. Залесский. — М. : Вече, 2000. — 570 с.
571. Залізняк, М. Перший виступ української держави у світовій політиці [Текст] / М. Залізняк // Іст. календар-альманах Червоної Калини на 1939 рік. — Л., 1938. — С. 48—56.

572. Заремба, Я. Україна на дипломатичному фронті [Текст] / Я. Заремба // Літопис Червоної Калини. — Л., 1938. — Ч. 10. — С. 9—11.
573. Зарецька, Т. Юзеф Пілсудський і Україна [Текст] / Т. Зарецька. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. — 288 с.
574. Заруда, Т. В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави, 1918 рік [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. В. Заруда ; Київ. ун-т. — К., 1995. — 15 с.
575. Заруда, Т. В. Переговори між Українською Державою та Радянською Росією (23.05—7.10.1918 р.) [Текст] / Т. В. Заруда // Шляхи до української державності : [збірник]. — К., 1992. — С. 19—40.
576. Заруда, Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави [Текст] / Т. Заруда // Останній гетьман : ювіл. зб. пам'яті П. Скоропадського. — К., 1993. — С. 66—82.
577. Заставенко, Г. Крах німецької інтервенції в 1918 р. [Текст] / Г. Заставенко. — К., 1959. — 153 с.
578. Західно-Українська Народна Республіка, 1918—1923 [Текст] : ілюстр. історія. — Л. ; Івано-Франківськ : Манускрипт, 2008. — 524 с.
579. Зашкільняк, Л. Методологія історії від давнини до сучасності [Текст] / Л. Зашкільняк. — Л. : Львів. ун-т, 1999. — 337 с.
580. Збірник на пошану Олександра Шульгина, 1889—1960 [Текст]. — Париж ; Мюнхен, 1969. — 359 с.
581. Зорин, В. А. Основы дипломатической службы [Текст] / В. А. Зорин. — М. : Госиздат, 1964. — 352 с.
582. Зубачевский В. А. Политика России в отношении Восточной части Центральной Европы (1917 – 1923 гг.): геополитический аспект [Текст] / В. А. Зубачевский. — Омск: Изд-во ОмГПУ, 2005. — 239 с.
583. Іванис, В. Боротьба Кубані за незалежність [Текст] / В. Іванис. — Мюнхен : Укр. техн-госп. ін-т, 1968. — 140 с.
584. Іванис, В. Симон Петлюра президент України, 1879—1926 [Текст] / В. Іванис. — Дрогобич : Бескид, 1991. — 255 с.

585. Історія міжнародних відносин України (1917—1923) [Текст]. — Л. : Світ, 1993. — 480 с.
586. История Первой мировой войны, 1914—1918 [Текст]. В 2 т. Т. 2. — М. : Наука, 1975. — 606 с.
587. История Украинской ССР [Текст]. В 10 т. Т. 6. — К. : Наук. думка, 1984. — 654 с.
588. Історія українського війська [Текст]. — Вид. 4-те. — Л. : Світ, 1992. — 702 с.
589. Їжакевський, З. Політика урядових, політичних угруповань [Текст] / З. Їжакевський // Наша культура. — 1969. — № 1. — С. 3—17.
590. Какурин, Н. Как сражалась революция [Текст]. Т. 2. 1919—1920 / Н. Какурин. — М. ; Ленинград : Госиздат, 1926. — 530 с.
591. Каменецький, І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генерація [Текст] / І. Каменецький // Укр. історик. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1968. — Ч. 1. — С. 5—19.
592. Капелюшний, В. П. Замасковані імена [Текст] : псевдоніми і криптоніми та проблема авторства в історіографії укр. нац.-визвол. змагань 1917—1921 рр. / В. П. Капелюшний. — К., 2001. — 104 с.
593. Капелюшний, В. Здобута і втрачена незалежність [Текст] : історіогр. нарис укр. державності доби нац.-визвол. змагань (1917—1921 рр.) / В. Капелюшний. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. — 607 с.
594. Капустянський, М. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році [Текст]. Кн. 2 / М. Капустянський. — Мюнхен, 1946. — 200 с.
595. Карманський, П. Наша дипломатична станиця при Св.Престолі і Римі в рр. 1919—1920 [Текст] / П. Карманський // Літопис Червоної Калини. — Л., 1939. — Ч. 2. — С. 3—4.
596. Карпенко, О. Імперіалістична інтервенція на Україні, 1918—1920 [Текст] / О. Карпенко. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1964. — 256 с.

597. Карпенко, О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях [Текст] / О. Ю. Карпенко // Укр. іст. журн. — 1993. — № 1. — С. 16—19.
598. Карпенко, О. Ю. Статус Східної Галичини [Текст] : міжнар.-прав. аспект (1918—1923) / О. Ю. Карпенко // Вісн. Прикарп. ун-ту. — Івано-Франківськ, 1998. — Вип. 1. — С. 73—87.
599. Кедрин, І. Паралелі в історії України [Текст] / І. Кедрин. — Нью-Йорк : Червона Калина, 1971. — 139 с.
600. Керницький, М. Микола Василько: дві дати з його політичного життя [Текст] / М. Керницький // Буковина — мій рідний край. — Чернівці, 1998. — С. 50—51.
601. Керсновский, А. А. История русской армии [Текст]. В 4 т. Т. 4 / А. А. Керсновский. — М. : Голос, 1994. — 364 с.
602. Кобилянський, Л. Українське посольство в Туреччині [Текст] / Л. Кобилянський // Нова Україна. — Прага, 1925. — Черв. — лип.
603. Ковалів, П. Дипломатична діяльність за часи Української Держави [Текст] / П. Ковалів // Календар-альманах Червоної Калини на рік 1939. — Л., 1938. — С. 129—136.
604. Коваль, В. Брест-Литовська мирна конференція 1918 р. [Текст] : питання про Галичину та Холмщину / В. Коваль // Українська соборність : ідеї, досвід, проблеми : збірник. — К., 1999. — С. 106—118.
605. Коваль, В. Вихід України на міжнародну арену (1917—1918 рр.) [Текст] / В. Коваль // Наук. записки. — К., 1999. — Т. 3. — С. 521—578.
606. Коваль, В. До історії української дипломатії [Текст] : делегація УНР на Брест. мирній конф. / В. Коваль // Наук. записки. — К., 1999. — С. 102—123.
607. Коваль, В. Захист економічних інтересів на Брестській мирній конференції 1918 р. [Текст] : зб. наук. праць та спогадів. Ч. 4 / В. Коваль. — К., 2000. — С. 128—139.

608. Ковальчук, М. Гетьман Скоропадський і українське державотворення доби визвольних змагань [Текст] / М. Ковальчук // Пам'ять століть. — 2002. — № 5. — С. 127—141.
609. Ковальчук, М. Дипломатія Антанти, російський білий рух і незалежність України (травень — серпень 1919 р.) [Текст] / М. Ковальчук // Україна дипломатична. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 519—564.
610. Ковальчук, М. Невідома війна 1919 року [Текст]: Українсько-білогвардійське збройне протистояння / М. Ковальчук. — К.: Темпора, 2006. — 575 с.
611. Козій, О. І. ЗУНР у зовнішній політиці Великої Британії в Центрально-Східній Європі (січень 1919 р.) [Текст] / О. І. Козій // Історія середніх і вищих навч. закладів України. — 2006. — № 2. — С. 7—10.
612. Колянчук, О. М. Українська військова еміграція (1920—1939) [Текст] / О. М. Колянчук. — Л., 2008. — 278 с.
613. Кондратюк, В. Державність України (1917—1920) [Текст] / В. Кондратюк. — Л., 1992. — 102 с.
614. Кононенко, К. Україна і Росія: соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917—1960 [Текст] / К. Кононенко. — Мюнхен: Укр. техн.-госп. ін-т, 1965. — 529 с.
615. Копиленко, М. Зовнішня політика Центральної Ради [Текст] / М. Копиленко, О. Копиленко // Політика і час. — 1992. — № 11. — С. 68—82.
616. Копиленко, О. Л. Держава і право України, 1917—1920 [Текст] / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. — К., 1997 — 205 с.
617. Копиленко, О. "Сто днів" Центральної Ради [Текст] / О. Копиленко. — К.: Україна, 1992. — 164 с.
618. Коріненко, П. Зовнішня політика ЗУНР (листопад 1918—1919 рр.) [Текст] / П. Коріненко // Наук. записки Терноп. держ. пед. у-ту. Сер.: Історія. — 1999. — Вип. 8. — 32—34.

619. Косик, В. Зовнішня політика Симона Петлюри [Текст] / В. Косик // Симон Петлюра : матеріали студ.-наук. конф. в Парижі (травень 1976). — Мюнхен ; Париж, 1980. — С. 27—47.
620. Косик, В. Франція та Україна [Текст] : Становлення української дипломатії (березень 1917 — лютий 1918 рр.) / В. Косик. — Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 262 с.
621. Красівський, О. Я. Галичина в першій чверті ХХ ст. [Текст] : Проблеми пол.-укр. стосунків / О. Я. Красівський. — Л. : Ін-т українознавства НАНУ, 2000. — 416 с.
622. Красівський, О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. [Текст] : проблеми взаємовідносин / О. Красівський. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 299 с.
623. Красівський, О. Я. Українсько-польські взаємини в 1917—1923 рр. [Текст] / О. Я. Красівський. — К. : ІПіЕНД, 2008. — 544 с.
624. Крах германской оккупации на Украине [Текст]. — М. : Госиздат, 1936. — 478 с.
625. Крезуб, А. Нарис історії українсько-польської війни, 1918—1919 [Текст] / А. Крезуб. — Нью-Йорк : Око, 1966. — 179 с.
626. Кривець, Н. В. Дипломатичне представництво УНР в Німеччині (1919—1922 рр.) [Текст] / Н. В. Кривець // Міжнародні зв'язки України. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 64—76.
627. Кривець, Н. Українське консульство в Мюнхені (1919—1922 рр.) [Текст] / Н. Кривець // Міжнародні зв'язки України. — К., 2003. — Вип. 12. — С. 77—85.
628. Кривець, Н. В. Українсько-німецькі відносини [Текст] : політика, дипломатія, економіка, 1918—1933 рр. / Н. В. Кривець. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. — 322 с.
629. Кугутяк, М. Галичина: сторінки історії [Текст] : нарис сусп.-політ. руху (XIX ст.—1939) / М. Кугутяк. — Івано-Франківськ : Плай, 1993. — 200 с.

630. Кугутяк, М. В. Зовнішньополітична діяльність УНТП (1920—1923 рр.) [Текст] / М. В. Кугутяк // Вісн. Прикарп. ун-ту. — Івано-Франківськ, 2001. — Вип. 4/5. — С. 21—37.
631. Кудлай, О. Переговори Центральної ради і представників Тимчасового уряду (28—30 червня 1917 р.) [Текст] / О. Кудлай // Укр. іст. журн. — 1999. — № 6. — С. 42—58.
632. Кузьминець, О. Історія держави і права України [Текст] / О. Кузьминець, В. Калиновський, П. Дігтяр. — К. : Україна, 2000. — 429 с.
633. Кульчицький, С. Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919—1921 рр. [Текст] / С. Кульчицький // Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — С. 187—199.
634. Кульчицький, С. Українська Держава часів Гетьманату [Текст] / С. Кульчицький // Укр. іст. журн. — 1992. — № 7/8. — С. 60—79.
635. Курас, І. Українська революція [Текст] : новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження / І. Курас, В. Солдатенков // Наук. записки Ін-ту політ. досліджень. — К., 1999. — Вип. 7. — С. 4—21.
636. Курманович, В. Відворот УГА за Збруч [Текст] / В. Курманович // Літопис Червоної Калини. — 1934. — Ч. 5. — С. 3—6.
637. Кучабський, В. Польська дипломатія і „східно-галицьке” питання на Паризькій мирній конференції в 1919 році [Текст] / В. Кучабський // Дзвони. — Л., 1931. — № 1. — С. 35—45 ; № 2. — С. 109—122.
638. Кучик, О. Діяльність дипломатичної місії УНР в Лондоні у 1919 р. [Текст] / О. Кучик // Наук. зошити іст. ф-ту Львів. ун-ту. — Л., 1999. — Вип. 1. — С. 104—110.
639. Кучик, О. С. Союзницька інтервенція на Україні (1918—1919) [Текст] / О. С. Кучик. — Л. : Львів. держ. ун-т, 1999. — 69 с.

640. Кучик, О. Українсько-французькі взаємини (листопад 1918 — березень 1919 року) [Текст] : зб. наук.-метод. праць / О. Кучик. — Л., 1999. — Вип. 5. — С. 68—81.
641. о.Лебедович, І. Полеві духовники УГА [Текст] / о. І. Лебедович. — Вінніпег : Вид. о. І. Лебедович, 1963. — 325 с.
642. Левицький, К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918—1923) [Текст] / К. Левицький // Літопис Червоної Калини. — 1938. — Ч. 11. — С. 3—4.
643. Левицький, К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни, 1914—1918 [Текст]. Ч. 3 / К. Левицький. — Л., 1930. — С. 497—776.
644. Левицький, О. Військовий договір Української Галицької армії з Добрармією ген. Денікіна [Текст] / О. Левицький // Українська Галицька Армія : (матеріали до історії). — Вінніпег, 1958. — Т. 1. — С. 484—514.
645. Ленин, В. И. Полное собрание сочинений [Текст] / В. И. Ленин. — 5-е изд. — М. : Политиздат.
Т. 35 : Октябрь 1917 — март 1918. — 1981. — 599 с.
Т. 36 : Март — июль 1918. — 1981. — 741 с.
Т. 38 : Март — июль 1919. — 1981. — 579 с.
Т. 50 : Письма. Октябрь 1917 — июнь 1919. — 1982. — 623 с.
Т. 51 : Письма. Июль 1919 — ноябрь 1920. — 1982. — 574 с.
646. Ленін про Україну [Текст]. Ч. 2. 1917—1922. — К. : Політвидав, 1977. — 547 с.
647. Летопись революции [Текст]. — М. : Госиздат, 1925. — № 2. — 266 с.
648. Лехович, Д. Белые против красных [Текст] : Судьба генерала Антона Деникина / Д. Лехович. — М. : Воскресенье, 1992. — 368 с.
649. Липинський, В. Листи до братів-хліборобів [Текст] / В. Липинський. — Відень, 1926. — 582 с.
650. Лисяк-Рудницький, І. Історичні есе [Текст]. В 2 т. Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії ім. П. Яцика Канад. ін-ту укр. студій

Альберт. ун-ту.— К. : Основи, 1994. — 554 с. — (Зах. історіогр. України ; вип. 1).

651. Лисяк-Рудницький, І. Історичне есе [Текст]. В 2 т. Т. 2 / І. Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії ім. П. Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. — К. : Основи, 1994. — [1], 576 с. — (Зах. історіогр. України ; вип. 1).

652. Литвин, В. Україна: доба війн і революцій (1914—1920) [Текст] / В. Литвин. — К. : Альтернативи, 2003. — 486 с.

653. Литвин, М. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. [Текст] : Генерали і адмірالی / М. Литвин, К. Науменко. — Л. ; Х. : САГА, 2007. — 240 с.

654. Литвин, М. Історія ЗУНР [Текст] / М. Литвин, К. Науменко. — Л. : Олір, 1995. — 362 с.

655. Литвин, М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. [Текст] / М. Литвин. — Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1998. — 470 с.

656. Литвин, С. Х. Історія однієї змови [Текст] / С. Х. Литвин // Укр. іст. журн. — 2000. — С. 123—129.

657. Литвин, С. Суд історії [Текст] : Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. — 645 с.

658. Лихолат, А. В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине [Текст] / А. В. Лихолат. — М. : Госполитиздат, 1949. — 216 с.

659. Лихолат, А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922) [Текст] / А. В. Лихолат. — М. : Госполитиздат, 1954. — 655 с.

660. Лихолат, А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні, 1917—1922 [Текст] / А. В. Лихолат. — К. : Держполітвидав, 1955. — 622 с.

661. Лихолат, А. Украинские буржуазные националисты на службе у иностранных империалистов [Текст] : (Из истории укр. буржуаз.-националист.

Директории 1918—1919 гг.) / А. Лихолат // Вопросы истории. — М., 1948. — № 12. — С. 32—50.

662. Лісевич, І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. [Текст] / І. Лісевич // Polska I Ukraina. — Torun, 1997. — С. 81—101.

663. Ллойд-Джордж, Д. Правда о мирных переговорах [Текст]. Т. I / Д. Ллойд-Джордж. — М. : Изд-во иностр. лит., 1967. — 340 с.

664. Лозинський, М. Галичина в рр. 1918—1920 [Текст] / М. Лозинський. — Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. — 228 с.

665. Лозинський, М. Галичина на Міровій конференції в Парижі [Текст] / М. Лозинський. — Кам'янець-Подільський, 1919. — 31 с.

666. Лозинський, М. Положення Східної Галичини зі становищем міжнародного права [Текст] / М. Лозинський // Календар т-ва „Просвіта” на 1923 р. — Л., 1922 — С. 190—195.

667. Лозовий, В. Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР [Текст] : (Кам'янецька доба) / В. Лозовий. — К. ; Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. — 223 с.

668. Лотоцький, О. На ріках Вавілонських [Текст] / О. Лотоцький. — Л., 1938. — 191 с.

669. Лукасевич, Є. Причини до історії української дипломатії в 1917—1921 роки [Текст] : Діяльність українського посольства в Швейцарії / Є. Лукасевич // Сучасність. — 1970. — № 11. — С. 75—92.

670. Лукомский, А. С. Деникин и Антанта [Текст] / А. С. Лукомский // Деникин — Юденич — Врангель : Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. — М. : Отечество, 1991. — С. 65—112.

671. Лупандін, О. Брестський мир у долі української державності [Текст] / О. Лупандін // Укр. іст. зб. — К., 1997. — Вип. 1. — С. 222—244.

672. Лупандін, О. І. Дмитро Дорошенко — міністр закордонних справ Української держави 1918 р. [Текст] / О. І. Лупандін // Укр. іст. журн. — К., 1998. — № 2. — С. 115—127.

673. Лупандін, О. І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави, 1918 р. [Текст] / О. І. Лупандін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 рр. — К., 2008. — С. 134—146.
674. Лупандін, О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. [Текст] / О. І. Лупандін ; НАН України, Ін-т історії України. — К., 1994. — 42 с.
675. Ляхоцький, В. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття [Текст] / В. Ляхоцький // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 475—486.
676. Мазепа, І. Україна в огні й бурі революції [Текст] / І. Мазепа. — К. : Темпора, 2003. — 608 с.
677. Макарчук, О. Г. Політика Франції, Великобританії та США щодо України (1918—1921 рр.) [Текст] / О. Г. Макарчук, В. С. Макарчук // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська Політехніка”. — Л., 2000. — № 408. — С. 60—66.
678. Макарчук, С. А. Українська Республіка галичан [Текст] : нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. — Л. : Світ, 1997. — 192 с.
679. Маланчук, В. Історія однієї зради [Текст] / В. Маланчук. — Л., 1958. — 71 с.
680. Малик, Я. Україна у міжнародних відносинах 1900—1920 рр. [Текст] / Я. Малик // Україна в міжнародних відносинах ХХ століття. — Л., 1997. — С. 6—57.
681. Марітчак, О. Міжнародне положення галицької справи [Текст] : (Політ. огляд за останні роки) / О. Марітчак // Укр. скиталець. — Відень, 1923. — № 2. — С. 15—19.
682. Матвієнко, В. М. Закавказзя у зовнішній політиці Української Держави [Текст] / В. М. Матвієнко // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. — К., 2002. — Вип. 6. — С. 356—367.
683. Матвієнко, В. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях [Текст] / В. Матвієнко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 456—474.

684. Матвієнко, В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях [Текст] / В. Матвієнко, В. Головченко. — К. : Київ. ун-т, 2001. — 266 с.
685. Матвієнко, В. М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917-1921 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01/ В. М. Матвієнко — К., 2003. — 435 с.
686. Матвієнко, В. Українська дипломатія 1917—1921 років на теренах постімперської Росії [Текст] / В. Матвієнко. — К. : Київ. ун-т, 2002. — 372 с.
687. Матяш, І. Б. Діяльність надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині [Текст]: історія, спогади, архівні документи / І. Б. Матяш, Ю. Ю. Мушка. — К. : Києво-Могилян. акад., 2005. — 400 с.
688. Мегас, О. У порятунку Галицької України [Текст] / О. Мегас // Альманах Укр. Нар. Союзу. — 1971. — С. 29—41.
689. Мелешко, Ф. Українські Січові Стрільці на Єлисаветщині [Текст] / Ф. Мелешко // За волю України: іст. зб. УСС. — Нью-Йорк: Гол. упр. Братства УСС, 1967. — С. 208.
690. Мельник, М. Українська держава 1917—1920 рр. у світі міжнародного права [Текст] / М. Мельник // Визвольний шлях. — 1971. — № 5. — С. 455—480.
691. Мельтюхов, М. Советско-польские войны [Текст]: Военно-политическое противостояние 1918—1939 гг. / М. Мельтюхов. — М. : Вече, 2001. — 464 с.
692. Мироненко, О. М. Світоч української державності [Текст]: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. — К. : Ін-т держави і права, 1995. — 328 с.
693. Миронець, Н. Мирний договір у Бресті — міжнародне визнання незалежності України [Текст] / Н. Миронець, С. Пивовар // Розбудова держави. — 1993. — № 7. — С. 30—34.
694. Михайлик, Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики [Текст] / Б. Михайлик. — Вінніпег: Д. Микитюк, 1950. — 112 с.

695. Мірчук, П. Українська державність, 1917—1920 [Текст] / П. Мірчук. — Філадельфія, 1967. — 400 с.
696. Мірчук, П. Українсько-московська війна, 1917—1919 [Текст] / П. Мірчук. — Торонто : Гол. упр. Ліги визв. України, 1957. — 80 с.
697. Михутина, И. Украинский Брестский мир [Монография] / И. Михутина. — М. : Европа, 2007. — 280 с.
698. Млиновецький, Р. Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917—1918 [Текст]. В 2 т. Т. 1 / Р. Млиновецький. — Л., 1994. — 586 с.
699. Мороз, В. Центральна Рада [Текст] : від II Українського військового з'їзду до більшовицького перевороту / В. Мороз // Ратуша. — 1992. — 12 черв.
700. Мороз, О. ЗУНР: досвід державотворення та уроки дипломатії [Текст] / О. Мороз // Вісн. Львів. держ. ун-ту. — Л., 1999. — С. 46—53.
701. Морозов, В. А. Владимир Петрович Затонский [Текст] / В. А. Морозов. — К. : Політвидав, 1988. — 157 с.
702. Нагаєвський, І. Історія Української держави двадцятого століття [Текст] / І. Нагаєвський. — К. : Укр. письменник, 1993. — 414 с.
703. Нариси з історії дипломатії України [Текст]. — К. : Альтернативи, 2001. — 733 с.
704. Неділя, М. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1918—1919 рр. [Текст] / М. Неділя // Наук. записки Львів. іст. музею. — 1994. — Вип. 2/3. — С. 173—182.
705. Несук, М. Договір спалений у присутності посла [Текст] : Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля / М. Несук // Політика і час. — К., 1993. — № 6. — С. 59—65 ; № 7 — С. 53—59.
706. Несук, М. Драма вибору [Текст] : Відносини України з Центральними державами у 1917—1918 рр. / М. Несук. — К., 1999. — 274 с.
707. Николсон, Р. Как делался мир в 1919 г. [Текст] / Р. Николсон. — М. : Госполитиздат, 1945. — 126 с.
708. Никольников, Г. Л. Брестский мир и Украина [Текст] / Г. Л. Никольников. — К. : Политиздат, 1981. — 252 с.

709. Оглоблин, О. Завдання української історіографії на еміграції [Текст] / О. Оглоблин // Укр. історик. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1978. — Ч. 4. — С. 58—61.
710. Осташко, Т. В'ячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД [Текст] / Т. Осташко // Молода нація : альманах. — К., 2002. — № 4. — С. 56—90.
711. Осташко, Т. В'ячеслав Липинський — історик, політик, дипломат [Текст] / Т. Осташко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2002. — Вип. 3. — С. 656—669.
712. Осташко, Т. Дипломатичні представництва УНР в країнах Західної Європи (1918—1921 рр.) [Текст] / Т. Осташко, В. Соловйова // Проблеми вивчення історії української революції 1917—1921 рр. — К., 2002. — С. 187—230.
713. Осташко, Т. Дмитро Дорошенко — державник, учений, дипломат [Текст] / Т. Осташко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2005. — Вип. 6. — С. 588—605.
714. Павленко, В. В. Дипломатична місія УНР в Болгарії, 1918—1920 рр. [Текст] / В. В. Павленко // Укр. іст. журн. — 1992. — № 12. — С. 18—31.
715. Павленко, Ю. Українська державність у 1917—1919 рр. [Текст] / Ю. Павленко, Ю. Храмов. — К. : Манускрипт, 1995. — 262 с.
716. Павлишин, О. Об'єднання УНР і ЗУНР : політ.-прав. аспект (кінець 1918 — перша половина 1919) [Текст] / О. Павлишин // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Історія. — Л., 2002. — Вип. 37. — С. 123—133.
717. Павлюк, О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923) [Текст] / О. Павлюк. — К. : Академія, 1996. — 188 с.
718. Павлюк, О. Дипломатія незалежних українських урядів (1917—1920) [Текст] / О. Павлюк, В. Сідак // Нариси з історії дипломатії України. — К. : Альтернативи, 2001. — С. 314—397.

719. Павлюк, О. Зовнішня політика ЗУНР [Текст] / О. Павлюк // Київська старовина. — К., 1997. — № 3/4. — С. 114—138.
720. Павлюк, О. ЗУНР і політика Угорщини [Текст] / О. Павлюк // Україна в минулому. — Л., 1995. — Вип. 7. — С. 28—44.
721. Павлюк, О. „Притягти на Україну антантівський капітал...” [Текст] : Надзвичайна торгівельно-фінансова місія УНР та її уроки / О. Павлюк // Політика і час. — 1999. — № 1. — С. 80—82.
722. Павлюк, О. США і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції [Текст] / О. Павлюк // Київська старовина. — 1999. — № 6. — С. 67—79.
723. Павлюк, О. Три місії до Вашингтону [Текст] / О. Павлюк // Політика і час. — 1997. — № 1. — С. 65.
724. Павлюк, О. Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. [Текст] / О. Павлюк // Політика і час. — 1999. — № 1. — С. 78—92.
725. Панейко, В. З'єднані держави Східної Європи і Україна супроти Польщі й Росії [Текст] / В. Панейко. — Відень, 1922. — 82 с.
726. Панчук, М. Акт злуки УНР і ЗУНР в українській історіографії [Текст] / М. Панчук, А. Панчук // Проблеми соборності України в ХХ ст. — К., 1994. — С. 98—105.
727. Патер, І. Союз визволення України : Проблеми державності і соборності [Текст] / І. Патер. — Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. — 342 с.
728. Пиріг, Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського [Текст] : між Німеччиною і Росією / Р. Я. Пиріг ; Ін-т історії України НАН України. — К., 2008. — 209 с.
729. Пиріг, Р. Центральна Рада і німецьке військове командування в Україні [Текст] : проблеми взаємовідносин (лютий — квітень 1918 р.) / Р. Пиріг // Укр. іст. журн. — 2007. — № 2. — С. 47—63.
730. Покровська, І. Українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії [Текст] / І. Покровська, Ю. Хорошилова // Політика і час. — 1995. — № 5. — С. 73—78.

731. Політична історія України ХХ століття [Текст]. Т. 2. Революції в Україні : політико-державні моделі та їх реалії (1917—1920) / ред.: В. Верстюк, В. Солдатенков. — К. : Генеза, 2003. — 480 с.
732. Полонська-Василенко, Н. Історія України [Текст]. В 2 т. Т. 2 / Н. Полонська-Василенко. — К. : Либідь, 1992. — 606 с.
733. Попик, С. Д. Українці в Австрії, 1914—1918 [Текст] : Австрійська політика в укр. питанні періоду Великої війни / С. Д. Попик. — К. ; Чернівці : Золоті литаври, 1999. — 236 с.
734. Поссе, С. Українська Директорія та її зовнішня політика [Текст] : (Київський і Вінницький періоди) / С. Поссе // Літопис революції. — Х., 1929. — № 5/6. — С. 3—44.
735. Притуляк, П. П. Брестський мир: зміст та наслідки [Текст] / П. П. Притуляк // Питання історії України. — Чернівці, 1997. — Вип. 1. — С. 165—172.
736. Притуляк, П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918р. [Текст] / П. Притуляк // Укр. іст. журн. — 1997. — № 1. — С. 62—72.
737. Притуляк, П. П. Україна і Брестський мир [Текст] : від підписання до виконання (1917—1918 рр.) / П. П. Притуляк. — К., 2004. — 217 с.
738. Прицкер, Д. П. Жорж Клемансо [Текст] / Д. П. Прицкер. — М. : Госполитиздат, 1983. — 316 с.
739. Проданюк, Ф. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського [Текст] / Ф. Проданюк // Політика і час. — К., 1992. — № 5. — С. 62—69.
740. Реєнт, О. Більшовики і українська революція 1917—1920 рр. [Текст] / О. Реєнт. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 1994. — 94 с.
741. Реєнт, О. Дипломатичні аспекти "Східного питання" й Україна [Текст] / О. Реєнт // Нариси з історії дипломатії України. — С. 302—311.

742. Реєнт, О. Ідея соборності України і спроба її реалізації в ХІХ—ХХ ст. [Текст] / О. Реєнт // Україна соборна. — К., 2005. — Вип. 2, ч. 1. — С. 3—11.
743. Реєнт, О. Павло Скоропадський [Текст] / О. Реєнт. — К. : Альтернативи, 2003. — 304 с.
744. Рибалка, І. К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні [Текст] / І. К. Рибалка. — Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. — 185 с.
745. Ріпецький, С. Українське січове стрілецтво [Текст] / С. Ріпецький. — Л. : НТШ у Львові, 1995. — 357 с.
746. Романчук, О. Брестський мир [Текст] / О. Романчук // Молода Галичина. — 1993. — 23—30 січ.
747. Романчук, О. Ультиматум [Текст] / О. Романчук // Київ. — 1992. — № 1. — С. 86—95.
748. Романчук, О.К. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою [Текст] / О. К. Романчук. — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. — 64 с.
749. Ротшильд, Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами [Текст] / Дж. Ротшильд. — К. : Мегатайп, 2001. — 496 с.
750. Рубльов, О. С. Українські визвольні змагання 1917—1921 рр. [Текст] / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт // Україна крізь віки. — К. : Альтернативи, 1999. — Т. 10. — 318 с.
751. Савченко, В. А. Симон Петлюра [Текст] / В. А. Савченко. — Х. : Фолио, 2004. — 414 с.
752. Сацький, П. Значення мирної конференції у Брест-Литовську для здобуття Україною статусу суб'єкта міжнародних відносин [Текст] / П. Сацький // Історія України : зб. статей. — К., 2003. — С. 100—117.
753. Свердлов, Я. М. Избранные произведения [Текст] / Я. М. Свердлов. — М. : Госполитиздат, 1960. — С. 188.
754. Світ, І. Федір Павлович Матушевський (1869—1919) [Текст] / І. Світ // Укр. історик. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1978. — № 1/3. — С. 76—89.

755. Сеньків, М. З історії соборності українських земель, 1917—1945 рр. [Текст] / М. Сеньків. — Дрогобич : Відродження, 1999. — 162 с.
756. Сергійчук, В. Україна і Туреччина в історичних взаєминах [Текст] / В. Сергійчук // Всесвіт. — 1997. — № 3/4. — С. 152—159.
757. Сергійчук, В. Українська соборність [Текст] : Відродження українства в 1917—1920 роках / В. Сергійчук. — К. : Укр.вид. спілка, 1999. — 412 с.
758. Сергійчук, В. Український державник: Симон Петлюра [Текст] / В. Сергійчук. — Вид. 2-е, допов. — К. : Сергійчик М. І., 2009. — 568 с.
759. Симоненко, Р. Г. Брест [Текст] : Двобій війни і миру / Р. Г. Симоненко. — К. : Політвидав України, 1988. — 277 с.
760. Симоненко, Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. [Текст] / Р. Симоненко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 440 с.
761. Симоненко, Р. Міжнародне утворення України [Текст] / Р. Симоненко // Політика і час. — 1995. — № 8, 10, 11, 12.
762. Симоненко, Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 — березень 1921 р.) [Текст] / Р. Г. Симоненко ; АН УРСР, Ін-т історії. — К. : Наук. думка, 1965. — 302 с.
763. Симоненко, Р. Г. Українсько-російські переговори в Москві (січень — лютий 1919 р.) [Текст] / Р. Г. Симоненко, О. П. Реєнт. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 1996. — 85 с.
764. Системная история международных отношений [Текст]. В 2 т. Т. 1. События 1918—1945 годов. — М., 2006. — 478 с.
765. Сідак, В. З історії військового аташату Директорії УНР [Текст] / В. Сідак // З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КДБ. — К., 1994. — № 1. — С. 38—42.
766. Сідак, В. Національні спецслужби в період Української революції 1917—1921 рр. [Текст] / В. Сідак. — К. : Альтернативи, 1998. — 320 с.
767. Скляренко, Д. Зовнішньополітичні акції уряду УНР в 1919—1921 рр. [Текст] / Д. Скляренко // З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КДБ. — К., 1998. — № 6/7. — С. 57—69.

768. Слободич, О. Боротьба світів на Україні [Текст] : нарис історії укр. революції 1917—1920 рр. Ч. 2. Мир у Бересті. Прихід австро-німецької армії на Україну. Державний замах німців і генерала Скоропадського проти української влади. Побіда української революції / О. Слободич. — 2-ге вид. — Яворів, 1933. — 39 с.
769. Советская историография [Текст] / ред. Ю. Афанасьев. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1996. — 590 с.
770. Солдатенко, В. Берестейський договір: військова складова та її реалізація в Україні [Текст] / В. Солдатенко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2006. — Вип. 7. — С. 463—489.
771. Солдатенко, В. Ф. Винниченко і Петлюра [Текст] : політичні портрети революційної доби / В. Ф. Солдатенко. — К. : Світогляд, 2007. — 621 с., 16 с. іл.
772. Солдатенко, В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського [Текст] / В. Солдатенко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 336—354.
773. Солдатенко, В. Перша дипломатична акція УНР — Берестейська угода [Текст] / В. Солдатенко // Україна дипломатична : наук. щорічник. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 248—263.
774. Солдатенко, В. Сторінка з дипломатичної біографії В. Липинського [Текст] / В. Солдатенко // В'ячеслав Липинський в історії України : (До 120-річчя з дня народження). — К., 2002. — С. 175—184.
775. Солдатенко, В. Україна і Брестський мир [Текст] / В. Солдатенко // Дзеркало тижня. — 2008. — 26 січ.
776. Солдатенко, В. Ф. Українська революція [Текст] : концепція та історіографія (1918—1920 рр.) / В. Солдатенко. — К. : Просвіта, 1999. — 508 с.
777. Солдатенко, В. Ф. Українська революція [Текст] : концепція та історіографія / В. Солдатенко. — К. : Пошук, 1997. — 406 с.
778. Солдатенко, В. Ф. Україна в революційну добу [Текст] : Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II / В. Солдатенко. — К. : Світогляд, 2009. — 411 с.

779. Соловйова, В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917—1921 рр. [Текст] / В. В. Соловйова. — К. ; Донецьк, 2006. — 394 с.
780. Соловйова, В. Дипломатична діяльність Української Держави у країнах Четверного союзу [Текст] / В. Соловйова // Укр. іст. журн. — К., 2006. — № 3. — С. 61—73.
781. Соловйова, В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи, 1917—1920 рр. [Текст] / В. Соловйова. — Донецьк, 2004. — 172 с.
782. Соловйова, В. В. Українська надзвичайна дипломатична місія в Швейцарії (1917—1923) [Текст] / В. В. Соловйова // Вісн. Київ. лінгвіст. ун-ту. Сер.: Історична. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 44—53.
783. Соловйова, В. В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917-1921 рр: дис. ...докт. іст. наук 07. 00. 01 / В. В. Соловйової. — Донецьк, 2006. — 470 с.
784. Сохань, П. Проблеми військовополонених, інтернованих та біженців у міжнародних відносинах України та Болгарії (1918—1926 рр.) [Текст] / П. Сохань, В. Павленко // Міжнародні зв'язки України. — К., 2004. — Вип. 13. — С. 86—95.
785. Стахів, М. Західна Україна [Текст] : нарис держ. буд-ва та збройної і дип. оборони в 1918—1919 рр. Т. 3 / М. Стахів. — Скрантон : Укр. роб. союз, 1960. — 212 с.
786. Стахів, М. Західна Україна [Текст] : нарис історії держ. буд-ва і збройної і дип. оборони в 1918—1923. В 6 т., 7 кн. / М. Стахів. — Скрантон, 1959—1961.
Т. 4. — Укр. роб. союз, 1960. — 122 с.
787. Стахів, М. Західна Україна на тлі історії Європи в 1918—1919 рр. [Текст] Т. 1 / М. Стахів, Я. Штендера. — Філадельфія, 1969. — 213 с.
788. Стахів, М. Україна в добі Директорії УНР [Текст] : в 7 т. / М. Стахів. — Скрантон : Укр. роб. союз, 1962—1965.
Т. 1 : Власними силами. — 272 с.

- Т. 2 : Україна між двома силами. — 248 с.
- Т. 3 : Україна між двома силами. — 376 с.
- Т. 4 : Директорія і Антанта. — 352 с.
- Т. 5 : Директорія і Антанта. — 248 с.
- Т. 6 : Криза на всіх фронтах. — 247 с.
- Т. 7 : Вихід з кризи. — 432 с.
789. Стахів, М. Україна проти більшовиків [Текст] : нариси з історії агресії Союзів Росії : в 3 кн. / М. Стахів. — 1992—1994.
- Кн. 1. — Т. : Вид. від. упр. по пресі, 1992. — 171 с.
- Кн. 2. — Т. : Тернопіль, 1993. — 246 с.
- Кн. 3. — Т. : Тернопіль, 1994. — 244 с.
790. Сторчак, А. І. До питання про дипломатичні стосунки УНР доби Директорії [Текст] / А. І. Сторчак // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 72—75.
791. Стрельський, Г. В. Брестський мир 9 лютого 1918 р.: тріумф чи трагедія? [Текст] / Г. В. Стрельський // Перша світова війна і слов'янські народи : матеріали міжнар. наук. конф. — К., 1998. — С. 69—76.
792. Субтельний, О. Історія України [Текст] / О. Субтельний. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 1992. — 510 с.
793. Супруненко, Н. И. Очерки истории гражданской войны иностранной интервенции на Украине (1918—1920) [Текст] / Н. И. Супруненко. — М. : Наука, 1966. — 455 с.
794. Сухий, О. Михайло Лозинський: вчений, громадський діяч, політик [Текст] / О. Сухий. — Л. : Львів. держ. ун-т, 1995. — 32 с.
795. Сухий, О. Михайло Лозинський: сторінки політичної біографії [Текст] / О. Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. — Тернопіль, 2009. — Вип. 3. — С. 70 – 75.
796. Табачник, Д. Історія української дипломатії в особах [Текст] / Д. Табачник. — К. : Либідь, 2004. — 638 с.

797. Табачник, Д. Україна на шляху у світ [Текст] : Керівники зовнішньополітичних відомств України в 1917—1996 рр. / Д. Табачник. — К. : Укр. акад. держ. упр., 1996. — 362 с.
798. Тинченко, Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917—березень 1918) [Текст] / Я. Тинченко. — К. ; Л., 1996. — 372 с.
799. 1918 год на Украине [Текст] : Белое движение. — М. : Центрполиграф, 2001. — 412 с.
800. Тичина, В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році [Текст] / В. Є. Тичина. — Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1969. — 283 с.
801. Тищик, Б. Західно Українська Народна Республіка (1918—1923) [Текст] : Історія держави і права / Б. Тищик. — Л., 2004. — 392 с.
802. Томашівський, С. Під колесами історії [Текст] / С. Томашівський. — Берлін : Укр. слово, 1922. — 110 с.
803. Трембіцький, В. Американські українці в допомозі Українській Державі і її народові, 1914—1923 рр. [Текст] / В. Трембіцький // Альманах УНС на рік 1971. — Джерсі Сіті, 1970. — С. 49—66.
804. Трембіцький, В. Дипломатичні взаємини Української держави з Ватиканом у 1918—1920 роках [Текст] / В. Трембіцький // Католицький щорічник, 1997. — К., 1998. — С. 142—148.
805. Трембіцький, В. Консулати в Українській державі 1917—1920 років і українська консульська служба [Текст] / В. Трембіцький // Вісник. — Нью-Йорк, 1968. — № 2. — С. 21—22.
806. Трембіцький, В. Розміщення консульських бюро для червонохресних представництв Української Держави [Текст] / В. Трембіцький // Вісті комбатанта. — Торонто, 1975. — № 3/4. — С. 33—35.
807. Трембіцький, В. Українська консульська служба, 1918—1924 [Текст] / В. Трембіцький // Літ. Україна. — 1990. — 16 серп.
808. Третий Всероссийский съезд Советов [Текст]. — Петроград : Политиздат, 1918. — 70 с.

809. Троцкий, Л. Вокруг Октября [Текст] / Л. Троцкий // Луначарский, А. Силуэты : политические портреты / А. Луначарский, К. Радек, Л. Троцкий. — М. : Изд-во полит. лит., 1991. — 386 с.
810. Троцкий, Л. Инструкция агитаторам-коммунистам на Украине [Текст] / Л. Троцкий // Київ. — 1990. — № 12. — С. 113—115.
811. Троцкий, Л. К истории русской революции [Текст] / Л. Троцкий. — М. : Изд-во полит. лит., 1990. — 444 с.
812. Троцкий, Л. Как вооружалась революция [Текст] : (На военной работе). В 2 т. Т. 2, кн. 1 / Л. Троцкий. — М. : Высш. Воен. ред. совет, 1923. — 328 с.
813. Удовиченко, О. Україна у війні за державність [Текст] / О. Удовиченко. — Вінніпег : Д. Микитюк, 1954. — 176 с.
814. Українська державність у ХХ столітті [Текст] : іст.-політол. аналіз / В. Адамський [та ін.] ; редкол.: О. Дергачов [та ін.]. — К. : Політ. думка, 1996. — 436 с.
815. Українська дипломатична енциклопедія [Текст] : у 2 т. — К. : Знання України, 2004.
Т. 1. — 760 с.
Т. 2. — 812 с.
816. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть [Текст] : колект. монографія / за ред. Л. Зашкільняка. — Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. — 406 с.
817. Українська революція і державність (1917—1920 рр.) [Текст] / [Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк]. — К. : Парлам. вид-во, 1998. — 247, [1] с.
818. Українська РСР у період громадянської війни 1917—1920 рр. [Текст] : у 2 т. — К. : Політвидав України.
Т. 1. — 1967. — 471 с.
Т. 2. — 1968. — 423 с.
819. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст]. Т. 1 / упоряд. Т. Гунчак. — Мюнхен : Сучасність, 1983. — 510 с.

820. Українська Центральна Рада і український державотворчий процес [Текст] : (До 80-річчя створення Центр. Ради) : матеріали наук. конф., Київ, 20 берез. 1997 р. Ч. 2. — К. : Ін-т історії України НАН України, 1997. — 409 с.
821. Уорт, Р. Антанта и русская революция, 1917—1918 [Текст] / Р. Уорт. — М., 2006. — 271 с.
822. Федорів, О. ЗУНР в політиці радянської Росії (березень — липень 1919 р.) [Текст] / О. Федорів // Галичина. — 2005. — № 9. — С. 3—11.
823. Федорів, О. Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921—1922) [Текст] / О. Федорів // Галичина. — 2004. — № 10. — С. 261—267.
824. Федорович, В. Справа Східної Галичини на Паризькій мирній конференції [Текст] / В. Федорович // Вісті комбатанта. — Торонто, 1981. — № 1. — С. 35—40.
825. Федюшин, О. Украинская революция, 1917—1918 [Текст] / О. Федюшин. — М. : Центрполиграф, 2007. — 332 с.
826. Фельштинский, Ю. Крушение мировой революции [Текст] : Брестский мир, октябрь 1917 — ноябрь 1918 / Ю. Фельштинский. — М. : Терра, 1991. — 655 с.
827. Хміль, І. С. З прапором миру крізь полум'я війни [Текст] : Дипломатична діяльність УРСР (1917—1920) / І. С. Хміль. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 355 с.
828. Холліс, М. Пояснення і розуміння міжнародних відносин [Текст] / М. Холліс, С. Сміт. — Х. : Каравелла, 2002. — 314 с.
829. Хома, І. Апостольський Престіл і Україна, 1919—1922 [Текст] : *Relationes diplomaticae inter S. Sedem et Rempublicam Ucrainae annis, 1919—1922* / І. Хома. — Рим, 1987. — 134, [1] с. — (Вид. Укр. катол. ун-ту св. Климента Папи; т. 60).
830. Цвенгрош, Г. Граф Михайло Тишкевич у змаганнях за вільну і соборну Україну [Текст] / Г. Цвенгрош // Дзвін. — Л., 1998. — № 11/12. — С. 110—121.

831. Цвенгрош, Г. Г. Українська Народна Республіка і Апостольський Престол [Текст] / Г. Г. Цвенгрош // Всесвіт. — К., 1993. — № 1. — С. 158—159.
832. Цветков, Г. М. Міжнародні відносини й зовнішня торгівля й зовнішня політика в 1917—1945 рр. [Текст] : навч. посіб. / Г. М. Цветков. — К. : Либідь, 1997. — 232 с.
833. Центральна Рада на тлі української революції [Текст] : зб. статей / відп. ред. В. Ф. Верстюк. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 1996. — 132 с.
834. Цьокан, І. Від Денікіна до большевиків [Текст] / І. Цьокан. — Відень, 1921. — 20 с.
835. Чоботарів, М. Визвольні змагання очима контррозвідника [Текст] / М. Чоботарів. — К., 2003. — 320 с.
836. Чубарьян, А. О. Брестский мир [Текст] / А. О. Чубарьян. — М. : Госполитиздат, 1960. — 414 с.
837. Чубатий, М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки [Текст] / М. Чубатий. — Л., 1921. — 40 с.
838. Чуйко, І. Дипломатична діяльність уряду ЗУНР у 1918—1919 рр. [Текст] / І. Чуйко // Наук. записки Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Історія. — Т., 2002. — Вип. 3. — С. 31—36.
839. Шамраєва, В. Діяльність дипломатичної місії Директорії УНР на Паризькій мирній конференції [Текст] / В. Шамраєва // Нова політика. — 2000. — № 4. — С. 38—42 ; № 5. — С. 58—62.
840. Шамраєва, В. М. Проблема вироблення зовнішньополітичної концепції УНР взимку 1918—1919 рр. [Текст] / В. М. Шамраєва // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. — Вип. 30, ч. 2. — С. 87—93.
841. Шамраєва, В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: Дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / В. М. Шамраєва — К., 2003. — 201 с.
842. Шанковський, Л. Українська армія у боротьбі за державність [Текст] / Л. Шанковський. — Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1958. — 316 с.

843. Шанковський, Л. Українська Галицька Армія [Текст] : Воєнно-історична студія / Л. Шанковський. — Л. : НТШ у Львові, 1999. — 396 с.
844. Шаповал, М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці) [Текст] / М. Шаповал. — Прага : Вільна спілка, 1928. — 333 с. **(324 с.)**
845. Шаповал, М. Занепад УНР (1919 р.) [Текст] / М. Шаповал. — Прага : Вільна спілка, 1928. — 42 с.
846. Шаповал, М. Ю. Засади української визвольної програми [Текст] / М. Шаповал. — Прага : Вільна спілка, 1928. — 61 с.
847. Шевченко, І. Д. Антанта проти українського „сепаратизму” [Текст] : Дипломатія доби Директорії УНР та її уроки / І. Д. Шевченко, О. О. Балюк // Політика і час. — 1998. — № 7. — С. 6—72.
848. Шевченко, І. Біля витоків [Текст] : Становлення української дипломатії УНР / І. Шевченко // Політика і час. — 1995. — № 9. — С. 76—82.
849. Юріїв, І. Акт 22 січня 1919 р. [Текст] / І. Юріїв // Літопис Червоної Калини. — 1938. — Ч. 1. — С. 3—6.
850. Юрійчук, Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні [Текст] : історико-правові аспекти (1917—1922 рр.) : навч. посіб. — К. : ІЗИН, 1998. — 124 с.
851. Юрченко, О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті [Текст] : [монографія] / О. Юрченко. — Мюнхен, 1971. — 402 с. — (Укр. вільний ун-т. Сер.: Монографії ; № 19).
852. Яблонський, В. Зовнішньополітична орієнтація Директорії УНР [Текст] / В. Яблонський // Вісн. Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 42—55.
853. Яневський, Д. Політичні системи України 1917—1920 років [Текст] : спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. — К. : Дух і літера, 2003. — 767 с.

854. Ярославин, С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918—1923 роках [Текст] / С. Ярославин. — Філадельфія : Америка, 1956. — 182 с.
855. Яцюк, М. Пошук Директорією зовнішніх союзників у боротьбі за незалежність УНР (кінець 1918—1920 рр.) [Текст] / М. Яцюк // Схід. — Донецьк, 1999. — № 7. — С. 29—33.
856. Яцюк, М. В. Формування Директорією УНР основних засад зовнішньої політики (кінець 1918—1920 рр.) [Текст] / М. В. Яцюк // Вісн. Харків. ун-ту. — 1998. — № 401. — С. 77—85.
857. Baumgart, W. Deutsche Ostpolitik 1918 [Text] / W. Baumgart. — Wien-Munchen, 1966. — 462 S.
858. Borowsky, P. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter leijorderen Berucks inhtiqnq der Wirtschaftsfragen [Text] / P. Borowsky. — Lubek ; Hamburg, 1970. — 252 S.
859. Eisfeld, A. Die Russland Deutschen. Mit Beitragen von D. Brandes und W. Kahle [Text] / A. Eisfeld. — Munchen, 1999. — 252 S.
860. Fedyshyn, O. Germany,s Drive the East and the Ukrainian Revolution, 1917—1918 [Text] / O. Fedyshyn. — New Brunswik : New Jersej Rutgers University Press, 1971. — 401 s.
861. Fischer, F. Griff nach der Weltmacht [Text] : Die Kriegs-Zielpolitik des keiserlichen Deutschland, 1914—1918 / F. Fischer. — Dusseldorf, 1962. — 896 S.
862. Golczewski, F. Das ukrainische Reichsbank-Guthaben von 1918 [Text] / F. Golczewski // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. — 1991. — 39. — S. 364—399.
863. Golczewski, F. Die deutsche Polenpolitik und die Ukraine [Text] / F. Golczewski // In R.Schatkowsky (Hg.) Lokarno und Osteuropa. Fragen eines europeischen Sicherheitssystems in den 20-er Jahren. — Marburg, 1994. — S. 115—124.
864. Hausmann, G. Hg.: Ukraine. Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates [Text] / G. Hausmann, A. Kappeler. — Baden-Baden, 1993. — 307 S.

865. History of the Modern Ukrainian State, 1917—1923 [Text]. — Munich, 1966. — 365 p.
866. Hupert, W. Maloposlki Wschodniej I Wolynia w roku 1919 [Tekst] / W. Hupert. — Warszawa, 1993. — 107 s.
867. Kappeler, A. Kleine Geschichte der Ukraine [Text] / A. Kappeler. — Munchen : Bek.1 Aufl, 1994. — 298 S.
868. Karpus, Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku [Tekst] / Z. Karpus. — Torun, 1999. — 230 s.
869. Klein, F. Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion, 1917—1932 [Text] / F. Klein. — Berlin : Akad. — Verlag, 1952. — 252 S.
870. Klimecki, M. Polsko-Ukrainska wojna o Lvov i Wschodni Galicje 1918—1919 r. [Tekst] / M. Klimecki. — Warshawa, 1997. — 278 s.
871. Kozlowski, M. Miedzy Sanem a Zbruczem [Tekst] : Walki o Lwow I Galicje Wschodnia, 1918—1919 / M. Kozlowski. — Krakow, 1990. — 231 s.
872. Kuchabsky, V. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren, 1918—1923 [Text] / V. Kuchabsky. — Berlin, 1934. — 439 S.
873. Legiec, J. Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukrainsko-bolszewickiej w 1920 r. [Tekst] / J. Legiec. — 206 s.
874. Pavliuk, O. Ukrainian-Polish Relation [Tekst] / O. Pavliuk. — London, 1956. — 127 p.
875. Potocki, R. Idea restytucji Ukrainskiej Repibliki Ludowej (1920—1939) [Tekst] / R. Potocki. — Lublin, 1999. — 384 s.
876. Remer, C. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen [Text] : Ende des 19 Jahrhundert bis 1917—1918 / C. Remer. — Franfurkt-am Mein ; Berlin ; Bern ; New York ; Paris ; Wien, 1997. — 444 s.
877. Reshetar, G. The Ukrainian Rewolution, 1917—1920 [Text] : Story of Nationalism / G. Reshetar. — New York, 1972. — 363 p.
878. Szajdak, S. Polsko-Ukrainski Sojusz Polityczno Wojskowy w 1920 roku [Tekst] / S. Szajdak. — Warszawa, 2005. — 311 s.

879. Zurawski, P. Spraw ukraicka na Konferencji pokojowej w Parysu w roku 1919 [Tekst] / P. Zurawski. — Warszawa, 1995. — 126 s.

Додатки

Додаток 1

Текст Брестського мирного договору

Мировий договір між Українською Народною Республікою з одної, а Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони

Тому, що український народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виявив бажання повернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини постановили заключити мирний договір з правительством Української Народної Республіки; вони хотять цим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового миру, який не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має довести до повернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому. В тій цілі до нав'язання мирових переговорів в Бересті Литовському зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За Правительство Української Народної Республіки - члени Української Центральної Ради: Пан Александер Севрюк, Пан Микола Любинський і Пан Микола Левітський;

За Цісарсько-Німецьке Правительство: Державний Секретар Заграничного Уряду, Цісарський Дійсний Тайний Радник пан Ріхард фон Кюльман;

За ц. і к. Спільне Австрійсько-Угорське Правительство: Міністер Цісарського і Королівського Дому і Справ Заграничних Його Ц. і К. Апостольського Величеста Тайний Радник Отокар Граф Чернін фон і Худеніц;

За Королівсько-Болгарське Правительство: Президент Міністрів Пан Др. Василь Радославов, Посол Пан Андрій Тошев, Посол Пан Іван Стоянович, Військовий Повновласник пан Полковник Петро Ганчев, Пан Др. Теодор Анастасов;

За Цісарсько-Османське Правительство: Й. В. Великий Везір Талаат Паша, Міністер Справ Заграничних Агмет Нессіні Бей, Й. В. Ібрагім Іаккі Паша, Генерал Кавалерії Агмет Іццет Паша;

По предложенні своїх повновастей, які признано добре і належно виставленими, згодилися на слідуєчі постанови:

СТАТТЯ I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народна Республіка з другого боку цим заявляють, що стан війни між ними закінчений. Пактуючі сторони постановляють відтепер жити між собою в мирі й дружбі.

СТАТТЯ II. Тому, що Австро-Угорщина й Українська Народна Республіка зі собою межують, кордонами між цими двома державами залишається ця гранична лінія, яка існувала між Австро-Угорщиною і Росією до виникнення теперішньої війни. Дальше на північ, починаючи від Тарногорода, кордони Української Народної Республіки в загальному зарисі будуть іти по лінії Білгорай — Щебрешин — Красностав — Радин — Межиріччя — Сарнаки — Мельник — Високе Литовське — Кам'янець Литовський — Пружани — Вигонівське Озеро. В подробицях цю границю позначить мішана комісія, беручи до уваги етнографічні обставини та бажання населення. На випадок, якщо б Українська Народна Республіка мала мати спільні кордони з котроюсь іншою державою з Почвірного Союзу, для цього застерігаються окремі домовлення.

СТАТТЯ III. Евакуація окупованих теренів почнеться негайно після ратифікації цього мирового договору. Спосіб евакуації та передачі залишених країв визначать уповноважені заінтересованих країн.

СТАТТЯ IV. Дипломатичні й консульярні стосунки між сторонами, що заключають цей договір, почнуться негайно після ратифікації цього мирового договору. Щодо справи найдальше йдучого допущення консулів — з обох боків застережено окремі умови.

СТАТТЯ V. Сторони, що заключають цей мировий договір, обопільно зрікаються заплати коштів війни, тобто державних видатків на ведення війни, а

також покриття воєнних шкід, вчинених державам та їх горожанам у воєнних полосах шляхом військових операцій, включаючи сюди також всі dokonані в ворожій державі реквізиції.

СТАТТЯ VI. Обидві сторони відпустять додому воєнополонених, якщо вони не забажають набути дозволу лишитися в чужій державі або податися до якоїсь іншої держави. Полагода зв'язаних із цим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статті.

СТАТТЯ VII. Ця стаття говорить про устійнення майбутніх господарських взаємин між Центральними Державами й Українською Народною Республікою. Норми цих взаємин будуть спиратися на таких основах: Сторони, що заключають договір, зобов'язуються в часі до 31-го липня 1918 р. взаємно постачати надлишки хліборобських та промислових продуктів. До часу заключення остаточного торговельного договору, а на всякий випадок по упливі 6-ти місяців від заключення загального миру, взаємні торговельні стосунки унормує провізорична умова, яку можна виповісти впродовж 6-ти місяців від 30-го червня 1919 р. Ця привізорична умова усталює взаємні договірні мита, які були в силі до виникнення війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною і Росією. В ній є також всі важніші точки старого торговельного договору з Росією, наскільки вони відносяться до України. В цій провізоричній умові також забезпечено Центральним Державам вільний перевіз до Азії, а зокрема до Персії, який перед тим Росія замикала.

СТАТТЯ VIII. Такі справи як унормування публичних та приватноправних взаємин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амнеції, а також справа захоплених контрагентом торговельних кораблів — будуть устійнені окремими договорами з Українською Народною Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й наскільки це можливе — з ним вступають в силу.

СТАТТЯ IX. Умови, заключені цим мировим договором, творять одну нероздільну цілість. На основі цього договору, згідно з вимогами української делегації, Холмщина переходить до України, а з Галичини й Буковини має бути

створена окрема українська провінція в рямцях Австро-Угорської монархії, як окремий коронний край, з забезпеченням права на розвиток рідної культури, урядової української мови, рідного шкільництва, тобто взагалі права на її національний та культурний розвиток.

СТАТТЯ X. В цій статті говориться про те, яка мова є міродайною у толкуванні цього договору.

У заключній частині договору зазначалося, що він має бути ратифікований законодавчими органами держав, а обмін ратифікаційними грамотами повинен відбутися у Відні.

Додаток 2

Землі, де українці становили абсолютну більшість, за результатами переписів, зокрема у Росії 1897 р., й уточнених до 1 січня 1914р.

Місцевості	Кількість українців	
	тис. осіб	%
Холмщина	560,0	60
Підляшшя (округи Берестя, Кобрин та ін.)	460,0	76
Полісся (округи Пінськ, Мозир та ін.)	440,0	72
Волинська губернія	2.940,0	70
Подільська губернія	3.328,0	81
Київська губернія	3.800,0	79
Херсонська губернія	2.000,0	54
Бесарабія (округи Хотин, Аккерман й ін.)	530,0	68
Чернігівська губернія	2.680,0	86
Полтавська губернія	3.350,0	93
Харківська губернія	2.750,0	81
Катеринославська губернія	2.380,0	69
Таврійська губернія	870,0	42
Слобідська Україна (південь Курської та Воронізької губерній)	2.040,0	77
Українська Донщина (нині Донбас) і Дон	1.090,0	59
Кубань	1.400,0	47
Терщина (частина Ставропільської губернії)	480,0	80
Всього на території колишньої Російської імперії	39.000,0	78
Всього на території Австро-Угорщини	4.000,0	67

Додаток 3.

Таблиця, що характеризує консульства, їх кількість, статус, географію розташування відповідно до інтересів певних країн.

Країна	Місто	Консульська установа	Представник
1	2	3	4
Німеччина	Київ	Консульство	фон Тіль
	Одеса	Ген. консульство	Онесетті
	Харків		Шенштед
	Катеринослав	Віце-консульство	Штоббе
	Миколаїв		
	Маріуполь		
Австро-Угорщина	Одеса	Ген. консульство	Житковський
	Київ		
	Ізмаїл		Гоффінгер
	Бердянськ	Віце-консульство	
	Маріуполь	Консульське	
	Миколаїв	агентство	
	Новоселиці		
Англія	Одеса	Ген. консульство	
	Київ	Консульство	
	Миколаїв	Віце-консульство	
	Бердянськ		

Франція	Маріуполь		
	Харків	Консульське агентство	
	Київ		
	Маріуполь		
	Бердянськ		
	Миколаїв		
Херсон			
США	Київ	Консульство	
	Одеса		
Іспанія	Київ	Віце-консульство	Васіліаді
	Одеса		
	Бердянськ		
	Маріуполь		
	Миколаїв		
	Катеринослав		
	Таганрог		
Бельгія	Київ	Консульство	Гретер
	Одеса		
	Бердянськ		
	Катеринослав		

1	2	3	4
Данія	Київ Одеса Бердянськ Миколаїв	Віце-консульство	Гуревич, Карлсен
Голландія	Київ Одеса Миколаїв Бердянськ	Консульство Віце-консульство	Фоккер
Греція	Одеса Київ Миколаїв Ізмаїл Акерман Бердянськ	Ген. консульство Консульство Віце-консульство	Гріпарі
Бразилія	Одеса Миколаїв	Консульство Віце-консульство	
Сербія	Миколаїв	Віце-консульство	
Чилі	Одеса	Консульство	
Китай	Ізмаїл	Консульство	

Персія (Іран)	Харків	Ген. консульство	Віттенберг
	Київ		
	Одеса	Віце-консульство	
Португалія	Миколаїв	Ген. консульство	Васіладі
	Київ	Консульство	
	Одеса	Віце-консульство	
Румунія	Одеса	Ген. консульство	
	Миколаїв	Консульство	
	Реш	Віце-консульство	
Швеція	Одеса	Ген. консульство	Мегер
	Київ	Консульство	
	Бердянськ	Віце-консульство	
	Миколаїв		
Швейцарія	Одеса	Консульство	Енні
	Київ		
Болгарія	Київ	Ген. консульство	Нейков
	Одеса	Консульство	
Туреччина	Київ	Ген. консульство	Ахмед Фарід Бей
	Одеса	Консульство	Евруз Намік Бей
	Харків		Руї Бей Абдулгаді
	Севастополь		Магомет Алі Бей

1	2	3	4
Грузія	Київ Харків Одеса	Консульство	
Фінляндія	Київ Одеса	Консульство	Р.Вальден Г.Серлахіус
Італія	Київ Одеса		Фірман граф Візаро
Вірменія	Київ Херсон Харків Київ Харків Одеса Полтава Кам.-Поділ. Чернігів Житомир	Представництво Ген. консульство Консульське агентство	Тонієв-Тоніянц М.Попов М.Мелікянц К.Грінбаум Д.Гопнер М.Бек М.Бурлаченко В.Яковлєв П.Свистун Я.Дровніц

